

**T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
TARİH ANABİLİM DALI**

**ARDAHAN YÖRESİ DAMAL ÖRNEĞİNDE ESKİ TÜRK İNANIŞLARININ
İZLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadircan TOPKAYA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ

GİRESUN 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 26/10/2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Yeterlilik öğrencisi Kadircan TOPKAYA' nın "Ardahan Yöresi Damal Örneğinde Eski Türk İnanışlarının İzleri" başlıklı tezini incelemiş olup aday 03.12.2021 tarihinde, saat 10.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Hüsne Hilal ŞAHİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi, Selim KARAKAŞ	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi, Suat VURAL	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../202...

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ardahan Yöresi Damal Örneğinde Eski Türk İnanışlarının İzleri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/12/2021

Kadircan TOPKAYA

ÖN SÖZ

“Ardahan Yöresi Damal Örneğinde Eski Türk İnanışlarının İzleri” adını taşıyan tezimiz kültür tarihi araştırmaları ekseninde çeşitli amaçları gözetse de öncelikli olarak Damal Türkmen yurdunun bugünü ve geçmişinde görülen eski Türk inançlarının bakiyelerinin tespiti ve bu kültür mirasının incelenmesini hedef almıştır. Çalışmalarımızda ilk olarak Damal Türkmenlerinin nereden gelmiş oldukları, yazılı ve sözlü kaynaklar üzerinden araştırılarak bunun bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ardından da yöre insanını tanımak ve tanıtmak maksadı ile onların yaşam bölgelerinden, geçim kaynaklarına kadar birçok maddi, manevi kültür konularına açıklık getirilmiştir. Araştırmamız boyunca ayrıca Türk milli kültür unsurları içerisinde başlıca öneme haiz olan “din” hususunun ruhuna uygun olarak birleştirici karakterinin değeri ayrıca vurgulanmıştır.

İlk Türk yurdu olarak bilinen Orta Asya topraklarından tarih sahnesine Chou Devleti ile çıkan Türkler, benimsemiş oldukları atlı konargöçer yaşam sistemleri ile kendilerine has olan inanç ve kültür öğelerini zaman içerisinde yayıldıkları pek çok coğrafyaya hassaten de Anadolu’ya taşımışlardır.

İşte tez çalışmamızda, taşınan bu değerlerin Damal örneğindeki mirası ortaya konulmuş, eski Türk halk inanışlarının izleri ayrıntılı olarak örneklerle ele alınmış, benzerlik ve farklılıklarıyla tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Bu uzun çalışma sürecimizde; yardımlarını esirgemeyen Damal yöresi Türkmenlerine, her daim yanımda olup desteklerini esirgemeyen aileme ve ağabeyim Ahmet Erşad Topkaya’ya, konuyla ilgili tavsiyelerini ve kıymetli desteklerini gördüğüm Ardahan Üniversitesi Tarih Bölümü’ndeki hocalarım Arş. Gör. Volkan Özkan’a ve Dr. Öğr. Üyesi Suat Vural’a, son olarak tezimizin her aşamasında rehberliği ile emeği geçen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Selim Karakaş’a saygı ve şükranlarımı ifade etmeyi borç bilirim.

Kadircan TOPKAYA

ÖZET**ARDAHAN YÖRESİ DAMAL ÖRNEĞİNDE ESKİ TÜRK İNANIŞLARININ
İZLERİ****Kadircan TOPKAYA****Giresun Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 190 Sayfa****Aralık 2021**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ

Tezimiz, Ardahan ili Damal yöresindeki geçmişten bugüne yaşana gelen halk dindarlığı içindeki uygulamaların eski Türk inançları ve kültürü bağlamındaki izlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın konusu, sınırları, amacı, önemi ve yöntemi ele alınmıştır. Tezimizin ilk bölümünde araştırma sahamızı tanıtmak adına Damal tarihi, ekonomisi ve sosyal yönleri hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümde Damal'daki Türkmen kültürü, inanç öğeleri çerçevesinde ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde karşılaştırmalı biçimde Damal yöresindeki eski Türk inançlarının yaşayan mirası, tören ve gelenek örnekleriyle sunulmaya çalışmıştır. Tezin genel değerlendirme ve sonuç kısmında ise elde etmiş olduğumuz bulgular ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Kültürü, Eski Türk Dini, Eski Türk İnançları, Damal, Türkmen, Gök Tanrı.

ABSTRACT

**TRACES OF ANCIENT TURKISH BELIEFS IN THE EXAMPLE OF
DAMAL DISTRICT OF ARDAHAN REGION**

Kadircan TOPKAYA

Giresun University, Department of History, Master Thesis, 190 pages.

December, 2021

Supervisor: Dr. Lecturer Selim KARAKAŞ

Our study consists of an introduction and three parts. In the introduction part, the subject, limits, purpose, importance and method of our research are discussed. In the first part of our thesis, information was given about the history, economy and social aspects of Damal in order to introduce our research field. In the second part, the Turkmen culture in Damal is presented within the framework of belief elements. In the third chapter, it has been tried to be presented comparatively with the examples of ceremonies and traditions from the living heritage of old Turkish beliefs in the Damal region in a comparative way. In the general evaluation and conclusion part of the thesis, the findings we have obtained are evaluated in general terms.

Key Words: Turkish Culture, Old Turkish Religion, Old Turkish Beliefs, Damal, Turkmen, Sky god.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Sınırları	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmamızdaki Yöntem ve Metodoloji	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
DAMAL YÖRESİ VE KÜLTÜRÜ	
1. ARDAHAN İLİ DAMAL YÖRESİ HAKKINDA	4
1.1 Ardahan – Damal Tarihi ve Bölgeye Türkmenlerin Yerleşimi.....	4
1.2. Damal’ın Coğrafi Yapısı ve Konumu	12
1.3. Damal’ın Ekonomisi	13
1.4. Damal’da İklim.....	14
1.5. Dil Yapıları	14
1.6. Yeni ve Eski İsimleri ile Damal’a Bağlı Bulunan Köyler ve İnançları	14
1.7. Nüfus	15
2. DAMAL TÜRKMEN KÜLTÜRÜ.....	16
2.1. Sevgi - Saygı ve Ahlak Kuralları	17
2.1.1. İnsanlar Arasında Yardımlaşma ve Dayanışma	17
2.1.2. Adalet Kavramı ve Alınan Kararlar	17
2.1.3. Ahlak Kuralları.....	18
2.2. Suç ve Cezaları.....	21

2.3. Aile Gelenekleri	22
2.4. Ad Konulması	23
2.5. Türkmenlerde Kadının Yeri	24
2.6. Yaylacılık ve Konar Göçer Yaşam.....	26
2.7. Giyim – Kuşam	27
2.7.1. Kıyafetten Çıkarımlar	28
2.7.2. Kıyafette Renkler	28
2.7.3. Kemer Konusu	29
2.7.4. Türkmen ve Şaman Kıyafetlerine Dair Çıkarımlar	30
2.8. Dokumacılık – El Sanatları	34
2.9. Renkler.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

DAMAL'DA ESKİ TÜRK İNANÇ MİRASI

1. ESKİ TÜRKLERDE İNANÇ ÖGELERİ VE DAMAL'DA YAŞAYAN ESKİ TÜRK İNANÇLARINA DAİR İZLER.....	40
1.1. Gök Tanrı İnancı	43
1.1.1. İbadet Şekilleri.....	46
1.1.2. Gök Tanrı İnancını Benimseyen Topluluklar	46
1.2. Damal Türkmenlerinde Tanrı Tasavvuru ve İbadet Anlayışı	48
1.2.1. Damal Türkmen Kültüründe ve Alevilikte Tanrı'ya Bakış	50
1.2.2. Allah'ın İnayı	54
1.2.3. Alevilik – Türkmenlik Kavramı ve Cemler – Ayinler	54
1.3. Yir ve Sub (Yer - Su) – İyeler ve Kültler	64
1.3.1. Yer İyeleri	66
1.3.1.1. Su	67
1.3.1.2. Ağaç	69

1.3.1.3. Ateş	76
1.3.1.3.1. Arındırma İşlevi	76
1.3.1.3.2. Kehanetlerde Bulunma	77
1.3.1.3.3. Ateş ve Kurban.....	78
1.3.1.3.4. Mum Yakma ve Mezarda Ateş Yakılması.....	79
1.3.1.3.5. Ateşe Saygı.....	80
1.3.1.3.6. Ateşin Evliliklerdeki Yeri.....	80
1.3.1.3.7. Damal Türkmenlerinde Ateş	80
1.3.1.4. Dağ, Taş, Kaya	83
1.3.1.5. Toprak (Yer İyesi – Yağız Yer)	89
1.3.2. Göksel İyeler	90
1.3.2.1. Yıldız.....	91
1.3.2.2. Ay.....	94
1.3.2.3. Güneş.....	95
1.3.3. Koruyucu İyeler	96
1.3.3.1. Ayısıt.....	97
1.3.3.2. Umay Ana.....	97
1.3.4. Kara İyeler (Kötü Ruhlar).....	98
1.3.4.1. Erlik.....	100
1.3.4.2. Karabasan – Kara Kura	100
1.3.4.3. Albastı.....	100
1.3.4.4. Uçuk.....	102
1.3.5. Atalar Kültü	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÖRENLER, RİTÜELLER VE MENSEKLER

1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ, KÜLTLER VE İNANIŞLAR	106
1.1. Doğum	106
1.2. Evlilik	107
1.3. Ölüm ve Mezarlıklar	111
1.3.1. Yas Merasimleri	120
1.3.2. Don Değiştirme (Kılık Değişikliği)	123
1.4. Törenler	124
1.4.1. Kurban Törenleri	126
1.4.1.1. Kanlı Kurbanlar	131
1.4.1.2. Kansız Kurbanlar - Saçı	136
1.4.2. Cenaze Törenleri	139
1.4.3. Ant Törenleri (Dolu – Tolu)	140
1.5. Eşik	142
1.6. Ocak	143
1.7. Doğa Olayları	146
1.7.1. Şimşek – Yıldırım Çarpması	146
1.7.2. Yağmur Duaları ve Yada Taşı	147
1.8. At Kuyruğunun Bağlanması ve Kesilmesi	148
1.9. Demir ve Hayvan Kafası Üzerine Nazar Konusu	150
1.10. Falcılık	155
1.11. Kurşun Dökme	158
1.12. Muska – Tılsım Yazma	159
1.13. Dövme Yaptırma	159

1.14. Yönler	160
1.15. Ayna	162
1.16. Kızıl Elma Anlayışı	163
1.17. Can Yerine Can Verme Hadiseleri.....	164
1.18. Dede ve Kam Bağlantısı (Din Adamları)	165
1.18.1. Şaman Kelimesi ve Anlamı	165
1.18.2. Şamanlık İçin Gerekli Şartlar ve Eğitim.....	166
1.18.3. Şamanın Fonksiyonları	169
1.18.4. Yönetilen Dini Törenler	170
1.18.5. Sağlık Konuları	171
1.18.6. Karşılıksız Çalışma	172
1.18.7. Dede'nin Fonksiyonları.....	173
1.18.8. Dede Olabilmenin Şartları.....	174
1.18.9. Dede Tarafından Uygulanan Tedavi Yöntemleri.....	175
1.18.10. Dedelikte İbadet Konuları	176
1.19. Müzik Geleneği	177
1.20. Hayvanlar.....	182
1.20.1. Kuş - Turna Kuşu	184
1.20.2. Kurt	186
1.20.3. At	187
1.20.4. Geyik.....	188
1.20.5. Koç - Keçi.....	189
1.20.6. Horoz ve Tavuk.....	190
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	191
KAYNAKÇA.....	194

EKLER.....	207
-------------------	------------

KISALTMALAR

C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Haz.	Hazırlayan
Öğr.	Öğretim
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
S.	Sayı
Vb.	Ve Benzeri
Vd.	Ve Devamı
Vs.	Vesaire
Yay.	Yayınlar

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Tez çalışmamız “Ardahan Yöresi Damal Örneğinde Eski Türk İnanışlarının İzleri” adını taşımaktadır. Ardahan’ın ilçelerinden olan Damal’ın, Alevi inancı ve Türkmen kültürüne mensup olması, yörede hala izleri görülen eski Türk inançlarını içerisinde barındırmasına ve hayatlarında buna çokça yer vermelerine sebep olmuştur. Tezimizde, Damal yöresi Türkmenlerinin yaşam biçimleri incelenerek, eski Türk inançları ile mevcut benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda bölge olarak Ardahan yöresinden Damal’ı seçme sebebimiz ise İslamiyet ile birlikte Anadolu’ya gelen Arap etkisinden, yöre Türkmenlerinin uzak kalmış olmasıdır. Damal ahalisinin doğunun kırsal kesimindeki varlığı bölge insanını etkileşimden uzak tutarak, eski Türk kültür ve inançlarını kaybetmeden günümüze taşımalarında etkili olmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızın amacı; eski Türklerin inanç dünyasının mitolojik, kozmogonik ve kozmolojik yani bir anlamda dini yönünün Damal’daki izlerinin tespitinin yapılması, ilgili inanışların ve ritüellerin vasfının çeşitli cepheleri ile ortaya konulmasıdır. Tespiti yapılan inançların, Damal Türkmenlerinin sosyal yaşamındaki yansımalarını ortaya koymayı hedeflerken, bir yönü ile de ağırlıklı olarak bu uygulamaların Damal kültürü ve halk inançları üzerindeki yaşayan mirasının ne gibi değişimler geçirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmamızın esas kısmını oluşturan Damal’daki eski Türk inanışlarına dair izler meselesi bu konuda yapılacak ilk monografik çalışma olması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

3. Araştırmamızdaki Yöntem ve Metodoloji

Çalışmamızda takip ettiğimiz yöntem, analitik bir yaklaşım ve sentetik bir bakış açısı ile meselenin objektif olarak ortaya konulmasıdır. Bunu gerçekleştirirken, kültür tarihi ekseninde, yöredeki gelenek, töre, kült, inanç ve ritüellerin, Ardahan kültüründeki folklorik, dini, bedii, edebi ve tarihi mirasının genetik ve komparatif (karşılaştırma) usullerle devirler boyunca algılanışı, geçirdikleri değişim ve mukayesesi yapılmıştır.

Tezimizde Damal çevresindeki ilgili inanışlar gözlem ve soru sorma teknikleri ile birlikte, etik bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Türkmenlerin geçmişte ve günümüzdeki inanç ve gelenekleri tarihi perspektif açısından karşılaştırılıp, ritüel ve folklorik davranışlarının dini bağlamdaki önemi, sebep ve sonuçları ile tahlil edilerek, bunun eski Türk inanışları ile olan bağlantısı irdelenmiştir. Araştırmanın objektif bakış açısı ile ortaya konulabilmesi için arazi araştırmasına çıkılmış, sözlü tarih araştırması bağlamında kaynak kişiler ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilerek araştırmanın somut bir boyut kazanması için fotoğraf ve ses kaydı ile derlenip düzenlenerek görüşmelere tezimizde metin şeklinde yer verilmiştir.

Çalışmamızda; öncelikli olarak eski Türk inançları, Türk kültür tarihi, Ardahan tarihi, Alevilik, Türkmenlik, eski Türk boy ve devletleri hakkında kaynaklar toplanmış ve gerekli tarama işlemleri ile tasnif ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca araştırma boyunca süreli yayınlar taranmış, kütüphane katalog taraması, konu ile bağlantılı çeşitli tezlerin bulunup incelenmesi, çeşitli üniversitelerde konu ile ilgili çalışma yapmış halk bilimci ve tarihçilerle görüşme yapıldıktan sonra elde edilen veriler ışığında mülakatta sorulacak sorular hazırlanmış ve arazi araştırmasına çıkılmıştır. Bahse konu bölgede kaynak kişiler ile birebir görüşme yapılması, materyallerin fotoğraf çekimi, toplanılan bütün materyal, belge ve kaynakların tasnifi, değerlendirilmesi yapılarak tez yazımına başlanmıştır.

Tez çalışmamızı oluştururken de Türk destanları, Türkçe çevirisi yapılmış kitabeler, seyahatnameler ve halkbilim verileri ile sözlü tarih kayıtları üzerinden meselenin mahiyetini ve sınırlarını belirlemek adına çeşitli malzemeden yararlanılmıştır. Bu minvalde, eski Türk inançları, dinleri, ritüelleri konularında, Alevilik ve Damal bölgesi hakkında yazılı kaynakların taranarak, toplumun izlenmesi ve eski Türk inançlarından kalan kültür kırıntılarının ortaya çıkarılabilmesi adına; çalışma sahası, bölgenin mevsimsel farklılıklarından ötürü yaz ve kış olarak ikiye ayrılarak, farklı iklim koşullarında araştırma sürdürülmüştür. Bu durum bizlere yöre Türkmenlerinin bir bölümünün kış mevsiminde il dışına çıkıp, yaz mevsiminde geri dönmesi ile farklı insanlarla görüşme fırsatı yakalamamızı sağlamıştır. Çalışma sahamızda da Damal Merkez ve köylerine gidilerek inançlar ve toplum kültürü hakkında yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler not edilmiştir. Damal

Türkmenlerinden özellikle de geçmişte bilinip günümüzde unutulmuş inançların olma ihtimaline karşılık köy nüfusundan yaşlı kişiler ile röportaj için görüşülmüş, ilçede ve köylerde bulunan Cemevi gibi ibadethanelere ziyarette bulunulup, gerekli incelemeler yapılarak kayıtları tutulmuştur. Ayrıca Damal'da bulunan tek Sünni köyü olan Nunus (İkizdere) ile diğer Alevi köylerinin benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak, araştırmalar sonucunda yazılı ve sözlü kaynak verileri tasnif edilip yorumlanmış, üç yıl süren çalışmalarımız itibarıyla elde edilen malzemeler giriş ve üç bölümden oluşacak şekilde, yazma işleminin gerçekleştirilmesi aşamaları, titizlikle yerine getirilmiştir.

Tezimiz önsöz ve girişten sonra, üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun mahiyeti ve sınırları, araştırmanın önemi ve amacı, yöntem ve metodoloji ile literatür değerlendirmesine yer verilmiştir. Birinci bölümde yöreyi tanıtmak maksadı ile Damal yöresi ve kültürü hakkında bilgi aktarılıp, İkinci bölümünde yörenin sahip olduğu eski Türk inanç mirasına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Törenler, Ritüeller ve Mensekler bağlamında Türklerin geçmişte sahip oldukları inançlar ile Damal Türkmen inançları karşılıklı olarak ele alınıp benzerlik ve farklılıkları ile değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAMAL YÖRESİ VE KÜLTÜRÜ

1. ARDAHAN İLİ DAMAL YÖRESİ HAKKINDA

1.1 Ardahan – Damal Tarihi ve Bölgeye Türkmenlerin Yerleşimi

Ardahan'ın jeopolitik konumu, stratejik açıdan önemli bir mevkide bulunmaktadır. Farklı coğrafyaların kontrolünün sağlanabileceği bir konuma sahip olan bu topraklar aynı zamanda geçmiş dönemlerde ticaret yollarının geçiş güzergâhları üzerinde bulunmuş olması ile ticari yönden de ayrı bir önem taşımaktadır. Zamanın şartlarına göre Ardahan'ın bu denli önemli bir konumda bulunuyor olması yörenin birçok devlet tarafından talep edilmesine ve yüzyıllar boyunca bölgede mücadelelerin sürmesine sebep olmuştur. Günümüzde Türkiye hudutları içerisinde doğu sınırını oluşturan bu değerli topraklar, Anadolu'nun güvenliği açısından tampon işlevinde olup, Türklük için de Kafkaslara ve Orta Asya'ya açılmakta olan bir kapı olarak görülmektedir.

Kısa süreli aralıklarla birçok devlete ev sahipliği yapmış olan Ardahan topraklarının; Urartular, Kafkas Boyları, Kimmerler, İskitler, Kuman/Kıpçak, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlular ve Osmanlıların hâkimiyet sahası içerisine girdiği bilinmektedir. Bölge tarihine kısaca baktığımızda ise; Saka, İskit Türklerinin Kars ve çevresine geliş tarihlerine kadar bölge, 2500 yıl Urartu hâkimiyetinde kalmıştır.¹ Kafkas bölgesinin kuzey yönü, Kür, Çoruh, Aras boylarından atlı göçebe bir toplum olan Saka (İskit) Türklerinin M.Ö. 7. Yüzyılda bölgede faaliyetlerine başlamasından itibaren Türklük hareketleri görülmeye başlayıp, Selçuklulara kadar da devam etmiştir.² 1064 yılında Sultan Alparslan döneminde Türk yerleşimlerinin Kars ve çevresinde başlamış olması ile bölge Selçuklulara bağlı olan beyliklerce yönetilmiştir.³

¹ Adnan Buhurcu, Mahir Baranseli, Budak Demiral, İsmail Ercan, Olcay Ercan, **Kars İl Yıllığı 1967**, Tisa Matbaacılık Sanayi, Ankara 1967, s.110.

² Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, "Kars – Ardahan Türkmenleri", **Türk Folklor Araştırma Dergisi**, Yıl: 16, Cilt: 9, Sayı: 181, Ağustos 1964, s.3495.

³ A. Buhurcu, M. Baranseli, B. Demiral, İ. Ercan, **Kars İl Yıllığı 1967.....s.80**

26 Ağustos 1071 tarihinde Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Anadolu topraklarına düzenlediği üçüncü sefer olan Malazgirt Savaşı ile Anayurt'tan Anadolu'ya bazı nedenlerden ötürü göç etme durumunda kalmış olan Türkmenler için Anadolu'nun kapıları açılmış oldu. İlk olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Halep'e kadar yerleşmekte olan Oğuz boyları, zamanla Güney Marmara'ya kadar, Türkmenleri yerleştirme çalışmalarına başlanmış, sonrasında ise Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine oğlu Melikşah, Anadolu'nun Türkleşmesini devam ettirmiştir.⁴ 1080 yılında Melikşah'ın Posof'un Kol yaylalarında, Apkaz – Kartli isimli Gürcü-Bizans birleşik ordusuna karşı kazanmış olduğu Kol zaferi ile Ardahan bölgesine yönelik Türkleştirme hareketlerine hız verilmiştir. Konargöçer yaşam sistemine alışkın olan Türkler, yayla, akarsu ve Kür nehri kenarlarında düzenlerini kurmaya başlamışlardır.⁵ Aynı zamanda bu zafer sonrasında Şavşat, Ardauç ve Çoruh'a kadar olan Karadeniz iç bölgesi, Batum – Acara yöresi, ardı sıra da Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon – Rize tarafları fethedilip, Erzurum'a yani Saltuklu Emirliğine bağlanmıştır. Melikşah tarafından kurulmuş olan altyapı sonrasında bölgeye sürekli olarak Türkmen göçleri sürmüştür ve 1080 yılı sonrasında, Ardahan ve bölgesi Oğuz Türkmenlerine yurt olmuştur.⁶

1092 yılında Melikşah'ın zehirlenmesi üzerine, Selçuklu yönetiminde kardeşler arasında problemler doğmuş ve bu durumu fırsat bilen IV. Davit, Haçlı Seferleri ile Anadolu'ya kadar ulaşarak, Kuman (Kıpçak) ve Bizans desteği ile Kür ve Çoruh topraklarını geri alma fırsatı bulmuştur. Kafkasların kuzey bölgesi, Kıpçak hükümdarı olan Atrak Han'ın 40.000 e yakın askerini, IV. Davit'in emrine vermesi üzerine Kür ve Çoruh havzası Müslüman Türkmenlerden alınarak, bu bölgeye Kıpçakların yerleştirilmesi sağlanmıştır. Yani 1124 yılından itibaren, Ardahan havalisinde Kıpçaklar, 13. Yüzyılın sonlarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1225 yılında Harzemşah Celalettin Mengüberti Revan'ın güneyinde Appaz Gürcistan ordusunu yenip Anı ve Kars bölgesini eline geçirmiştir. Daha sonra Tiflis, Kür havzası, Şavşat, Oltu ve Tortum'u kendisine bağlı kılmıştır. 1239 yılında ise Cengiz

⁴ Gönül Cantay, **Ardahan'da Türk Mimarisi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No:1, Ajans – Türk Basım A.Ş., Ankara 1999, s.12

⁵ Enver Konukçu, **Ardahan Tarihi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No: 2, Ajans – Türk Basım A.Ş., Ankara 1999, s.57.; Yusuf Uramalı, “Selçuklu Fethinin 930. Yıldönümü Münasebetiyle: Posof – Kol Zaferi Parlak Şenliklerle Kutlandı”, **Bizim Ahıska**, Yıl: 6, Sayı: 19, Yaz 2010, s.3-4.

⁶ G. Cantay, **Ardahan'da Türk.....**s.13.

Han'ın İran valisi Baycu Noyan yönetiminde Moğol kuvvetleri Aras ve Kür Havzalarına sahip olmuş, buralarda Müslümanların ezilmesi yönünde politikalar sergilenmiştir. 1267 yılında İlhanlı hükümdarı olan Abaka Han, Posof'lu Baba Sarkis'i Ahıska Valiliğine getirmiş, Çıldır Gölü doğusundan Çoruh Nehri ağzına, Erzurum topraklarından Azgur Boğazı'na kadar olan yerleri Baba Sarkis yönetimine bırakmıştır. Baba Sarkis dönemi sonrasında, 1314 yılında I. Büyük Beka'nın torunu olan I. Korkere'ye Atabeklik unvanı verilip, İlhanlı, Celayirli ve Karakoyunlulara tabi kılınmıştır. 1386 yılına geldiğimizde ise Timur, sultanlığı döneminde (1370-1405), Karakoyunlu ülkesine girerek Kars şehrini almış ve harap etmiştir. Akbuğra'nın yönetimi döneminde, Timur 1405 yılında ölünce Atabekler ülkesi tekrardan Uzun Hasan'ın idaresindeki Akkoyunlulara tabi olmuştur.⁷ Bu süreç içerisinde bölge olarak sınırlandırmış olduğumuz Damal'da varlığını sürdürmekte olan Gözükızıl ocağı ahvadı; Gaziantep, İzmir, Aydın, Maraş, Balıkesir, Sivas, Çorum, Ardahan, Kars bölgelerinde yerleşimler kurmuşlardır. Bu ocağın evlatlarının Damal yöresine gelmesi ise; 1325 yılında Maraş dolaylarındaki Türk evci boyunun kıyıma uğraması sonucu parçalanması ile gerçekleşmiştir. Bölünmenin neticesinde bir kısmı Çorum, Yozgat civarına yönelirken kalan kısım Doğu Anadolu da Horasan, Kars, Ardahan bölgesine göç etmeyi tercih etmişlerdir.⁸

1406 yılında Moğolların Kars, Ardahan bölgesinden çekilmesi ile Karakoyunlular bölgede hâkimiyet kurmuştur. Ancak burada uzun süre barınamayan Karakoyunlular, yerini 1462 yılında Akkoyunlulara bırakmıştır.⁹ Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan da 1458, 1463, 1466 yıllarında Çoruh ve Kür boylarında toprakları bulunan Karakoyunlu ve Osmanlıların topraklarını hedeflemiş, Ön Asya Türklüğünü Akkoyunlu hâkimiyeti altında toplamaya çalışmıştır.¹⁰ Uzun Hasan 1472 yazında Kartli ülkesine karşı gerçekleştirmiş olduğu seferde, Ahıska ve Tiflis'e hâkim olmuş, Tiflis şehrine kendi valilerinden birini göndererek bölgeyi vergiye bağlamıştır. Bizim de çalışma alanımız olan ve günümüzde Meşe Ardahan ismi ile de bilinen Hanak – Damal yerleşkesindeki Türkmenler, Uzun Hasan tarafından “Maraş Altı” isimli

⁷ G. Cantay, **Ardahan'da Türk.....** s.13-14. ; Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken, s.40. ; İbni Arabşah, **Acâibü'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)**, (Çev. D. A. Batur), Selenge Yayınları İstanbul 2012, s.154.

⁸ Ali Ekber Çari, **Damal'da Birlenen Cemler**, Öncel Matbaacılık, İstanbul 2017, s.27.

⁹ A. Buhurcu, M. Baranseli, B. Demiral, İ. Ercan, **Kars İl Yıllığı 1967.....**s.80

¹⁰ Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, Cilt: 1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.492-493.

bölgeden getirilerek buraya yerleştirilmişlerdir. 1477 yılında gerçekleşmiş olan sefere binaen Ahıska – Posof atabekleri vergiye bağlanmış olup Kür ve Çoruh havzalarında bulunan Kıpçaklı ülkesi, Ahıska, Çıldır – Akçakale, Satel – İmerhev, Ardanuç ve Oltu – Tortum Akça kalesi olmak üzere beş parçaya ayrılmıştır.¹¹

Bugünkü Damal Türkmenlerinin nereden gelmiş oldukları konusu ile alakalı olarak, bölge Türkmenleri de Maraş Altı ismini vermiş oldukları yere, “Gurculuk” denilen Atabekler döneminde gelmiş olduklarını bildirmişlerdir (K16). Bir kaynağa göre de; Menşe Ardahan Türkmenleri; *“Akkoyunlular’ın güç kaynağı “Boz – Ulus” adlu ulu Türkmen uruğunun “Maraş Türkmanları denilen “Dulkadirli” boyundan gelmektedirler.”*¹² Yöre Türkmenlerinin Dulkadirli boyundan olabilecekleri yönünde yapılan araştırmalarda da; Damal ilçesinde Aşağı ve Yukarı Gündeş olmak üzere bulunan iki köyün isminde geçen “Gündeş”, Dulkadirli boyuna mensup aşiretlerden birisinin adı ile benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde Hanak ilçesine bağlı Fayatlı köyünün yeni ismi olan Çiçeklidağ ile de Bozulus’u oluşturan boylardan Çiçekli aşiretinin ismi benzerlik göstermektedir.¹³ Bu bağlamda aralarında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Bozulus aşiretlerinin Akkoyunlu Devletini oluşturmakta olan aşiretleri meydana getirdiği de bilinmektedir.¹⁴

Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Orta Asya coğrafyasından Anadolu topraklarına girmiş olduğunu belirttiğimiz Türkmenlerin bir bölümünün Damal ve Hanak bölgesine yerleşimlerinde Akkoyunlu Devletinin yapmış olduğu iskân politikaları etkili olmuştur.¹⁵ Ancak 15. Yüzyılın sonuna gelindiğine Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan arasında gerçekleşen savaşlar bölgenin harabeye dönmesine yol açmıştır.¹⁶ Ardahan topraklarına Gürcistan seferi neticesinde sahip olduğunu belirttiğimiz Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 15. Yüzyılda doğu bölgesini hâkimiyeti altına alarak Atabeyleri kendisine bağlı kılmıştır. Güçlü bir dönem yaşamakta olan Akkoyunlular

¹¹ G. Cantay, *Ardahan’da Türk.....* s.14-15.

¹² Kutluay Erdoğan, “Kars ve Ardahan Türkmenlerinin Dünü ve Bugünü (Milli Mücadeledeki Yerleri)” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 58, İlkbahar 2011, s.197

¹³ Bülent Yılmaz “Ardahan Türkmenleri Müzik Geleneği”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010, s.14

¹⁴ Yaşar Kalafat, *Bozulus Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırılmalı Halk İnançları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.7

¹⁵ B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s. XI.

¹⁶ A. Buhurcu, M. Baranseli, B. Demiral, İ. Ercan, *Kars İl Yıllığı 1967.....*s.111

1472 yılında Osmanlı Devleti ile gerçekleşen Otlukbeli savaşında mağlup olup¹⁷ kendilerini bir daha toparlayamamışlardır.¹⁸

Bir iddiaya göre de Türkmenlerin, Uzun Hasan tarafından 1472 yıllarında Menşe Ardahan isimli bölgeye, gerçekleştireceği Ahıska seferinde sınır koruyuculuğu yapmaları için Maraş–Altı’ndan getirilmiş olduğu düşünülmektedir.¹⁹ Damal yöresine mensup yaşlı Türkmenler ile yapılan görüşmelerin aktarıldığı akademik çalışmalarda da, yöre Türkmenlerinin Uzun Hasan döneminde, Maraş Altı olarak bilinen bölgeden getirilerek bu topraklara yerleştirilmiş oldukları belirtilmiştir.²⁰ Ayrıca Maraş Altı bölgesinden gelmiş olduğu düşünülen Türkmenlerin, Menşe Ardahan olarak belirtilmekte olan nahiyeye Hanak ilçesi de dâhil olmak üzere 22 köye yerleştirildiği var olan bilgiler arasında yer almaktadır.²¹

Bölgenin siyasi tarihine tekrar dönüş yaptığımızda; Akkoyunlu Devleti’nin sona ermesi ile 1502 senesinde Şah İsmail, Safevi Devletini kurmuş ve Kars ili çevresinde yaşamakta olan Türkmenleri de kendisine tabi kılp,²² Ardahan, Kars çevresini ve Aras boyunu kendi hâkimiyetine almıştır. 1514 yılında da Osmanlı hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu gerçekleşen Çaldıran Savaşını Yavuz kazanarak Doğu Anadolu bölgesini Osmanlı topraklarına dâhil etmiştir.²³ Damal Türkmenlerinin Menşe Ardahan bölgesine gelişleri ile ilgili yapmış olduğumuz saha araştırmalarımızda karşılaştığımız bir diğer düşünceye göre de; Yavuz ile Şah İsmail arasında geçen savaşın Osmanlı’nın galibiyeti ile sonuçlanmasından sonra Maraş ve Tokat bölgesinde yaşamakta olan Türkmenlere baskılar yapılmış ve Türkmenler akınlar halinde Anadolu topraklarına geçiş güzergahı olarak kullandıkları Kafkaslara sığınmayı çare olarak görmüşlerdir. Ardahan dolaylarına geldiklerinde ise tamamen ormanlık bu sahayı güvenli görerek buraya yerleşmişlerdir (K16) - (K2). 1514 yılında Çaldıran savaşından zafer ile ayrılan Yavuz Sultan Selim’in ordusunun Kars Ardahan dolaylarından geçmesi ile bölgede yaşamakta olan Türkmenlerin korkup

¹⁷ E. Konukçu, **Ardahan Tarihi**....s.57.

¹⁸ M. Kırzioğlu, **Kars Tarihi**.....s.496.

¹⁹ M. Kırzioğlu, “**Kars – Ardahan Türkmenleri**.....”,s.3496.

²⁰ Yunus Zeyrek, “Ardahan Damal ve Çıldır Notları”, **Bizim Ahıska**, Sayı: 21, Kış 2011, s.5

²¹ Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, “Osmanlılar’ın Kafkas – Elleri’ni Fethi 1451 – 1590”, **Atatürk Üniversitesi Yayınları Doktora Tezi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s.284.

²² M. Kırzioğlu, **Kars Tarihi**.....s.501.

²³ A. Buhurcu, M. Baranseli, B. Demiral, İ. Ercan, **Kars İl Yıllığı 1967**.....s.80 vd.

yayla, dere gibi kırsal alanlara çekilerek kapalı bir toplum halinde yaşamış olduklarına dair bilgilerde mevcuttur.²⁴

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1877 – 1878 yıllarında 93 Harbi olarak bilinen savaş sonucunda Osmanlının yenilgiye uğraması ile 1878 yılında Ayastefanos Antlaşması imzalanmış, antlaşmaya göre de Kars, Ardahan, Batum illeri kaybedilerek bölge, nüfusu ile birlikte Rusların eline geçmiştir. Bölge Türkmenlerini göndermek maksadı ile zorunlu göçe maruz bırakmak isteyen Ruslar, bu topraklara Rus ve Ermeni kökenli Hristiyan inançlı bir zümre yerleştirmişlerdir.²⁵ Bu antlaşma neticesinde Rus hâkimiyeti altına girmiş olan Türkmen topluluklarına da, kendilerinin Afganistan'dan gelmiş olan Türklerden olduklarını ve Türkiye Türkleri ile aralarında herhangi bir bağlantı bulunmadığını aşılama çalışmışlardır. Ardahan'ın Damal yöresinde bulunan Türkmenlerin nereden gelmiş olduklarını yukarıda belirtmiştik. Ardahan'ın bugün ilçelerinden olan Posof'taki Türkmenlerin de Sivas, Çorum, Yozgat havalisinden gelmiş oldukları bilinmektedir. Bu Türkmenler, yaşamakta oldukları köylere, geldikleri yerlerde bulunan köy isimlerini aktarmışlardır. Kullanmakta oldukları ağız ve lisan da gelmiş oldukları bölgeye aittir. Sivas, Çorum ağzı ile bir kelime farkı bulunmamaktadır.²⁶ Osmanlının kaybetmiş olduğu 93 harbi ile 40 yıl boyunca Ardahan bölgesinde esaret altında kalan Türkmenler diğer boylarda görüldüğü gibi kimliklerinden vazgeçmemiş İran, Anadolu ve Kafkas topraklarına hâkim olma düşüncesinde olanlara gerekli direnişi göstererek, bu süreç içerisinde Türk ve Türkmenliklerinden taviz vermemişlerdir.²⁷

İlerleyen süreçte 93 harbi sonrası imzalanmış olan Ayastefanos antlaşmasıyla, Avrupa Devletleri ile Rusya arasında çıkan dengesizlikler sonucu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi istenmiş ve Berlin'de toplanan kongre sonucunda, 1878 yılında Osmanlı ile Ruslar arasında Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma maddelerine göre, Ardahan Ruslara terk edilmiş, 1921 tarihine kadar da Rus askeri valilerince yönetilmiştir. Genel politikada herhangi bir değişiklik olmadan temel gaye yine Türkleri elverişsiz topraklara göçe zorlamak olmuştur. Milli mücadele dönemlerinden olan 1921 tarihine geldiğimizde ise Ardahan sancak haline getirilip

²⁴ M. Kırzioğlu, “Kars – Ardahan Türkmenleri.....”,s.3495.

²⁵ Mehmet Fahrettin, Kırzioğlu, *Edebiyatımızda Kars*, Işıl Matbaası, İstanbul 1958, s.46.

²⁶ Murat Küçükkuşuru “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kars – Erzurum Yöresi Alevi – Türkmenleri ve Esat Uras'ın Bir Raporu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 62, Yaz 2012, s.193.

²⁷ K. Erdoğan, “Kars ve Ardahan.....”,s. 192.

TBMM'ye bağlanmıştır. 3 Mart 1921 yılında da Damal, Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır.²⁸ 16.02.1921 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında yapılan Moskova antlaşması ile Türkiye'nin kuzey doğu Anadolu sınırları çizilmiştir.²⁹ Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise bir tür tasarruf politikaları ile ilçe haline getirilip Kars'a bağlanmış, 1992 yılında tekrardan Ardahan ili ismi ile anılmıştır.³⁰ Cumhuriyet döneminde Damal, bugün Ardahan'ın bir ilçesi olan Posof'un nahiyesi olarak bulunmaktaydı. Ardahan'ın nahiyesi olan Hanak'ın 1958 yılında ilçe olması ile Damal, Posof'tan ayrılarak Hanak'a bağlandı. 1992 yılında ise Ardahan'ın vilayet olmasının kararlaştırılmasıyla, Damal da 21247 mükerrer sayılı resmi gazetede yayımlanan 3806 sayılı kanuna göre ilçe olma vasfını kazanmış oldu.³¹ Böylece Göle, Hanak, Posof ve Damal'ın, Ardahan'ın ilçeleri olarak belirlenmesi ile kuzey doğu sınırı oluşturuldu.³²

Ardahan ili ve Damal ilçesinin tarihçesine değinirken yöreye ilişkin siyasi perspektifli araştırmaların verilerini desteklemek açısından, Damal Türkmenlerinin dil yapısından, ezgi-türkü makamları ve türlerinden, giyim-kuşam kültüründen de söz etmek gerekecektir.

Damal yöresindeki ezgi türleri ve biçim özellikleri, Kafkasya ve Azerbaycan'da görülen ezgi türleri ile benzerlikler göstermektedir. Yörede görülmekte olan ezgilerin bir kısmının Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan ezgi yapıları ile benzer özellikler taşıması yöre Türkmenlerinin Maraş'tan gelmiş olmasının bir hatırası olarak görülebilir. Makam bağlamında ezgilerin herhangi bir kalıp içerisine sığdıramadığı müşahade edilmektedir. Bu manada makam yapılarının Anadolu topraklarından hayli uzak günümüz Türkistan sahasında yaşamakta olan Türk toplulukları ile aynı ezgi özelliklerini taşımış oldukları görülmektedir. Bu durum bizlere Türklerin ana yurdu olan Orta Asya topraklarındaki ezgi türlerinin Damal topraklarına kadar taşınabilmiş olduğu ve kültürün farklı topraklarda devam ettirildiği bilgisini vermektedir.³³ Çalışmamızın son bölümünde

²⁸ E. Konukçu, **Ardahan Tarihi**.....s.24.

²⁹ Ayna Askeroğlu Aslan, "Moskova Antlaşması ve Türkiye'nin Kuzey – Doğu Sınırı" **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Aralık 2015, s. 7.

³⁰ E. Konukçu, **Ardahan Tarihi**.....s.24.

³¹ Y. Zeyrek, "**Ardahan Damal**.....",s.5.; <http://www.damal.gov.tr/tarihce> ,10.03.2020, 18:30.

³² E. Konukçu, **Ardahan Tarihi**.....s.20.

³³ B. Yılmaz, "**Ardahan Türkmenleri Müzik**" s. 2-3.

yöre Türkmenlerine ait müzik gelenekleri ve ezgi türleri hakkında kapsamlı çalışmalara da yer verilmiştir.

Damal Türkmenlerinin kullanmakta olduğu dil yapısı hakkında yapılan araştırmalarda da; Fırat nehrinin doğu kısmında “geliyorum”, “gidiyorum” örneğindeki gibi “-yor” eki pek kullanılmamaktadır. Bununla birlikte Ardahan Türkmenleri verilen örnekteki gibi düzgün bir biçimde konuşmaktadırlar. Atalarının Maraş Altı’ndan “Gürcülük” yani Atabekler döneminde gelmiş olduklarını beyan etmektedirler. Hakikaten de bu topluluk, Akkoyunlu devletine güç kaynaklığı etmiş olan “Boz-ulus” isimli Türkman uruğunun “Maraş Türkmanı” ismi ile “Dulkadirli” boyundan gelmişlerdir.³⁴

Yöre Türkmenlerinin kullanmakta olduğu dil yapısı hakkında kültürel özelliklerine göre yapılan araştırmalar doğrultusunda; “*Yukarı Damal, Aşağı Damal, Külekçi, Çikora, Kirpeşin, Seyidören, Tepeköy, Erzede, Yukarı Gündeş, Aşağı Gündeş, Dereköyü, Kalender Deresi, Sors, Samathev: Yozgat Hüseyinabad’dan gelmiştir.*” “*Saskara, Kerkeden, Danaeden, Virane Nakalay: Divrik’ten gelmişleridir.*” “*Fayatlı, Çat, Çinli Çayır: Yozgat’tan gelmişlerdir.*” yönünde bilgiler mevcuttur.³⁵ Konuşmaları İstanbul ağzına benzeyen “yor” eki ile kaba bir Türkman ağzı konuşan başlıca: Erzede, Gündeş, Tekeli, Fayatlı gibi oymakları farklı olan Ardahan – Poskov Türkmanlarının ataları, Hasan Padişah döneminde Maraş Altı adlı bölgeden gelerek bu topraklara yerleşmiş olduklarını bildirmektedirler. Yapılmış olan çalışmalar ve konuşma türlerinden bunların Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde Atabeklerden alınmış olan Ardahan’ın kuzey bölgesindeki yaylalara yerleştirilmiş bulunduğu ve Cindağı, Dokuzpınar ve Ulgar Dağının da yaylak olarak verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

1925 yılında kurulmuş olan parti müfettişliği kapsamında Esat Uras, Erzurum ve Kars yöresinin içerisinde bulunduğu 4. Mıntıkada görevlendirilmiştir. Sorumlu olduğu bölgelere sık sık gidip, uzun süre de kalarak bölge siyasetini yakından takip etmiştir. Özellikle bölgelerin sosyal yapısı ve ekonomik durumu hususunda önemli raporlar tanzim ederek merkeze sunmuştur.³⁷ Bizlere faydalı olacağını

³⁴ M. Kırzioğlu, “**Kars – Ardahan Türkmanları.....**”,s.3496

³⁵ M. Küçüküçürlü, “**Cumhuriyetin İlk.....**”, s.193.

³⁶ M. Kırzioğlu, **Kars Tarihi.....**s.503-504.

³⁷ M. Küçüküçürlü, “**Cumhuriyetin İlk.....**”, s.190.

düşündüğümüz Esat Uras'a ait raporlara göre; bölge Türkmenlerinin, Çorum, Yozgat ve Sivas bölgelerinden gelmiş oldukları kaydedilmiştir. Fahrettin Kırzioğlu ile oluşan bilgi farklılıklarının sebebinin göçler ile ilgili olduğu düşünülmektedir.³⁸

Bir görüşe göre de; Kars Türkmenlerinin 100-150 yıl kadar önce Osmanlı Devleti tarafından güvenlik amaçlı Şahlık yöresine Divriği'den gönderildiği bilinmektedir. Ardahan Türkmenlerinin ise bir bölümü Divriği'den gelip Hanak ve Damal'a yerleşmişlerdir. Bu Türkmenlerin büyük bir bölümü Maraş Altı'ndan gelen Boz Ulus Türkmenleridir. Bu topluluk öncü konumdaki dedeleri sayesinde asimile olmadan İslamiyet içerisinde kendi kimliklerini koruyabilmişlerdir. Ardahan ilinin Hanak ve Damal yöresine yerleşmiş olan Maraş Altı, Boz Ulus Türkmenleri geçmiş inanç ve töre yapılarını muhafaza etmiştir. 21 köyünde de kılık kıyafet ve bunların taşıdığı anlamlar ile giyim kuşam kültürünü yaşatmaya halen devam etmektedirler.³⁹

1.2. Damal'ın Coğrafi Yapısı ve Konumu

Damal 41 derece 35,01 Kuzey enlemleri ve 42 derece 84,582 Doğu boylamları koordinatlarında yer almaktadır. 74 km kara sınırına sahip olan ilçenin yüzölçümü büyüklüğü 329 km²'dir. İlçe merkezi ise ortalama 2000 metre rakıma sahiptir.⁴⁰ Ahıska yolu üzerinde bulunan Damal'ın, kuzey yönünde Posof, kuzeydoğusunda Gürcistan, Ahıska, güneyinde Kars, Hanak ve Ardahan, Güneydoğusunda Çıldır, Batısında ise Artvin iline bağlı Şavşat ile çevrili olduğu görülmektedir.

Dağlarla çevrili Damal'ın Kuzey bölümünde Yalnızçam dağları, Kuzeydoğusunda Keldağ, Güney bölümünde Kısır Dağı, Doğu yönünde Akbaba Dağları ve Güneybatısında ise Allahuekber dağları yer almaktadır. Hanaksuyu çayı Batı yönünde kalırken, Kür nehri ise güneyinden geçmektedir. Bölgenin tanımlaması yapılırken de Ardahan ve Posof'un arasında kalmış olan Ilgar Dağı isimli bölge şeklinde tarif edildiği bilinmektedir.⁴¹ Aynı zamanda Şavşat, Kısır, Ulgar, Uğuz Dağları ile etrafı çevrelenmiş olan Damal'ın, Oltu, Artvin, Ahıska, Batum ve Kars bölgesine açılmakta olan önemli boğaz ve geçitleri bulunmaktadır.⁴² Bölgede akarsu

³⁸ M. Küçükşurlu, "Cumhuriyetin İlk.....", s.196.

³⁹ K. Erdoğan, "Kars ve Ardahan.....",s. 194.

⁴⁰ <http://www.damal.bel.tr/Ilc/cografyasi.html> , 14.06.2020, 11:45.

⁴¹ K. Erdoğan, "Kars ve Ardahan.....",s. 197.

⁴² E. Konukçu, *Ardahan Tarihi*.....s.15.

olarak; Sivri Dağ'dan Bağrsak Çayı, Arap Mevkiinden Çukorasu Çayı bilinmekte olup ayrıca bahar dönemlerinde Şülgür, İnce Dere, Kınalı Kaya derelerinin geçtiği de görülmektedir.

İl merkezi olan Ardahan'ın kuzey bölgesinde yaşamlarını sürdürmekte olan Damal Türkmenleri; Kıpçak, Terekeme halkları ile komşu olup, Gürcistan ile sınır konumundadır. Damal coğrafyası hakkında yapılan çalışmalarda, bölge geçmişte Meşe, Menşe Ardahan veya Meşe Ardahan Ormanları şeklinde bilinmektedir. Yapılan saha araştırmasında ise arazi yapısının engebeli olduğu ve dolayısı ile tarım alanlarının kısıtlı kaldığı görülmektedir. Ancak zengin otlakları ve gür çayırları ile bölgenin küçük ve büyük baş hayvancılığa elverişli olduğu söylenebilmektedir.

1.3. Damal'ın Ekonomisi

Tüm dünyada olduğu gibi, Damal coğrafyasında da ekonomik şartları, bulunmuş olduğu coğrafi konum etkilemektedir. Bölgede Türkmenler yaşamlarını çiftçilik ve hayvancılık ile sağlamaktadırlar. Kış mevsiminin ağır ve uzun geçmesi yetiştirilmekte olan ürün sayısını kısıtlayarak yılda bir kez arpa ve buğdaydan hasat alınabilmesine olanak vermektedir. Ekicilik faaliyetlerinin çok iyi olduğu söylenemese de küçük ve büyük baş hayvancılık yaygındır. Hayvancılık ise, yine iklim şartları dolayısı ile 6 ay ahırda, diğer 6 ay ise merada besicilik şeklinde yapılmaktadır. Beslenmekte olan hayvanlardan elde edilen ürünler ile geçim sağlanmaya çalışılmaktadır. Geçmiş dönemlerde özellikle küçükbaş hayvanların yünlerinin kilim, halı, keçe gibi ürünlerde kullanıldığı ve el sanatlarına hammadde kaynaklığı ettiği bilinmektedir. Günümüzde bu tür işlerle uğraşanların sayısı çok nadirdir. Ayrıca bölgenin sürekli bir şekilde göç veriyor oluşunun, yapılmakta olan tarım işçiliği ve hayvancılıkta düşüslere neden olduğu tarafımızca müşahede edilmiştir.

Bunların yanında Damal yöresinde kadınlar için Damal bebekleri imalatı, gelir kaynağı sağlamaktadır. Alınan plastik oyuncak bebekler, kadınların el örgüsü marifetleri ile Damal yöresine ait geleneksel kıyafetler ile giydirilip süslenmektedir. Hazır olan bebekler pazar alanı oluşturmaktadır (Fotoğraf 8). Bunun yanında az da olsa yörede bazı köylerde arıcılık ve derelerden avlanılmakta olan balıkçılık

faaliyetleri de yürütölmeye çalışılmaktadır. Haneler ekmek ihtiyaçlarını genellikle satın almış oldukları unlar ile sac üzerinde ekmek pişirerek sağlamaktadırlar. Yörede tandır kullanımına ise rastlanılmamıştır.

1.4. Damal’da İklim

Damal yöresinde karasal iklim görölmektedir. Kış mevsiminin uzun sürmesi ve hava sıcaklığının eksi kırk dereceyi görmesi ile yaşam zorlu şartlar altında geçmektedir. Bölgede kasım ayı ile başlamakta olan kış mevsimi nisan ayının ortalarına kadar etkisini göstermektedir. Kar yağışı neticesinde bölge köylerinin zaman zaman yollarının kapandığı görölmektedir. Yaz mevsiminde ise sıcaklığın 35 santigrat dereceyi gördüğü dönemler olmakta ancak yaz dönemi pek uzun sürmemektedir. Bölgede yaz döneminde yağışlar görölse de yağış miktarı ülke ortalamalarının altında kalmaktadır. Bitki örtüsü çayırdır.

1.5. Dil Yapıları

Ardahan Damal Türkmenleri “geliyorum – gidiyorum” şeklinde “-yor” eki getirerek duru bir Türkçe ile konuşmaktadırlar.⁴³ Konuşmakta olduğı ağız özellikleri de Orta Anadolu coğrafyasında yaşamlarını sürdürmekte olan insanların ağız özellikleri ile benzerlikler göstermiş olup, dil bilimciler tarafından da bu grupta toplanmıştır.⁴⁴

1.6. Yeni ve Eski İsimleri ile Damal’a Bağlı Bulunan Köyler ve İnançları

Eskikılıç (Körpeşen), Dereköy, Aşağı Gündeş, Yukarı Gündeş, Tepeköy, Obrucak (Çikora), Burmadere (Sors), Otağı (Erzeda), Üçdere (Samitka), Seyitören, Kalenderdere (Dereli) ve İkizdere (Nunus) isimli köylerden bazılarının, 2006 yılı sonrasında Damal Merkezine mahalle olarak bağlanması sonucunda Damal; 8 Mahalleden (Ata Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi, Çaybaşı Mahallesi, İnönü Mahallesi, Kalender Mahallesi, Konuk Sever Mahallesi, Mustafa Kemal Mahallesi, Serhat Mahallesi) 7 Köyden (Burmader Köyü, Dereköy Köyü, Eskikılıç Köyü, İkizdere Köyü, Otağı Köyü, Seyitören Köyü, Tepeköy) meydana gelmektedir.

⁴³ K. Erdoğan, “Kars ve Ardahan.....”,s. 197.

⁴⁴ B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s. 28.

8 mahalle, 7 köy ile oluşmakta olan Damal mahiyetinde sadece İkizdere Köyü Sünni inanca sahip olup, köyde ibadet evi olarak cami bulunmaktadır. Diğer mahalle ve köylerde Cemevi bulunmaktadır (K2). Bu köylerde yaşayan halklardan

“Yukarı Damal, Aşağı Damal, Külekçi, Çikora, Kirpeşin, Seyidören, Tepeköy, Erzede, Yukarı Gündeş, Aşağı Gündeş, Dereköyü, Kalender Deresi, Sors, Samathev: Yozgat Hüseyinabad’dan gelmiştir.” “Saskara, Kerkeden, Danaeden, Virane Nakalay: Divrik’ten”, “Fayatlı, Çat, Çinli Çayır: Yozgat’tan...” gelmiş oldukları yönünde bilgiler mevcuttur.⁴⁵

Ayrıca çalışmamızda sınırlandırmış olduğumuz Damal ilçesinin, güney yönünde bulunan Hanak ilçesinde Çat (Dereçatağı), İncedere (Piklop), Koyunpınarı (Saskara), Güneşgören (Kerkeden), Çavdarlı (Verena Nekeleköy), Serinkuyu (Daneden), Çimlicayır isimli 7 Türkmen köyü bulunmaktadır. Yine, Ardahan’ın bir diğer ilçesi olan Göle’de de Yeniköy ve Kalecik köyü olmak üzere iki köyde Türkmenlerin yaşamakta olduğu bilinmektedir.

1.7. Nüfus

1960 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ardahan Türkmenleri 13.000 kişiden oluşmaktadır. Kars ve Ardahan Türkmenlerinin o dönemdeki sayısı ise 25.000 kişiyi bulmaktadır.⁴⁶ 2019 yılında 97.319 toplam nüfusa sahip olan Ardahan ilinin Damal ilçesinde; 2916 erkek, 2418 kadın olmak üzere toplam **5334** kişilik nüfus bulunmaktadır. Toplam nüfustan 2948 kişi ilçe merkezi nüfusunu oluştururken, 2386 kişi ise köy/belde nüfusunu oluşturmaktadır. 2018 yılında ise Damal ilçesinin toplam nüfusunun 5.802 kişiden oluştuğu görülmektedir. 2018 ve 2019 yılları arasında %8.07 oranında bir azalış görülmektedir. 2020 yılında ise 5.172 kişilik bir nüfus potansiyeli görülmektedir.⁴⁷

⁴⁵ M. Küçüküçürlü, “Cumhuriyetin İlk....”, s.193.

⁴⁶ M. Kırzioğlu, “Kars – Ardahan Türkmenleri.....”,s.3497.

⁴⁷ <http://www.tuik.gov.tr/>, 24.12.2020, 14:21. ; https://www.nufusu.com/ilce/damal_ardahan-nufusu_04.02.2021, 13:14.

2. DAMAL TÜRKMEN KÜLTÜRÜ

Horasan bölgesinden Anadolu coğrafyasına gelmiş olan Türkleri belirtmek maksadı ile Oğuz boylarına ait isimlerin kullanıldığı bilinmektedir. Kars ve Ardahan bölgesinde bulunmakta olan Alevi Türkleri için de “Türkman-Türkmen” denilmektedir. Yalnız bu Türkman ismi Türkiye coğrafyasında sadece Kars - Ardahan bölgesinde bulunan Alevileri kapsamaktadır.⁴⁸ Ardahan Kars çevresi dışında bulunan Aleviler için Türkmen isminin kullanıldığına rastlanılmamıştır. Neden Damal Alevilerine Türkmen denildiği hususu ile ilgili olarak görüşmeler sağladığımız Dr. Öğr. Üyesi Suat VURAL; Damal Alevilerine Türkmen denilmesinin sebebi olarak bölgede bulunan bir diğer Türk boyu olan Terekemelerin⁴⁹ varlığını belirterek, bölgedeki Terekemelerin kendi Sünniliklerini farklı izah edebilmek için Damal Alevilerine Türkmen ismini verdiklerini ve bu duruma karşılık Damal Türkmenlerinin de kendilerini korumak için Sünnilere Terekeme dediklerini bildirmektedir.(K20)

Damal’ın bulunmuş olduğu konum ve şartlar nedeni ile kapalı bir toplum olması, dış faktörlerden etkilenme durumunu azaltmış ve birçok eski Türk inançlarını kaybetmeden bugüne taşıyabilmelerinde etkili olmuştur.

Damal Merkezde konuştuğumuz emekli öğretmen Şenel YILDIZ; “*Biz kapalı bir toplumuz. Ancak hayatımıza aşağı yukarı 50-60 yıldır radyo, televizyon ve gurbet girmiştir. Bir de yeniliklere açık olduğumuz için gelen kültürler etkilemiştir bizleri. Kurulu düzene hoş görünmek için değişikliklere uğramışızdır. Bizim tüm kadınlarımız, eski Damal kıyafetlerinden giyinmekteydi. Ancak bu elbise nedir, çıkartın, artık dönem değişti deyimleri ile boydan boya Tango ismi ile bilinen elbiselerin yerini entariye bırakması için baskılar yaşandı ve bu durum değişimleri beraberinde getirdi. Temelinde bizim burası halis muhlis Türk’tür. Benim Ebem, Dedem hepsi öz Türkçe konuşmaktadır*” (K18) sözleri ile geçmişlerinin öz Türklerden olduğunu belirtmekte ve son zamanlarda dış etkileşimle gelen değişimin Türk kültüründeki olumsuz yönüne dikkat çekmektedir.

⁴⁸ K. Erdoğan, “Kars ve Ardahan.....”,s. 192.

⁴⁹ Kıpçak ağırlıklı Türk – Türkmen boyudur.

2.1. Sevgi - Saygı ve Ahlak Kuralları

Damal Türkmenleri için kemikleşmiş hasletlerden bir tanesi de karşılıklı sevgi, saygı ve ahlak kuralları olmuştur. Her türlü şartlar altında küçük büyüğüne nasıl davranması gerektiği bilincinde olarak saygıdan ödün vermemekte, büyük ise küçüğe karşı gerekli sevgisini göstermektedir. Karşılıklı sevgi, saygı kuralları büyük ile küçük arasında yaşandığı gibi kadın ve erkek arasında da görülmekte olup, toplum olarak bu hususa ehemmiyet verilmektedir.

2.1.1. İnsanlar Arasında Yardımlaşma ve Dayanışma

Eski Türk toplulukları arasındaki ilişkiler, yardımlaşma ve dayanışmaya dayanmaktadır. Türk toplumunda başarılı ve yetenek sahibi olduğu düşünülen insanlar, ayrı bir saygı görmektedirler.⁵⁰ Araştırma sahamız Damal yöresinde günümüzde insanların birbirleri ile olan bağlarını koparmayıp, samimi ilişkilerini sürdürdüklerini ve birbirlerinin ihtiyaçlarına koşuşturduklarını görebilmek mümkündür. Yörede toplum içerisinde insanların birbirleri ile olan sorunları herkesi ilgilendirmekte, geçerli bir sebep görülmediği takdirde problemler toplumun içerisinde halledilerek çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca toplumda ilim sahibi olanlar ve yetenekli kimseler hep ön planda tutulmaktadır. Önemli gün ve haftalarda da bu insanların öncülüğünde bir araya gelinmekte olduğu bilinmektedir.

2.1.2. Adalet Kavramı ve Alınan Kararlar

Türklerin, tarihi boyunca töreye ve adalet kavramına ne kadar önem vermiş oldukları bilinmektedir. Yargılama sisteminde de aynı hassasiyete dikkat edilerek bir çoban ile Han'ın oğlu yasalar önünde eşit tutulmaktadır.⁵¹ Bir karar alınacağı zaman, tek başlı kararlar yerine müşavere ile Oğuz beylerinin bir araya toplanması sonucu gerekli kararlar alınmaktaydı.⁵²

Eşitlik mefhumunda da eski Türk geleneklerine çokça benzemekte olan Damal Türkmenlerinin icra ettikleri cem ibadetlerinde, cem evine girildikten sonra herkes eşit sayılmakta zengin, fakir, güzel, çirkin, kadın, erkek ayrımı yapılmayıp ayrıca ceme katılım gösteren kadınlara kardeş, bacı gözü ile bakılmaktadır. Cemlerde isimler dahi kullanılmayıp kadınlara bacı, erkeklere de kardeş denilmektedir.

⁵⁰ Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Berikan Yayınevi (4.Baskı), Ankara 2016, s.176.

⁵¹ Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Berikan Yayınevi (4. Baskı), Ankara 2011, s.233.

⁵² Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları (51. Baskı), Ankara 2015, s.71.

Damal yöresinde eşitlik kavramına dikkat edilmekte olduğu gibi adalet konularına da özen gösterilmektedir. Kendi adaletini kendi töresince sağlamaya çalışmakta olan yöre Türkmenleri, ibadethanelerinde gündelik yaşamında suç kaydı bulunanları cezalandırmak ve durumlarını belirlemek amacı ile “mahkemeyi kübra” ismini vermiş oldukları, kendi halk mahkemelerinde yargılama yapmaktadırlar.⁵³ Örneğin kurulmuş olan mahkemelerde; *“Birisinin başka birisinden alacağı var ise ve bu duruma tanık olan birisi de yok ise, mesele 7 kat yer ve 7 kat gök e salınarak sonrasında “dolu” olayı gerçekleştirilmektedir. Dolu denilen, bir bardak sudur. Cemde bulunanlar eşliğinde alacak ve verecekli yerleştirilir. Dede tarafından, haksız olan her kim ise onun için bir beddua edilerek suyun içilmesi istenir. Eğer suyu içen gerçekten verecekli ise yani verecekli olmasına rağmen borcunu kabullenmiyorsa o içtiği su onu hasta eder. Zarar getirir. O yüzden haksız olan bu suyu içemez (K2).”* Yapılan uygulamada görüldüğü üzere suçun kimde olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılarak, mağdurun zararı giderilmeye çabalanır ve suçlu toplumdan uzaklaştırılıp mücrim sayılarak dışlanır. Dede başkanlığında düzenlenmekte olan bu mahkemelerde birçok kişiye söz hakkı tanınmaktadır. Bu durum eski Türk sözlü ve yazılı olan ceza kuralları ile benzerlikler göstermektedir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Damal Türkmenleri tarafından uygulanmakta olan cezaların neler olduğu ve ne kadar sürdüğü yönünde bilgiler mevcuttur.

2.1.3. Ahlak Kuralları

Eski Türk topluluklarında, toplumun sükûnunu bozabilecek durumların ortadan kaldırılması adına yazılı ve sözlü olan yasa ve kurallara önem verilmiştir. Damal toplumunun da kendilerine ait toplumsal ahlak kurallarının mevcut olduğu görülmektedir.

Damal’da cem ibadetine başlamadan önce dede ibadete gelenlere hitaben *“canlar, biz sizi, size teslim ediyoruz, sizi de özünüzdeki hakka teslim ediyoruz, aranızda dargın, küskün, kul hakkı olan varsa hak meydanına çıksın yoksa Allah’a eyvallah deyiniz”* der. Eyvallah dindikten sonra, Dede *“birbirinizden razı mısınız ?”* diye sorar. Birbirlerine 3 sefer haklar helal edilir. Sağ iken helallik alınmalıdır mantığı görülmektedir. Hak, hukuk ve adalet kavramlarına önem verilip her iş

⁵³ A. Çarı, **Damal’da Birlenen.....**,s.100.

öncesinde insan haklarına, ahlak kurallarına verilen değerlerden bahsedilir. İnsanların aralarında problem olan konuları ortadan kaldırıp uhuvvet sağlanmaya çalışılmaktadır. Önceki dönemlere nazaran daha az olmasına rağmen günümüzde de adalete önem verilerek; cem öncesi sohbetleri esnasında, ceme katılanlara hak, hukuk soruları yöneltilmektedir (K2).

Damal Türkmenlerinin belli zaman dilimlerinde yerine getirilmekte olan cem törenlerinde, ceme katılacak olan kişilerin, ilk olarak düşkün⁵⁴ olup olmadığı hususuna bakılmaktadır. Bu duruma özellikle *Karapaça*⁵⁵ ve *Müsahtiplik*⁵⁶ ceminde dikkat edilmektedir.⁵⁷ Suç işlemiş olanları kendi aralarından dışlayıp ibadetlerinin içerisinde yer almalarına izin verilmemektedir. Yaşamı boyunca bir müşkülü yani bir yanlış olan kişinin bu durumu çözmeden ölmesi dâhilinde ise darı indirilmeyip⁵⁸, kurbanı kesilememektedir.⁵⁹ Hayrına lokma olarak yapılan helva da yenilmemektedir (K2).

Damal'da düşkünlük *kabayır* ve *sakayır* ismi ile iki bölüme ayrılmaktadır. İstemsiz bir şekilde gerçekleşen eylemler için sakayır, bilinçli bir şekilde yapılan ağır suçlara ise kabayır denilmektedir. Kişi sakayırlar da belirlenen ceza süreci sonrasında cemlere dönebilse de kabayırlar da böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Dedeler, talipleri için vermiş oldukları cezalar hakkında değişiklik yapma veya tamamen iptal etme haklarına da sahiptirler (K2).

Damal yöresi Türkmenlerinde kişinin evliliği esnasında, Dedeler tarafından *Ilhara Bent* ismi ile bilinmekte olan, olayın icrasında **yer ve gök** şahit gösterilerek, anne ve babaya ömür boyu saygı gösterileceğinin, ellerine, bellerine ve dillerine sahip olacaklarının, doğacak olan çocuğun iyi yetiştirileceğinin ve imkân oldukça ibadetlerinin yerine getirileceğinin sözü alınmaktadır (K2).

Yörede kadın erkek münasebetlerine ayrı dikkat edilmektedir. “*Bir kız ile bir erkeğin uygunsuz durumlarına asla izin verilmeyip, aralarında bir görüşme olduğu düşünüldüğünde ise evlendirilmektedir. Uygunsuz bir durum yaşayanlar için ölüm*

⁵⁴ Kendi eşi dışında başka kadınlarla birlikte olan

⁵⁵ Karapaça Cemi: Yol kardeşi olmayanlar “karapaça” olarak adlandırılmakta, Karapaça cemi ile de yol kardeşliği yani müsahtiplik sağlanmaya çalışılmaktadır.

⁵⁶ *Müsahtip: Farklı iki aile bireyinin ilke ve yaşam birliktelikleri ile birbirini kardeş olarak görmesi.*

⁵⁷ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.34-35 ve 103.

⁵⁸ Yaşam süresi boyunca çeşitli ilişkiler yürüttüğü kişiler ile yapılan alacak verecek hesaplaşması..

⁵⁹ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.91.

günü olarak kabul edilip, Kuranı okunmayıp, cenazeleri kaldırılmazdı, ayrıca aile babası da düşkün olarak görülürdü (K4).”

Eski Türklerde cezaların karşılıklarının ağır olması yaşanabilecek olumsuzlukları ve ahlak dışı durumların görülmesi ihtimalini düşürmüştür. Özellikle hırsızlık konulu davalarda verilen cezaların ağırlığı itibari ile otlağa çobansız bir şekilde hayvanlar bırakılabilmektedir.⁶⁰ Olur da bir hayvan hırsızlığı durumu yaşanır ise bunun cezai müeyyidesi olarak hırsızdan çalmış oldukları hayvanın dokuz katını veya evlatlarından birisini teslim etmesi istenmektedir. Evladı da yok ise boğazlanmaktadır.⁶¹

Türk kültüründe sofrada bulunur. Eski Türkler yemek yediklerinde, İlk olarak yemeğin güzel gördükleri kısmını ateşe, yani ata ruhlarına sunmaktadırlar. Türk düşüncesine göre sofrada ölü diri herkes bulunur, bu durum birlik ve dayanışmanın göstergesi niteliğindedir.⁶² Sofraya otururken saygılı olunup oturmuş şekillerine dahi dikkat edilmelidir, yalnızca evin büyüğü rahat edebildiği takdirde bağdaş kurarak oturma hakkına sahiptir.⁶³ Bağdaş kurma Türk’e özgü olan kadim bir oturmuş şekli olmuştur. Altay da bulunan Kök Türklere ait petrogliflerde koruyucu iye Umay’ın bağdaş kurmuş bir vaziyette oturduğu görülmüştür.⁶⁴

Damal yöresindeki sofrada adabına baktığımızda eski Türk kültürü ile benzerlikler görülmektedir. Yemek yenileceği zaman kurulan sofraya aile üyelerinden evin en büyüğü en başa gelecek şekilde, sonra eşi ve en büyük oğlu oturur. Daha sonra ise gelin ve torunları yaş sırasına göre kendilerine ait olan yere oturup, yemeklerini yemektirler. Ayrıca sofrada otururken ısıklık çalınması, boş muhabbetlerin yapılması, oyalanılması, ahlak kurallarının dışına çıkılması durumları hoş karşılanmayıp, aile büyüklerince tepki gösterilmektedir (K6). Eve bir misafir gelmesi durumunda ise herkes aynı odada oturup, aynı masada yemek yiyebilmekte, kadın erkek ayrımı yapılmamaktadır (K14). Herkesin yemekte kendine ait bir yere oturması ve ayrı bir payının olması durumu ise eski Türklerde var olan “orun ülüş”

⁶⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi I**, (Çev. A. Sait Aykut), Cilt:1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.466.

⁶¹ E. Tanci, **İbn Battuta**.....s.567.

⁶² Günnur Yücekal Arpacı, **Gök – Tanrı İnancının Bilinmeyenleri**, Çatı Kitapları, İstanbul 2012, s.135.

⁶³ Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları:252, Ankara 2001, s.105.

⁶⁴ Nuray Bilgili, **Türk Mitolojisi**, Kripto Basım Yayım Dağıtım (4. Baskı), Ankara 2018, s.53.

sistemi ile benzerlik göstermektedir.⁶⁵ Altaylılarda bir hayvan kesildiği vakit parçalanen hayvandan alınan parçalar şahsın mevkiine göre dağıtılmaktadır. Yüksek mevkide olanlar iyi parçaları alırken diğerleri fena olan parçalar ile yetinmektedirler.⁶⁶ Bulgarlarda da hakan yemeğini yemeğe başlamadan kimsenin yemeğe başlamadığı bilinmektedir.⁶⁷

2.2. Suç ve Cezaları

Eski Türklerde ve Damal Türkmenlerinde toplumsal kurallara önem verilmiş ve bu kuralların bozulmaması maksadı ile belli koşullar doğrultusunda oluşturulan kurul neticesinde yazılı ve sözlü hukuk kuralları ile suçlar ve cezaları belirlenmiştir.

Eski Türk topluluklarından birisi olan Hunlarda, cezalar karşılıksız bırakılmayıp ağır bir yargılama sisteminin olduğu bilinmektedir. Adam öldürme suçunun cezası ok atılarak veya boğmak yolu ile idam ettirmektir. Hırsızlık, soygun gibi konular da yasak kılınarak, bu tür suçlara karışanların yakalanması durumunda öldürülerek malına el konulmaktadır. Ayrıca bu durumdan hırsızın ailesi de mesul tutulmaktadır. Irza geçmek ve zina yapmak ise eziyet edilerek ölüm şeklinde cezalandırılmaktadır.⁶⁸ Dişi bir kurttan türedikleri hakkında efsaneye sahip olan Tukiular da; devlete isyan etmek, adam öldürmek, zinanın yapılması ve bağlı bir atın çalınması durumlarında ölüm ile cezalandırılma işlemi yapılmaktadır.⁶⁹

Eski Türklerde gerçekleşmesi dâhilinde suçların, müeyyidelerinin ağır olması ve ahlak seviyesinin üstünlüğü, ülke içerisindeki suç oranlarının düşmesine sebep olmakta idi. Bu husus Türk ülkelerini dolaşan seyyahların notlarına da yansımıştır. Örneğin İbn Fadlan, Oğuz topraklarında olan gezilerinde, onların zina diye bir durumu bilmediklerini, olur da böyle bir durum ile de karşılaşılırsa suçluların cezasının bedenlerinin ikiye parçalanarak verildiğini yani ölüm olduğunu yazmıştır.⁷⁰

Türkmen toplumu içerisinde yerine getirilmesi gereken ilk şart, ana kural olarak eline, diline, beline hâkim olma anlayışıdır.⁷¹ Damal Türkmenlerince büyüğünü küçüğünü bilmemenin, toplum içerisinde saygısızlık yapmanın, tek ayak

⁶⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:1, Ankara 2010, s.372.

⁶⁶ Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan II**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s.310-311.

⁶⁷ Ramazan Şeşen, **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.22.

⁶⁸ Salim Cöhçe, **Türk Tarihine Giriş**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1995, s.105-106.

⁶⁹ Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan I**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1954, s.130-132.

⁷⁰ R.Şeşen, **İbn. Fadlan....**,s.11.

⁷¹ Anton Josef Dierl, **Anadolu Aleviliği**, (Çev. Fahrettin Yiğit), Ant Yayınları, İstanbul 1991, s.128.

üzerinde durma, yirmi sitem çeliğini bacaklarına ve sırtına vurma gibi cezaları bulunmaktadır. Temel gaye hatanın tekrarının engellenmesidir. Küfür eden, kul hakkı yemiş olan, rızıkla oynayanlar tespit edildikten sonra hak alınıp sahibine verilir ve suçlunun 90 çelik çalınır, on iki duaz imam okununcaya dek boynuna taş asılmaktadır.⁷² Başkasının namusu hakkında ileri geri konuşanlara, gıybet edenlere, iftira atanlara, inançlar hakkında küfür sözde bulunanlara 90 çelik vurulup, boynuna taş asılmaktadır. Ayrıca suçlarını çekerken bir daha yapmayacakları şartı ile **yemin dolusu**⁷³ içirilmektedir.⁷⁴ Burada içirilmekte olan “yemin dolusu” yani “su” eski Türk düşüncesinde yer almakta olan “su kültü” ve “ant içme” anlayışı ile bağlantılı olmalıdır.

Yörede insan canı da değerli olarak görülüp birinin zarar vermesi, cana kıyması durumunda toplumdan dışlanmaktadır. Bu kişiden alışveriş dahi yapılmayıp, cem erkânına alınmamaktadır. İkrar kırıp, eşinin herhangi bir suçu olmadığı halde eşini boşayanlar da cem ve cenaze erkânına alınmamaktadır.⁷⁵ Yaşanılan boşanma sonrasında haksız tarafın kim olduğuna karar kılındıktan sonra o kişi için düşkün sıfatı konularak toplum içerisinde değer verilmeyen, dışlanan konumuna getirilmektedir.⁷⁶ Özetle bölgede kadına ve kadın haklarına önem verilerek korunmaya çalışılmakta olduğu görülüp bu yönü ile de eski Türk kültürü ile benzerlikler taşımaktadır.

2.3. Aile Gelenekleri

Eski Türklerde, toplumun en küçük yapı birimini oluşturan ailelerin, devamlılıklarını sürdürebilmesi için belirli kurallar ve kaideler çerçevesinde çalışıldığı görülmektedir. Eski Türk kültürüne göre toplumun her bir ferdi kendi kabilesindekiler ile evlenmek mecburiyetindedir. Başka bir kabilede birisi ile evlenmek doğru bulunmamakta ve her kabilenin kendine özgü bir ruhunun olduğuna inanılmaktadır.⁷⁷ Damal Türkmenlerinin aile yapıları incelendiğinde, evliliklerini çok yakın akraba olmamak koşulu ile kendi soyundan olanlar ile gerçekleştirmeleri

⁷² A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.99.

⁷³ Üzüm suyu veya su.

⁷⁴ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.100.

⁷⁵ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.100.

⁷⁶ Ali Yaman, **Alevilik'te Dedelik ve Ocaklar**, Karacahmet Sultan Derneği Yayınları:13, Barış Matbaası, İstanbul 2004, s.110.

⁷⁷ Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 9 (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.99.

gerektiğine inanılmaktadır. Cemlerde kendilerine Dedelik yapmakta olan kişiler için de aynı şartlar koyulup, kendi soyundakiler ile evlenilmediği takdirde dedeliklerinin düşeceğine inanılmaktadır.

Eski Türklerde kişinin babası için, “*eço – apa-ata*” , anneleri için ise “*ög, apa*” gibi kullanmış oldukları sözcükleri⁷⁸ bugün Damal ve köylerinde yaşamakta olan Türkmenlerin, dede ve babalarına kullanmaları dikkatimizi çekmektedir. Bunun yanı sıra yörede anne için “ana ”, nene için de ebe” sözcüğü gündelik hayatta kullanılmaktadır (K9).

Eski Türk kültürü adetlerince evin en küçük oğlu, *od tigin*⁷⁹ namıyla babasının yanında kalır ve baba ocağını tütürür.⁸⁰ Ayrıca Kazaklarda babanın sahip olduğu mal ve kışlağın küçük oğula kaldığı da bilinmektedir.⁸¹ Bu durum Damal Türkmenleri için de söz konusu olup, ata evini en küçük erkek çocuğu devam ettirmekte ve babadan kalma evde yaşamını sürdürmektedir (K24).

2.4. Ad Konulması

Eski Türklerde isimler çocuklara doğumu sonrasında verilmeyip, belirli bir yaşa geldikten sonra ülke, millet için faydalı işler yapması neticesinde unvan olarak verilmektedir.⁸² Özellikle Oğuzlarda bir çocuğun isim alabilmesi için ancak bir baş kesmesi, kan akıtması gerekmektedir. Yani çocukların isimlerini alabilmesi için bir kahramanlık göstermeleri beklenmektedir.⁸³ Dede Korkut hikâyelerinde, Boğaç’ın ismini bir boğayı öldürmesi sonucunda almış olduğu buna örnek olarak verilebilir.⁸⁴

Görüleceği gibi Türkler çocuklarının isimlerini belirli şartlar ve durumlar doğrultusunda vermeyi tercih etmişlerdir. Bunun yanında bir de inançları gereği olarak kötü ruhlardan korunabilmeleri maksadı ile Yaşar, Durdu, Dursun, Duran gibi verilmekte olan isimler bulunmaktadır.⁸⁵ Bu verilen isimler doğrultusunda kötü ruhların çocuklarından uzak duracağı kanaatinde dirler. Türklerde isim verme konusunda tercih edilmekte olan bir diğer uygulama ise Göksel adlardır. Mesela

⁷⁸ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*, s.157.

⁷⁹ Ateş Prensi.

⁸⁰ B. Ögel, *Türk Mit., (2010).....*,s.28 – 29.

⁸¹ W. Radloff, *Sibirya’dan II.....*,s.428.

⁸² S. Gömeç, *Kök Türk.....*, s.223.

⁸³ Cemal Şener, *Şamanizm*, Bds Yayınları, İstanbul 1996, s.39.

⁸⁴ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.26.

⁸⁵ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi (6. Baskı), Ankara 2010, s.280.

Oğuz Kağan çocuklarının isimlerini; Kün, Ay, Yıldız, Kök, Tağ, Tengiz koymuştur. Yersel ve göksel iye isimleri görülmektedir. Avrupa Hun hükümdarı da Yıldız Kağan ismini taşımaktadır.⁸⁶

Eski Türklerde konulacak olan adın seçimine gösterilen bu özen Damal Türkmenlerinde de görülmektedir. Kullanılmakta olan isimlerin çoğunluğunun Günay, Güneş, Yıldız, Hilal, Zöhre, Fidan, Derinsu, Zuhale gibi yer sub unsurlarından seçilmiş oldukları gibi, kötü ruhlardan korunması için de Duran, Dursun şeklinde isimler verildiği görülmektedir. Ayrıca kötü ruhlardan korunmasını istemiş oldukları çocukların kendilerinden önceki kardeşlerinin ölmüş oldukları söylencesi de aktarılmaktadır. Yörede oluşan durum ve şartlara göre çocuk için verilecek isim belirtildikten sonra arkasından hayırlı olması gerekçesi ile dualar okunmaktadır (K17).

2.5. Türkmenlerde Kadının Yeri

Eski Türk yaşam sistemine bakıldığında, kadının toplum hayatı içerisine çokça müdahil olduğu görülmektedir. Kadınlar eski Türk toplumları içerisinde çocuklarına yaptıkları annelik, öğretmenlik durumunun dışında erkekler ile birlikte savaflara katılmakta, diğer devletlerce gönderilen elçilerle görüşmeler sağlamaktadır. Türklerin konargöçer bir yaşam sistemine sahip olması, kadın erkek birlikteliğini zorunlu kılarak kadın erkek ayrımcılığını ortadan kaldırmaktadır. Türklerin sahip olduğu düşünce sistemine göre de kadına önem verilmesi gerektiği düşünülerek, kadın ve erkek zıt kutuplarda görülmeyip, birbirini tamamlamaktadır. Eski Türk topluluklarında kadınların yerinin nasıl olduğuna bakıldığında birçok olumlu veri ile karşılaşmaktadır.

Hunlar ile soy bağlantısının olduğu düşünülen Kao-çeler de, kadın erkek fark etmeksizin içtimai hayatlarında birliktelik sağlayarak, normal bir toplumsal düzen içinde bulunmaktadır.⁸⁷ Türk erkeklerinin, kadınlara karşı var olan yaklaşımı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Özellikle bu konuda İbn. Battuta; Türk yurtlarını dolaşarak yazmış olduğu seyahatnamesinde, erkeklerin kadınlara karşı gösterdiği saygıyı, şahit olduğu en ilginç durumlar arasında zikrederek, kadınların erkekler katındaki saygın konumundan bahsetmiştir. Anlatımı içerisinde pazarda erkeklerin

⁸⁶ S. Gömeç, *Kök Türk*...,s.16.

⁸⁷ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1954*...,s.129.

eşlerinin ardı sıra yürüdüğünden, onlara karşı nezaketlerinden söz edip, kadınların yüzlerini kapatmadıklarına da ayrıca yer vermektedir.⁸⁸ Oğuz, Peçenek ve Başkurlara ait topraklarda da kadınların erkek ve yabancı kişilerden örtürü gizlenmedikleri veya örtünmedikleri bilgisi yer almaktadır.⁸⁹ Altay toplumunda da kadına önem verilir, bir erkeğin kadına el kardırması gibi bir durum görülmeyip, bilinmemektedir. Bekâr erkekler ile kadınların arasında belli bir seviye dâhilinde görüşmeler mevcut olup, herhangi bir sakınca da görülmemektedir.⁹⁰ Bayır bucak Türkmenlerinde kadının yerine bakıldığında; kadınları boşamak çok ayıp sayılarak, çok kayda değer bir durum olmadığı sürece erkeklerin kadınlarına sahip çıkma zorunluluğu bilinci mevcuttur.⁹¹

Türk destanlarında da kahramana, anne ve eş olarak yoldaş olan kadının, dünyaya geliş biçimi ilahi bir ışık aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu mistik olay göksel iyelerden güneş ile ışığın yansımaları olarak düşünülmektedir.⁹² Türk düşüncesinde kadın; gökten yere inen bir ışık içinde ilahi bir armağan olarak görülüp, Alp kişinin Tanrıdan sonraki destekçisi şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkmen toplumunda da kadınlar, tıpkı eski Türklerde görüldüğü gibi gerçekleştirilen dini törenlerde ve kültürel toplantılarda erkeklerle birlikte yer alarak, yemek yiyip, ibadetlerini yerine getirebilmektedirler.⁹³ Birçok toplumda kadınların erkekler ile birlikte cenaze törenine katılması yasak olarak görülürken, Damal Türkmenlerinde kadınların cenaze törenlerine katılma hakları bulunmaktadır. Toplumsal konularda birlikte bulunma durumunda olan kadın ve erkekler arasında seviyeli ilişkiler söz konusudur. Özellikle cem törenlerinde bir araya gelen erkekler, kadınlara yönelik kardeş gözü ile bakıp, kendi isimleri yerine “bacı” sözcüğünü kullanarak hitap etmektedirler. Kendi eşlerine karşı da bu durum geçerlidir, isimleri yerine “can, bacı, kardeş” sözcükleri tercih edilmektedir. Bu durum Damal Türkmen cemlerinde kadınlara yönelik terbiyeli üslubu ortaya koymaktadır.

Damal Türkmenlerinde kadının korunmakta olduğu ve değer verildiğini gösterir bir diğer örnek ise sebepsiz yere eşini boşayan, eşine sahip olamayan veya

⁸⁸ E. Tanci, **İbn Battuta**.....s.472.

⁸⁹ R. Şeşen, **İbn. Fadlan**.....s.10-11.

⁹⁰ W. Radloff, **Sibirya'dan II**.....s.322.

⁹¹ Y. Kalafat, **Bozul**.....s.249.

⁹² Saadetin Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 71.

⁹³ A. Dierl, **Anadolu**.....s.72.

eşi varken başkası ile birliktelik yaşayanların cemlere ve cemaate alınmaması durumudur (K16). Bu tür kişiler toplumdan soyutlanmaya çalışılarak yalnız bırakılması hedeflenmektedir. Kadının bir anne olduğu hiçbir zaman unutulmayıp, “Ana hakkı” gözetilmektedir. Ayrıca Damal Türkmenlerinde evlenmiş olduğu bir kadının üzerine ikinci bir kadın ile evlenmek haram kılınmıştır. Kadının yaptığı yanlışlar neticesinde ise kadını ortada bırakmama koşulu ile boşama hakkına sahip olunabilmektedir.

2.6. Yaylacılık ve Konar Göçer Yaşam

Eski Türklerin yaşadıkları Orta Asya coğrafyası, hayati zorlukların ve elverişsiz iklim koşullarının hâkim olduğu bir yerdir. Türkler burada iklime ve tabiata hükmederek yaşamsal faaliyetlerini coğrafya ve iklim için uygun olan atlı göçebe yaşam biçimi ile sürdürmüşlerdir.⁹⁴ Hayvancılık ile geçimlerini sağlayan Türkler, hayvanları için ihtiyaç duydukları taze ot ve su kaynaklarından ötürü sürekli bir otlak arayışı içerisinde bulunmuşlardır. Zamanla bu durum Türkleri iklim aralıklarına göre yaylak ve kışlak sahalar arasında yaşamaya sevk etmiştir.⁹⁵ Kendilerinin ve hayvanlarının yaşamlarını sürdürebilmek adına, yaz mevsiminde sulak, serin, otlığı bol yükseklerde olan yaşam alanlarına “yaylak”, kış mevsiminde gitmiş oldukları daha ılık vadi ve ovalara ise “kışlak” adını vermişlerdir.⁹⁶ Yaylak kelimesinin manası yazın oturulan yer demek olup kışlağın da karşılığıdır. Bahar aylarında başlamakta olan bu dönem sonbahar sonuna kadar devam etmektedir.⁹⁷ Yaylağın, Türk toplumu için en büyük değeri hayvan otlatmak için müsait yerlerinin olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁸ Eftalitler olarak da bilinen Ak Hunlar da yazları serin, kışları da sıcak yerlere göç etmektedirler.⁹⁹ Köktürkler de yaylak ve kışlaklar arasında yaşamlarını sürdürmektedirler.¹⁰⁰ Hayvancılık ekonomisini geliştirebilmeleri için yaylak ve kışlak alanlar arasında verdikleri yaşam mücadelesi,

⁹⁴ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.17.

⁹⁵ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.18.

⁹⁶ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat (2. Baskı), İstanbul 2014, s.214.

⁹⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 638, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Cilt:1, Ankara 2000, s.23.

⁹⁸ B. Ögel, **Türk Kültür 1.....**,s.25.

⁹⁹ Wolfram Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.105.

¹⁰⁰ Emel Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s.112.

avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sağlayıp üretimi olmayan diğer toplumlardan Türkleri ayırmaktadır.¹⁰¹

Eski Türkler gibi, yaşamlarını hayvancılık ile sağlamakta olan Damal Türkmenleri de bulunmuş oldukları arazi şartlarından ötürü iklimden olabildiğince fazla etkilenmektedirler. Kış mevsiminin bölgede yoğun hissedilmesinden dolayı il dışına mevsimlik göçler artıp, bölgede yaşayan nüfusta seyreklikler görülmektedir. Bu durumun yanı sıra doğal olarak bölgede doğa unsurlarının etkisi altına aldığı tek canlı insanlar olmayıp hayvanlar ve bitlikler de bu durumdan etkilenmektedirler. Yaz mevsiminde otlak arazinin azalması ile yörede bölge Türkmenleri hayvanlarını yanlarına alarak taze ot bulabilecekleri “yayla” ismi ile anılan yüksek kesimlere, dönemlik olarak çıkmaktadırlar. Bu durum aynı zamanda köylerdeki ekili arazinin, hayvanlardan korunmasını da sağlamaktadır. Damal’da her köyün kendisine ait bir yaylası bulunmakta olup, Temmuz ayının biri ile beşi arasında yaylalara çıkılmakta, hava koşulları ve otlak araziye göre 2 veya 3 ay kalındıktan sonra yaylalardan tekrar köylere dönülmektedir (K16). Damal Türkmenlerinin yaylak arazilerine çıkışlarında dikkatimizi çeken bir durum da, hayvan sürülerinin yaylak arazide hasta olmamaları adına gerçekleştirmekte oldukları törenlerdir. Geçmiş dönemlerde daha sık görülen bu inanişâ göre yaylaya çıkılmadan önce kan akıtılması, kurban kesilmesi sürüyü kötülüklerden korumaktadır. (K3).

2.7. Giyim – Kuşam

Eski Türk kültüründe giyim kuşam konusundaki bilgilerimizi, geçmişten günümüze kadar varlığını koruyabilmiş olan nesneler, çizimler, kaya resimleri ve taş heykel şekilleri ile sağlayabilmekteyiz. Damal Türkmen kıyafetleri hakkında yapılan araştırmalar sonrasında, eski Türklere ait giyim kuşam kıyafetleri ile benzerlikler göstermiş olduğu görülmektedir. Damal yöresi Türkmenleri ile yapılan görüşmelerde de geleneksel kıyafetlerinin Oğuz Türklerinden gelmiş olduğunu bildirmektedirler (Fotoğraf 1 – 5 – 6).

¹⁰¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.33-34.

2.7.1. Kıyafetten Çıkarımlar

Eski Türk kıyafetlerinde olduğu gibi, Türkmen kıyafetlerinde renkler, desenler ve diğer birçok unsur yönünden kişinin kimliği ortaya konmakta ve ona göre temkinli davranılması sağlanmaktadır. Altay Dinine ulusal liderlik yapan Akay Kine'ye göre; Türklerin giyiminden çok şey öğrenilebilir. Örneğin giyiminden kadının kaç çocuğa sahip olduğu bilinebilir. Yine mesela kısa ceket, yelek giyen kadınların kocasının öldüğünü, ayak bileklerine gelebilecek kadar uzun yelek giyen kadınların evli olduğunu, kayınvalidesinin ayak kemiklerini görebileceği şekilde giyinen kadınların ise kocasının kendisine kötü davrandığını, giysileri aracılığı ile tahmin etmek mümkündür.¹⁰² Damal Türkmenleri de giymiş oldukları kıyafetler ile yaş, medeni hal gibi birçok kimlik bilgilerini yansıtmaktadır. Toplumun her bir ferdi yaşına ve toplum içerisindeki durumuna uygun Damal Türkmen kıyafetini tercih etmektedir (Fotoğraf 10).

Eski Türklerde ve Damal Türkmenlerinde insanların kimliklerini belirten bir diğer unsur saç şekilleridir. Orta Asya'da yaşayan Türkler kendi aralarında mertebelerini ve mensup oldukları boylarını saç şekilleri ile anlayıp anlatmaktadırlar.¹⁰³ Evli kadın ve erkekler saçlarını iki taraftan örerken, bekâr kızlar 1-3-5-9... gibi tekli sayı olacak biçimde örebilmektedirler.¹⁰⁴ Damal Türkmen kadınlarının da giydikleri başlıklar ve başlığın arkasından çıkarılan saç şekilleri, kadının medeni durumuna göre (genç kız, gelin, evli kadın, dul kadın) farklı özellikler taşımaktadır (K10). Bunun yanında eski Türklerde saçın ayrı bir önemi bulunmaktadır. Altay'ın dini ve ulusal lideri olan Akay Kine; yeni doğan çocukların saçlarının bir yaşına gelene kadar kesilmemesi gerektiğini, bunun çocuğu kötü ruhlardan koruduğunu ve ayrıca göğü ifade ettiğini belirtmektedir. Türklerin gökten, göğün kudretinde vazgeçmesi mümkün görülmemektedir.¹⁰⁵

2.7.2. Kıyafette Renkler

Damal Türkmenleri ile eski Türkler arasında ilimizi çeken bir diğer benzerlik ise kıyafetlerde kullanılan renklerdir. Eski Türk düşünce sisteminde, renklerin önemli bir yeri olması dolayısı ile giyim kuşamda yer alan renkler, göze

¹⁰² G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.185.

¹⁰³ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.70.

¹⁰⁴ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.127.

¹⁰⁵ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.127-128..

hitap etmesinin yanı sıra çeşitli anlamlar da içermektedir. Eski Türklerin giyim kuşam tarzları incelendiğinde, ağırlıklı olarak yeşil, sarı ve kırmızı renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu renklere Osmanlı askeri sancaklarında da sıralı bir şekilde rastlanılmaktadır.¹⁰⁶ Damal Türkmenlerinin de geleneksel kıyafetlerinde yer alan bahse konu bu renkler, bir takım anlamlar içermekte ve doğayı oluşturan renkler olmaları sebebi ile kıyafetlerinde çokça yer aldığı düşünülmektedir.

2.7.3. Kemer Konusu

Eski Türk kıyafetlerinde göze çarpan aksesuarlardan biri de kemerlerdir. Eski Türklerde kemer ve kuşak Türk hakanların sembolü konumundadır.¹⁰⁷ Kemerini süsleyen madeni parçaların cins ve sayıları kemer sahibinin mertebesini, maddi durumunu izah etmektedir.¹⁰⁸ Kadeh, otağ, ok – yay, kılıç gibi kemer de hâkimiyet sembolü olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁹ Mesela Avar toplumunda insanlar kullandıkları kemerler ile rütbelerini, boylarını ve hangi gruptan olduklarını belirtmektedirler.¹¹⁰ Kuşan hükümdarının, yapmış olduğu tasvirlerde kemer ve kaftanın Kök Türk elbiseleri ile eş olduğunu belirtilmektedir.¹¹¹ Şaman kıyafetlerinde de deri kemer veyahut kuşağa rastlanılmakta, kıyafetler üzerinde bir takım anlamlar ifade eden motif ve şekillere yer verilmektedir. Ayrıca kıyafet üzerinde yer alan rozetler güneşi ve ayı temsil etmektedir.¹¹² Bayırucak Türkmenlerinde de gelinlerin bellerine gümüş kemer bağlama ve hayatı boyunca bu gümüş kemeri taşıma uygulaması yer almaktadır.¹¹³ Damal yöresinde gelinler, gümüş kemer takılmadan ata binmemekte ve evlenmeleri ile de bahse konu kemeri sürekli bellerinde taşınmaktadır. Ay ile arasında bir bağ olduğuna inanılan gümüş kemer, geçmiş kuşaklardan bugüne kadar kadınların bellerinde taşınarak, kendilerini kötülüklerden koruyacağına inanılmaktadır (K4). Ayrıca muhtemelen Damal Türkmenlerince takılan kemerlerin gümüş olması, Eski Türk kozmolojisinde gümüşün maden niteliği

¹⁰⁶ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.177.

¹⁰⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:2, Ankara 1995, s.16.

¹⁰⁸ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.107.

¹⁰⁹ S. Gömeç, **Kök Türk.....**,s.205.

¹¹⁰ A. Taşağıl, **Kök Tengri.....**,s.270.

¹¹¹ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.44.

¹¹² Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi:169, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 2002, s.73

¹¹³ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.229.

taşımış olmasından ötürü, göksel iye olarak görülüp, kutsiyeti bulunmasındandır (Fotoğraf 16).

2.7.4. Türkmen ve Şaman Kıyafetlerine Dair Çıkarımlar

Gök Tanrı inancı ibadetlerini yürütmekte olan kamların kendilerine has, 30 ile 60 parçadan oluşan kıyafetleri bulunmaktadır.¹¹⁴ “Manyak” ismi ile anılan şaman kıyafetleri dikim işlemini en tecrübeli yaşlı kadın kam üstlenmiş olup, aynı zamanda diğerlerine de rehberlik yapmaktadır.¹¹⁵ Kıyafetlerin esas bölümünü ceket oluşturur, kullanılan diğer parçalar cekete eklenmektedir. Kıyafet üzerinde kötü ruhların uzak durması için silahı simgeleyen çingiraklar ve yaylar bulunmaktadır. Kötü ruhları duyabilmek maksadı ile de ay, güneş ve yıldızı temsil eden kumaş ve madenden yapılmış nesneler yer alır.¹¹⁶ Kıyafet üzerindeki bazı boncukların da ay ve güneşi simgelediği düşünülmektedir.¹¹⁷ Elbise üzerinde yer verilen yılan figürleri ise kötü ruhların kovulması amacı ile kullanılmaktadır.¹¹⁸ Şaman kıyafetlerinin baş kısmına takılan külaha baktığımızda nesnenin kırmızı renkte kumaştan meydana getirildiği ve çevresinde üç düğme bulunduğu görülmektedir. Külaha eklenen vaşak derisinin, üç parçasından birisi göz kısmına denk gelmekte olup bu parça üzerine farklı boncuklar sıralı bir biçimde 5-9-16 lı olacak şekilde dikilmektedir.¹¹⁹ Sıralı bir biçimde dikilen bu boncukların kehanetlerden koruduğuna inanılmaktadır.¹²⁰ Külahın tepe kısmı beyaz koyunyünü ile örülüp ortasına da dokuz düğümle kabartmalar yapılmaktadır. Enseye gelen kısmına ise kuş resimleri işlenir, kenarlarına da dokuz adet baykuş tüyü yerleştirilir.¹²¹ Şaman, yardımcı kuvvetlerine benzeyebilmek adına tüy, boynuz, kanat gibi nesneleri kullanır ve yeri geldiğinde de giyindiği kıyafetlerinde doğrudan ve sembolik olarak bu aksesuarları bulundurur.¹²² Ayrıca kamlar kırmızı renkte bir kuşağı da bellerine bağlamaktadırlar.¹²³ Altay ulusunun dini lideri Akay Kine’ye göre; elbiselerde kullanılmakta olan semboller kişiyi korumaktan ziyade gök ile

¹¹⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.57.

¹¹⁵ Andrey Viktoroviç Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, (Çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006, s.42.

¹¹⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı), Ankara 1986, s.92.

¹¹⁷ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s.179.

¹¹⁸ A. Anohin, **Altay Şaman.....**,s.52.

¹¹⁹ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.93.

¹²⁰ F. Bayat, **Ana Hatları.....**,s.184.

¹²¹ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.92-93.

¹²² Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları:68, İstanbul 1994, s.50.

¹²³ F. Bayat, **Ana Hatları.....**,s.174.

gerekli bağlantıların kurulabilmesini kolaylaştırmaktadır.¹²⁴ Şamanlar, belirtmiş olduğumuz bu merasim kıyafetlerini, ritüellerde bulunacağı zaman giyinmekte, onun dışında normal gündelik kıyafetleri ile dolaşmaktadır.¹²⁵

Eski Türklerdeki kadın kıyafetleri 3 ana parçadan oluşmaktadır. Bunlar; ayağa giyilen şalvar, vücuda giyilen cepken – üstlük ve baş kısmına takılan süslü başlıklardan meydana gelmektedir. Kadın ve erkeklerin saçları örgülü bir vaziyette ve uzun olduğu bilinmektedir.¹²⁶

Damal Türkmenlerinin giyim kuşamı konusunda yapmış olduğumuz araştırmalarda kendilerine has kültürlerini yansıtan Türkmen kıyafeti veya üç etek ismi ile anılan geleneksel kıyafetlerinin olduğunu öğrendik. Yapmış olduğumuz görüşmelerde Ali Dede; *“Yöremize ait olan giysi ve kıyafetler bizim eski Türkmen aşiretlerinin Oğuz boylarından getirmiş oldukları Orta Asya’ya özgü kıyafetlerdir. Bizler de Türkmen aşiretiyiz. Eşim ile 50 yıl önce evlendiğimizde gelinlik olarak bahsini ettiğim geleneksel kıyafetleri giymişti, ancak günümüzde çok fazla giyilmemektedir. Semah dönen bacılarımız zaman zaman o giysiyi giyip dönüyorlar. Bir de Folklor ekiplerimiz bayram törenlerinde o giysiyi giymektedirler. (K2)”* demektedir. Günümüzde Ali Dede’nin de bahsini ettiği gibi önemli gün ve haftalarda¹²⁷ giyilmekte olan bu Türkmen kıyafetleri daha eski dönemlerin gündelik kıyafetlerini oluşturmaktadır.

Damal merkezde yaşamını sürdürmekte olan Fidan ATMACA, geleneksel Türkmen kıyafetlerini 35 yaşına kadarki dönemde kendisinin de giymiş olduğunu, bugün ise aynı kıyafetleri kendi el işçiliği ile oyuncak bebeklere giydirerek Damal Türkmen kıyafet kültürünü yaşatmayı amaçladığını belirtmiştir. Kendisi ile yaptığımız görüşmede; *“35 yaşına gelene kadar bu elbiselerden giyindim, bu kıyafetler Türkmen kıyafetleridir. Kadınlarımız, kızlarımız hep bu kıyafetlerden gündelik yaşamlarında giyinmekteydiler. Ancak günümüzde önemli günler dışında giyilmemektedir. (K10)”* demiştir.

Geçmiş dönemlerde, Damal Türkmenleri kırkış oldukları kuzu yünlerini, dereye yıkadıktan sonra taramak sureti ile ince ip haline getirerek bunlar ile şal

¹²⁴ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.164.

¹²⁵ F. Bayat, **Ana Hatları.....**,s.174.

¹²⁶ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi (7. Basım), Ankara 2014, s.239.

¹²⁷ Düğün, festival, dini bayram ve ritüel.

dokumuşlardır. Dokunmuş olan bu şalı, erkekler kaynar suda toplayarak pişirip ezerlerdi. Bunların kalınlaşması ile de yan tarafında püskülleri olan pantolonlar dikilerek, bellerine de kuşak bağlanılırdı. Çoraplar yünden imal edilir, atlet kullanılmayıp yerine gömlekler giyilirdi. Genç erkekler için gömleklerin boyun kısmına patiska adı verilen boncuklu yakalıklar eklenmekteydi. O zamanın görüşüne göre de elbiseler üzerinde bulunan her bir parçanın bir anlamı olup hiçbir parça boş yere dikilmemektedir (K10).

Damal Türkmen kıyafetlerinde ağırlıklı olarak kırmızı, sarı ve yeşil renkler görülmektedir. Bu durumu doğada en çok bulunan renkleri tercih etmiş olmaları ile açıklamakta olan Damal Türkmenleri, bu renklerin kullanılmasında gök kuşağının da etkisi olduğunu bildirmektedirler. Damal Türkmen elbiseleri, tıpkı eski Türklerde olduğu gibi kişinin kimliğini ortaya koymaktaydı. Giyilmekte olan kıyafetlerden evli kadın ile bekâr kızların elbiseleri arasında farklılıklar mevcuttur. Özellikle başlıkların özellikleri kadınların evli, bekâr veya dul olduklarını kolaylıkla ortaya koymaktadır. Örnek olarak evli kadınların giymiş oldukları kıyafetlerin başlık kısmında beyaz renkli bir keten bulunmakta iken bekâr kızların başlıklarında böyle bir durum yoktur. Ayrıca genç kızların giymiş oldukları kıyafetler al, sarı, yeşil gibi renklerden oluşmaktayken yaşlılar daha koyu renkler tercih etmektedirler. Ayrıca Damal yöresinde kırmızı rengine “al” denmektedir (K10).

Tıpkı eski Türk kültüründe olduğu gibi, Damal Türkmenlerinin de kılık kıyafetleri üzerinde yer alan her bir parçada ve motifte bir anlam bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 19 parçadan meydana gelen Damal Türkmen elbiselerinin, göğüs kısmına gelen bölüme, kazayağı motifi işlenmekte; motif içeriye doğru olursa küslük olduğunu gösterirken, dışa açılmış ise de huzur, mutluluk, birlikte hareket etme gibi anlamlar taşımaktadır. Kimi zaman da bu bölgede bulunan kazayağı motifinin yerini hayat ağacı, güneş veya gölet motifi almaktadır. Temel olarak kıyafetlerde kırmızı, sarı, yeşil ve gök kuşağının renkleri ağırlıklı olarak yer almaktadır. Kıyafetlerde tercih edilen bu renklerin doğadan alındığı ve doğayı simgelediği düşünülmektedir. Kıyafetlerde kadınların evli olduklarını belirtmek adına, bir parçası ketenden olan başlıklar kullanılmaktadır. Keten bulunmuyorsa genç kız olduğu manasına gelmektedir. Elbisenin göğüs kısmında boncuklar ile süslemeler yapılmış ise “tor”, boncuk yok ise “döşlük” denmektedir. Kıyafetlerde motifler, en üst kısma gelecek

şekilde “önlük” adlı parçaya işlenmektedir. Ancak geçen zaman ile birlikte motiflerde de değişiklikler görülmüş, uydurma motifler ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak giyilen bu kıyafetin asıl ismi “saya”, “üç etek” veya “üç peşli” dir. Anıldığı ismi gibi kıyafetler üç etekten oluşmaktadır. Bundaki amaç ise yapılan işin çeşitliliğine göre kıyafetlerin arka kısımda katlanabilmesidir. Bu durum kadınların hem rahat çalışmaları, hem de kıyafetlerin kirlenmemesi yönünden avantaj sağlamaktadır. Kıyafet ile birlikte ayrıca kol bileklerine boncuklar takılmış olduğu görülmektedir. Bunların yanında kolçak, keten, dul ipi, sakandırık¹²⁸, kof, kemer, nazar boncuğu, alın kısmına para, takılmaktadır. Boyun kısmına ise mavi, siyah renklerde boncuklar ve üçgen bir şekilde “amene” olarak isimlendirilen içerisinde Kur’an-ı Kerim’den ayetlerin yer aldığı muska bulunmaktadır (Fotoğraf 2). Çoraplar ise cağ veya tığ ile elde dokunmakta olup beyaz, siyah ve kırmızı renklerden oluşmaktadır. Çoraplar üzerine de birçok motif işlenmektedir (Fotoğraf 12 - 14). Kıyafet ve çoraplar üzerine işlenen motiflerin kötülüklerden koruyacağı düşüncesi yer almaktadır. *“Doğadan gelen bereketten gökyüzündeki yıldızlara kadar bağlantılar kurulmaktadır. Bizim yaşantımızda var olan hiçbir şey sebepsiz değildir (K7).”* Giyilmekte olan kıyafetlerin her bir parçasının bir anlam taşıdığı gibi bir de ismi bulunmaktadır. Kol kısmına bağlanan parça için kolçak, sırta giyilmekte olan parçaya yelek – döşlük, etekcelik, saya, bel kemeri, önlük, ön göğüs tarafında tor, boncuklu tor, dalında konulu saç ipi, boyna koyulup çekilmekte olan keten bulunmaktadır. Bu elbiseler ile birlikte tahta ve çatal isimli saç türleri de yapılmaktadır. Kıyafetler üzerinde boncuklarla isimler yazılmakta, buna da “Patıska” adı verilmektedir. Ayrıca kıyafetler üzerinde yörede; koçboynuzu, karga kanadı ismi ile anılmakta olan motifler dikkatimizi çekmiştir. Ayrıca hazırlamış oldukları elbiselere, kendilerine göz değmemesi ve kötülüklerin uzak olması için, göz boncukları ve muskalar yaptırıp diktirmektedirler. Bu sayede kötü ruhların kendilerinden uzak kalacağına inanmaktadırlar (K10).

Damal Türkmen kadınları üzerinde dikkatimizi çeken bir diğer nokta; boyunlarına takmış oldukları açık ve koyu renkli boncuklardır (Fotoğraf 17). Boyunlarında taşıdıkları bu boncukların ağırlığı ve sızılarını almış olduğu, kötülüklerden koruduğu, yöre Türkmenlerinin düşüncesinde yer almaktadır. *“Benim boynumdaki*

¹²⁸ Boyun altında bulunan parça.

boncuklar anneannemden anneme, ondan da bana kalmıştır, ağrılarımı almakta ve beni güvende hissettirmektedir (K10)."

Damal Dedesi, giyindiği kıyafetler hakkındaki konuşmamızda, şuan için özel bir kıyafetlerinin olmadığını, yalnız sarı ve yeşil renklerde bellerine takmış oldukları kuşaklar bulunduğunu bildirmiştir. Geçmiş dönemde ise dedelerin başlarında sarık veya kırmızı renkte şapkalarla müteşekkil dini törenlerde giymiş oldukları özel bir kıyafetlerinin olduğunu beyan etmiştir (K10).

2.8. Dokumacılık – El Sanatları

Ardahan yöresi, Türkiye için Kafkaslara, Orta Asya'ya açılan bir kapı niteliği taşıyor olması ve eski ipek yolu merkezlerinden birisi olan Ahıska topraklarına komşuluk etmesi vesilesiyle de, konumuza kaynaklık etmiş ve eski Türk kültürüne ait izler ile buluşmamızı kolaylaştırmıştır. Yörede dokumacılık veya el işleri ismi ile anılan bu zanaat kültür taşımacılığında bizce birer yazılı belge niteliği taşımaktadır.

*"Türk resmine ait ilk örneklerle kayalar, anıtlar, mezar taşları ile keçeler ve halılar üzerinde rastlanmıştır."*¹²⁹ Orta Asya coğrafyasında doğa ve iklim şartlarından kaynaklanan elverişsizlik, insan ve hayvanları mücadele içerisinde bir hayat yaşamaya mecbur kılmış, bu durum eski Türklerin resim sanatında da etkisini göstermiştir. Hayvanlara yer verilen resimlerde hep bir mücadele sahnesi söz konusu olmuştur.¹³⁰ Türk ikonografisi üzerine yapılan çalışmalarda aslan ve öküz mücadeleleri önemli görülüp, ışığın karanlık üzerindeki üstünlüğü anlatılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde aslan güneş – boğa ay ile nitelendirilmektedir. Ayrıca bu iki hayvan gece ile gündüzü simgelemektedir. Aslan gündüz olarak görülmüş olup, karanlık olan boğaya karşı mücadele vermektedir ve sonuç olarak ise karanlığın yani cehaletin yenildiği anlatılmaktadır. Aynı durumu Selçuklu sanat eserlerinde de görebiliriz.¹³¹

Türk Mitolojisinde ve sanatında ayrı bir önem arz etmekte olan ejderha; su, bereket, bolluk anlamına gelerek yeniden varoluşu simgelemekte ve Türklere ait 12 hayvanlı Türk takviminde yer alan yıllardan birisinin simgesini oluşturmaktadır.

¹²⁹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.269.

¹³⁰ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.270.

¹³¹ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.98.

Ayrıca Türk kozmolojisinde, gök çarkının döndürülmesini bir çift ejderhanın sağladığı düşünülmektedir.¹³²

Eski Türklerin, sanatsal ürünlerine yansıttığı figürler, bozkır tabiatından alınmıştır.¹³³ Tanrı dağlarında hayvancılık yapan Türk kavimlerinden, Turfan bölgesindekilerde de halıcılığın gelişmiş olduğu görülmekte, duvarlara işlemeli halıların süs niyetine asıldığı bilinmektedir.¹³⁴ Altaylar bölgesinde bulunmuş eski Türklere ait pazırık halısı üzerinde işlenmiş süvari, geyik ve diğer hayvan figürlerinin ustaca dokunduğu görülmektedir.¹³⁵

Ardahan yöresi dokumalarının da, Orta Asya kökenli Türk kavimlerinin dokuma kültürlerini yansıtmış olduğu sonucuna varılmaktadır.¹³⁶ Bunun yanında düz dokumaların kendine has özellikleri ve Anadolu topraklarındaki üsluplar ile de benzerlikler göstermiş olduğu görülmektedir. Ardahan yöresinde tek ve iki şak¹³⁷ halinde gerçekleştirilen dokumalarda seccade üzerinde lale, karanfil ve hayat ağacı zeminde ise kandil görülmektedir.¹³⁸

Damal Türkmen kadınları, geçmişte giydikleri kıyafetlerden gömlek, pantolon ve geleneksel Türkmen kıyafetlerini makine olmadığından iğne yardımı ile ve elleriyle dikmektedir. Bu dikiş işlemi için de “sırmak” kelimesini kullanmaktadırlar (K10). Damal Türkmen kadınlarının bu tür işlerle bu kadar içli dışlı olması el sanatları ve dokumacılık alanında ustalaşmasına ve ortaya birçok eser çıkarabilmesine vesile olmuştur.

Damal bölgesinde yapılmakta olan küçükbaş hayvancılık sayesinde küçük el tezgâhlarında heybe, halı, yastık, patik dokunmaktadır. Geçmiş yıllarda dokumacılığın daha zengin olduğu, halı, kilim, cisim, sumak tekniklerinde dokumalar yapıldığı bilinmektedir.¹³⁹ Sahada yapmış olduğumuz el dokumaları konulu araştırmalarımızda ise yöre Türkmenlerinin kendilerinin dokumuş olduğu veya önceki kuşaklardan kalmış olan ürünleri dışarıdan kamyonlar ile gelen seyyar

¹³² Y. Çoruhlu, **Türk Mit.....**,s.132-133.

¹³³ Nejat Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.155.

¹³⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş 3**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s.160.

¹³⁵ N. Diyarbekirli, **Hun.....**,s.132.

¹³⁶ Mevlüt Kaplanoğlu, “Ardahan Yöresi Düz Dokumaları” **Arış Dergisi**, Sayı: 7, Mart 2012, s.41.

¹³⁷ Parça.

¹³⁸ M. Kaplanoğlu, “**Ardahan....**”,s.27.

¹³⁹ Hurisel Hatipoğlu, “Ardahan İli Damal İlçesi Düz Dokumalarında Örnekler”, **Arış Dergisi**, Sayı: 9, Mart 2013, s.43.

satıcılara verip, yerine makine ile dokunmuş halı, kilim ve plastik ürünler alındığı bilinmektedir. Yöre Türkmenleri başlarından geçen bu tecrübenin pişmanlığını sonradan yaşamış olduklarını bizlere ifade etmektedirler (K10). Gelen satıcılara teslim edilen, tek elden dokunmuş yün halılar ile birlikte büyük bir kültür kaybı da yaşanmaktadır. Konu ile alakalı Damal Halk Eğitim Müdürü ile gerçekleştirdiğimiz görüşmede; *“Kültürümüz, geleceğimiz, geleneklerimiz yavaş yavaş yok olmakta. Özellikle dışarıdan gelip halılarımızı, kilimlerimizi, el işçiliğimiz ile üretmekte olduğumuz ürünleri götürmeleri ile şuan köylerimizde el işçiliği ile işlenmiş olan ürünler yok olma durumuna gelmiştir (K7).”* bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca Damal köylerinden büyük şehirlere özellikle de İstanbul’a yapılan göçler ve küçükbaş hayvancılığın ortadan kalkması el sanatları kültürünü olumsuz yönde etkileyen diğer sebepler arasında yer almaktadır (K16).

Yöre Türkmenlerinin üretmiş olduğu ürünlerde, özellikle de eski dokuma halılarında çokça başta geyik ve diğer hayvan figürleri ile karşılaşılmalıdır. Yapmış olduğumuz incelemelerde, eski Türk motiflerinin yer aldığı bir diğer dokumacılık eseri de at heybeleri olup, bu heybelere Türk kültürü simgelerinden geyik, koçboynuzu motiflerinin işlenmiş olduğu görülmektedir (K7). Yöre Türkmenlerinin günümüz gündelik hayatında devamlı olarak kullanmakta olduğu patiklerde de koçboynuzu, geyik ve at motifleri sıkça yer almaktadır (K10). Damal Türkmen kültürü kapsamında giyim kuşam dalında kullanılmakta olan motif isimlerinden *“Kaz Ayağı”* ise eski Türk savaş taktiklerinden birini isim olarak taşıması yönü ile dikkatimizi çeken bir husus olmuştur.¹⁴⁰

2.9. Renkler

Doğa ile iç içe yaşamakta olan Türkler için renk faktörü, etkin bir konumda olup, rengin çeşitliliğine göre farklı manalar taşımaktadır. Türk kültüründe her bir rengin ayrı bir yeri ve ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Türkler yön tayinlerinde, iyi ve kötü ayrımında, sosyal, ekonomik durumların ifadesinde renkleri kullanmaktadırlar. Çalışma sahamız olan Damal yöresinde de buna benzer örnekler görülmekte olup, özellikle de kullanılmakta olan deyim, şiir, beddua ve ağıtlarda renk simgeciliğine başvurulmaktadır.

¹⁴⁰ S. Gömeç, *Kök Türk....*,s.253.

Eski Türklerde otağların renkleri de sosyal ve ekonomik olarak mesajlar vermektedir. Kağanın sahip olduğu otağ al rengini taşımaktadır.¹⁴¹ Renklerin kullanım alanlarından bir tanesi de yönler olmuştur. Kök Türk devletinde gök terimi doğuyu, ak batıyı, kara kuzeyi, kızıl güneyi, sarı da merkezi ifade etmektedir. Hun kağanı Mo-tu, Çin İmparatoru Kao'nun ordusunu kuşattığında süvari birliklerini atların renklerine göre yönler sıralamış ve böylece savaş düzeni almışlardı.¹⁴²

Türklerde güneş ve savaşçılar kırmızı renk ile benzeştirilmektedir. Bunun yanı sıra al renk ateş, hükümdarlık, evlilik gibi durumları da ifade etmektedir. Ayrıca güney yönünü de belirtmektedir.¹⁴³ Gök Tanrı inancında ve halk inançlarında kırmızı rengin, kötü ruhları uzaklaştırmada etkili olduğu da düşünülür.¹⁴⁴

Türklerde kırmızı manasına gelmekte olan “al” renginin daima kısmetin açıklığını ifade etmesi dolayısı ile gelinlerin duvaklarında kullanılmış olduğu görülmektedir.¹⁴⁵ Yeni evli olan kadınlar için de “*alılı gelin*” sözcüğünün kullanımı uygun görülüp Damal yöresi türkülerinde de bu durum “*“Alılı gelin suyolunda, kalaylı bakraç kolunda...”* şeklinde yerini almıştır.¹⁴⁶ Evlilik konularına müdahil olan kırmızı rengine Dede Korkut Hikâyelerinde geline adaklısı tarafından alınan kaftanda yer verildiği görülmektedir.¹⁴⁷ Eski Türk geleneklerine göre al kaftan ile al duvağın bir arada kullanılması gerektiği, zaman zaman duvağın yeşil renkli olduğu da görülmüştür.¹⁴⁸ Kıyafetlerde sıkça kullanımı görülen al renk, şamanların kıyafetlerinin de kuşak bölümünde yerini almıştır.¹⁴⁹

Beyaz veya ak renk ise, Türklerin Gök Tanrı inancına göre adalet, güçlülük ve ululuk manasına gelmektedir.¹⁵⁰ Ak renk, hâkimiyet ve devlet sembolüdür.¹⁵¹ Kutsal olarak inanılan beyaz atlar, Türkler tarafından daha çok ilgi görmektedir. Beyaz rengin Türk kozmolojisinde ayın ve batının konumlandırılmış olduğu yerde

¹⁴¹ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.151.

¹⁴² Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Berikan Yayınevi (2. Baskı), Ankara 2012,s.64.

¹⁴³ Y. Çoruhlu, **Türk Mit.....**,s.186.

¹⁴⁴ F. Bayat, **Ana Hatları.....**,s.112.

¹⁴⁵ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.151.

¹⁴⁶ Orhan Bahçıvan, Gökhan Temur, Selçuk Murat Kızılateş, **Ardahan Türküleri**, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2016, s.62.

¹⁴⁷ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.76.

¹⁴⁸ Reşat Genç, **Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı – Kırmızı- Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 118, Ankara 1997, s.25.

¹⁴⁹ C. Şener, **Şamanizm.....**,s.17.

¹⁵⁰ R. Genç, **Türk İna.....**,s.7.

¹⁵¹ R. Genç, **Türk İna.....**,s.13.

olduğu düşünülmektedir.¹⁵² Altay Türklerinde Tanrı Ülgen için kurban edilecek hayvan beyaz renkte bir at olmuştur.¹⁵³

Gök rengi, Türkler için Tanrıyı ve göğü ifade etmektedir. Bir nesnenin gök rengine bürünmesi ve gök kelimesi ile bir arada kullanılması, o nesnenin kutsallaştırılması veya Tanrı ile arasında bir bağ kurulması manası ile yapılmaktadır.¹⁵⁴ Mavi renk, yönlerden doğuyu belirtir ve göğün rengi olması ile göksel unsur olarak kabul edilmiştir. Ayrıca mavi rengin demir, çelik tarzındaki madenler ile bir ilişkisi bulunduğundan ayrı bir kutsallık kazanmaktadır.¹⁵⁵ Mavi rengine bariz olarak Damal Türkmenlerine ait mezarlıklarda rastlanılmaktadır. İnşa edilen mezarların taşları, kendilerine geçmiş atalarından bırakılan bir gelenek olduğu düşüncesi ile maviye boyanmaktadır (K8).

Yeşili de Türkler, rengin anlamını doğadan aldığı düşünüp, orman, hayat ağacı gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Yeşil renk Göktürk, Avar bayraklarında hâkimiyeti sembolize ettiğinden ötürü yerini almıştır. Ayrıca ilkbaharı, bolluğu yeniden doğuşu ifade etmektedir.¹⁵⁶ Hayvancılık ile geçimlerini sağlamakta olan eski Türkler için otlak alan olabildiğince önemli olmuş, ihtiyaçları halinde yurtlarını değiştirme mecburiyetinde kalmışlardır. Türklerin yeşil otlak alanlara olan bağlılığı yeşil rengine karşı bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Otlakların yeşerme döneminde törenler, kutlamalar yapılmıştır.¹⁵⁷ Türk düşünce sisteminde yeşil renk baharı simgelemektedir.¹⁵⁸

Sarı renk de Türk kültüründe merkezi simgelemekte olup ayrıca hâkimiyet ve gücü de ifade etmektedir.¹⁵⁹ Siyah ise Türk kültüründe yas alametini simgelemektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde Banu Çiçek, Beyrek'in ölüm haberini duyunca ak otağından çıkarak yasların tutulmakta olduğu kara otağa geçmektedir.¹⁶⁰

Türkler geçmişten günümüze sarı, kırmızı, yeşil, ak, kara ve kızıl renkleri temel renkler olarak görmüş, merkez ve dört ana yönü bu renkler aracılığı ile ifade

¹⁵² N. Bilgili, *Türk Mit....*,s.25.

¹⁵³ N. Bilgili, *Türk Mit....*,s.30.

¹⁵⁴ B. Ögel, *Türk Mit., (2010).....*,s.42

¹⁵⁵ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.188-189.

¹⁵⁶ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.191-192-193.

¹⁵⁷ R. Genç, *Türk İna.....*,s.24.

¹⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 2*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s.160.

¹⁵⁹ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.193-194.

¹⁶⁰ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.81.

etmişlerdir.¹⁶¹ Kutadgu Bilig’de doğanın al, sarı, yeşil ile bezendiği yani süslendiği anlatılmaktadır.¹⁶² Damal Türkmenlerine göre de bu renklerin doğada fazlaca bulunması ve doğayı bu renklerin güzelleştirmesi, gündelik hayatta fazlaca kullanılmasına sebep olarak görülmektedir (K10). Eski Türk törenlerinde mavi, kırmızı, sarı ve beyaz renklerdeki boncuklar bir ipten geçirilmekte, bu işlem ile şamana göğün yolunun gösterileceğine inanılmaktadır. Bazı araştırmacılar da bu duruma “*ebekuşağı*” ismini vermişlerdir.¹⁶³

Sarı, kırmızı ve yeşil renkleri en eski Türk topluluklarından itibaren yıllarca dini, manevi konularda ve giyim kuşamlarında çokça yer almış olan renklerdir.¹⁶⁴ Sarı, kırmızı, yeşil renkleri Göktürklerden itibaren birçok Türk topluluğunda rağbet görmüştür. Büyük Selçuklu ve Osmanlı Devletinin yanında Kırgız, Özbek, Yakut, Hakas, Azerbaycan topraklarında da çokça görülmektedir. Yani bu renklerin tüm Türk dünyasında çokça kullanılmış olduğu açıktır.¹⁶⁵ Başta Selçuklu Devleti olmak üzere sarı, kırmızı ve yeşil renkleri bir arada hükümdarlık sembolü olarak ve sancaklarda çokça kullanılmıştır.¹⁶⁶ Bu renk üçlemesi Osmanlı Devletinde arma olarak, padişahın şahsına ait olan sancaklarda da kullanılmıştır.¹⁶⁷ Yine Osmanlı Devletine ait memur ve askerlerin kıyafetlerinde yapılan incelemelerde de sarı, kırmızı, yeşil renklerinin ağırlıklı olarak bir arada kullanıldığı görülmektedir.¹⁶⁸

Damal Türkmenleri gökkuşağında ve doğada çokça karşılaşmakta oldukları renkleri yaşamlarına dâhil etmişlerdir (K7). Evlilik törenlerinde gelin olacak kızın bel kısmına kısmetinin açık olması için, kırmızı renkte kuşak bağlanmaktadır (K16). Dedelerin geçmişte giymiş oldukları kıyafetlerin bel kısımlarına sarı ve yeşil renklerde kuşak bağlandığı ve kırmızı renkte şapkalarının olduğu bilinmektedir (K2). Damal yöresine ait geleneksel giyim kuşam kıyafetlerinin yeşil, sarı, kırmızı renklerini çokça içermekte olduğu görülmektedir (Fotoğraf 1-2- 6).

¹⁶¹ R. Genç, *Türk İna.....*,s.5.

¹⁶² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (11. Baskı), İstanbul 2016, s.28.

¹⁶³ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.228.

¹⁶⁴ R. Genç, *Türk İna.....*,s.71.

¹⁶⁵ R. Genç, *Türk İna.....*,s.71.

¹⁶⁶ R. Genç, *Türk İna.....*,s.46.

¹⁶⁷ R. Genç, *Türk İna.....*,s.51.

¹⁶⁸ R. Genç, *Türk İna.....*,s.53.

İKİNCİ BÖLÜM

DAMAL'DA ESKİ TÜRK İNANÇ MİRASI

1. ESKİ TÜRKLERDE İNANÇ ÖGELERİ VE DAMAL'DA YAŞAYAN ESKİ TÜRK İNANÇLARINA DAİR İZLER

Proto Türklerin yaşamları, kültürleri ve inançları hakkında var olan bilgilerimizi günümüze kadar varlığını korumuş olan Orhun yazıtları, arkeolojik nesneler, taş heykeller ve çizimlerden öğrenmekteyiz. Bunun yanı sıra Türklere sınır komşuluğu etmiş olan milletlerden Çinlilerin, sınır komşularını tanımak adına tutmuş oldukları kayıtlar da bu konuda geçmişimize ışık tutmaktadır.¹⁶⁹

Eski Türklerin dini hakkında çalışmalarda bulunan; W. Radloff, V. Verbistki, W. Seraşevski, A. Anohin gibi Rus araştırmacılar, Altay ve Yakutlar arasında gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarda eski Türk inancının Şamanlık olduğunu ortaya koymuşlardır.¹⁷⁰ Mikaylovskiy, Haruzin, Alekseev, Potapov isimli Sovyet bilim adamları da Şamanlığın, Türklerin kendilerine ait bir din olduğu görüşünde birleşmişlerdir.¹⁷¹ Bununla birlikte şamanlığın bir din olmaktan ziyade örneği pek çok kültürde görülen sihri, mistik bir büyü sistemi olduğunu düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Türkiye’de ise eski Türk dini üzerine çalışmalar, Osmanlının son dönemlerinde Türkçülük akımı doğrultusunda başlamış, ilk araştırmacısı da Ziya Gökalp olmuştur.¹⁷² Yapılan araştırmalara göre Türklerin Kuzey Asya bölgesinde yaşayan halkları Gök Tanrı inancına sahiptir. Bu inanışları dâhilinde Şaman veya Kam ismi verilen din adamları gök ile bağlantılar sağlayıp, ilahi güçler ile kişioğlu arasında vasıta olmuştur.¹⁷³ Gök Tanrı inancını benimseyen Türkler, tek yaratıcı olarak dini sistemin merkezinde Gök Tanrıyı görmüştür. Hun, Tabgaç, Gök Türk, Uygur topluluklarında Gök Tanrı, kurban sunulan varlıkların hepsinin üzerinde yer almıştır.¹⁷⁴ Gök Tanrı’nın yardımcı ve koruyucu unsurları olarak da, gök ve yer

¹⁶⁹ W. Eberhard, *Çin’in Şimal.....*,s.5.

¹⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, Ankara 1980, s.22.

¹⁷¹ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.24.

¹⁷² Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.56.

¹⁷³ T. Baykara, *Türk Kültür.....*,s.193.

¹⁷⁴ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk.....*,s.55.

iyeleri ile ata ruhları, görülmektedir.¹⁷⁵ Ayrıca yaşanan doğa olayları, kuraklık gibi durumlar da Tanrı'nın kızgınlığı sonucunda vermiş olduğu tepki olarak düşünülmüştür.¹⁷⁶

Savaşçı bir kavim olarak bilinen Türkler, yaşamlarını iptidai bir kan dökücülük duygusuyla geçirmiş olmayıp, Tanrının vermiş olduğu güç ve kuvveti Tanrı adına kullanarak dünyaya nizam vermeyi borç bilmişlerdir. Bu durum Türkler için bir dünya görüşü haline gelmiş ve kendilerine ait bir kültür meydana getirmişlerdir.¹⁷⁷ Eski Türklerin yaşamlarına genel itibari ile bakıldığında, insan eli ile yapılmış nesneleri ilahlaştırmayıp, kutsallaştırmadıkları görülmektedir. Buna karşılık, insan faktörü dışında meydana gelen doğal olaylara saygı duyulmuş, kutsal görülmüştür. Türk düşüncesine göre kutsallık ve ilahi bir güç durumuna gelecek olay, insanın kontrolü dışında olup olmaması ile alakalıdır.

Tek bir kıtada ve tek bir devlet ile sınırlı kalmayan Türklerin, yaşamış oldukları göç, savaş ve devlet değişiklikleri gibi hadiseler, toplumsal hareketliliği beraberinde getirerek farklı din ve inançlarla muhatap olmalarına sebebiyet vermiştir. Eski Türklerin hangi dine mensup olduğu sorusu ile alakalı olarak da çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli tezler öne sürülmüş olsa da toplumsal açıdan kabul edilip ilk akla gelen “Şamanizm” olmaktadır. Bir düşünceye göre ise eski Türk dininde “Şaman” bir dini görevli olup, Şamanizm ismi ile din görevlisi merkeze alınmıştır. Aslında eski Türk inancının özünde böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁷⁸

Türklerin ilk dini için Şark ilmi kaynakları “Şemeniyye” ve Avrupa müsteşrikleri de “Şamanizm” demişlerdir.¹⁷⁹ Atalar kültü, Gök Tanrı kültü ve tabiat kültleri Şamanizm olarak düşünülmüş, Şamanizm’e mal edilmiştir.¹⁸⁰ Yalnız Şamanizm Türkler için bir din olmayıp, Gök Tanrı inancının gereklerini yerine getirmekte olan “Şaman” isimli kişiden gelmiş olduğu düşünülmektedir. Şamanizm’de asıl belirtmek istenilen Gök Tanrı inancının kendisidir. “Şamanizm” kelimesinin din adı olarak kullanılması, bölgede yapılan çalışmaların tercüme yolu

¹⁷⁵ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu**...,s.81.

¹⁷⁶ C. Şener, **Şamanizm**...,s.31.

¹⁷⁷ Saadettin Gömeç, **Türk – Hun Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s.313.

¹⁷⁸ G. Arpacı, **Gök – Tanrı**...,s.13.

¹⁷⁹ Yusuf Ziya Yörükkan, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, (Haz. Turhan Yörükkan), Ötüken Neşriyat (5. Baskı), İstanbul 2014, s.11.

¹⁸⁰ A.Y. Ocak, **Alevi ve**...,s.73.

ile aktarılması kaynaklı bir aksaklık olduğu bilinmektedir.¹⁸¹ Türklerin eski dinlerinin Şamanizm olduğu görüşünde olanlar da zamanla, Gök Tanrı inancı olarak bilinmekte olan dinin ismini değiştirmişlerdir.¹⁸²

Tunguzlar, Ganlar, Lamular, Çuvarlar, Eskimolar, Koryalılar, Kazaklar, Özbekler, Doğu Türkistanlılar, Türkmenler, Mançular, Kırgızlar, Kuzey Çinliler, Koreliler de Şamanlığın etkisinde kaldığı düşünülen toplumlar şeklinde sıralanabilmektedir.¹⁸³

İlk Türk yurdu olarak bilinen Selenge – Orkun kıyıları¹⁸⁴ itibari ile Türkler birçok bölgede yaşamlarını sürdürmüş ve sosyal, kültürel, siyasi etkileşimleri sonucunda Gök Tanrı İnancı, Hristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Budizm, Manihaizm, Zerdüştlük, Musevilik ile bağlantılar kurmuş olup,¹⁸⁵ Taoizm, İran Dinleri ile de etkileşimde bulunmuşlardır.¹⁸⁶ Deysanilik, Müzdekilik de yine Türklerin bağlantılarının bulunduğu dinlerdendir.¹⁸⁷ Her din kendisine has özellikleri ile bir ahlak sistemi oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Türklerin dinlere karşı olan ilgileri, dünyada bulunan büyük dinlerin birçoğunu benimsemesine sebebiyet vermiştir. Türklerin benimsemiş oldukları adı geçen dinlerin etkilerinin günümüze dek geldiği görülmektedir.¹⁸⁹

Türklerin siyasi sebeplerden ötürü yaşamış oldukları dini etkileşimlere, Hristiyanlık ve Zerdüştüğün karşısında batıda alternatif durumda olan Manihaizm'in kabulü örnek gösterilebilir. Yalnız sürekli savaş haline hazır olan Türkler, Manihaizm dininin getirileri ile birlikte en büyük özellikleri olan savaşçılıklarını köreltmışlerdir.¹⁹⁰ Bu durumda da yaşanılmakta olan din ve inanç değişimlerinin Türkler için her seferinde olumlu sonuçlar doğurmadığı söylenebilir.

¹⁸¹ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.16.

¹⁸² Türker Eroğlu, Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 49, 2005, s.768.

¹⁸³ C. Şener, **Şamanizm.....**,s.30.

¹⁸⁴ S. Gömeç, **Kök Türk.....**,s.3.

¹⁸⁵ T. Eroğlu, H. Kılıç, “**Türk İnançlar.....**”,s.755.

¹⁸⁶ A.Y. Ocak, **Alevi ve.....**,s.74 vd.

¹⁸⁷ Y.Z. Yörükan, **Müslümanlık.....**,s.11.

¹⁸⁸ Ş. Turan, **Türk Kültür.....**,s.110.

¹⁸⁹ Jean Paul Roux, **Eski Türk Mitolojisi**, Bilgesu Yayıncılık, Özkan Matbaacılık, Ankara 2011, s.9.

¹⁹⁰ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.152-153..

Doğu Hunlarının, Burkan dinini Çin içerisinde yok olmamak adına kabul etmiş olmaları da siyasi nitelikli din değişimleri arasında gösterilebilir.¹⁹¹ Türk halklarından Hazarların da Ön Asya'da hâkimiyet kurabilmek adına, Yahudiliği kabul etmiş olmaları bu konuda sunulabilecek örnekler arasında yer almaktadır. Ayrıca Hazarlar, Türk halkları içerisinde Yahudiliği kabul etmiş olan tek Türk toplumu olma özelliğine sahiptirler.¹⁹² Buna benzer bir diğer örnek ise; Uygur hakani olan Böğü'nün 763 yılında Mani dinine geçmesi ile Türklerde İran dini yayılımının görülmesidir. Bu din içerisinde ise madde ve ruh ilişkisi esas alınmakta, ayrıca Budist ve Hristiyanlık dinleri ile ilgili öğelere de rastlanılmaktadır.¹⁹³

1.1. Gök Tanrı İnancı

Türklerin inanç sisteminin temelini yukarıda da belirttiğimiz üzere Kök (Gök) Tengri dini oluşturmaktadır. Yaşamış oldukları dönemde farklı din, kültür ve inançlar içerisinde Türkler her ne kadar bulunmuş olsalar da Kök Tengri inancının özü, ruhi hayatlarında daimi olarak yer almıştır.¹⁹⁴ Daha milattan önce ikinci asırda Hunların Gök Tanrı'ya inanmış oldukları yönünde Çin kaynakları bizlere bilgiler sunmaktadır.¹⁹⁵

Kök Tengri inanç sistemine göre; Tanrı asıl büyük ve yüce gücün sahibi görülüp,¹⁹⁶ yaratıcı ve tam iktidar sahibi olarak da bilinmektedir.¹⁹⁷ Türk Tanrısı tarafından yaratıldığına inanılan gök, yer, su gibi doğada görülen varlıklar kutsal kabul edilip, ona göre davranışların sergilenmesi gerekmektedir.¹⁹⁸ Aynı zamanda bu varlıkların canlı ve ruhlarının olduğu kabul edildiğinden doğanın ruhlarla dolu olduğuna inanılır.¹⁹⁹ Bu inanç sistemi içeriğinde yer ve göğün 9 ayrı kattan meydana geldiğine inanılmaktadır.²⁰⁰ Gökyüzü ile Tanrı kavramlarının da Uygurlara kadar aynı anlamda kullanılmış olduğu bilinmektedir.²⁰¹

¹⁹¹ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.62.

¹⁹² Ş. Turan, *Türk Kültür.....*,s.131.

¹⁹³ Ş. Turan, *Türk Kültür.....*,s.130.

¹⁹⁴ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.152.

¹⁹⁵ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.16.

¹⁹⁶ T. Baykara, *Türk Kültür.....*,s.193.

¹⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s.308.

¹⁹⁸ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.76.

¹⁹⁹ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.50.

²⁰⁰ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s.78.

²⁰¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.221.

Türk inanç sistemi ve düşüncesine göre bir takım ruhlar, gözle görülmeyip insanın bedeninde yer almaktadırlar. Kişioğlunun ölümünün gerçekleşmesi ile de hayatında yapmış oldukları iyilik, yiğitlik gibi durumların karşılığında ruhunun cennete (uçmak), kötü olanların ruhlarının ise cehenneme (tamuğ) gideceğine inanılmaktadır.²⁰² Orhun Abidelerinde de yapılanların karşılığında Tanrı tarafından cezalandırmaların ve mükâfatlandırmaların uygulanacağı bildirilmektedir.²⁰³ Türklerin ölümlerini eşyaları ile birlikte gömmelerinin sebebi de yaşanılacağı düşünülen ikinci hayat içindir. Ayrıca Türkler ölen atalarına önem vererek onların maneviyatına saygı gösterip, kurban kesmeleri gerektiği görüşündedirler.²⁰⁴

Eski Türk dini olan, Gök Tanrı inanç sisteminin çeviri hatalarından kaynaklı olarak ve diğer sebeplerden ötürü Şamanizm, Şaman Dini şeklinde kayıtlara geçmiş olduğunu belirtmiştik. Şamanizm kelimesinin köken itibari ile Tunguz'ca olduğu ve bu terimin Rusça aracılığı ile İngilizce ve diğer batı literatürüne geçtiği bilinmektedir.²⁰⁵ Şaman kelimesine ise ilk olarak, 18. Yüzyılda Rusya'ya giden E. Ishland ile A. Brand'ın yaşamlarına yer vermiş oldukları eserlerde rastlanmaktadır. Şaman kelimesinin aslının Mançuca, Moğolca, Sanskritçe olduğu yönünde tartışmalar da sürmektedir. Kelimenin coşkunkluk (vecde hali, extase) manasında kullanıldığı yönünde düşünceler söz konusudur.²⁰⁶

Şamanizm'in temeli, büyü ve sihirlerle dayanmaktadır. Bu inancın ana temasında gök, yer ve yaşam üç bölüm olarak düşünülmüş olup; gökyüzünde iyiliklerin yer altında ise kötülüklerin olduğuna inanılmaktadır.²⁰⁷ Altay ve Sibirya Türkleri, Hakas, Çuvaş ve Yakutlarda, Şamanizm inancının günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. Bu inanca hocalık etmekte olan kişilere “Şaman”, “Kam” ismi verilmektedir.²⁰⁸ Türk kavimlerinde “Kam” adının daha fazla tercih edilmiş olduğu da görülmektedir.²⁰⁹ Çin kaynaklarına göre de ilk kam ismi Türklerde 8. Yüzyılda

²⁰² S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.233-234.

²⁰³ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk.....*,s.57-58.

²⁰⁴ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.199-200.

²⁰⁵ Nevill Drury, *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri*, (Çev. Erkan Şimşek), Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1996, s.35.

²⁰⁶ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.10.

²⁰⁷ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.9.

²⁰⁸ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.7.

²⁰⁹ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.10

kullanılmıştır. Kam, Şamanist sistemde Tanrılar ile insanlar arasındaki bağlantıyı kuran, ruhların dilini bildiğine inanılan ve Tanrı tarafından seçilmiş olan kişilerdir.²¹⁰

Gök Tanrı inancının görevlisi olarak kabul görülen kam, bu görevini ya ata kamın ruhunun ona geçmesi ya da ruhların kendisini seçmiş bulunması ile zorunlu olarak elde etmektedir. Bu nedenle kamlığa seçilen kişinin küçüklüğünde yani dini görevini henüz üstlenmeden önce, çok düşünceli bir vaziyette yaşadığı, toplumdan kendini soyutladığı ve dönem dönem can sıkıntıları çektiği bilinmektedir.²¹¹ Kamın bu dönemi atlatıp, adaylıktan asillığe geçtiğinde ise, ruhlar için kurbanlar verilmektedir. Din görevlisinin fakir olması durumunda masraflar toplum tarafından karşılanmakta ve bu durum şamanlık inancının toplumsal bir dayanışma içerisinde yürütüldüğünü bizlere göstermektedir.²¹² Olağanüstü güçlerinin olduğuna inanılan Şamanların görev dönemlerinde göklere çıkıp, yer altına inebildiklerine, cehennemi gördüklerine inanılmaktadır.²¹³ Kamlarda sürekliliğin esası kabul görüldüğünden, kendilerinden sonra düzenin devam edebilmesi için, aynı soydan birilerini yetiştirebilme çabaları içerisinde bulunmuşlardır. Yanlarına aldıkları seçilmiş din görevlisi olacak olan küçük çocuklara; ruhların isimleri, okunacak dualar, efsunlar, soylarındaki geçmiş büyük kamların şecere ve menkıbeleri aktarılmakta olup,²¹⁴ asıl gaye ruhların nasıl hoşnut tutulacağının öğretilmesi, onlar ve insanlar arasında arabuluculuğun yapılma tekniklerinin aşılmasıdır.²¹⁵ Kamlara göre Tanrıya ulaşabilmek için kutup yıldızı giriş kapısı olarak görülmektedir. Türk şamanları tarafından kutsal olarak görülen geyik ile bu kapıya yolculuğun başlamasıyla Tanrı ile iletişim de sağlanmaktadır.²¹⁶

Görölmüş olduğu üzere Gök Tanrı inancında; insanlar ile doğa arasında sürekli ve karşılıklı bir etkileşimin olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmakta olduğumuz Damal yöresinde görölen sosyolojik, coğrafik ve iklimsel şartlardan ve toplumun dışa kapanıklığından dolayı teknolojik gelişmelerden uzak kalınmasıyla doğa ile var olan iletişiminin daha yoğun sürdüğü görölmektedir. Bu durum eski Türklerdeki kültürün devamlılığına vesile olmuştur.

²¹⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.54-55.

²¹¹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.55.

²¹² F. Bayat, **Ana Hatları**.....s.86.

²¹³ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.55.

²¹⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.55.

²¹⁵ C. Şener, **Şamanizm**.....s.9.

²¹⁶ N. Bilgili, **Türk Mit**.....s.108.

1.1.1. İbadet Şekilleri

Türkler bu inanç sistemine göre kendileri için müsait olan her mekânda Tanrı ile baş başa kalıp, dualarını edebilirlerdi.²¹⁷ Gök Tanrı inancına göre tüm tabiatta ibadetler yerine getirilebilmektedir, bunun için herhangi bir tapınağa gerek duyulmayıp sadece doğada bulunmakta olan görkemli yerlerin tercihi daha uygun görülmüştür.²¹⁸ Gök Tanrı'ya yönelik yapılması gerektiği düşünülen ibadetlerin usulü yönünden herhangi bir bilgi mevcut değildir.²¹⁹ Dinsel törenler genellikle yaz, ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde uygulanıp, özellikle beyaz renkte kısıraklar kurban edilmektedir.²²⁰ Eski Türkçede yer alan “*yükünç veya tapıngu*” (ibadet), “*ökünç*” veya “*ökünkü*” (tövbe), “*alkış*” (dua) gibi temel kavramlar” ile de Türklerin eski dini hayatlarında ibadetlerin ne denli önemli olduğunun çıkarımları yapılabilmektedir.²²¹

1.1.2. Gök Tanrı İnancını Benimseyen Topluluklar

Gök Türklerin, Uygurlular tarafından yıkıldığı sekizinci yüzyıl sonlarına kadar Orta Asya coğrafyasının kuzey kesimlerinde Şamanizm'in hâkim olduğu bilinmektedir.²²² Göktürk Devletinin yöneticileri ve Göktürk idaresi altındaki Türk boyları, Doğu ve Batı Türkistan'daki Türklerin bir kısmı hariç, tamamı Şamanist idiler.²²³ 572 - 480 yıllarında ise Göktürk hakanı To – po Budizm'i kabul etmiştir. Türkler arasında bu din yayılım göstermiştir. Öğreti niteliği taşımakta olan bu dinde her şeyin incelenmesi ve denenmesi esas alınmıştır. Barışı ön görmesi dolayısı ile de sürekli savaşlar neticesinde ayakta kalmakta olan Türkler için uygun görülmemiştir.²²⁴ Farklı inançlara geçişlerde problemler yaşadığı görülen Türklerin yaşam felsefelerine en uygun olan Gök Tanrı inancı olmuştur.

Uygur Devletinin inanmakta olduğu dinler arasında Hristiyanlık, Maniheizm ve Budizm ile beraber Şamanizm de görülmektedir.²²⁵ Kuzey Asya'da yaşamakta olan halklar yani, Tunguzlar, Türkler ve Moğollar geçmişte Şamanlık inancına

²¹⁷ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.148.

²¹⁸ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.71-72.

²¹⁹ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk.....*,s.67.

²²⁰ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.31.

²²¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.231.

²²² A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.6.

²²³ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.8.

²²⁴ Ş. Turan, *Türk Kültür.....*,s.129-130.

²²⁵ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.10.

mensupturlar.²²⁶ Şamanlık inancı sadece Türk kavimlerinde ve Orta Asya coğrafyasında görülmemiş, Çin, Hint, Kafkas, Malezya, Avusturalya, Japonya, Eskimo ve Amerika topraklarında da görülmüştür. Bu durum geniş alana yayılmakta olan bir inancın etkileşimler ile içeriğinin değişmesine ve farklılaşmasına yeterli bir sebep olarak görülmektedir.²²⁷

Türklerin yaşamları boyunca birçok din değiştirme durumuna karşılık, geleneksel uygulamalarından vazgeçmediklerini, Gök Tanrı inancının özünü ruhi hayatlarında taşıdıklarını bilmekteyiz. Türkler 751 yılında yaşamış oldukları Talas savaşı neticesinde İslam dünyası ile tanıştılar. Kıpçak bozkırlarında gerçekleşen İslamiyet'in kabulü ile sahip oldukları inançları kaybetmeyerek, İslamiyet içerisine dâhil etmişlerdir. İslamiyet içerisinde Şamanist unsurların yer alması, Anadolu'nun Türkleşmesi ile Türkistan'dan batı ve güneybatı bölgelerine yapılan göçlerde, Türklerin İslam çatısı altına girmelerini kolaylaştırmıştır.²²⁸ X. yüzyıl içerisinde kitleler halinde İslamlaşmanın başladığı dönemde ilk olarak Oğuzlar ve daha sonra Türk zümreleri bu yeni dine dâhil olmuşlardır.²²⁹ Türklerin İslamiyet'e geçişleri tek seferde sağlanamadığından Şamanizm inancına sahip her Türk topluluğunun dönemsel olarak geçişinde, İslam dini içerisinde Şamanizm'e ait öğeler yeniden yeşermiştir.²³⁰ Konargöçer bir yaşam süren Türkler, İslamiyet'i kabul etmiş olsalar dahi kendi inanç ve geleneklerini sürdürmekten geri kalmamışlardır.²³¹ Günümüzde Şamanizm'e ait inanç mirasını, özellikle Alevi Türkleri, Türkmenler İslamiyet'e dâhil etmekte ve yaşatmaktadırlar.²³² Müslümanlığı kabul eden Türkler, Altay şamanlığına ait olan gelenekleri unutmamıştır. 10. yüzyılda başlayan İslamlaşma, 15. yüzyılda Dede Korkut Hikâyelerinde karşılaştığımız üzere Şamanizm'in gelenekleri şeklinde devam etmektedir.²³³ Dede Korkut kitabının doğum, evlilik, ölüm, kurban gibi konularında Şamanist öğelere çokça rastlanmaktadır.²³⁴ Yapılan çalışmalarda, eski Türk inançlarının İslam dinini çok önemsemeyip, gelenek ve göreneklerini

²²⁶ Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan I**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s.3.

²²⁷ Ş. Turan, **Türk Kültürü**.....s.127.

²²⁸ A. Dierl, **Anadolu**.....s.32.

²²⁹ A.Y. Ocak, **Alevi ve**.....s.103.

²³⁰ Nevin Algül, "Türk Kültüründe Şamanist İletiler", **Marmara İletişim Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 12, 2007, s.6.

²³¹ A.Y. Ocak, **Alevi ve**.....s.103.

²³² A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.187.

²³³ A. İnan, **Tarihte ve**.....s.207.

²³⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.137.

eksiksiz bir şekilde sürdürmekte olan köylü halk ve konargöçerler tarafından sağlanmış olduğu görülmektedir.²³⁵

Günümüzde devam etmekte olan; kurşun dökülmesi, ateş korunun söndürülmesi sırasında uygulananlar, ölen birisinin ardından lokma pişirilmesi, günlere göre devam etmekte olan adetlerin yerine getirilmesi, ölünün ruhunun eve geleceği yönündeki düşünceler ve daha birçoğu Şamanlık inancına dayanmaktadır.²³⁶ Eski Türklerdeki inanç sistemi kendi uluslarının özlerinden çıkarmış oldukları bir sistem türü olduğundan izlerinin silinebilmesi çok zor görülmektedir.²³⁷ Bulgarların dinlerini değiştirmeleri sonucunda dillerinde yaşanan değişiklik, bize Slavlaşmış olduklarını göstermektedir. Bu değişiklikler daha sonrasında da kültür değişikliği ile devam edip kökenlerini unutmaları ile devam etmiştir.²³⁸ Bu örnek din faktörünün değişmesi ile birçok değişimin de ardından geldiğini bizlere göstermektedir. Din aynı zamanda bir toplumun kültürünü, yaşayışını da içerisinde barındırdığından, dinsel değişikliklerin sosyal ve kültürel yapının da değişimine yol açtığını görebilmekteyiz. Ancak Karaman, Gagauz ve Yakutlar Hristiyanlığı kabul etmiş olmalarına rağmen Türk dilini koruyabilmiş²³⁹ olmaları nedeniyle Türklüğün sağlam temeller üzerine kurulduğu dilin, din ve etnik değişimler ile bozulmayıp etkisini devam ettirebildiğini bizlere göstermektedir.

1.2. Damal Türkmenlerinde Tanrı Tasavvuru ve İbadet Anlayışı

Yapılan çalışmalar neticesinde en azından ilk Türk devleti olan Hunlardan itibaren Türk inanç sisteminin; Tabiat kuvvetleri, Atalar Kültü ve Gök Tanrı inancı çevresinde gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu inanışlar Türklerin bozkır coğrafyasındaki ilk inançlarını oluşturmaktadır.²⁴⁰

Eski Türk İnançlarının rahatlıkla anlaşılabilmesi için öncelikli olarak eski Türk düşünce tarzını bilmek gerekir. Türk kozmolojik evren sisteminde diğer milletlere nazaran farklı bir düşünce ile karşılaşılmalıdır. Türk kozmolojisine göre, her cismin bir yaratılma sebebi bulunmakta ve özellikle zıt görünümlü olanlar birbirlerini tamamlamaktadır. Emel Esin'in, Türk Kozmolojisine Giriş kitabında,

²³⁵ A.Y. Ocak, *Alevi ve....*,s.55.

²³⁶ Y.Z. Yörük, *Müslümanlık....*,s.37-38.

²³⁷ G. Arpacı, *Gök – Tanrı....*,s.49-50.

²³⁸ Ş. Turan, *Türk Kültür....*,s.133.

²³⁹ Ş. Turan, *Türk Kültür....*,s.134.

²⁴⁰ A. Taşgıl, *Kök Tengri....*,s.84.

birbirlerine zıt olup birbirini tamamlayan iki evrensel nefes ile oluşmuş olarak kabul görülen bu sistem, Proto – Türklerin²⁴¹ öz kozmolojisini oluşturmaktadır.²⁴² Bu sistem içerisinde var olanlar, zıtlıklar dâhil olmak üzere birbirini tamamlamaktadır. Örnek olarak gündüz ile gece birbirleri ile zıt görünmesine rağmen, Türk düşünce sisteminde birbirini tamamlayan iki nefes olarak düşünülmüş, birisi olmadan diğersinin de kendini gerçekleştiremeyeceğine inanılmıştır. Türklerin, içerisinde bulunduğu bu sisteme, dikotomi adı verilmektedir. Bu sistem içeriğinde yer olan Kararug ve Yarug isimleri ile nitelendirdikleri ilkeler, ana ve atalarına benzetilen nefesler ile sekiz yönden esmekte olan rüzgârlar vasıtası ile birleşerek; su, ağaç, ateş, dağ, maden ve toprak unsurlarını meydana getirmiştir.²⁴³ Bu beş unsurun ve var olan sistemin nasıl oluştuğunun öğrenilebilmesi ile eski Türk düşüncesi daha anlaşılır hale gelebilmektedir.

Tarihi olayların incelenmesinde ve anlaşılabilirliğini kolaylaştırılmada gerekli görülen hususlardan birisi de dönemin şartlarına göre durum değerlendirmesinin yapılmasıdır. Türklerin yaşamlarını uzun yıllardır sürdürmüş oldukları Orta Asya topraklarının elverişsiz iklim ve tabiat durumlarına sahip olması, Türklerin; karakteristik yapısına, örf – adetlerine, sanat anlayışlarına ve hatta dini inançlarının oluşumuna ve şekillenmesine, önemli etkilerde bulunmuştur.²⁴⁴

Türklerin konargöçer bir yaşam sürmüş olmaları, coğrafya faktörünü etkin kılarak, doğa ile karşılıklı bir bağ oluşmasına sebebiyet vermiş ve doğa ile bütünleşmişlerdir. Aynı zamanda yaşamlarını doğanın verdikleri ile kazanan Türkler, doğa ve doğa olayları için çokça anlamlar yüklemiş ve beklentiler içerisinde olmuşlardır. Bu anlayışın ana mantığında; su, ağaç, dağ, ateş gibi tabiata ait nesnelerin birer ruhlarının olduğu ve bu ruhların memnun ettirilme önceliği bulunmaktadır.

Eski Türk inançlarının günümüze kadar nasıl taşınmış olduğuna dair birçok yaklaşım vardır. Bizler için eski Türk inançlarının aktarılmasında önem taşımakta olan durumlardan bir tanesi de; edebi mahsullerin yazıya geçilene kadar sözlü bir dil ile nesilden nesile aktarılmasıdır. Bu itibarla sürekli bir vaziyette tekrarlanmış olan

²⁴¹ Ön Türkler.

²⁴² Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.19.

²⁴³ E. Esin, **Türk Koz...**,s.24.

²⁴⁴ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.219.

bilgiler zamanla hafızalara kazınmaktadır.²⁴⁵ Günümüzde Damal Türkmenleri üzerine yapılan çalışmamızda da yöre Türkmenlerinin kullandığı atasözleri, deyimler, Türkçe dua ve bedduaların herhangi bir kaynakta yer almamış olmasına rağmen ağızdan ağıza dolaşarak nesiller boyunca devam ettiği görülmektedir. Söylenen kalıplaşmış sözcüklere kaynak olarak ise atalar gösterilmektedir.

Damal Türkmenlerinin yaşamlarını sürdürmekte oldukları ortamın ve iklim şartlarının elverişsizliği neticesinde bölgede birkaç tür dışında tarım ürünü yetiştirilememektedir ve yöre Türkmenleri ağırlıklı olarak geçimlerini hayvancılık ile sağlamaya çalışmaktadır. Damal bölgesinin elverişsiz koşulları bizlere, eski Türklerin yaşadıkları coğrafya şartlarını hatırlatmaktadır. Birbirine benzeyen bu yaşam şartları, toplumu doğaya bağlı kılarak iç içe yaşamasına vesile olmuştur. Ayrıca tezimizin ilk bölümünde belirttiğimiz gibi, Damal bölgesinde kapalı bir toplum olan Türkmenlerin yaşıyor olması ve bölgenin ücra bir köşede yer almaları atalarından devralmış oldukları eski Türk inançlarının, etkileşim kaynaklı olarak yok olmasını engellemektedir.

1.1.2. Damal Türkmen Kültüründe ve Alevilikte Tanrı'ya Bakış

Eski Türkler ve Damal Türkmenleri arasında yapmış olduğumuz mukayeselere konu olan bir durum da, bu toplulukların Tanrıya bakış açılarının nasıl olduğu hususudur. Çalışmamızın büyük bir bölümünde eski Türklerde ve Damal Aleviliğinde Tanrı anlayışı hususunda parça parça malumat paylaşmış olsak da aynı konu başlığı altında bilgileri toplamanın daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yapılmış olan çalışmalar neticesinde, tek ve yazılı bir kaynağa bağlı olmayan Alevi toplumunun kendi içerisinde farklı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Kanaatimizce de yöreden yöreye Aleviler arasında düşünce farklılıklarının görülme sebebi olarak benimsemiş oldukları kaynakların sözlü ve birden fazla olması durumu düşünülmektedir. Konumuz dâhilinde yapılan incelemelerde ise Alevi toplumunun din anlayışındaki farklılıkların yalnız amelde olmayıp, inanç esasları içerisinde de kısmen var olduğu görülebilmektedir. Burada en kayda değer farklılaşma ise Tanrı tasavvurunda ortaya çıkmaktadır.²⁴⁶

²⁴⁵ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.260.

²⁴⁶ Hamdi GÜNDOĞAR, “Alevi – Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 1, Diyarbakır 2008, s. 39

Kendilerini İslam'ın bir parçası olarak düşünmekte olan Aleviler, Tanrı tasavvurlarını Kur'an'da geçen ayetlere, Hz. Muhammed'in hadislerinde bildirilen esaslara, Hz. Ali'nin sözlerinden derlenen Nehcü'l – Belağa'sına, Cafer-i Sadık'a bildirilen buyruklara ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ında yer alan düşüncelere göre şekillendirmişlerdir. Alevilik inancının temelini İslam esası dışında felsefi ve batını zeminde aramakta olan Alevi grupları ise Tanrı tasavvurlarını felsefi düşüncelere, Batını/Hurufî telakkilere dayandırmaktadırlar. İslam'ın emirlerini reddeden ve Allah'ın insana benzediği şeklinde iddialarda bulunan Müşebbihe ve Allah'ın insan bünyesine girmiş olduğunu savunan Hululîyye inançları da felsefi Batını zeminlerin yanı sıra Alevi düşüncesi içerisinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bunların yanında İslam içerisinde Aleviliği tamamen soyutlayarak materyalist bir konuma getirtmeye çalışan bazı çevrelerin, Tanrı'yı inkar etme yoluna girdikleri görülebilmektedir. Bazı şairlerinin de Hz. Ali'yi yarı Tanrı bazen ise Tanrının karşılığı şeklinde tasavvur etmiş oldukları bilinmektedir.²⁴⁷ Görüldüğü üzere Alevi toplumu içerisinde Tanrı tasavvuru farklı şekillerde ve kimi zaman bazı toplumlarca özünden uzaklaştırılmış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Alevi toplumu içerisinde tek tip bir Tanrı bakış açısı mümkün olmayıp bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir.

Nehcü'l-Belağa'da Hz. Ali'ye ait olan hutbelerde; Hz. Ali, Allah Teâla'yı, İslâm'ın tevhit esasına uygun şekli ile tasavvur etmektedir. *“Allah yaratılmaksızın, yokluktan var olmaksızın vardır, mevcuttur.”* Yine Hz. Ali; Allah Teâlâ'nın üstün sıfatlarını sayarak, O'nun insan aklı ile kavrayamayacağını ancak gönül gözü ile görebilmesinin mümkün olabileceğini belirtir. Anlaşıldığı üzere Hz. Ali; hutbelerinde Allah Teâla'yı Kur'an'da yer alan ayetlere ve Hz. Muhammed'in hadisleriyle örtüşecek bir şekilde anlatıp vasıflandırmıştır. Allah Teâla'nın subuti ve zati sıfatlarını yerine getirerek, O'nun yüce bir varlık olarak, her şeyin yaratıcısı olduğunu, her şeyi bildiğini ve bütün varlıkların sahibi olduğunu belirtmektedir.²⁴⁸

Aleviliğin piri olarak kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli ise Allah inancını Kur'an-ı Kerim'e ve sünnete uygun bir şekilde tasavvur ederek insanları

²⁴⁷ H. Gündoğar, *“Alevi – Bektaşî Kültürel...”*, s. 40.

²⁴⁸ H. Gündoğar, *“Alevi – Bektaşî Kültürel...”*, s. 41- 42.

aydınlatmıştır.²⁴⁹ “*Kendi özünü bilen Hakk’ı bilir..... Sana candan (Tanrıdan) yakın yoktur. Çalap Tanrı’ya da kuldan yakın yoktur*” sözleri ile de esas durumun insanın kendi özünü bilmesi ile alakalı olduğunu vurgulamaktadır. İslam’ın emir ve yasaklarını kabul eden Alevi gruplarının sahip oldukları inanca göre de Tanrı’yı bilmek, öncelikle insanın kendisini tanıması ve bilmesinden geçmektedir. Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli, var olan her şeyi Tanrı’nın var etmiş olduğu şeklinde bir anlayışa sahiptirler.²⁵⁰

Bazı Alevi ve Bektaşî grupları ise evrenin tanımını bir kitap olarak görmektedirler. Bunlara göre Tanrı’ya ulaşmak bu kitabı iyi okuyabilmekle mümkündür. Evrenin insan hayatı için meydana getirildiği kanaatindedirler. Ayrıca bu âlemin ve canlı organizmaların dört unsurun karışımından ya da birleşiminden meydana geldiğine inanmaktadırlar. Özellikle insanın Tanrısal ruh, hayvansal besinler ve bitkiler aracılığı ile şekillenmekte olduğu görüşündedirler. Ruhunun Tanrı ruhundan bedenine ise topraktan yaratıldığına inanırlar. Bunlara göre ölüm yok olmak değildir, yalnızca bir kalıptan başka bir kalıba geçiştir. Bu sebeple de *öldü* sözcüğünün yerini *don* veya *kalıp değiştirdi* gibi kelimeler almaktadır.²⁵¹

Alevi olduğunu iddia eden bazı yazarlar materyalist bir düşünce ile Allah’ı eleştirip, yermekten çekinmemiş zaman zaman ise Allah’ı reddedecek türden beyanlarda bulunmuşlardır. Örneğin Hz. Ali’nin “*Görmeseydim Tapmazdım*” gibi sözlerini de farklı yerlere çekerek, Hz. Ali’nin Allah inancını materyalist bir zemine getirmeye çalışan İsmail Kaygusuz, Seyyid Nesimi, Bayezid-i Bistami gibi şahsiyetlerin söylem ve deyişleri aracılığı ile Allah’a başkaldırıışlarını pekiştirmeye çalışmaktadırlar.²⁵²

Genel itibariyle Alevi – Bektaşî kaynaklarında Tanrı inancı ile ilgili birbirinden farklı tasavvurların yer aldığı görülmektedir. Alevilerin büyük bir bölümü tarafından Allah’ın mutlak yaratıcı olduğu, zatı ile âlemden münferit bulunduğu düşünülmektedir. Geriye kalan Alevi kesimlerinde ise Tanrı inancı, farklı kaynaklardan beslendiğinden türlü anlayışların içerisine girilmiştir.²⁵³ Alevi

²⁴⁹ H. Gündoğar, “Alevi – Bektaşî Kültürel....”, s. 42.

²⁵⁰ H. Gündoğar, “Alevi – Bektaşî Kültürel....”, s. 44 vd.

²⁵¹ Şakir KEÇELİ, “Bektaşilikte (Alevilikte) Tanrı – Evren İnsan”, **I. Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22 – 24 Ekim – 1998)**, Ankara 1999, s.194 vd.

²⁵² H. Gündoğar, “Alevi – Bektaşî Kültürel....”, s. 54.

²⁵³ H. Gündoğar, “Alevi – Bektaşî Kültürel....”, s. 56.

olduğunu iddia eden bazı gruplar tarafından Tanrıya bakış açısı saptırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sahamız olan Damal yöresinde ise Türkmenlerin Tanrı tasavvuru hakkında yapmış olduğumuz araştırmalarda; hocalık yapmakta olan Dedeler, deyişler söylemekte olan zakir isimli saz şairleri, yöre Türkmenleri ve bunun yanında bölge ile ilgili geçmiş dönem araştırmacılarından faydalanmaya çalıştık. Öncelikli olarak Damal Türkmenleri için Tanrı, gönül gözü ile görülebilen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Sürekli Tanrı'nın yanlarında olduğunu düşünen Damal Türkmenleri, doğada görmüş oldukları unsurları Tanrı'nın yansıması olarak değerlendirmektedirler. Tanrı'ya daha yakın olabilmek adına da Tanrı mekânı kabul etmiş oldukları dağ, ocak gibi kutsal yerlerde ritüeller gerçekleştirmeleri gerektiğine inanırlar. Ritüellerinin özünü oluşturmakta olan Semah ayinlerinde de hak aşkına pervane olarak kendilerinden geçmiş olduklarını belirtmektedirler.

Damal Türkmenleri göğün katlarının olduğuna ve Tanrı'nın da gökte yer aldığına inanmaktadırlar. Bu anlayışlarına göre yapılacak işlerinde teminat olarak göğün şahit tutulmakta olduğu görülmektedir. Türkmenlere göre gökten gelenler Tanrı vasıtası ile gönderildiğinden ötürü kutsal kabul edilmektedir. Ayrıca yine Tanrı'nın gökte olması durumu ile alakalı olarak insanlara karşı tavrının göksel eylemler (yağmur, dolu vs.) ile belirtildiği düşünülmektedir.

Damal Türkmenlerinin Tanrı anlayışı içerisinde eski Türklerde de görülmesi itibariyle dikkatimizi çeken bir husus da Tanrı'ya yaklaşım biçimi olmuştur. Damal Türkmenleri, tıpkı Gök Tanrı inancını benimseyen eski Türkler gibi, Tanrı'ya korkularından ziyade sevgilerinden ötürü yaklaşmakta olduklarını hiçbir işin Tanrı korkusu ile yapılmayacağını, Tanrı korkusu ile yapılacak işlerin de Tanrı'dan uzaklaştıracağını belirtmektedirler. Bu anlayışa göre Tanrı sevgisi esas alınmaktadır. Tanrı sevgisi ve aşkı ile insanın Tanrı'ya ulaşip, ruhunu huzura eristireceği, nefesine kemâlât getirebileceğine inanılmaktadır. Tanrı tanımazlık, Tanrı'yı aşağılamak, sorgulamak gibi durumlar söz konusu değildir. Tanrı'ya sevilen, sayılan olarak yaklaşılmaktadır. Tanrı, Damal Türkmenleri için yaratan vafında görüldüğünden yüce olarak değerlendirilmektedir. Bu inanç sistemine göre Tanrı gücün esas sahibi görülerek, tamamıyla muktedir olduğu düşünülmektedir. Kendisi tarafından

yaratıldığına inanılan ve yansıması olarak görülen tabiat da kutsal sayılıp ona göre davranılması gerektiğine inanılmıştır.

. Damal Türkmenleri için ölüm bir yok oluş olmamakla birlikte öze geri dönüş şeklinde değerlendirilmektedir. İnsanın tanrısal bir öze sahip olarak yaratılmış olduğuna inandıkları için ölüm ancak öze dönüş olarak değerlendirilmektedir.²⁵⁴ Aynı zamanda yörede ölüm sonrasında bedenini kuş şeklini alarak don/kalıp değiştirdiğine de inanılmaktadır.

Tanrı adaletin sağlayıcısı olarak da görülmektedir. Yapılan yanlışların cezasının her iki dünyada Tanrı tarafından sorgulanacağı düşünülmektedir. Müsahiplik denilen kardeşlik hukukunun bu konuda sorumlulukları Damal Türkmenlerince büyüktür. Müsahiplerden birinin ölümü sonrasında diğer kardeş alacak verecek gibi hak-hukuk durumları ile ilgilenmek mecburiyetindedir. Ölen kardeşinin öteki dünyadaki rahatlığını sağlayacak olan bu dünyada varlığı devam eden müshap olan kardeşinin yapacaklarıdır.

Özetle Damal bölgesinde yaşamakta olan Alevilerin İslam tasavvufuna yakın oldukları görülmektedir. İnançlarında sürekli olarak “Allah – Muhammed – Ali” zikirlerine yer vermekte ve Dedeler tarafından verilen dualara “*âmin*” yerine “*Allah–Allah*” demektedirler. Dillerinden “*Allah-Muhammed-Ali*” sözcüklerini düşürmeyen Damal Türkmenlerinin Tanrısal ahlakı egemen kıldıkları ve Tanrı’ya bakış açılarının İslami boyut içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2. Allah’ın İnayeti

Araştırmalarımızı gerçekleştirdiğimiz süreçte, Damal Türkmenlerinin bir işe kalkıştıklarında veya bir iş sonucunda, durumun Tanrı’nın yardımını neticesinde sonuçlanmış olduğuna inanmakta oldukları ve bunu dile getirdikleri görülmektedir. Ayrıca yapılacak olan işler, Tanrı korkusundan ziyade, Tanrı’ya karşı olan sevgi gerekçesi ile yerine getirilmektedir. Eski Türkler, Tanrı’ya olan saygılarından ötürü, elde etmiş oldukları başarıları “Tanrının inayeti” ile açıklamaktadırlar, Bu hususta “Tengri yarılkaduk” gibi sözleri kullanmayı ihmal etmemişlerdir.²⁵⁵

²⁵⁴ Zeki UYANIK, Arif KALA, “Ardahan Yöresi (Damal) Alevilerinde “Hakk’a Yürüme Erkanı”: Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 76, Ankara 2013/4, s.166

²⁵⁵ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.16

Hun hükümdarı Mo-tu da, Çin hükümdarına M.Ö. 176 yılında göndermiş olduğu mektubunda; gerçekleşmiş olan bir askeri zaferi “Tanrı’nın **inayeti**” ile kazanmış olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁵⁶ Orhun Abideleri’nde de bu meseleye ilişkin örnekler vardır:

Kül Tigin yazıtı Güney yüzü satır 10; “*Tanrı **buyurduğu** için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum...*”²⁵⁷

Bilge Kağan yazıtı Doğu yüzü 13. satır; “*Tanrı **lütfettiği** için illiyi ilsizletmiş, kağanlığı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış.*”²⁵⁸

Bilge Kağan Abidesi Kuzey yüzü 7. satır; “*Tanrı **buyurduğu** için, kendim devletli olduğu için kağan oturdum.*”²⁵⁹

Vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü üzere Türklerin tarih ve edebiyatının en eski yapı taşlarından olan Orhun yazıtlarına bu yaklaşım aksettirilmiş, elde edilen tüm başarıların, Tanrı’nın yardımı ile sağlandığı beyan edilmiştir. Kanaatimizce bu durum aynı zamanda bizlere hâkimiyetin ilahi menşeden alınmış olduğu, eski Türk düşüncesindeki kut anlayışını da ortaya koymaktadır.

Benzer örnekler ile karşılaştığımız bir diğer eser olan Kutadgu Bilig’de; yapılacak olan bütün işlerde Tanrıdan yardım dilenmesi gerektiği,²⁶⁰ Tanrı’nın yardımı ile de kişinin büyüyebileceği anlatılmaktadır.

Tanrı yardımıyla büyük olur kişi (1799)

Dileğini bulur, günden güne ilerler işi

Tanrı’nın verdiği engelleyemez kimse (1800)

Kara yer, mavi gök birleşse bile

Bütün işlerin başında gereken Tanrı desteği (1801)

*Ondan ötürü bulur kişi kendi dileğini*²⁶¹

²⁵⁶ A. Taşağıl, **Kök Tengri**....., s.85

²⁵⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları (49. Baskı), İstanbul 2015, s.39.

²⁵⁸ M. Ergin, **Orhun Abideleri**...,s.71.

²⁵⁹ M. Ergin, **Orhun Abideleri**...,s.91.

²⁶⁰ Y. Hacib, **Kutadgu Bilig**.....,s.124.

²⁶¹ Y. Hacib, **Kutadgu Bilig**.....,s.150.

1.2.3. Alevilik – Türkmenlik Kavramı ve Cemler – Ayinler

Alevi kavramı, Arapçada Ali'ye mensup olanlar, Ali'ye ait olanlar manasına gelmekte,²⁶² Mezhepler tarihi ve Tasavvuf Edebiyatında da Ali'yi seven, ona bağlı olanlar anlamı taşımaktadır.²⁶³ Eski Türk inançları, Batını, Şii, ve Hurufi inançlarının karışımı sonucu ortaya çıkmış olan bir tarikat olarak düşünülmektedir.²⁶⁴ Anton Jasef Dierl'e göre ise; Tanrı – Doğa ve İnsan üçlüsü arasındaki gerçekleşen bir ilişkinin süregelen olduğu bir teori şeklinde açıklanıp temel felsefesinde Tanrıdan gelen insanın tekrardan Tanrıya döneceği inancı yer almaktadır.²⁶⁵ Alevileri belirtmek için kullanılmakta olan “Alevi” kavramının, bölgeden bölgeye göre değişik anlamlar ifade ettiği bilinmektedir.²⁶⁶ Ancak bu toplumların her biri Allah'ın varlığı ve birliği konusunda hem fikirdir.²⁶⁷ Alevilik, genel itibari ile göçebe ve yarı göçebe toplulukların inanç biçimi olarak görülmektedir. İkamet yerleri ise genellikle dağlık alanlardır.²⁶⁸ Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde de halktan şehirde yaşayıp çiftçilik yapan kesim Sünni kesimi oluştururken, konargöçer bir şekilde yaşam sürüp hayvancılık yapanlar ise Alevi kesimi oluşturmaktaydı.²⁶⁹ Bu topluluğun geçmiş yaşantılarına olan bağlılıkları ve gitmiş oldukları yerlere kültürlerini taşımış oldukları görülmektedir.²⁷⁰

Türkiye’de Alevi yerine genellikle “Şii” kavramı kullanılmakta olup²⁷¹ bunun yanı sıra “Bektaşî, Çepni, Rafizî ve Kızılbaş” da kullanılan diğer isimler arasındadır.²⁷² 19. yüzyıl itibariyle Alevi ismi ile yaygınlaşmaya başlanmıştır.²⁷³

1071 yılında gerçekleşen Malazgirt savaşı sonucunda Türk – Türkmen konargöçerleri sürekli bir vaziyette Türkistan, Azerbaycan topraklarından geçerek batıya doğru ilerlemişlerdir.²⁷⁴ Dolayısı ile Anadolu Aleviliği, Orta Asya’dan

²⁶² A. Yaman, **Alevilik....**,s.49.

²⁶³ Sayın Dalkıran “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 10, Kış 2002, s.96-97.

²⁶⁴ S. Dalkıran, “**Alevi Kimliği....**”,s.116.

²⁶⁵ A. Dierl, **Anadolu....**,s.72.

²⁶⁶ A. Yaman, **Alevilik....**,s.52.

²⁶⁷ S. Dalkıran, “**Alevi Kimliği....**”,s.114.

²⁶⁸ A. Yaman, **Alevilik....**,s.121-122.

²⁶⁹ A. Dierl, **Anadolu....**,s.53.

²⁷⁰ Ali Rıza Yalman, **Cenupta Türkmen Oymakları I**, (Haz: Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları: 256, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.9.

²⁷¹ A. Yaman, **Alevilik....**,s.51.

²⁷² S. Dalkıran, “**Alevi Kimliği....**”,s.98 vd.

²⁷³ S. Dalkıran, “**Alevi Kimliği....**”,s.108.

²⁷⁴ A. Dierl, **Anadolu....**,s.41.

Balkanlara uzanmakta olan bir süreç şeklinde düşünülmektedir.²⁷⁵ Türkmen büyükleri her ne kadar kendileri hakkında Şii söylemlerinde bulunsalar dahi, onların birer eski şaman mirasçıları oldukları düşünülmektedir.²⁷⁶ Aralarında, çalışmamızda da çokça örneklendirmiş olduğumuz benzerliklerin yanında temel unsur olarak eski Türk inancında var olan, doğanın Tanrının bir sureti olduğu inancı, Alevilikte de görülmektedir.²⁷⁷ Eski Türklerde görülen sözlü gelenek unsurları Alevilerde de saz ve söz birlikteliği ile sağlanıp, dil ile söylenen menkıbe ve deyişler ile halk katındaki yerini belirlemektedir.²⁷⁸

Damal Türkmen yöresinde, toplum ile inançları hakkında yapmış olduğumuz görüşmelerde; *“Allah’a, Peygamberlere inanıp, salavat getirmekteyiz. Kitabımız olarak Kuran-ı Kerimi görüp, Ehlibeyte ve 12 imama değer vererek sevmekteyiz. Gerçekleştirmiş olduğumuz ibadetlere cem töreni ismi verilmektedir. Buradaki ibadetlerimizin secdesini sücudunu saf namazı şeklinde değil de halka namazı şeklinde kadınlı erkekli bir araya gelip, toplanarak yapmaktayız (K2).”* *“Bir diğer ibadetimiz olan oruç, Ramazan ayında tutulmayıp, Muharrem ayında 12 veya 15 gün sahura kalkılmaksızın tutulmaktadır. Ağustos ayının 31. günü, Muharrem ayının 1. günü olarak kabul edilmektedir. Orucumuzun 12 gün olması 12 imam aşkı ile alakalı olup, yas matem orucu olarak da bilinmektedir. Günümüzde orucu tutanların sayısı azalmıştır. İftar vakitlerinde Damal Merkez Cem evinde oruç tutana da tutmayana da lokması verilip oruçlar cem evlerinde açılmaktadır. Ayrıca 12 gün oruç süresi boyunca Muharrem sohbeti cemi yapılmaktadır. 12 günlük tamamlanan orucun 13. gününde ise Ehlibeyt soyundan gelenlerin soylarının devam etmesi amacı ile kurban kesilmektedir. Bu tutulmakta olan orucun yanı sıra bir de 3 gün Şubat 13-14-15 olacak şekilde Hızır Orucu tutulmaktadır (K2).”*

Kişioğlu yapısı gereği dünyaya geldiği günden itibaren, neden yaratılmış olduğu ve neye hizmet etmesi gerektiği düşüncesinde olarak din ve inanç arayışlarında bulunmuş ve bu doğrultuda ulaştığı yargılara müstakim bir bağlılık

²⁷⁵ A. Yaman, *Alevilik*....,s.79.

²⁷⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan – Özcan), Kabalcı Yayınevi: 291, İstanbul 2015, s.247.

²⁷⁷ A. Dierl, *Anadolu*....,s.155.

²⁷⁸ A. Yaman, *Alevilik*....,s.60.

göstermiştir. Ulaşılan durum sonrasında ise kabul edilen din ve inançların gerekenlerini yerine getirme gayretinde bulunmuştur.

Eski Türkler, Gök Tanrı inancı dâhilinde gerçekleştirmekte oldukları ayin ve törenleri belirli dönemsel aralıklarda yerine getirmiş oldukları gibi oluşan şartlar neticesinde farklı tarihlerde de gerçekleştirilebilmektedir. Dönemsel olarak yerine getirilmekte olan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsiminde görülmektedir.²⁷⁹ Evlilik törenlerinde gerçekleştirilen ayinlerde bir at kurban edilmekte, düğünlere ait merasimler ise ilkbahar döneminde yapılmaktadır.²⁸⁰ Çin kaynaklarının vermiş oldukları bilgilere göre ise Tobalar ilkbahar mevsiminin ilk aylarında Gök Tanrı için ayinler yapmakta ve kurbanlar kesmektedirler.²⁸¹ Tahakkuk edilen ritüeller için mekân olarak da genel itibari ile Tanrıya yakın olduğu düşüncesi ile yüksek tepeliklerde ve dağ kenarlarında²⁸² ibadethane gerekmeksizin bir ağaç veya kaya parçası yanı tercih edilmektedir.²⁸³ Ayinin yerine getirilmiş olduğu zaman dilimine bakıldığında ise genellikle günün ilk ve geç saatlerinde²⁸⁴ ifa edildiği görülmektedir. Türklerin var olan kültür yapısı, inançları ve yaşam koşullarına göre de kadın ve erkek nadir olarak birbirinden ayrılmış, yerine getirilmekte olan ibadet konuları, dini toplantılar gibi durumlarda 13. Yüzyıla kadar bir arada yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁸⁵ Eski Türklerin yaptıkları ayinlerde görevliler kızıl elbiseler giymekteydiler.²⁸⁶ Vuku bulan ayinlerde görülmekte olan bir diğer durumda, ayin eşliğinde çalınmakta olan müzik aletleridir.²⁸⁷ Kesinlikle en az bir adet müzik aletine yer verilmesi gerekmektedir.

Türk düşünce sisteminde, yer ve gök arasında manevi bağlantılar kurularak, günlük yaşam içerisine bunların dâhil edilmekte olduğu görülmektedir. Dünyanın kozmik sistematığında; gök kubbe ve gök çarkı dönemsel olarak gerçekleştirdiği hareketlerinde, güneş ile bazı göksel cisimlerin, dünya merkezi etrafındaki yıllık ve günlük, ayın ise günlük ve aylık birer hareket içerisinde dönmüş olduğu bilgisine

²⁷⁹ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.97.

²⁸⁰ Y.Z. Yörük, **Müslümanlık....**,s.70.

²⁸¹ A. İnan, **Eski Türk Dini....**,s.181.

²⁸² Y.Z. Yörük, **Müslümanlık....**,s.68.

²⁸³ Y. Kalafat, **Altaylardan....**,s.19.

²⁸⁴ B. Ögel, **Türk Mit., (2010)....**,s.35.

²⁸⁵ A.Y. Ocak, **Alevi ve....**,s.175.

²⁸⁶ E. Esin, **Türk Koz....** s.107.

²⁸⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini....**,s.58.

sahip olunmuştur.²⁸⁸ Bu düşünce yapısına göre, göksel cisimlerin kendi ve diğer unsurların etrafında dönüş sağladıkları bilincine ulaşmış olan Türkler, yerin göğün iz düşümü olduğu düşüncesi ile ibadetleri de dâhil olmak üzere kendilerine bu bilgiyi uyarlamışlardır. Dünyanın gerçekleştirmiş olduğu dönme hareketine “Çark-ı Felek”, dönmekte olan gök kubbe için ise “Gök Çığırsı” ismini vermişlerdir.²⁸⁹ Türk düşüncesine göre de gezegenlerin dinsel bir boyut içerisinde olduğu düşünülmektedir ve dinsel törenlerinde belirlemiş oldukları bir merkez etrafında dönme eylemine sıkça rastlanılmaktadır. Gerçekleştirilen bu eylemlerde güneşin veya gece gökyüzünde yer alan nesnelerin hareketlerinin taklidi yapıldığı düşünülmektedir.²⁹⁰ Bu düşünce doğrultusunda eski Türklerde dönme hareketi ile sık sık karşılaşmaktadır. Kurban törenlerinde aralarda yapılan arınma merasimlerinde, hükümdarın gökyüzüne tanıtılmasında, yağ töreni olarak bilinmekte olan cenaze törenlerinde dönme hareketleri zorunlu kılınmıştır.²⁹¹ Göktürklerde de ölen birisinin etrafında atlı ve yaya bir vaziyette dokuz defa dönüldüğü bilinmektedir.²⁹² Gök Tanrı inancında, din hocalığı yapan Şamanlar da gerçekleştireceği ritüeline hazırlıklarını yapmış bir vaziyette gelir ve çalan müzik eşliğinde varlığını unutup kendinden geçene kadar kendi eksenini etrafında dönmeye başlar ve bu esnada çeşitli hayvan sesleri çıkarıp uçma taklitlerinde bulunur. Yapmış olduğu hareketlerin kendisini öteki dünyaya taşımış olduğuna ve geri dönüşüne işaret etmektedir.²⁹³ Şamanlar gerçekleştirmiş oldukları ayinler sırasında ölmüş olan aile büyükleri ve kudretli şamanların, yer sub iyeleri olarak belirtilen; yer, su, ocak ve orman ruhlarının kendisine yardımlarda bulunduğunu belirtmektedir.²⁹⁴

İnsan, Tanrıya olan aşkı ve Tanrı ile olan bağlantısını sürdürebilmek adına, evrenle uyumlu bir hal alabilme düşüncesinde olup, evren gibi dönebilme işlemini gerçekleştirerek Tanrısal sesi işitip, Tanrı ile hemhal olmaya çalışmaktadır. Bu işlem ise semah adı ile yapılmaktadır.²⁹⁵ Semahın ana mantığında Tanrı ile bağlantı

²⁸⁸ E. Esin, *Türk Koz...*, s.44.

²⁸⁹ Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 148, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s.134.

²⁹⁰ J.P. Roux, *Eski Türk Mit...*, s.140.

²⁹¹ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*, s.108.

²⁹² H. Tanyu, *İslamlıktan.....*, s.46.

²⁹³ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*, s.50.

²⁹⁴ C. Şener, *Şamanizm.....*, s.21.

²⁹⁵ Sedat Tamay, “Bir İbadet Ritüeli Olarak “Semah” ve Tahtacı Turnalar Semahının Halk Bilimi ve Müzik Bilimi Açısından İncelenmesi”, *Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Yaz 2009, s.179.

kurabilme, işitip, varlığının bilinmesi durumu söz konusudur.²⁹⁶ Tıpkı İslamiyet öncesindeki Türk topluluklarında olduğu gibi, Alevi toplumlarında da saz eşliğinde kadınlı erkekli bir vaziyette²⁹⁷ “ilahi aşk” olarak nitelendirilen bu dans türü²⁹⁸ bir oyun türü olmayıp kökeni eski Türk inançlarına kadar gitmekte olan kutsal bir ibadet şeklidir.²⁹⁹

Türklerin yerine getirmiş oldukları ayinler, ibadetlerini yerine getirmelerinin yanı sıra bir araya gelmelerine de vesile olmaktadır. Türkler hakkında birçok eserler kaydeden Çinliler, yazmış oldukları kaynaklarda Hun kültürünü anlatırken, kağanın karargâhında her yılbaşında ayinler yapıldığı ve bu ayinlere Hunların 24 boyunun başbuğlarının katıldığı hakkında bilgiler vermektedir.³⁰⁰ Türk hükümdarı zaman zaman da toylar kurarak kendisine kimlerin desteğinin devam edip etmediğini görebilmekteydi ayrıca toylar aracılığı ile idareci kesim ile idare edilen kesim bir arada bulunarak birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarının hatırlanması ve bütünleşme sağlanmaktaydı.³⁰¹

Sünni toplumda kılınmakta olan namaz yerine, Alevilerdeki ibadet şekli olan cem, daire manasına gelmiş olup, kadınlı erkekli toplumun birbirinin yüzünü görebileceği şekilde oluşturulmuş olan bir oturma düzenidir.³⁰² Cem kelimesinin Türkçe anlamına bakıldığında, bir araya gelmek, toplanmak, cem olmak manasına geldiği görülmektedir. Ayrıca halka namazı anlamına da gelmektedir.³⁰³ Dönemin şartları dâhilinde kırsal kesimlerde gerçekleştirilmekte olan cem alanlarına, zamanla cem evleri kurulmuştur. Böylece toplumsal değişimle Alevi toplumuna özgü olan değerler kentlere taşınmış olmaktadır. Ayrıca geçmişte ibadetlerin kırsal alanlarda yapılmasının tercih edildiği de görülmektedir.³⁰⁴

Alevi toplumunun en önemli gördükleri ritüel; cuma akşamları kadınlı erkekli bir araya gelerek sağlamış oldukları cem ayinleridir.³⁰⁵ Cemlerin içeriği; dinsel dualar, erkek ve kadının birlikte gerçekleştirmiş oldukları dinsel danslar, dinsel

²⁹⁶ S. Tamay, “Bir İbadet.....”,s.167.

²⁹⁷ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.82.

²⁹⁸ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.306-307.

²⁹⁹ S. Tamay, “Bir İbadet.....”,s.163.

³⁰⁰ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.3.

³⁰¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.97.

³⁰² A. Dierl, *Anadolu.....*,s.46.; Fevzi Rençber, “Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2012, s.75.

³⁰³ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.97.

³⁰⁴ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.334.

³⁰⁵ F. Rençber, “Alevi Geleneği.....”,s.83.

yemekler, dinsel şiirlerden oluşmaktadır.³⁰⁶ Okunmakta olan duaların büyük bir bölümü Türkçe olmuş olup, gelenlere sosyal ve eğitsel olarak katkı sağlamaktadır.³⁰⁷ Ayrıca toplum üzerinde sosyal bir görev ağırlığı bulunmakta, cemden çıkarılan kişi ile diğer halk arasına sosyal mesafe konmakta ve ondan uzak durulmaktadır.³⁰⁸ Bunların yanı sıra cem törenlerinde belli görevliler ve belli kurallar yer almaktadır. Perşembe gününü cumaya bağlayan gecelerde cem, Dede yönetiminde gerçekleştirilir. Dedenin cemde oturmuş olduğu yere, dede postu veya pir postu denilmektedir. Cemlerde gerekli nizamı sağlayabilmek adına görevliler bulunmaktadır. Gözcü isimli görevli cemin düzenini sağlar, Rehber görgüsü olan varsa ona yardımlarda bulunur. Çerağı, mumu yakarak içerisinde aydınlatılmasından sorumludur, Zakir saz çalar, Sofracı kurban ve yemek işleri ile ilgilenir.³⁰⁹ Cemlere her isteyen giremeyip, belirli şartlara sahip olması gerekmektedir. Özellikle ceme gelecek olan kişinin ahlaki boyutu üzerinde durulup problemleri ve bir düşkünlüğü olan ceme alınmamaktadır. Ceme gelerek yapılan görgü ve sorgudan geçebilenler kurban lokmasından yiyebilme hakkına sahiptirler.³¹⁰ Kurban lokması, cem evlerinde pişirilmekte olan kurbanın eti ile hazırlanıp, gelen taliplere dağıtılmaktadır.³¹¹ Alevilikte de cezalar suçluların toplumdan uzaklaştırılması yolu ile sağlanmaktadır. Cemden, gerekli sebeplerden ötürü atılan her kim olursa, onunla toplumdan kimse konuşmayıp gerekli ihtiyaçlarında yanına gidilmemektedir.³¹² Toplumun kendi içerisinde suçluları cezalandırmasının yanı sıra, yargılama süreci cem evlerinde düzenlenmekte olan divanlarda görüşülmektedir. Kişiler arasında gerçekleşen tartışma ve huzursuzluklar, yapılan yargılama sonucunda bir karara bağlanmaktadır. Bu eski Türk Şamanist inancından gelmekte olan bir durumdur.³¹³

Damal Türkmenleri ile cemler hakkında yapmış olduğumuz görüşmelerde de; Cemlerin bir ibadet şekli olduğu, Damal yöresinde tek Sunni Köyü olan İkizdere haricinde diğer köylerde ve Merkezinde cem ibadetinin yerine getirildiği bilinmektedir. Geçmiş dönemlerde cemlerin ifa edildiği ahşaptan yapılmış büyük

³⁰⁶ A. Dierl, *Anadolu....*,s.46.

³⁰⁷ A. Yaman, *Alevilik....*,s.100.

³⁰⁸ A. Dierl, *Anadolu....*,s.46.

³⁰⁹ A. Yaman, *Alevilik....*,s.102.

³¹⁰ A. Yaman, *Alevilik....*,s.103-104.

³¹¹ F. Rençber, “*Alevi Geleneği.....*”,s.75-76.

³¹² A. Dierl, *Anadolu....*,s.119.

³¹³ A. Dierl, *Anadolu....*,s.46.

evlerin yerini, günümüzde cem evleri almıştır (K2). Cemlerin uygulanması genel itibari ile geç saatlerde ve düzenli olarak kış mevsiminde, perşembeyi cumaya bağlayan günlerde yerine getirilmektedir. Yaz mevsiminde bölge Türkmenlerinin tarla işleri ile uğraşıyor olması, cem ayinlerinin yapılmasına engel teşkil etmektedir. Damal Türkmenlerince inançları gereği sorgu, herkesin çarşamba akşamları Hak huzurunda dara durularak sorgulandığı bir akşamdır. Bundan dolayı “Görgü Cemi” çarşamba akşamları yapılır. Allah’ın nurunun semavati aydınlığa kavuşturup hayat vereceği inancından dolayı da perşembe günü erkândan (tarık) geçirilir.³¹⁴ Bahsedilen günler dışında da birisi bir adak da bulunduğunda veya güzel bir rüya görüp, insanları bir araya toplamak istediğinde, bu kişi evinde bulunan hayvanlardan birini keser, halka yedirir içirir sonrasında ceme oturlar (K16). Cem, yıl içerisinde bir defa da aklanma için yapılmaktadır. Bu aklanma işleminde lokma ve dualar verilerek kurban kesilebilmektedir. Yalnız duanın verileceği kişinin kimseye bir vereceğinin olmaması gerekmektedir. Vereceği var ise borcunu ödemedi lokması da yenmemektedir. Alacaklı olan kişinin gönlünü alması gerekmektedir. Ancak bu şekilde görgüden geçip aklanmış olur (K2). Çocuklar için de ayinleri uygulamalı bir şekilde öğrenebilmeleri için “Çocuk Cemi” yapılmaktadır. Bu cem Türkiye coğrafyasında bir tek araştırma sahamız olan Damal’da görülmektedir. (K2). Görgü, Müsahip, Dardan İndirme, Karapaça (Kısır), Çocuk, Muharrem Erkanı, Kurban Bayramı Erkanı ve Hızır Cemleri Damal bölgesinde görülmekte olan diğer cem türleridir. Cemler türüne göre bir saat, bir buçuk saat aralıklarında sürmektedir.³¹⁵ Cemlerde uygulanması gerekenler “Çocuk Cemi” uygulaması ile çocuk yaşta yöre Türkmenlerine öğretilmektedir. Ali Ekber dedenin “*Çocukken cemlere gider yaşlıların cemlerini izler, cemlerde okumakta oldukları kitapları dinlerdik*(K10).” Sözü de bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Yukarıda, Damal Türkmenlerinin cem evlerine herkesi almayıp belirli şartları taşınması gerektiğini belirtmiştik. Sebepsiz yere nikâh kırıp, eşini boşayıp, çocuklarını sahipsiz bırakan, vatani görevini yapmayan, hırsızlık yapan, anne ve babaya zarar veren ve diğer kötü alışkanlıkları olanlar var ise ceme alınmamaktadırlar. Amaç kişiyi dışlayarak, toplumun, kötülüklerden kaçınmasını

³¹⁴ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.35.

³¹⁵ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.32.

sağlamak ve kişiyi bu durumundan uzaklaştırmaktır. Ceme katılacak olan can, ahlak temizliğinin yanında beden temizliğini de yapıp abdestini alarak evden veya dışarıdan ceme götürmek için lokma hazırlatmaktadır (K2). Lokmanın dağıtımı yapıldıktan sonra bu kişi için dualar edilmektedir.³¹⁶ Cem evinde insanların birbirlerinin yüzünü görebilecek şekilde oturmaları sonrasında ceme başlanmadan önce; insan hakları, ahlaki boyutlar, günün anlam ve önemi hakkında sohbetler edilmektedir. Ceme gelen kul beşerdir, hata işlerse sultan olan da bağışlanır niyeti ile kendini dara çekip, tövbe etmektedir. Ceme katılanlar arasında husumet olduğu görülürse de Dede aracılığı ile bu durum çözülmeye çalışılmakta ve verilen karar sonrasında söylenenlere *yer de yer, gökte Tanrı Allah, halk da toplum olarak şahit tutulmaktadır* (K2). Yapılmakta olan hesaplaşma, eski Türklerin kendi aralarında divan kurulu kurarak hesabın görülmesi adına kararlar kılması ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer önemli husus ise, yerin ve Gökteki Tanrı'nın yani Gök Tanrı'nın yapılacağı sözü verilen işe şahit tutularak, cayma durumunun ortadan kaldırılmasıdır.

Cem de 12 hizmet yapılmaktadır. Hep dizde durmak üzere cemal cemala durulur. 12 hizmetin süpürgeçisi bulunmakta olup herkesin bir görevi vardır. Her hizmetçinin bir duası vardır. Cemlerde semah edilir. Allah'a ibadetini iletmek için semah yapılır. Semah duasını Dede Türkçe olarak vermektedir. Aşıklığı, sazı sözü iyi olan da cemde zakirlik yapmaktadır. *“Benimde âşıklığım yani sazım ve sözüm iyi olduğundan cemlerde Zakirlik yapmaktayım* (K16).” Damal Türkmenlerinde semah dönmeleri kadınlı erkekli saz eşliğinde gerçekleşmektedir. Türkçe dualar edilmektedir. Semahtaki mana hak aşkına pervane olup kendinden geçmek anlamı taşımaktadır. Semahta gerçekleştirilen dönme ile kâinatın çarkına girebilme amacı taşınmaktadır. *Yalnız festivallerde, gösterilerde yapılan oyuna girer, semah sayılmaz semahın özel bir yeri vardır* (K2).

Günümüzde geçmiş zamana göre, Damal merkez ve köylerinde yapılmakta olan cemlerin sıklığında ve ceme katılan kişi sayısında ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Bu duruma bölgesel olarak dini konularda farklılıkların görülmesi, dedelik kurumunun gittikçe unutulması etkisini kaybetmesi ve topluma dini bir eğitim verilmemesi sebep olarak gösterilebilmektedir.

³¹⁶ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.86.

1.3. Yir ve Sub (Yer - Su) – İyeler ve Kùltler

Orhun Abideleri, Kül Tigin yazıtı, doğu yüzü, 11. satırda; Türk Tanrısının, Türklerin yok olmaması adına yeri ve suyu ona göre düzenlemiş olduğundan bahsetmektedir.³¹⁷ Bu durumdan ötürü Türkler için yer ve yeryüzü üzerinde bulunmakta olan sular ayrı bir önem arz etmekte, Türk'ün varoluşunda sürekliliğin sağlayıcısı olarak görülmektedir. Göktürklerden itibaren de tabiat olaylarına yer-su ismi verilip, kutsal olarak görülmüştür.³¹⁸

Felsefi ve teolojik anlamda evrenselcilik manasına gelen *Universalist* kozmoloji açısından, Gök ve Yer eski Türkçe *Yir Sub* şeklinde zikredilmiştir. Yani yeryüzü ve yeryüzünde bulunan sular manasına gelen bu iki ilke, birbirine zıt olmayıp birbirlerini tamamlayarak ateş, su, yer, ağaç ve mekân unsurlarını oluşturmuştur. Bu beş unsur da bir araya gelerek kâinatı ortaya çıkarmaktadır.³¹⁹

Bugün Şamanist olarak nitelenen Türk boylarında; dağ, su, kaya, ağaç gibi kùltler eski Türk yazıtlarında “yir sub” adı altında toplanmıştır.³²⁰ Hayatlarını genellikle bozkır coğrafyasında, doğa yaşamı ile iç içe geçiren Türkler, doğa olayları karşısında bilinmeyen güçlerin varlığına inanarak, bu güçleri kutsal saymakta ve aynı zamanda bu güçlere karşı olan korkularından kaynaklı sevgi ve saygıyı da ihmal etmemektedirler. Yaşamlarında kendi menfaatlerine olan durumlar ile karşılaşıldığında, sergilemiş oldukları uygulamalar karşısında kendilerine bunun hediye edildiği düşünülürken, olumsuzluklarda ise cezalandırıldıkları yönünde düşüncelere girmişlerdir. Türk düşüncesinde yer alan güneş, yıldız, ay, ateş, ağaç, su, yer, orman, kaya, dağ, ırmak, göl, pınar gibi varlıklar ile gök gürlemesi, yıldırım, şimşek gibi doğa olaylarının her birisinin kendine has bir ruhunun olduğuna inanılmaktadır.³²¹ Türkler, şeklen bu unsurlara saygı gösterisinde bulunuyormuş gibi görünse de asıl saygı, ruhlara duyulmaktadır.³²²

Türklerde bu inançların oluşmasında birçok etken sayılabilirken bunlardan bir tanesi de bulundukları coğrafyanın sert iklim şartları ve elverişsiz bir tabiatla yaşam sürdürmeleri olmuştur. Bu durum Türkleri, yaşamın sürekliliği için üstün gelmeye

³¹⁷ M. Ergin, *Orhun Abideleri*...,s.45.

³¹⁸ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk*...,s.303.

³¹⁹ E. Esin, *İslamiyetten Önce*...,s.45.

³²⁰ A. İnan, *Eski Türk Dini*...,s.31.

³²¹ S. Koca, *Türk Kültürünün*...,s.226.

³²² A.Y. Ocak, *Alevi ve*...,s.66.

mecbur bırakmış ve insanüstü varlıklara sığınma ihtiyacını doğurmuştur. Yir-sub ismini vermiş oldukları ruhlar kendileri için değerli görülerek, bu ruhlara karşı saygılı ve dikkatli davranmışlardır. Türkler, Yir Sub ruhlarının koruyuculuğuna inanmış oldukları için ruhların kendilerinden ayrılmasını istememişler ve ruhun bulundukları ortama ait olduğu düşüncesi ile de yaşamakta oldukları yerleri terk etmeyerek kutsal saymışlardır.³²³ Göç destanında karşılaştığımız yurtlarında bulunan, yir sub iyelerinin taşınmasının da uğursuzluk getireceğine inanmaktadırlar. Efsaneye göre Çinlilerin, Türk yurdunda bulunan kutlu dağdan götürmüş oldukları kayalar sonrasında, yaşanan kuraklık, kıtlık ve hastalıklar buna örnek gösterilebilmektedir.³²⁴

Türkler için yersuların mukaddes kılınmasının bir diğer sebebi de buraların insanlar için besin kaynağı sağlamış olmasıdır.³²⁵ Özellikle Türklerin geçimlerini hayvancılık ile sağlamaları gereği, suyun ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ayrıca kendileri için önem taşımakta olan yersuların zarar görmemesi adına, doğadan alabileceklerinden fazlasını istemeyerek, çevreye zarar verilmesini ve var olan türlerin yok edilmesinin önüne geçilmiştir.³²⁶

Göktürklerin inançlarında, Yir – Sub olarak ismini vermiş oldukları ruhlar, Türk yurdunu korumakla görevlidirler. Altay Şamanistlerine göre bu ruhların memnuniyeti için kurbanlar sunulmalıdır, aksi takdirde insanlara ve hayvanlara zarar vereceği düşünülmektedir.³²⁷ Türklerce kurulduğu düşünülen Chou hanedanı döneminde; aya, yıldızlara, ateş olarak nitelendirilen güneşe, tepesi bulutlu yani yükseltisi fazla olan dört büyük yön dağlarına ve dört büyük nehirlerle, ayinlerin yapıldığı bilinmektedir.³²⁸ Hsiung-nu'lar (Hun) olarak bilinen Türk kavmi; göğe, güneşe, yere ve aya hürmet edip ilgi göstermektedirler.³²⁹ Şamanist inanca göre tüm dünyada ruhlar yer almaktadır. Dağlar, ırmaklar, göller canlı varlıklardır.³³⁰ Altay toplumu için de ırmak, dağ, göl sadece yer adı olarak bilinmeyip, yerin sahipliğini yapan ruhlarında isimleridir.³³¹

³²³ H. Tanyu, **İslamlıktan.....**,s.46.

³²⁴ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:81, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s.35-36.

³²⁵ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2....**,s.148.

³²⁶ J.P. Roux, **Türklerin Tarihi....**,s.150.

³²⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.204.

³²⁸ E. Esin, **Türk Koz....**,s.94.

³²⁹ W. Eberhard, **Çin'in Şimal.....**,s.94.

³³⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.34.

³³¹ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.85.

Yir – Sub olarak belirtilmekte olan; dağ, taş, kaya, tepe, vadi, su, ırmak, orman, ağaç, göl, demir, deniz, ay, güneş, yıldız, gök gürültüsü, şimşek, yıldırım vb. iyeler, iyilik ve kötülük getiren ruhlar olarak ikiye ayrılmaktadır.³³²

Abdulkadir İnan'ın Tarihte ve Bugün Şamanizm adlı eserinde, Yir – Sub iyelerinin Altaylı şamanların dualarında yer almış olduğunu görmekteyiz. Bu dualar üzerine yapılan incelemelerde, yer ve gök iyeleri olan; yıldız, ay, güneş, dağ, ağaç ve ateşe sıkça yer verildiği ayrıca yer ve gök iyelerinin ve ataların ruhlarının hoşnut tutulmaya çalışılarak, hayatın devamlılığının dilendiği görülmektedir.³³³

1.3.1. Yer İyeleri

Geçmişten günümüze dek yeryüzü ve yeryüzü üzerinde bulunmakta olan yer iyelerinin³³⁴ birer ruhu olduğuna inanılarak, Türk'ün yaşamında etkin roller oynadığı ve kutsal görüldüğü bilinmektedir. Ayrıca bu unsurların birbirleri ile bağlantılı oldukları ve birbirlerini tamamladıkları düşünülmektedir. Demir ustası olan Türklerin, demiri işleyebilmek için “su” ve “ateşi” bir arada kullanması da örnek olarak gösterilebilir.

Türk Mitolojisinde; balığın dünyayı taşıdığı, denizin dibinde ya da yer altında balık benzeri yaratıklar olduğu düşüncesi yer almaktadır. Altay mitolojisine göre Abra ve Yutpa isimli iki balığın yer altında denizde yaşadığı düşünülmüştür.³³⁵ Yakut Türklerine göre de dünya Baykal gölünde yaşamını sürdürmekte olan bir balığın üzerinde yer almaktadır.³³⁶ Türk düşüncesinde yer alan bu durumlara karşılık; Damal Türkmenleri, yerin ve göğün 7 kattan oluştuğuna inanmakta ve yer kutsal görülüp kimi zaman ise şahit tutulabilmektedir (K2). Ayrıca Fidan Atmaca ile yapmış olduğumuz görüşmelerde; “*Yer ve gök 7 ayrı kattan oluşmakta, yerin en alt katında dünyayı taşıyan sarı bir öküz yatmaktadır. Bu öküzün hareket etmesi halinde dünyada depremler yaşanmaktadır* (K10).” Yukarı Gündeş köyünde de yerin yedi kat altı ve yedi kat üstü olduğu inancı bulunduğu görülmekte ve “*Yerin dibine giresin*” şeklinde de beddualar edilmektedir (K14).

³³² İ. Kafesoğlu, **Türk Milli.....**,s.302.

³³³ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.133.

³³⁴ Su, ağaç, ateş, dağ, taş, kaya, toprak.

³³⁵ N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.30.

³³⁶ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2....**,s.249.

1.3.1.1. Su

İnsanlar ve hayvanların yaşamlarına kaynaklık ettiği için değer gören su, Türk düşüncesinde ayrı bir önem görmektedir. Ateş, toprak, gök gibi unsurlardan biri de sudur, suyun da bir koruyucu ruhunun bulunduğu inanılmaktadır.³³⁷

Öncelikle suyun dünyaya yağmur olarak düşmesi, yani gökten inmiş olması durumu bu iyeği göğe bağlı kılarak kutsallık kazandırmış, göksel bir unsur olarak düşünülmüştür. Tanrı tarafından gönderildiği ve gökten gelmesi ile kutsal olduğu düşünülen su için Orta Asya toplumları, suyun kirletilmesini hoş karşılamayıp, temiz tutulabilmesi için gerekli kısıtlamalarda bulunup, ceza hukukunda da gerekli yaptırımları yapmıştır.³³⁸

Orhun Abidelerinde, Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü 11. satır da; “*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye...*”³³⁹ sözleri ile Türkün yaşamına devam edebilmesi için suyun gerekliliğinden ve su unsurunun da Türk’ün yaşamına göre Tanrı tarafından ayarlanmış olduğundan, kutsiyetinden bahsedilmektedir.

Hayat kaynağı olup mukaddes sayılan su, Türkler için canlı bir varlık olarak düşünülüp, ona insan nitelikleri yüklenmiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde, Kazan Han; “*Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su, Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana*” şeklinde suyu bir canlı olarak görüp, bir insanmış gibi seslenmektedir.

Türlere göre su arılığın yani temizliğin ham maddesidir ve yalnız buradaki arılık sadece dış temizlik olmayıp, aynı zamanda içeriği yani ruhun temizlenmesini de kastetmektedir.³⁴⁰ Ayrıca Türk kültüründe, her türlü ruhların nehir ve dağlarda yaşamakta olduğu inancı, bu yerlerin kutsal olduğu düşüncesine iterek, Türklerin su kültürüne olan bağlılıklarını arttırmaktadır.³⁴¹

Doğaya karşı sürekli bir mücadele içerisinde olan ve zaman zaman da sıkıntılar yaşayan Türkler, başları sıkıştığında ve bir işe kalkışacaklarında kutsal olarak görmüş oldukları unsurlardan, ruhlardan yardım taleplerinde bulunarak üzerine antlar içmektedirler. Dişi olduğu düşünülerek üzerine yeminlerin edildiği

³³⁷ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.229.

³³⁸ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.114.

³³⁹ M. Ergin, *Orhun Abideleri.....*,s.45.

³⁴⁰ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2.....*,s.336.

³⁴¹ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.33.

su³⁴² Tengricilik inancında dualar okunarak ilaç niyetine içilmektedir. Özellikle dualar okunmuş olması ile suyun hastaları tedavi etmesi yönünde kullanıldığı bilinmektedir.³⁴³ Bunun yanında Türkler su iyesinden farklı tedavi alanlarda da yararlanmışlardır. Bu durumu örneğin İbn Battuta'nın Seyahatnamesinde; Bişdağ isimli bir yerde Türklerin suya şifa bulmak için girdiklerini ve hastalıklardan korunduklarına inandıkları yönünde tutmuş olduğu notlardan görebilmekteyiz.³⁴⁴

Türk düşüncesine göre istenilen sonuca ulaşılabilme için ve faydalanılmakta olan durumun devamlılığının sağlanabilmesi adına ruhların memnun edilmesi gerekmektedir. Bu memnuniyetlerini de, Altay Türkleri pınarlara, sulara saçılar yani kansız kurbanlar sunarak sağlamış olduklarına inanmaktadırlar.³⁴⁵

Türklerce kutsal olarak görülmekte olan suyun kullanımının belli başlı şartları bulunmaktadır. Örnek olarak, Ürdün Türkmenlerinde sıcak suyun gece eşikten dışarıya dökülmemesi inancının yer aldığı görülmektedir.³⁴⁶ Bunun yanında özellikle bozkır kavimlerinde suyun boşa harcanmaması, akarsu içerisine girilerek kirletilmemesi, içerisine idrarın yapılmaması şeklinde birçok kural ve kaideler bulunmaktadır.

Su konusunda araştırma sahamız olan Damal yöresinde; gece dışarıya su dökülmesi ve idrar yapılması günah olarak kabul edilip, özellikle kaynamış suların döküldüğünde kötü ruhların bu durumdan zarar görüp kendilerini çarpabileceğine inanmaktadırlar (K4). Kimilerine göre ise, dışarıda insanların göremediği onlarca ruhun olduğu bu sebepten ötürü dışarıya su serpilmesi ile zarar görebilecekleri var sayılıp, günah olarak düşünülmektedir (K16).

Suyun önceden ocak zadeler tarafınca efsunlanmak için kullanılmış olduğu ve içtiklerinde ise şifa bulacakları inancı yer almaktadır (K2). Geçmiş dönemlerde hasta olan çocuklar için de, Dedelerin suya dualar okuduğunu ve suyun çocuğa içirilmesi ile çocuğun şifa bulacağına ve vücudunda bulunan egzamalara iyi geleceği düşünülmektedir (K2). Damal Türkmenlerinin, şifalı su olarak görmekte oldukları kaynaklarda yıkanmaları ile sağlık problemlerinin sona ereceğine inanmaktadırlar. Gürleyen Pınar isimli kaynak suyunun çıkarıldığı yer buna örnek olarak

³⁴² G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.137.

³⁴³ Y. Kalafat, **Altaylardan.....**,s.56.

³⁴⁴ E. Tanci, **İbn Battuta.....**,s.473.

³⁴⁵ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2.....**,s.359.

³⁴⁶ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.297.

gösterilebilmektedir (K17). Dikkatimizi çeken bir diğer husus da pınara “gürleyen” sıfatı ile kişileştirilmenin yapılmış olmasıdır.

Eski Türk yaşamının birçok kısmında su faktörü, Damal Türkmenleri içerisinde de dualarda, hastalık tedavilerinde, antlarda, ibadetlerde, evliliklerde, yolculuklarda ve daha birçok alanda görülmektedir.

Damal’da kız isteme merasimleri sonrasında Dede, evlenecek olan çift için bir bardak suya dualar okur ve yarısını kıza diğer yarısını da erkeğe kendi eli ile içirmektedir.³⁴⁷ Bu okunmuş suyun yeni evli çifti kötülüklerden koruyacağına inanılmaktadır. Bunun yanında gıybetlerde bulunup, namusa hakaret eden, iftiralarda bulunan, inançlara küfür eden kimselere doksan çelik vurulup, boyunlarına taş bağlandıktan sonra tekrar yapmayacakları şartı ile üzüm suyu veya normal sudan oluşan dolu içirilmektedir.³⁴⁸ Burada içirilen dolu, bir tür ant içme merasimidir. Suyun içilmesi, yapılmış olan kötülüklerin tekrardan yaşanmayacağını belirtmektedir. Damal Türkmenlerinde suyun koruyuculuğunu belirten noktalardan birisi de, sevilen birinin yolculuğa çıkacağında sağ salim ve kısa zamanda dönebilmesi adına arkasından su serpilmesi olayıdır (K14).

Damal Türkmenlerince adaletin sağlanabilmesi maksadı ile kurulmuş olan mahkemelerde; alacak verecek davalarında, ortada tanık bulunmuyor ise, söz **7 kat yer ve 7 kat göğe** salınır ve sonrasında dolu olayı gerçekleştirilir. Dolu denilen bir bardak sudur. Cemde bulunanlar eşliğinde alacak ve verecekliker yüzleştirilmektedir. Dede tarafından haksız olan her kim ise onun için bir beddua edilerek suyun içilmesi istenir. Eğer suyu içen gerçekten verecekli ise yani verecekli olmasına rağmen borcunu kabullenmiyorsa o içtiği suyun onu hasta edeceğine inanılır. O yüzden haksız olan kim ise bu suyu içmez, içemez (K2). Haklı ve haksızın ortaya çıkarılmasında su iyesinin payı vardır. Ayrıca cem törenlerinde *İbriktar* isimli temsili bir hizmet bulunmakta, temizliğin gerekli olduğu anlatılmaktadır.³⁴⁹

1.3.1.2. Ağaç

Yapılan çalışmalarla Türklerin ilk ana yurdunun neresi olduğu hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu bildirmiştik. Bu çalışmalar dâhilinde, ön görülen yerlerden

³⁴⁷ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.127.

³⁴⁸ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.100.

³⁴⁹ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.63.

birisini de Ötüken ormanları oluşturmaktadır. Türk inançlarına göre Ötüken ormanının koruyucu bir ruha sahip olduğuna inanılarak burası kutsal sayılmaktadır. Türk ataları, gelecek nesillerinin devamlılığını sağlayabilmek adına bulunmuş oldukları nasihatlerde sıklıkla Ötüken'den ayrılmamaları gerektiği hususuna yer vermişlerdir.³⁵⁰ Konu ile alakalı Orhun Kitabeleri Bilge Kağan yazıtı Doğu yüzü 19. ve 20. satırda “*Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya, giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi coştı. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik evladını kul kıldın, Hanımlık kız evladını cariye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.*”³⁵¹ sözleri ile Ötüken ormanını terk etmemesi gerekirken terk eden Türklerin kayıplarını, düşmemesi gereken durumlara düşmüş olduklarını belirtilmektedir. Kül Tigin yazıtı Güney yüzü 4. satırda ise “*Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş.*” 8. satırda da, “*Ötüken ormanında oturacaksan ebediyen il tutarak oturacaksın.*”³⁵² sözleri ile de Ötüken ormanının Türklerin devamlılığı hususundaki yeri vurgulanmaktadır.

Ötüken Yış olarak da kayıtlarda yer alan Ötüken ormanları, Türk toplumlarından özellikle Gök Türk ve Uygur Türklerince kutsal görülmüştür.³⁵³ Ormanların içeriğinde yer alan her bir ağacın da, Türkler için ayrı ayrı değeri mevcuttur. Özellikle de kayın ağaçlarının şamanlar için ayrı bir önem taşımakta olduğu bilinmekte ayrıca Ülgen ve Umay tarafından yeryüzüne getirildiğine inanılmaktadır.³⁵⁴ Ağaçları birçok dini ritüellerinde kullanmakta olan şamanlar, statüleri arttıkça çadırlarının önüne de ileride kendilerine yol olacağı inancı ile ağaçlar dikmekte ve bu dikmiş oldukları ağaçlara kırmızı ve mavi renklerde kurdeleler bağlamaktadırlar.³⁵⁵ Türk düşüncesine göre de ağaçların, mevsim değişimleri ile yapraklarını dökmesi, daha sonradan da yeniden oluşturması durumu, insanın ölümü ve daha sonradan gerçekleşecek olan dirilişine benzetilmektedir.³⁵⁶

³⁵⁰ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.227.

³⁵¹ M. Ergin, *Orhun Abideleri....*,s.73.

³⁵² M. Ergin, *Orhun Abideleri....*,s.37.

³⁵³ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.62.

³⁵⁴ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.64.

³⁵⁵ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.90.

³⁵⁶ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.145.

Altaylı Şamanizm inancını taşıyan Türkler ruhların yeraltı, yerüstü ve gökyüzü olarak üç mekânda varlıklarını sürdürdüklerine inanmaktadırlar.³⁵⁷ Gök, yer, cehennem, cennet hepsinin arasındaki bağlantı bir kozmik ağaç ile sağlanabilmektedir.³⁵⁸ Yer ile göğün birbirleri ile bütünlüğünü sağlama görevinde bulunan ağaca ise “*hayat ağacı*” ismi verilmektedir.³⁵⁹ Türkler için yaratıcı olarak düşünülmeyen hayat ağacı, yer altındaki dalları ve gökyüzünde bulunmakta olan yaprakları ile insanı Tanrıya, yaratanına ulaştırmada köprü görevi görmektedir.³⁶⁰ Türk düşüncesine göre de ağaç, bitki, orman iyelerinin memnun edilmesi ile bolluk ve bereketin artacağı huzurlu bir yaşamın yaşanabileceği inancı bulunmaktadır.³⁶¹ Hükümdar soyunun timsalini belirtmektedir.³⁶² Yakut Türklerine göre de dünyanın orta kısmından kutup yıldızına kadar demirden bir ağacın varlığına ve gökyüzünü tutmakta olduğuna inanılmaktadır.³⁶³

Başlarına gelmiş olan durumların Tanrı vesilesi ile gerçekleşmiş olduğu düşüncesine sahip olan Türkler, yeni yurtlar kurduklarında Tanrıya şükranlarını sunma mahiyetinde ayinler düzenleyerek, ağaçlar dikip ormanlar oluşturmaktadır. Daha sonra ise bu dikilen ağaçlar ve ormanlar kurucu sülalenin simgesi olup, ata ruhlarının da makamı sayılmaktadır.³⁶⁴ Bu ayini gerçekleştirmekte olan Türk topluluklarından birisi de Chou sülalesi olmuştur. Ağaçlar Chou sülalesinin simgesi sayılıp, ata ruhları için de makam olarak görülmektedir. Tabgaçlarda ise göğe, yere ve hükümdarlık yapmış olan atalarının ruhları için kurbanlar verildikten sonra, ağaç dikme işlemi gerçekleştirerek kutsal ormanlar meydana getirildiği bilinmektedir.³⁶⁵ Kagnılı Türk boylarının düşüncelerine göre de ağaç dikilerek kötü ruhlar temizlenebilmektedir.³⁶⁶ Hunlara göre ise kötü ruhların uzaklaştırılması için öncelikle bir kurban verip ardından da o bölgeye ağaç dikilmesi gerekmektedir.³⁶⁷

³⁵⁷ A. Anohin, *Altay Şaman.....*,s.3.

³⁵⁸ Ramazan Işık, “Türklerde Ağaçlarla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 9, 2004, s.93.

³⁵⁹ B. Ögel, *Türk Mit., (2010).....*,s.598.

³⁶⁰ Bahattin Uslu, *Türk Mitolojisi*, Kemer Yayınlar, İstanbul 2016, s.121.

³⁶¹ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.173.

³⁶² E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.97.

³⁶³ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.172.

³⁶⁴ E. Esin, *Türk Koz....*,s.160.

³⁶⁵ E. Esin, *Türk Koz....*,s.163.

³⁶⁶ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.116.

³⁶⁷ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.101.

Ağaç türlerinden, ritüellerde en fazla tercih edildiği bilinen kayın ağacı; Türk toplumları ve dini törenlerinde ayrı bir önem teşkil etmektedir.³⁶⁸ Altay Türkleri de kayın ağacını kutsal olarak görmüşlerdir.³⁶⁹ Tanrı'yı hoşnut edebilmek adına çıkmış oldukları dağ yollarında kayın ağacı ile karşılaştıkları takdirde başlarına bir iş gelmemesi için bez bağlanması gerektiğine inanmaktadırlar.³⁷⁰ Ayrıca Tanrıya ulaşımında vasıta olarak gördükleri kayın ağaçlarını dini törenlerine taşımışlardır.³⁷¹ T'o-pa isimli sülalenin de sunmuş oldukları kurbanlar sonrasında kayın ağacı dikmiş oldukları bilinmektedir.³⁷² Hunlar, T'o-palar ve Göktürkler de ulu ağaç olarak görmüş oldukları kayın ağacının altında Gök Tanrı adına, kurbanlar sunmaktadırlar.³⁷³ Türk toplumlarında göğün temsilcisi olarak görülmekte olan bu ağacın³⁷⁴ esasen hâkimiyet, hükümdarlık sembolünü ifade ettiği ve merkez sembolizmi ile alakalı olduğu bilinmektedir.³⁷⁵

Ağaçlara paçavra bağlama adeti, Kuzey ve Orta Asya da yaşayan ulusların eski inançları olan Şamanizm'de önemli bir husus olarak görülmüştür.³⁷⁶ Türklerin yaşamlarını sürdürmüş oldukları birçok bölgede de bu durum ile karşılaşmaktadır.³⁷⁷ Altay Türklerinin de başlarına gelebilecek felaketlerden korunmak adına ağaçlara bez bağlamış oldukları bilinmektedir.³⁷⁸ Günümüzde ise türbe ve kutlu olduğu düşünülen ağaçlara bazı nesnelerin asılması durumu devam etmektedir ancak bu durum İslamiyet ile alakalı değildir. Tamamen Kuzey ve Orta Asya halklarının sahip olduğu Şamanizm inancı ile bağlantılıdır. Altaylı Şamanistlerce bu adet çok önemli bir ayin olarak sayılmaktadır.³⁷⁹

Türklerce kutsallığı ile bilinmekte olan ağaç, kişiöğlunun Tanrı'ya ulaşmasında aracı olduğu gibi, Tanrı tarafından insanlara gönderilmekte olan değerlerin de taşıyıcısı görevi görmektedir. Oğuz Kağan'ın avlandığı esnada

³⁶⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.146.

³⁶⁹ N. Bilgili, **Türk Mit**.....s.27.

³⁷⁰ Y. Kalafat, **Altaylardan**.....s.86.

³⁷¹ R. Işık, **"Türklerde...."**,s.97.

³⁷² A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.4.

³⁷³ Selim Karakaş "Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences** (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi), Cilt:13, Sayı:2, 2014, s.471.

³⁷⁴ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol**.....s.124.

³⁷⁵ N. Bilgili, **Türk Mit**.....s.11.

³⁷⁶ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.203-204.

³⁷⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.146.

³⁷⁸ Y. Kalafat, **Altaylardan**.....s.86.

³⁷⁹ Abdulkadir İnan, **Hurafeler ve Menşeleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Nur Matbaası, Ankara 1962, s.39.

eşlerinden Gök, Dağ ve Denizi doğuran kadının gölün orta kısmında bulunan bir ağaç kovuğundan ortaya çıkmış olduğu durum örnek olarak gösterilebilir.³⁸⁰ Türk destan ve efsanelerde bu durum ile çokça karşılaşmakta hatta zamanla ağacın insanların dünyaya gelişinde aracı olarak düşünülmesi ile ağaçlardan çocuk beklenmektedir. Yakut kadınlarından çocuğu olmayanlar, kutsal olarak gördükleri ağaçlardan bir tanesinin altına geçerek kendisine çocuk bağışlaması için dualarda bulunur ve duaları sonuç verirse ağaç ruhları tarafından çocuğunun olduğuna inanırlar.³⁸¹ Bazı Hun Türklerine ait boylar da soylarının ağaçtan geldiğini düşünmektedirler.³⁸²

Eski Türklerde ölenlerin ağaç diplerine gömüldükleri ya da ölümlerin bulunmuş oldukları yerlere ağaçların dikildiği görülmektedir. Mezarlıklara ağaç dikme geleneği bozkır kültüründe çok eskiden beri varlığını sürdürmekte olup,³⁸³ Türk topluluklarınca da kutsal bir görev olarak görülmektedir.³⁸⁴ Özellikle ağaçların altına gömülenlerden bir kesimin de şamanlar olduğu bilinmektedir. Ölen şaman bir ağaç altına gömülüp davulu da bu ağaca asılmaktadır. Mezarlarının da genellikle tepelik alanlarda yer alması göze çarpan diğer noktadır.³⁸⁵ Türk kültüründe ağaçların mezar taşlarında simgesel olarak bulunması da cenneti tasvir etmektedir.³⁸⁶ Bir diğer düşünceye göre de mezar taşlarına ağaçların tasvir edilmesi ile orada yatan kişioglunun rahat edeceğine inanılmaktadır.³⁸⁷ Mezar taşlarında yer alan hayat ağacının bir diğer işlevi olarak da, ruhların öteki âleme yükselmesine yardım sağladığı düşünülmektedir.³⁸⁸ Ölüm ve yeniden doğumu simgeleyen bu ağaç, ölüm törenlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁹

Türk düşüncesinde, dönemsel olarak kendini yenilemekte olan ağaç, hayat ve sonsuzluğu sembolize etmektedir. Bunun yanında kendilerini ve ölümlerini koruyup, isteklerine karşı aracı olacağını düşünmektedirler. Ağaçların kök, dal ve yaprakları ile yer, gök ve yeryüzü âlemlerini birbiri ile temas ettirmiş olduğu düşünülen bu

³⁸⁰ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.235. ; J.P. Roux, **Eski Türk Mit....**,s.26.

³⁸¹ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.167.

³⁸² Seher Arslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı", **Uluslar Arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Haziran 2014, s.64.

³⁸³ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol.....**,s.232.

³⁸⁴ R. Işık, "**Türklerde....**",s.90

³⁸⁵ C. Şener, **Şamanizm.....**,s.19-20.

³⁸⁶ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.95.

³⁸⁷ R. Işık, "**Türklerde....**",s.101.

³⁸⁸ S. Arslan, "**Türklerde....**",s.69.

³⁸⁹ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol.....**,s.232.

ağaç; yaşam ağacı, hayat ağacı veya kayın ağacı şeklinde ifade edilmektedir.³⁹⁰ Şamanist kavimler tarafından yaşatılmakta olan Ağaç kültü, bugün Hristiyan dünyasına Noel ağacı ismi ile taşınmıştır.³⁹¹

Canlı bir varlık biçiminde veya canlı bir ruhunun var olduğu yönünde düşünülen ağaç ile insan arasında bir nevi diyalog geçtiği bilinmektedir. Kutsallığına inanılmakta olan ağaçlara gidilerek, dualar aracılığı ile bir şeyler talep edilmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde; Uruz öldürüleceği zaman, ağaç ile söyleşmek istemiştir.³⁹² İnsanlar için yapılan hayırlı dualarda da yerini yine Dede Korkut hikâyelerinde; “*Gölgeli büyük ağacın kesilmesin.*” şeklinde almıştır.³⁹³

Türk inançlarında değerli olarak görülen ağacın bir yansıması da, şamanların ayinlerde kullanmakta olduğu asalardır. “Erkan” ismi ile de anılmakta olan bu asa genellikle dini törenlerde, ayinlerde kullanılmaktadır. Ayin sonrasında saklanmakta olan bu asanın kutsal olduğu bilinmektedir.³⁹⁴

Eski Türk kültür ve yaşantısında, önemli bir yer tutan ağaç, Damal Türkmenlerince kesilmesi günah sayılıp birçok alanda değerli görülmektedir. Ağaçlar hakkında eski Türk kültürüne ait paralel inançların varlığının tespiti tarafımızdan yapılmıştır.

Damal’da eski dönemlerde kurban bayramı sonrasında türbelere ziyarete gidilerek ağaç dikildiği bilinmektedir. Günümüzde ise yine kurban bayramı sonrasında türbeler ziyaret edilmekte ancak ağaç dikme işleminin yerini çiçeksi bitkilerin dikimi almaktadır (K2). Damal Türkmenlerince ağaç kültünün görülmüş olduğu bir diğer mekân da, ziyaret isminin verilmiş olduğu eski ayin alanlarıdır. Konu ile alakalı Ali Ekber Göktekin “*Gitmiş olduğumuz ziyaret yerlerinde dikili bir ağaç bulunmaktaydı, çocuk olduğum için neden var olduğunu anlayamadığım bu ağacın, sivri ve uzun bir ağaç olduğunu hatırlıyorum. Günümüzde ise ziyaret alanında bahsini etmiş olduğum ağaç, definecilerce yok edilmiştir (K2).*” Damal ve köylerinin mezarlıklarında yapılan saha araştırmasında da, mezarlık çevrelerinde, bölgede yetişmekte olan çam ağaçlarının dikili olduğu görülmüş ve yapılan görüşmelerde atalarına var olan saygılarını gösterebilme maksadı ile ağaçların

³⁹⁰ S. Arslan, “Türklerde....”,s.61 vd..

³⁹¹ A. İnan, **Hurafeler.....**,s.38.

³⁹² M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.52.

³⁹³ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.36.

³⁹⁴ K. Erdoğan, “**Kars ve Ardahan.....**”,s.198.

dikildiği belirtilmiştir (K2) (Fotoğraf 20-21-22-23). Damal Türkmenlerine göre ağaçların dikilmesinin gerekli görülmesinin yanı sıra, ağaçların sökülmesi de günah sayılarak, bunun uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır (K17).

Damal Türkmenlerinde ağaç konusunun önemli olarak görüldüğü bir diğer nokta da, Dedelerin gerçekleştirdiği cemlerde karşılaşmış olduğumuz “*Tarık*” veya “*Erkan*” isminin verilmiş olduğu kutsal ağaçtır. Erkan çubuğu Damal Türkmenlerinin ibadetlerinde; kardeşliğin sağlanması, verilen yeminlerin tutulması ve delilin oluşturulmasında kullanılmaktadır.³⁹⁵ Tarık çubuğunun cennetteki “*Tuğba*” ağacından gelmiş olması ile kutsal olduğuna inanılır. Bir metre kadar uzunluğunda olan bu Tarık çubuğu, düşkünlerin cezalandırılması amacı ile Dede tarafından sırta dokundurularak kullanılmaktadır. Bu işleme “*Tarık çalma*” da denilir. Bu uygulama aslında yola getirilme veya yoldan çıkmaması için kişinin Dede tarafından kutsanması mevzusudur (K2). Tarikatlarda kullanılmakta olan erkân, bir tür değnektir. Görgü ceminde Dede görgüye sokacağı kişiyi bu erkân ile kutsamaktadır. Cemler başladığı zaman erkân çubuğu ile adam dara alınır. 1 kafasına, 1 beline, 1 ayaklarına 3 celme vurulur. Erkan’ın kullanım alanlarından birisi de; *sakkayı kamber* hizmeti adı altında, yapılan dualar sonrasında “*Göğe direk, tariğa tercüman gerek*” şeklinde seslenmek sureti ile tarik çubuğu için herkesten bütçesine göre lokma yani et, pilav tarzında ürünler toplanmakta ve daha sonra da dede tarafından, zakir ve fakirler için bölünmektedir.³⁹⁶

Kutsal olarak kabul edilen bu erkân çubuğu, gerekli ibadetlerde kullanıldıktan sonra yeşil kılıfına sarılarak, saygı gereği yüksek ve güvenli bir yere konulmakta, zaman zaman ise canlandığı yönünde söylentiler yer almaktadır. Evlerde, ambarlarda saklanmakta olduğu bilgisi alınan erkân çubukları, genelde Antep’ten Dedeler tarafından getirilmektedir. Bu Dedelerin kendilerinin gelmeleri ile de erkânları kendisine teslim edilir ve onun dışında kimseye dokundurulmamaktadır (K18).

Damal Türkmenlerine ait mezarlıklardaki çalışmalarımızda dikkatimizi çeken bir diğer husus da, mezar taşlarında yer alan sanat işlemleri olmuştur. Genel itibari ile taşlardan oluşan mezarların baş taşlarında; kimlik bilgileri, çok eski mezar değil ise fotoğrafı, yaşamında yapmış olduğu işini ve kişisel özelliklerini belirtmek

³⁹⁵ A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.69.

³⁹⁶ Cansu Akyol, “Ardahan/Damal Bölgesinde Gözükkızıl Ocağı Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2017, s.84.

maksadı ile yapılan tasvirler, kuş sembolleri ve hayat ağacı gibi öğeler yer almaktadır. (Fotoğraf: 28-50-53-45-46-47) Hayat ağacı hem eski Türklerde hem de Damal Türkmenlerinde cenneti simgelemektedir. Ayrıca Türk kültüründe yer altı, yer üstü ve gökyüzünü birbirine bağlamakla nitelendirilen, ölen kişinin mezarına dikilmesi ile ruhunun rahatlayacağına inanılan ve ruhun öteki âleme yükselişinde yardımcı olacağı düşünülen hayat ağacının, Türkmen mezarlıklarında görülmesi tesadüf olmayıp, aynı düşünceleri kapsamaktadır. (Fotoğraf: 40-41-42-43)

1.3.1.3.Ateş

Ateşi, Türklerin insanlara öğrettiğine dair görüşler bulunmaktadır.³⁹⁷ Altaylıların inancına göre Gök Tanrı'nın mutluluğunu sağlayabilmek için, hanelerinde ateş, bitki ve sütün bulunması gerekmektedir.³⁹⁸ Bu üçlü içerisinde Türk kültürü açısından yapılan çalışmalar itibariyle gökten indiğine inanılmakta olan ateşin güneşi simgelemesinin yanı sıra,³⁹⁹ temizleme, arındırma, tedavi etme, kara iyileri uzaklaştırma ve kötülüklerden korunma maksadı ile kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁰⁰ Yapılan eylemleri dönemin şartlarında düşünecek olursak, tıp biliminin henüz gelişmemiş olmasının etkisi olabildiğince fazladır. İnsanlar yakalanmış oldukları hastalıklardan kendi çabaları ve doğadan faydalanabileceği nesneler dâhilinde kurtulmaya çalışmış, bu durum neticesinde de bazı inançlar ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Türkler için ateşin kurtarıcı olduğu inancı, sadece tedavi yöntemleri ile sınırlı kalmayıp, efsanelerince demir dağların eritilmesi ve yeni yurtlara kavuşulması örneğindeki gibi faydalar sağlamıştır.

1.3.1.3.1. Arındırma İşlevi

Arındırıcı bir güce sahip olduğu düşünülen ateş,⁴⁰¹ eski Türklerle göre insanları kötülüklerden ve kötü ruhlardan arındırma görevi üstlenmektedir. Bu durumdan faydalanabilmek adına Türkler, ateşi çeşitli şekillerde ve çeşitli günlerde kullanmaya çalışmışlardır. Öncelikli olarak hastanın ateş üzerinden atlaması ile kötü

³⁹⁷ Emine Kırıcı, "Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar" Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara 1998, s.399.

³⁹⁸ Y. Kalafat, *Altaylardan.....*,s.83.

³⁹⁹ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.170.

⁴⁰⁰ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.228. ; B. Uslu, *Türk Mit.....*,s.115 ; Saadetin Gömeç, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, 1998, s.43.

⁴⁰¹ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.114.

ruhlarından arınabileceği inancına hâkim olan Türkler,⁴⁰² “Alaslama” isminin verildiği, bir paçavranın yakılarak hasta etrafında “alas alas” şeklinde sözcükler ile dolaştırılması ile de kendisine zararı dokunabilecek kötülüklerden uzak kalacağına inanmaktadır.⁴⁰³ Altay Şamanları, ateşin temizleyicilik özelliği dâhilinde kötü ruhları kovabilmek için okumuş oldukları afsunlarda “alias – alias” şeklinde bağırmaktadır. Kullanılan kelimenin manasında yanan bir parça ile kötü ruhların uzaklaştırılmasından bahsedildiği bilinmektedir.⁴⁰⁴ Başkurt ve Kazak Türkleri de yağlanmış olan bir paçavrayı tutuşturmak sureti ile hasta kişinin başının etrafında “alaslama” işlemi ile “alas” diyerek döndürerek hastanın tedavi olacağına inanmaktadırlar.⁴⁰⁵ Bizans kaynaklarında da Türklerin ateş ayininde; tütsüleme yapıp, sonrasında ellerinde bulunan çan ve davulu çalarak ateş etrafında dönmekte oldukları bildirilmektedir.⁴⁰⁶ Ateş ile yapılan tütsüleme işleminin; ev, iş yeri gibi yerleşim yerlerini de kötü ruhlardan koruduğu inancı vardır.⁴⁰⁷ Görülmüş olduğu üzere farklı farklı şekillerde yakılan ateş ile arındırma çabaları görülmektedir.

Türklerin ateşin arındırıcı özelliğinden faydalanmış olduğu bir diğer nokta ise, ülke sınırları dışından gelebilecek olan tehlikelerin yok edilmesi eylemidir. Saf düşünceler ile ülkeye gelmediği düşünülenler öncelikli olarak iki kor ateş arasından geçirilip daha sonra da bir ocağın etrafında döndürülmektedir. Bazı durumlarda da ateş üzerinden atlatılmakta olduğu bilinir.⁴⁰⁸ Bu durum bağlamında Batı Göktürklerle VI. yüzyılda yakılan ateşlerin arasından getirilen Bizans elçisi Zemarkos örneği gösterilebilir. Buradaki amaç, elçi dâhilinde gelebilecek olan kötü ruhların ve düşüncelerin sınır dışında bırakılmasıdır.⁴⁰⁹ Ateş, Türkler için bir temizleyici, arındırıcı ve hastalıklardan koruma aracı olarak görülmüştür.⁴¹⁰

1.3.1.3.2. Kehanetlerde Bulunma

Ateşin Türk kültüründeki bir diğer yeri de, kamlar tarafından ateşe bakılarak geleceğe dair yorumlamaların yapılmasıdır. Yanan ateşe bakarak kehanetlerde

⁴⁰² Y. Kalafat, *Altaylardan.....*,s.56.

⁴⁰³ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.164.

⁴⁰⁴ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.43.

⁴⁰⁵ S. Gömeç, “Şamanizm ve....”,s.41.

⁴⁰⁶ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.96.

⁴⁰⁷ Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Nisan 2007, s.5.

⁴⁰⁸ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.179. ; J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.185.

⁴⁰⁹ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.43. ; A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.68.

⁴¹⁰ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.34.

bulunmak Türklerde bulunan çok eski göreneklere aittir.⁴¹¹ Türk hükümdarlarının, yapmış oldukları ateş ayinlerinde, alevler içerisinde bir yüzün belirerek kehanetlerde bulunmuş olduğu bilinmektedir.⁴¹² Eski Türk inancında ateş önemli görüldüğü için yanma durumuna dikkat edilerek, aldığı şekiller ve çıkardığı seslere göre anlamlar yüklenmektedir. Örneğin gece vaktinde ateşin ısıklık sesi çıkarması durumu iyi görülmeyip, şeytanın geldiğini haber vermektedir. Bu durumda “aza” ismi verilen ottan bir parça ateşe atılmaktadır.⁴¹³ Karagaslarda ise evde yanan ateşin çıkarmış olduğu ısıklık sesi ile eve bir yolcunun gelebileceği düşünülmektedir.⁴¹⁴ Asya Türkleri de canlı olarak düşünülen ateşin hal ve hareketleri ile fal bakmaktadırlar.⁴¹⁵

1.3.1.3.3. Ateş ve Kurban

Aile ocağında yanmakta olan ateş, Türklerce kutsal sayılıp⁴¹⁶ bir ruhunun olduğuna inanılmaktadır.⁴¹⁷ Bu düşünceye istinaden de ateşe karşı hâkimiyet kurabilmek, ruha karşı egemen olunduğu manasına gelmektedir.⁴¹⁸

Türkler ateşi dünyevi durumlarını göğe yani Tanrıya iletmek amacı ile de kullanmaktadırlar. Kesmiş oldukları kurbanın göğe taşınmasını ateş sağlamaktadır.⁴¹⁹ Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus, etin en önemli görülen parçasının ateşe atılmasıdır.⁴²⁰ Şamanistlerin gerçekleştirmiş oldukları törenlerde de ateşe yer verilip, kesilen kurbanın bir parçası ateşin ruhuna sunulmaktadır.⁴²¹ Güneş, yıldızlar ve ay için kurban edilmekte olan öküz dahi ateşte yakılmaktadır.⁴²² Ayrıca kurbanlık hayvanın eti başkaca bir ruh için kesilmiş olsa da, ilk olarak ateşin ruhuna sunulma zorunluluğu bulunmaktadır.⁴²³

Ateş aracılığı ile Tanrı'ya kurbanın ulaştırılmasında ve evlilik olaylarında farklı Türk topluluklarında benzer uygulamalar görülmektedir. Altay ulusunun Dini ve Ulusal lideri olan Atay Kine, yemek yenileceği zaman ilk lokmanın ateşe atılması

⁴¹¹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.42.

⁴¹² E. Esin, **Türk Koz**....s.58.

⁴¹³ A. İnan, **Tarihte ve**....s.67.

⁴¹⁴ E. Kırıcı, **“Türk Kültüründe...”**,s.402.

⁴¹⁵ S. Gömeç, **Türk Kültürünün**.....s.174.

⁴¹⁶ A. İnan, **Tarihte ve**....s.66.

⁴¹⁷ C. Şener, **Şamanizm**....s.34.

⁴¹⁸ N. Bilgili, **Türk Mit**....s.47.

⁴¹⁹ B. Ögel, **Türk Mit**.,C.2....s.497.

⁴²⁰ E. Esin, **Türk Koz**....s.108.

⁴²¹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.46.

⁴²² E. Esin, **Türk Koz**....s.147.

⁴²³ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.46. ; A. İnan, **Tarihte ve**....s.71.

ile atalarının ruhuna ulaşacağını bildirmektedir.⁴²⁴ Altaylarda evlenip erkek evine gelen gelin, ilk olarak ateşe bir parça et atıp birazda kımız dökmektedir.⁴²⁵ Kırgız ve Kazaklarda ise kız kayın babasının evine gelince ocakta bulunan ateşe yağ dökerek tazimde bulunmaktadır.⁴²⁶ Altay ve Sibirya Türklerince de yeni evlenmekte olan çiftler ateşe yağ dökmektedirler.⁴²⁷

1.3.1.3.4. Mum Yakma ve Mezarda Ateş Yakılması

Yakut, Şor ve Tunguzların cenazelerinde ateş öteki dünya ile arada perde görevi görmektedir. Çuvaş Türkleri ise insanın ölümü esnasında hazır bulunmakta olan kötü ruhları, ateşin kovduğuna inanmaktadırlar.⁴²⁸ Türkler yeni ölen birisinin ruhuna sıcak ruh demiş ve bu ruhun göğe yükselişini kolaylaştırabilmek amacı ile dualarını ederken mezarlara ateş yakabilen bakır aynalar koyup, mumlar yakmışlardır.⁴²⁹ Eski dönemlerde veliler ve normal halktan insanların ölümü sonrasında mezarlarında mum veya ateş yakılmak sureti ile kurban inancının yerine getirildiği bilgisi yer almaktadır. Bu duruma benzer olarak Kazak, Kırgız ve bazı Türkistan şehirlerinde ise ölen kişinin en son bulunduğu yerde mum yakılma âdeti görülmektedir.⁴³⁰ Türkmenlerde ölen bir kişinin mezarının başında ateş yakılması eskilerden gelip devam etmekte olan bir inanıştır.⁴³¹ Türk düşünce sistemine göre ışık, ölmüş birisinin aradığını bulabilmesinde ve yol alabilmesinde yardım sağlamaktadır, Türk tarihinde en başından itibaren ölen kişinin gömüldüğü yere mum yakılması durumu süre gelmiştir.⁴³² Yakılan mumların göğe çıkan ruha yol gösterdiği inancı hâkimdir.⁴³³

⁴²⁴ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.111.

⁴²⁵ W. Radloff, **Sibirya’dan II.....**,s.327.

⁴²⁶ N. Algül, “**Türk Kültüründe....**”,s.8.

⁴²⁷ C. Şener, **Şamanizm.....**,s.35.

⁴²⁸ İbrahim Dilek, “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, **Bilig**, Sayı: 43, Güz 2007, s.38.

⁴²⁹ Emel Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi:262, Yaylacılık Matbaası, İstanbul 2006, s.236-237.

⁴³⁰ A. İnan, **Hurafeler.....**,s.42.

⁴³¹ A. Yalman, **Cenupta.....**,s.61.

⁴³² Y. Kalafat, **Doğu Anadolu.....**,s.436 – 437.

⁴³³ E. Esin, **Türk Koz....**,s.51.

1.3.1.3.5. Ateşe Saygı

Kehanetlerin belirtilip, Tanrı'ya kurbanların sunulmasında araç olarak kullanılan ateş, Türkler için kutsal ve canlı görülerek saygı gösterilmektedir.⁴³⁴ Altaylıların düşüncesine göre ise ateş, güneş ve aydan ayrılmış bir parçadır. Varlığına önem verilerek kutsal sayılmaktadır. Ateş hakkında kötü sözler söyleyip, tükürmek, oynamak yasak kılınmıştır.⁴³⁵ Tuva, Hakas, Altay ve Yakut Türkleri de ateşe karşı var olan saygıları gereği yiyecek, içecek sunmakta olup, ateş ile oynamak, kötü söz söylemek, çöp atmak, tükürmek ve su ile söndürmek gibi davranışlardan da kaçınmışlardır.⁴³⁶ Uygur Türkleri de yukarıda bahsi edilen konulara dikkat etmiş ve ateşin söndürülmeden kullanılması konusunda gayrette bulunmuşlardır.⁴³⁷ Sibirya Türkleri de ateşe büyük saygı duymaktadırlar.⁴³⁸ Kırgız Türkleri yine ateşe saygısızlık etmekten kaçınmışlardır ve bir yangın çıkması durumunda ateşin kendilerine kızdığına inanmaktadırlar.⁴³⁹

1.3.1.3.6. Ateşin Evliliklerdeki Yeri

Türk kültüründe ateş konusunda rastlamakta olduğumuz bir diğer sosyal alan ise evlilik alanı olmuştur. Yeni gelinin kayınbabasının evindeki ocağa yani ateşe kurban sunmasının yanında, Kuzeyli Türkler ve Volga boylarındaki Fin kavimlerinde evlenen kişinin gideceği eve, baba ocağından ip ve ateş götürmekte olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁰ Altay toplumunda ise gelinin ailesinin haberi olduğu halde yaşanan kız kaçırma durumunda, damadın arkadaş çevresi tarafından hazırlanan otağda gelin ve damat üç gün geçirmektedirler. Burada ateş yakılabilmesi için çakmak taşı kullanılmalıdır, kimse bunlara ateş vermek istememektedir.⁴⁴¹

1.3.1.3.7. Damal Türkmenlerinde Ateş

Damal Türkmenlerinin, yaşamlarının hangi bölümlerinde ateşin yer aldığı hakkında yapmış olduğumuz araştırmamızda, tıpkı eski Türklerde olduğu gibi

⁴³⁴ C. Şener, *Şamanizm*.....s.35.

⁴³⁵ A. İnan, *Tarihte ve*.....s.67.

⁴³⁶ S. Koca, *Türk Kültürünün*.....s.229. ; S. Gömeç, *Türk Kültürünün*.....s.174.

⁴³⁷ Samire Mömin, *Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları*, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Bahar 2013, s.87.

⁴³⁸ İ. Dilek, *"Sibirya....."*,s.33.

⁴³⁹ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu*.....s.187.

⁴⁴⁰ B. Ögel, *Türk Mit.*,C.2....s.504 – 505.

⁴⁴¹ A. İnan, *Tarihte ve*.....s.166.

doğum, evlilik, ibadet ve cenaze dönemlerinde ateş unsurunun yer almakta olduğunu görmekteyiz. Bu durumların yanında ateş; ocaklarda, şöminelerde ve cemlerde yer almaktadır. Ayrıca cem törenlerinde delil yakmak diye bir uygulama bulunmaktadır. Delilin bir diğer ismi de ıraktır. “Çırağımız yansın yakılsın, Muhammed Mustafa’nın aşkına Ali’nin aşkına” denilmektedir. Ayinlerde tasın ısınıp delilin yanmaması için kesilen kurbanın yağı ile delil bir beze sarılıp tasın içerisine arpa ile birlikte koyulmaktadır. Ayrıca geçmişte aydınlanma aracı olarak kullanılmakta olan ateş, günümüzde elektriğin varlığı nedeniyle cem evlerinde eskisi kadar tercih edilmemektedir (K2).

Damal Türkmenleri geçmiş dönemlerde, ziyaret alanlarına gidip ocaklarda ateş yaktıklarını bildirmektedirler. Yöre Türkmenlerinden görüşmeler sağladığımız Ali Ekber Göktekin de; “Benim çocukluğumda dönemselsel olarak ziyaretgâhlara gidilmekte, ziyaretgâhlar içerisinde bulunan ocaklarda ateşler yakılmaktaydı. (K2)” demiştir.

Damal Türkmenlerinde şu an çok nadir olup, geçmişte sıkça görülen bir diğer eski Türk inancı da, kötülüklerden korunma amacı ile yapılan “alaslama - tütsüleme” olayıdır. Damal Türkmen Dedelerinden Ali Ekber Göktekin bu hususu şöyle örnekliyor: “Bir gün çocuk iken ilkökul dönemimde rahatsızlandığımda annem beni birine götürdü, tütsü denilen bir bezi muma benzer bir şeye sürerek yakıp burnuma tuttular. Sonrasında da o beze bir şeyler yazarak, sırtıma gelecek şekilde gömleğime dikip giydirdiler, yapılan işlem ile benim kötülüklerden korunacağıma inanılmaktaydı. (K2)”

Eski Türklerce baharın gelişi üzerine yapılan merasimler, Damal Türkmenlerinde 21 Mart Nevruz kutlamaları olarak yaşanmaktadır. Ateşin kullanıldığı bir nokta da burasıdır (K16). Bu dönemde ateşler yakılıp üzerinden atlanır, at binilir, tatlı yapılarak dağıtımı sağlanır (K17).

Damal Türkmenlerinde, halen cenaze törenleri sonrasında üç gün boyunca gece mezar başında ateş yakılmaktadır (Fotoğraf 62 – 63). Ayrıca bir ipe her gün bir düğüm atmak sureti ile 40. gün mezarın başına giden hoca kırkını tamam etmekte ve o ipi de mezara gömdüğünü bildirmektedir.⁴⁴² Ateşin neden yakıldığı sorusuna ise;

⁴⁴² A. Çari, **Damal’da Birlenen.....**,s.144.

uygulamanın eskiden beri var olup gelenekselleştiğini ama genel itibarı ile yırtıcı hayvanların yeni mezara yaklaşmaması gayesinin hakim olduğunu gördük. Damal'da toplum tarafından sevilip sayılan birisinin ölmesi üzerine yapılan işlemlerden bir diğeri akşam saatlerinden sabaha kadar, yakılabildiği kadar mum yakılması âdetidir. Bu şekilde ölenin temiz birisi olduğu belli edilip, aydınlık içerisinde yaşayacağına inanılmaktadır. Yukarı Gündeş köyündeki saha araştırmamızda da mezarlık üzerinde mum parçaları görülmesi üzerine çevrede bulunan Türkmenler ile sağladığımız görüşmemizde, ölenin genç yaşta olmasından dolayı mumun yakılmış olduğunu bildirip, bunun yanında şehit olanların da ölüm ve doğum yıl dönümlerinde mumların mezar başında yakılmakta olduğunu öğrendik. (Fotoğraf: 58-59) Damal Türkmenlerinde mum yakılan bir diğer mekân ise cem evleridir (K16).

Damal topraklarında ateşe ayrı bir saygı gösterilmekte ve önem verilmektedir. Yeni doğan çocukların küle koyulması gibi birçok yönde kullanılmaktadır (K18). Yörede ateşe su serpmek, tükürmek günah olarak düşünülüp ve bu durum karşısında zarar görüleceğine inanılmaktadır (K4) ; (K14).

Damal yöresinde eski Türk inançlarında karşılaştığımız bir diğer durum ateşe yağ serpilmesidir. Damal Türkmenleri ateşe yağ dökme sebepleri olarak ateşin yanıcılığının devam etmesi gerektiği düşüncesini göstermektedirler. Ateş ocakta yanmakta ve ocak ailenin devamlılığını simgelemektedir. Bu mantık doğrultusunda bir ritüel olarak ateşe yağ serpildiği görülmektedir. Bir diğer yaklaşıma göre ise Damal Türkmenleri göğre yani ruhlara ulaştırmak istedikleri şeyleri, ateşte yakmak sureti ile sağlamaktadır. Tıpkı helva pişirilmesinde var olan mantık gibi yağ ile de koku çıkarılıp göğre yani ruhlara gönderilmek istenmektedir. Zaman zaman ateşe yağ serpme hadisesi cem evlerinde de yaşanmaktadır (K17).

Eski Türklerce yanan ateşin çıkarmış olduğu ısıklık benzeri seslerden kötü ruhların gelmiş olabileceği düşüncesine karşı, Damal Türkmenleri de ateşin veya birisinin ısıklık çalması neticesinde kötü ruhların geleceğini düşünmektedirler (K16).

Damal Türkmenlerinde; düğün sonrasında gelin, erkek evine getirildiğinde orada bulunan topluluğun ateş üzerinden atlaması, ateşin dini günlerde ve geç saatlerde komşuya verilmemesi, verildiği takdirde ise sakıncalı ve günah olarak

görülmesi, ölen veya yaşayan kişilerin kıyafetlerinin ateş içerisinde yakılırsa kişinin bundan zarar göreceği inancı, yörede ateş ile alakalı görülmekte olan diğer inanışlar arasında yer almaktadır (K17).

1.3.1.4. Dağ, Taş, Kaya

Bir iddiaya göre Türklerin ilk ana yurdu Altay ve Sayan Dağları etrafı ile bu dağların kuzeybatı bölgesi olarak bilinmektedir.⁴⁴³ Türklerin ilk görüldükleri yerler dağlar ve çevreleri olduğu gibi, yaşamlarını sürdürmüş oldukları dönemlerde de her zaman dağlarda hayat bulmuşlardır. Yaşam tarzı haline gelmiş olan atlı göçebe yaşam sistemi ile zorda kaldıklarında, maddi, manevi çöküntülerinde, dağlara sığınarak toparlanmaya çalışmışlar ve tekrardan güç bularak tarih sahnesindeki rollerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Yani dağlar Türkler için güç kudret buldukları kutsal yerlerden olmuş olup, ana kucağı ve baba sırtı gibi düşünülmektedir. Bu durumun yanında Türkler için birçok anlam ifade etmekte olan dağların, eski Türklerde ölüme ve ölüm ötesine açılmakta olan kapıyı temsil ettiği de bilinmektedir.⁴⁴⁴ Dağların Tu-kiu'lerce de dünyanın temel direği ve eksenı olduğu düşünülmektedir.⁴⁴⁵ Dağlar içerisinde bulunan mağaralar ise, anne rahmini, doğumu simgelemekte olup genel anlamı ile de evrenin bir sembolü konumundadır.⁴⁴⁶

Türk dünyasına baktığımızda tarihi açıdan özellikle iki mühim dağ silsilesine tesadüf edilmektedir; bu dağlardan bir tanesi Türk'e ana kucağı olması ile bilinen Altay dağları, diğeri ise yükseltisinden dolayı kutsal kabul edilen Tanrı dağlarıdır. Kutlu mekânlar olarak sayılmış olan bu dağlar Hun, Kök Türk efsane ve destanlarında ilk sırayı almış, başlarına gelen felaketler neticesinde ana olmuş, besleyip büyötmüştür. Hun - Göktürk tarihlerinde hep başrolde yer almakta olan bu dağlar bozguna uğrayan, yardıma ihtiyaç duyan Türkler için sığınma konusunda en uygun yer olarak görölmüştür.⁴⁴⁷ Türkler için kurtuluş yolu olarak görölen dağlardan birisi de Ergenekon isminin verilmiş olduğu dağdır. Gök Türkler Ergenekon adı verilen bu dağda korunup güçlenmiş 400 yılsonunda ise Türkler için kutsal unsur

⁴⁴³ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.21 – 22.

⁴⁴⁴ Emel Esin, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi: 211, İstanbul 2004, s.13.

⁴⁴⁵ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol.....**,s.84.

⁴⁴⁶ Y. Çoruhlu, **Türk Mit.....**,s.94.

⁴⁴⁷ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.21.

olarak görülen bu dağ, ateşin aracılığı ile eritilerek yeni yurtlara açılan kapı olmuştur.⁴⁴⁸

Türklerin darda kalmış oldukları dönemde yaralarını sarmak için çare olarak gördükleri kutsal dağların önemine, koruyup kollamasına Türklerin ilk edebi metinleri olan Orhun Abideleri, Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü 11. ve 12. satırlarda *“Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş.”*⁴⁴⁹ biçimiyle yer verilmiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde ise bir duada *“yerli kara dağın yıkılmasın, gölgeli kaba ağacın kesilmesin”* şekli ile Türklerde dağın önemi bir kez daha vurgulanmaktadır.⁴⁵⁰

Yüksek olması ve gökyüzüne yakınlığı ile insanların gözünde değer kazanıp ululuk, ilahilik, yücelik vaziyeti kazanan dağ unsuru, insanüstü varlıkların mekânı olarak görülmektedir. İlah ile kurulacak olan ilişkilerde tercih edilen yerler arasında olmuştur.⁴⁵¹ Oğuzların dağlar ile kendi aralarında kurmuş oldukları belli başlı bağlantılar bulunmaktadır. Dağları karşılarında bir canlı olarak görüp iletişim kurarak, yeri geldiğinde konuşup, dua ve beddualarda bulunmuşlardır. Ayrıca şifa, esenlik ve geçit vermesini isteyerek selamlar iletmektedirler.⁴⁵² Tanrıya gitmekte olan en yakın yol olarak görülen⁴⁵³ dağlarda edilmekte olan duaların daha iyi duyulacağına inanılmaktadır.⁴⁵⁴ Yapılan yolculuklarda da Altay Türkleri başlarına gelebilecek kötülüklerden korunma maksadı ile dağlarda kutsal bir ağaç bularak bir parça bez veya iplik asmaktadırlar.⁴⁵⁵

Türlere göre canlılığı ile bilinmekte olan dağlara, Altaylılarda sıradan isimler verilmeyip oradaki ruhları temsil eden özel isimlerle hitap edilmektedir ve insani değerler yüklenmektedir.⁴⁵⁶ Orta Asya da bulunan dağlara, Türkçe ve Moğolca büyük ata, mukaddes, mübarek, büyük hakan anlamına gelen isimler verildiği bilinmektedir.⁴⁵⁷ Ayrıca dağlara, Dede Korkut Hikâyelerindeki tespitlerimiz gibi, *“Göğsü güzel koca dağlara gün vurunca”*, ve *“Karşı yatan kara dağ”*

⁴⁴⁸ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.175 – 176.

⁴⁴⁹ M. Ergin, *Orhun Abideleri....*,s.45.

⁴⁵⁰ M. Ergin, *Orhun Abideleri....*,s.121.

⁴⁵¹ A.Y. Ocak, *Alevi ve....*,s.114.

⁴⁵² B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.441.

⁴⁵³ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.442.

⁴⁵⁴ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol....*,s.124.

⁴⁵⁵ C. Şener, *Şamanizm....*,s.36.

⁴⁵⁶ A. Anohin, *Altay Şaman....*,s.16.

⁴⁵⁷ A. İnan, *Eski Türk Dini....*,s.32.

kişileştirmeleri yapılmış olduğu görülmektedir.⁴⁵⁸ Şamanlar da dağlar hakkında etmiş oldukları dualarda dağları canlı kabul ederek, her şeyi duyduğunu bildirmektedirler.⁴⁵⁹

Türklerce kutsal olan dağların, aynı zamanda ruhlara makam olup,⁴⁶⁰ göksel ruhlar ile kutlu hakanların buluşma yerleri olarak düşünülmektedir.⁴⁶¹ Orta Asya’da bulunan kavimlerin Gök Tanrı için kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunmuş oldukları, Çin kaynaklarında belirtilmektedir.⁴⁶² Altay bölgesinde yaşayanlar, dağ ruhları için kanlı kurbanlar sunmakta, saçları olarak yani kansız kurban niteliğinde ise bulgur karıştırılmış süt serpmektedirler.⁴⁶³ Altaylı Şor ve Beltir boylarının da kurbanlarını yüksek olarak gördükleri dağların tepelerinde kestikleri bilinmektedir.⁴⁶⁴ Hunlar ise aralıksız bir şekilde her yıl Gök Tanrı adına kurban kesmek için Han – Yoan isimli dağa çıkmışlardır. Gan – tsuan – şan isimli dağda yine Hunlar için mukaddes kabul edilen dağlarından bir tanesi olmuştur. Dağlara önem veren Hunlar sözünü vermiş ve almış oldukları antlaşmalar için de bu dağlarda bulunmuşlardır. Hun Dağı isimli dağlık alanda Çin ile aralarında gerçekleşen bir sözleşme sonrasında kurbanlarını keserek içmiş oldukları ant ile yapmış oldukları antlaşmayı teyit ettikleri bilinmektedir.⁴⁶⁵ Hun Türklerinin geleneksel olarak kurbanlarını kestikleri diğer dağlar ise, Yeni-si-şan, Şan-din-şan isimleri ile bilinmektedir.⁴⁶⁶ Türkler dağların göklere yakınlığı ve uzak noktalardan mavi renk ile görünmüş olması ile de yüksek dağları Tanrı makamı olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁶⁷ Hun ve Göktürkler kazanmış oldukları başarılar neticesinde kutlamalarını da yükseklerde bulunan mezarlıklarda gerçekleştirmektedirler.⁴⁶⁸

Şamanlar dualarında bolca dağlara yer vermektedir ve dağları canlı ve kendisini duyan varlıklar olarak görmektedirler. “*Bu kurbanım mukaddes ve ulu Altaya ulaşsın, onun karar verebileceği yere bağlansın.*” Altay dağında kesilen

⁴⁵⁸ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.23 ve 85.

⁴⁵⁹ N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.29.

⁴⁶⁰ Y. Çoruhlu, **Türk Mit.....**,s.122.

⁴⁶¹ E. Esin, **Türklerde Maddi.....**,s.119,120.

⁴⁶² A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.32. ; A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.49.

⁴⁶³ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.85.

⁴⁶⁴ Saadetin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 33, 2003, s.87.

⁴⁶⁵ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.31.

⁴⁶⁶ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.48.

⁴⁶⁷ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.169.

⁴⁶⁸ Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik – Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (3. Baskı), İstanbul 1992, s.90.

kurbanı Türkler, Tanrıya bir ulaştırıcı olarak görmektedir. “... *durmadan kismet veren Altay! Bizi yıpratmamak için hüküm veren Altay! saçları ağarmış ihtiyarlarımıza istirahat sağlayan Altay!*” Altay dağlarının tarihlerinde kendilerine sağlamış olduğu yardımlardan ve verilecek olan kararlara olan yardımından bahsetmektedir. “*Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusumuz sıkıntı çekiyor. Ey mukaddes Altayım biz ne yapalım! Ak sakallı atalarımın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur?*” Karşılaşmış oldukları her tür sıkıntılarda dağlara çıkarak çare aramakta olan Türkler, dualarında da Altay dağlarından kendilerine çare olmasını, yardım etmesini, bulunmuş oldukları kötü durumdan kurtarmasını, kurtuluş yolu göstermesini dilemektedir.⁴⁶⁹

Türkler çevrelerinde bulunan her nesneye birer anlam yükleyerek, varoluş felsefesi üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu Türk düşüncesine göre madenler dünyasında, taşların ruhlarının olduğuna inanılır ve tüm taşların ruhları, bir taş yığını içerisinde birleşmektedir.⁴⁷⁰

İlk zamanlardan itibaren güce kaynaklık etmekte olan taş, eski Türklerden bu yana araç gereç yapımında, mezar başlarında ve anlatılmak istenenlerin aktarılmasında kullanılmıştır. Özellikle mezar başına dikilen taşlar ile kişinin hatırası canlı tutulmuş ve kendisinden alınabilecek örnek derslerin de unutulmaması gayesi güdülmüştür. Altaylıların da olağanüstü bir yapıya sahip olan kayalar önünde derin etkiler hissettiği bilinmektedir.⁴⁷¹

Türklere ait efsanelerde de taş unsuruna çokça rastlanmaktadır. Kutlu kaya efsanesinde bir su birikintisinde boğulmak üzere olan Türk için Tanrı bir kaya oluşturur ve Türk bu kayanın üzerine çıkarak boğulmaktan kurtulur. Efsanelerden bir diğerinde ise Çin imparatorunun kızına karşılık verilen kutlu dağdaki kayanın Çinlilerce parçalanıp götürülmesi sonrasında oluşan huzursuzluklar anlatılır.⁴⁷² Türk düşüncesinde taşların da bir canı ve ruhu olduğu inancı vardır. Bazı taşların iyilik getireceğine, kötülüklerden koruyacağına ve kötü ruhları uzaklaştırabileceği gücüne sahip olduklarına inanılmaktadır.⁴⁷³

⁴⁶⁹ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.51.

⁴⁷⁰ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol....**,s.83.

⁴⁷¹ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol....**,s.117.

⁴⁷² H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.34. vd.

⁴⁷³ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.72.

Türklerde taş konusu ile ilgili olarak bilinen bir diğer malumat ise, taşlar aracılığı ile hava olaylarına yapılan müdahalelerdir. Türklerin yağmur yağdırabilmek maksadı ile kullanmakta olduğu “yada” isimli taşın, Nuh’tan başlayarak Yafes’e oradan da Türklere geçtiği bilgisi yer almaktadır.⁴⁷⁴ Türkler kullanmış oldukları yada taşı ile yağmur, dolu taleplerini Tanrıdan dilemiş olup, burada taşı aracı olarak kullanmışlardır.⁴⁷⁵ Yağmur taşı olarak da bilinen bu taş, Türkler için sihri ve mistik ritüellerde önemli yer tutmuş daha sonra İslami uygulamalar içerisinde görülmeye başlanmıştır.⁴⁷⁶ Bazı kaynaklarda ise toplanılmış olan küçük taşlara edilen dualar sonrasında taşların suya atılması ile yağmurun yağmaya başladığı ile ilgili bilgiler mevcuttur.⁴⁷⁷ Görüldüğü üzere Türklerde yağmurun yağdırılma girişimleri çeşitlilik göstermektedir. Ancak her birinde bulunan hâkim düşünce, yağmurun insan eli ile yağdırılmayıp, Tanrı aracılığı ile yağdırılmaya çalışılmasıdır. Türklerin gerçekleştirmiş olduğu bu olayı, Türk ülkelerini dolaşan birçok seyyahın notlarında yer vermiş olduğu da bilinmektedir. Bunlardan birisi de İbn Fadlan’ın seyahatnamesidir.⁴⁷⁸

Taş unsurunun Türklerde tedavi amaçlı olarak kullanılmış olduğu da bilinmektedir. Horasan, Türkistan, Kırgızistan ve Başkurtlarda çocuklara yapılan tedavilerde çeşitli taşlardan faydalandığı bilgisi mevcuttur. Azerbaycan’da ise zorlu doğumlarda ve hastalıklarda yine taşların tedavi amacı ile kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁷⁹

Damal Türkmen yurdunda yaptığımız çalışmalarda dağ unsurunun, geçmiş dönemlerde yöre Türkmenleri üzerinde büyük etkiler yarattığı günümüzde ise bir kutsallık anlayışının devam ettiği, dağlara isimler verildiği ve bahsi geçtiğinde yüce, ulu şeklinde kelimeler ile anlatıldığı görülmektedir. Damal yöresinde köylerde ve merkezde bulunan mezarlıkların genel itibari ile yüksek yerlere yapıldığı görülmektedir. (Fotoğraf: 20-23)

Damal yöresinde özellikle önem arz eden iki dağ bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Posof’a geçerken görülen “*Ilgar*” isimli dağ iken, diğeri Posof’un

⁴⁷⁴ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.52.

⁴⁷⁵ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.72.

⁴⁷⁶ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.55.

⁴⁷⁷ Elif Şebnem Demirci, Türkiye’deki Yağmur Törenlerinde Suya Saçı Sunmasıyla İlgili Uygulamalar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 40, Ekim 2015, s.51.

⁴⁷⁸ R. Şeşen, **İbn. Fadlan....**,s.55.

⁴⁷⁹ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.74.

Derindere Yaylaları ile Damal ilçe sınırı arasında bulunan “Sivri” isimli dağdır (K2). Damal’da dağlara isimleri ile hitap edilip, kutsal olarak addedilmektedir. Sivri Dağ ve Ilgar Dağı birbirleri ile kardeş olarak görülüp, insan sıfatı yüklenen dağlardandır. “Geçmişte ziyaret alanı olarak kullanılan Seyit Ali isimli dağ da kutsal mabetlerimizdendir. Ancak günümüzde Seyit Ali dağı ve diğer yüksek kesimlerde bulunan kutsal dağlarımızı ziyaret etme durumu neredeyse ortadan kalkmıştır”(K18).

Ali Ekber Göktekin ile yapılan görüşmede; “1955 yılında atalarımız Ilgar ve Sivri isimli dağlara belirli gün ve haftalarda ziyaret amaçlı olarak gidip, dağlarda yapılan ibadetlerin daha makbul olacağı düşüncesi ile ocaklarda kazanlarla yemekler pişirir, lokma dökerlerdi. Bu alanın yan tarafında ise kurban kesilecek bir yer ve dikili bir direk bulunmaktaydı (K2) ” demiştir. Bu durum Damal’da eski Türklerde olduğu gibi yüksek yerlere ziyaretler kurulup, kurbanlarının bu mekânlarda kesilerek, ibadetlerinin bir bölümünün burada gerçekleştirildiğini bizlere göstermektedir. Damal yöresinde yüksek yerlerde bulunan mezarlıklar için ziyaret yeri ismi kullanılmaktadır (K18).

Damal Türkmenlerinden Emekli Öğretmen Şenel Yıldız; “annem ve babam benim küçüklüğümde dualarını hep dağlara ve dağlardaki ziyaret yerlerine dönük bir şekilde etmekteydiler (K18).” bilgisini naklediyor. Damal yöresinde edilen duaların, geçmişte dağlara ve dağlarda bulunan ziyaret yerlerine dönük bir şekilde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Günümüzde ise bu durum yalnızca yaşlı kesim tarafından edilen dualarda görülmektedir.

Damal yöresinde dikkatimizi çeken diğer bir husus da derlenen ezgiler olmuştur. Denk gelmiş olduğumuz bir ezgi örneğinde de dağlara insanlara ait özellikler yüklendiği, yani kişileştirilme yapıldığı görülmektedir.

Bala dağlar neden ağlar,

Od düştü beden ağlar,

Soyulan kervan benim,

Kiradar neden ağlar.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s.78.

Eski Türklerde özellikle taşlar aracılığı ile hava olaylarına müdahale edildiği durumlara benzer olarak, Damal yöresinde Ali Ekber dedenin anlattıkları dikkatimizi çekmektedir. “1955 yılında ben 7-8 yaşlarındayken yaz mevsiminde bölgemizde çok büyük bir kuraklık oldu. Yağmur duası için; yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek hep birlikte Sivri Dağda bulunan ziyaretgâha gittik. Dağın başında bir öküz kurban olarak kesildi. Amaç yağmurun yağması idi. Beraberimizde kap kakak da götürmüştük. Benim dedem de, Dede olarak orada bulunuyordu. Dedem dualarını yaptı ve ardından kurban kesildi, ateşler yakıldı. Lokmalar pişirildi. Dönüşte öğleden sonra saat: 15.00- 16.00 civarlarında Şavşat tarafından bir bulut yağmur yağdırarak bölgemize geldi. Aylarca yağmayan yağmurun o gün yağdığına kendi gözümle şahit oldum. Evlerimize yağmurla döndük. Yalnız bizler için sadece bir gün yağmur yağması yeterli olmadı. 1956 yılında yeniden bir kıtlık dönemi yaşandı. Hayvancılıkla uğraşmakta olan bizim gibi toplumlar için mevsimler, yağmurlar, doğa olayları çok fazla önem taşımaktadır. Maalesef günümüzde bu tür ziyaretgâh yerlerine pek gidilmemektedir (K2).”

Hayvancılık ile geçimini sağlamakta olan yöre Türkmenleri, yaz döneminde kuraklığın başlaması ve ekili alanların korunabilmesi gerekçesi ile dağlardaki yaylaklarına hayvanları ile birlikte belli bir süre göç etmektedir. Dağlar Damal Türkmenleri için sığınak görevi görmektedir.

1.3.1.5. Toprak (Yer İyesi – Yağız Yer)

Türk düşünce yapısına göre yer, göğün iz düşümüdür ve gök ile birbirini tamamlamakta olan parçalardır. Orhun Abideleri Kül Tigin Anıtı Doğu yüzü 1. Satırda da “Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış...”⁴⁸¹.” ve yine Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü 11. satırda; “Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye...”⁴⁸².” Sözleri ile kişiöğlunun yaşam alanının oluşturulması ve Türk’ün soyunun devamlılığı için gök ve yerin yaratılıp ona göre tanzim edildiğinden bahsedilmiştir. Yer, kişiöğlü için besin ve yaşam kaynağı olmuştur.

Yakutlara ait olan “Olonho” isimli hikâyelerde zayıf, güçsüz olacağı anlaşılan bebekler, gerekli gıdaları alabilmesi için toprağa koyulmakta ve

⁴⁸¹ M. Ergin, *Orhun Abideleri...*,s.41.

⁴⁸² M. Ergin, *Orhun Abideleri...*,s.45.

güçlenmektedirler.⁴⁸³ Zayıf olan çocukların toprağa koyularak kısa sürede güçleneceğini bazı Şamanistler de ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Araştırma sahamız olan Damal'da kutsal olarak kabul edilen yerlerden getirilen toprak ve taşların yaralara iyi geleceği inancı yer almaktadır (K2). Bunun yanında Türbelerden alınan topraklar da, evlerde saklanmakta ve hayvanlara iyi geleceği düşüncesi ile hayvanların üzerine serpilmiştir (K6). Toprağın hayvanlara ve yaralara iyi gelmesinin yanında tıpkı eski Türklerde olduğu gibi yeni doğan bebeklere de faydalı olacağına inanılmaktadır. Yukarı Gündüş köyünde yeni doğan bebeklerin güçlü ve sağlıklı olabilmeleri için “höyükli” ismi verilen ince toprak üzerine bırakılması gerektiğine inanılmaktadır (K14). Yörede toprak kültürünün var olduğunu gösterir bir diğer durum da; mezarlara toprak atımı sırasında görülmektedir. Toprağı atan kişiler aralarında kürek değişimini toprağa olan saygılarından, küreğin yere bırakılıp tekrar alınması ile sağlamaktadırlar.⁴⁸⁵

1.3.2. Göksel İyeler

Eski Türk coğrafyasında kış mevsimlerinin sert, yaz aylarının da kavurucu ölçüde sıcak olması ile çoğu yönden olumsuz etkilere maruz kalan Türkler, hayatlarına derin manada etki eden olayların kaynağına yönelmişlerdir. Göğü, yerin iz düşümü olarak düşünmeleri ile de hayatlarına bu denli etki eden durumların, gökyüzünden geldiğini varsayıp, hayatlarının belirleyici rolü olarak gökyüzünü görmüşlerdir.⁴⁸⁶ Türklerin göksel iyelere bu kadar ilgi duymaları yine yaşam koşulları ile alakalıdır. Savaş kararlarından, barış antlaşmalarına kadar Gök, Türkler için karar verme mercii haline gelmiştir ve bir süre sonrasında da edinilen tecrübeler, kapsamlı bilgilere dönüşmüştür.

“Gök çadırımız, güneş bayrağımız olsun” sözüne sahip olan Oğuz Kağan; göğü çadırları, güneşi de bayrakları olarak görmektedir.⁴⁸⁷ Bu söz Türklerin göksel unsurları ne kadar benimsemiş olduklarının bir nevi göstergesidir. Altaylı halklar da göksel unsurlardan olan; yıldız, ay ve güneşin insanların hayatlarına benzer bir hayat

⁴⁸³ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.37.

⁴⁸⁴ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.123.

⁴⁸⁵ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.367.

⁴⁸⁶ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.220.

⁴⁸⁷ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.169.

yaşadıklarını düşünmüş⁴⁸⁸ ve güneşi anaları, ayı da ataları gibi yakın görmüşlerdir. Güneş ve Ay tutulmasında ise bağırs, çağrış ve davul çalma eylemleri ile kötü olarak düşünülen ruhların gideceğine inanmışlardır.⁴⁸⁹

Türk düşüncesine göre gök 7 veya 9 kattan oluşmakta ve göğün en üst katında Tanrı yer almaktadır. Göğün 7 veya 9 katlı olarak görülmesi 7 ve 9 rakamlarını da kutlu kılmıştır.⁴⁹⁰ Yakut Türklerine göre de gökyüzü 9 katlı olarak bilinip, yerin de sekiz köşeli olduğuna inanılmaktadır.⁴⁹¹

Düzenin gök tarafından sağlandığı inancında olan Türkler, bir iş yapacakları zaman ilk olarak göğe danışmakta ve daha sonra gerekli şartların oluşmasını beklemektedir. Hun Türklerinin yaşam dönemine bakıldığında ay, yıldız ve güneş kültlerinin ön planda olduğu görülmekte ve Türk düşünce sisteminde göksel iyelerin dokuzuncu katın üzerinde olduğu düşünülmektedir.⁴⁹² Hun Türkleri bir iş yapacakları zaman ilk olarak yıldızlara daha sonra da aya bakarak gerekli kontroller neticesinde kararlarda bulunurlardı.⁴⁹³ Verilecek olan kararların gerçekleştirilmesi hususu da yine Hunlarda ay, güneş ve yıldız üçlüsüne göre belirlenmekteydi.⁴⁹⁴ Yaşamlarını bu şekilde göksel unsurlara bağlamakta olan Hunlar gün doğduğunda güneşe, geceleri ise dolunaya saygı gösterisinde bulunmaktaydılar.⁴⁹⁵

Eski Türk düşüncesinde olduğu gibi Damal sahasında da Gök'ün katlarının olduğu ve toplamda yedi kattan meydana geldiği düşünülmektedir. Tanrıdan bir şeyler dilendiğinde ise eller göğe doğru açılıp dualar edilmekte, yapılan işe kimse inanmadığında ise Gök ve Gökteki Tanrının bu duruma şahit tutulduğu bilinmektedir (K2). Gök, eski Türk tefekküründe olduğu gibi kurtarıcı vasfı ile görülmektedir. Yörede asker uğurlamaları gibi durumlarda askere gidecek kişi arkadaşları tarafından havaya doğru atılarak sevinç gösterilerinde bulunmaktadır.

1.3.2.1. Yıldız

Göksel unsurlardan birisi olan yıldızın, Türklerin hayatında birçok anlam ifade ettiği bilinmektedir. Özellikle gerçekleştirilecek olan yolculukların yön

⁴⁸⁸ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.107.

⁴⁸⁹ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.170.

⁴⁹⁰ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.162. ; S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.208.

⁴⁹¹ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.20.

⁴⁹² B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.160.

⁴⁹³ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.2.

⁴⁹⁴ S. Cöhçe, *Türk Tarihine.....*,s.108.

⁴⁹⁵ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.60.

tainlerinde ve gelecek hakkında fikir sahibi olabilmelerinde Türkler için fayda sağlayıp, engin bilgilere ulaşmalarında etken olmuştur.

Bir iş yapılacağı zaman Hun Türkleri önce ay ve yıldızların hal ve hareketleri üzerinde kontroller sağlamak ve daha sonra işe koyulmaktadırlar.⁴⁹⁶ Ay ve yıldız Türkler için birçok konuya aydınlık getirmektedir. Yoğun savaş dönemlerinde yapılacak olan sefer planlarını yıldızların hareketleri belirlemektedir.⁴⁹⁷ Özellikle de Türklerin savaşçı bir kavim olması bağlamında çokça lazım olan yön tainleri yıldızlar aracılığı ile sağlanmıştır. Türklerin göksel unsurlardan yıldızlar ile olan bağlantısı bizlere gök bilgisinin gelişmişlik seviyesini de göstermektedir.⁴⁹⁸ Türkmenler de yıldızların birçok konu hakkında bilgi sağlaması durumuna istinaden yıldızlar için “*fal aynası*” sözcüğünü kullanmışlardır.⁴⁹⁹

Çu döneminde, Sin isimli yıldız gökyüzünde görüldüğü vakit, fundalıklar tutuşturulup, yabancı hayvanların sürülmesi ile ordu süre avına çıkmaktadır. Kuzey bölgesinde yaşamlarını sürdürmekte olan göçebeler de bir tür ayin şekli olarak, ejder şeklini alan yıldızı gördüklerinde dağda bulunan yeşillikleri yakmaktadırlar. Buna benzer bir durumun da, Deylem hükümdarı olan Mardaviç ve hizmetinde bulunan Türkler tarafından İsfahan’da gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁵⁰⁰ Görüldüğü üzere gökyüzünü çok iyi takip altına alan Türkler, gökyüzünde görmüş oldukları değişimler neticesinde yeryüzünde uygun görmüş oldukları ayinleri gerçekleştirmektedirler.

Yakut Türklerine göre de dünyayı çözümleyebilmek adına yıldızlara bakmak gerektiği düşünülüp, yıldızlar için “dünyanın penceresi” denilmiştir.⁵⁰¹

Yıldız sistematığının takibine göre yani Yetiken isimli Büyükayı yıldız takımının, kutup yıldızına bağlı bir biçimde mevsimler süresince gökyüzünde hareketleri ile yıllık takvimin oluşturulmuş olduğu bilinmektedir.⁵⁰² Yıldız takımlarının almış oldukları şekiller neticesinde Şamanizme göre, hava durumu

⁴⁹⁶ A. Taşağıl, **Kök Tengri**...,s.84.

⁴⁹⁷ Candan Çandarlıoğlu, **İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s.98.

⁴⁹⁸ B. Ögel, **Türk Mit.**,C.2...,s.205.

⁴⁹⁹ A. Yalman, **Cenupta**...,s.276.

⁵⁰⁰ E. Esin, **Türk Koz**...,s.108 – 109.

⁵⁰¹ N. Drury, **Şamanizm**...,s.54.

⁵⁰² E. Esin, **Türk Koz**...,s.41.

hakkında tahminler de yürütülebilmektedir.⁵⁰³ Yıldız takımından faydalanılmakta olunan bir diğer konu da Kutup yıldızının Türkler gibi konar – göçer bir yaşam tarzı sergileyen topluluklar için bir yön bulma aracı olarak kullanılmış olmasıdır.⁵⁰⁴

Türk düşüncesinde kutup yıldızı, göğün direği görevini üstlenmektedir. Demirkazık, altın kazık şeklinde de nitelendirilmiştir. Eski Türkler sabit duran bu kutup yıldızı etrafında diğer yıldızların ve gezegenlerin döndüğünü düşünmüşlerdir.⁵⁰⁵

Gökyüzünde yer alan yıldızlar, Türk düşüncesinde canlı sayılıp isimler verilmiş ve her birinin farklı bir özelliğinin olduğuna inanılmıştır. Örnek olarak Zühre veya Zöhre olarak bilinen yıldız; zırh, silah, savaş gibi anlamlar taşıyıp, askeri kavimleri ve ölüm cezasını simgelemektedir.⁵⁰⁶ Merkür gezegeni için ise dilek yıldızının ismi verilip ona karşı dileklerde bulunulmuştur.⁵⁰⁷

Yıldızların aktarılmış olduğu nesnelerden birisi de Şaman davulları olmuştur. İnançlar doğrultusunda bu yıldızlar şamanın yolunu aydınlatmakta ve ölümün karanlık dünyasını görebilmesinde ona fayda sağlamaktadır.⁵⁰⁸

Damal Türkmenleri, ihtiyaç hallerinde yıldızları kontrol ederek ona göre hal ve hareketlerde bulunmaktadırlar. Bu durumun yanında yıldızların almış oldukları şekiller neticesinde gelecek hakkında yorumlamalarda bulunup göksel olaylara önem vermektedirler.

Yörede herkese ait olan bir yıldızın olduğu, yıldız kaymasının görülmesi durumunda ise birisinin yıldızının kaydığına ve o yıldızı kayan kişinin kısa süre içerisinde öleceğine inanılmaktadır. Yörede birisine kızıldığında “*yıldızın sönsün*” şeklinde edilmekte olan beddua, yıldızlar ile insan yaşamı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (K16). Bunun yanında yıldız kayması durumunda Damal Türkmenlerince gerçekleştiren bir diğer uygulama da dilekler tutularak, dilenen durumun gerçekleşeceğine inanılmasıdır (K14).

Hayvancılık ile yaşamlarını sağlayan Damal Türkmenleri, hayvanlarının beslenmesini ekicilik ve mera hayvancılığı ile sağlamaktadır. Yaz aylarında

⁵⁰³ Y. Kalafat, *Altaylardan....*,s.96.

⁵⁰⁴ S. Gömeç, *Türk Kültürünün....*,s.172.

⁵⁰⁵ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.170.

⁵⁰⁶ E. Esin, *Türk Koz....*,s.76.

⁵⁰⁷ N. Bilgili, *Türk Mit....*,s.44.

⁵⁰⁸ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol....*,s.105.

gerçekleştirilen hasat döneminde, havanın alacağı durum yani yağışlar, biçilecek olan otların çürütülmemesi yönünde önem arz etmektedir. Böyle bir durum ile karşılaşmamak için yöre Türkmenleri hasada gidecekleri günün gecesinden yıldızların kontrollerini sağlayıp ona göre hareket etmektedirler. Yıldızların seyrek oluşunda ve havanın açık gözükmemesi durumunda ise yağmurun yağacağını düşünmektedirler (K17).

Damal yöresinin yazılı ve sözlü edebiyatında çokça göksel unsurlardan “yıldız” a yer verildiği görülmektedir. Eski kılıç köyüne ait olan bir derleme örneğinde;

Kul Himmet üstadım,

Lezzet verir şirin muhabbet tuz,

Ali’nin anında zöhre yıldızı,

Meyli muhabbeti selmana düştüm.⁵⁰⁹

Damal yöresine ait, Kaşların Haşlar Beni (Düğmeler Düğmelendi) türküsünde;

Gökte yıldız yan gider

Gah dolanır gah gider

Giderken yâri gördüm

Sandım padişah gider.⁵¹⁰ Sözleri ile yıldız edebiyat alanında da yer verilip, kişileştirilmiş olduğu görülmektedir.

1.3.2.2. Ay

Türkler için göksel unsurlardan görülüp bir ruhunun olduğuna inanılan Ay, konar – göçer bir yaşam tarzına sahip olan Türkler için, gecelerin aydınlatılıp yol, iz ve yönlerin bulunması ile yaşamlarını kolaylaştırmaktadır.⁵¹¹ Yakut Şamanlarının da

⁵⁰⁹ B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s.69.

⁵¹⁰ O. Bahçıvan, G. Temur, S. Kızılateş, **Ardahan.....**,s.420.

⁵¹¹ S. Gömeç, **Uygur...**,s.168.

geceleri çıkmış oldukları yolculuklarda yollarının aydınlatılması amacı ile sırtlarına ay ve güneşi simgelemesi için metal parçalar dikmiş oldukları bilinmektedir.⁵¹²

Ayin Türklere sağlamış olduğu faydalardan bir diğeri hava durumu tahminleri olmuştur. Sibiryalı Türkleri ayın parlaklık derecesine bakılarak havanın yağmur, kar, fırtına, sıcaklık, soğukluk gibi durumlarını tahmin ettiklerini belirtmektedirler.⁵¹³

Çin kaynaklarından alınan bilgiye göre Hun hükümdarı geceleri ayın doğuşuna saygı göstermektedir.⁵¹⁴ Sonbahar mevsiminde ise gün ve ay eşitliğinde yani gece ile gündüzün eşit olduğu tarihte ay selamlanmaktadır.⁵¹⁵ Ay günü, son bahar dönemlerinde başkentin batı tarafında su ayinine benzemekte olan simge ve semboller ile kutlanmaktadır.⁵¹⁶

Damal Türkmenlerince hava durumunun kontrolünün yapılmakta olduğu bir diğer unsurda ay olmuştur. Rengi açık ise o gün havanın açık olacağına, rengi soluk ise de o gün havanın kapalı, yağmurlu olacağına inanılmaktadır. Ayrıca yöredeki inanç gereğine göre ayın ilk görüldüğü dönem de dualar edilmesi gerekmektedir (K17).

1.3.2.3. Güneş

Konar – göçer yaşam tarzına sahip olan Türkler için gündüz dünyanın aydınlatılması ve ısıtmasında vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkan⁵¹⁷ göksel unsurlardan güneş, Türkler için saygı duyulup, korkulan bir gök kutsiyetidir. İslamiyet'e geçiş evresine kadar yön tayinini Türkler güneş üzerinden sağlayıp, kutsal yön olarak güneşin doğduğu yönü tayin etmişlerdir. Bu durum gereğince de Kül Tigin anıt kurganının giriş yönü de doğu yönüne bakacak şekilde ayarlanmıştır.⁵¹⁸

Türk düşünce sisteminde kağan olabilmesi muhtemel adaylar, kağanlıklarında göksel cisimlerden güneş ve ayın bu durumda büyük belirleyici olduğuna inanmaktadırlar. Bundan ötürü bu göksel cisimlerin yardımlarını kazanabilmek için, tahtlarını doğu yönüne dönük bir vaziyette oturabilecek şekilde ayarlayıp, otağ giriş

⁵¹² Ahmet Ali Arslan, "Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Nisan 2007, s.57.

⁵¹³ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.172.

⁵¹⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.180.

⁵¹⁵ N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.25.

⁵¹⁶ E. Esin, **Türk Koz.....**,s.147.

⁵¹⁷ S. Gömeç, **Uygur.....**,s.168.

⁵¹⁸ T. Baykara, **Türk Kültür.....**,s.192 – 193.

kapılarını da yine doğu yönüne açılacak bir şekilde düzenlemektedirler.⁵¹⁹ Gök Tanrı inancını benimseyen Hun hükümdarı güneşi kutsal bilip, Tanrıkut adını vermiş olduğu tahtını doğu yönüne bakacak şekilde ayarlamıştı⁵²⁰ Hun chan-yüsü Çin kaynaklarına göre güne başlarken çadırından çıkarak güneşi selamlamaktadır.⁵²¹ Hem bu şekilde de hakanın otağa girmesi ile güneşin otağa girmesi arasında manevi bir bağ kurulmuş olmaktadır.⁵²² Güneşe önem verdiği bilinen diğer bir Türk kavmi olan Köktürklerin de gerek duyulduğunda güneşi şahit göstererek, ant içtikleri bilinmektedir.⁵²³

Türklerin hayatında hep bir kötülük ile mücadele eden, bereketin temsilcisi, huzurun sağlayıcısı olarak bilinmekte olan güneşin⁵²⁴ yerdeki temsilcisi ateştir.⁵²⁵ Chou'lar da güneş gününü, bahar mevsiminde başkentin doğu kısmında ateş ayini ile benzer simge ve sembollerle kutlamaktadırlar.⁵²⁶

Damal'da güneş ile ilgili inançlara baktığımızda; yöre Türkmenlerinin inançlarına göre öncelikli olarak güneş Hz. Muhammed'i, ay ise Hz. Ali'yi temsil etmektedir. Bu sebepten ötürü her iki iye de kutsal olarak görülmüş ve ona göre davranılması gerektiği düşünülmüştür. İnançları dâhilinde güneşin doğuşu esnasında, tıpkı ay da görüldüğü gibi dualar edilmesi gerektiğine inanılmaktadır (K2). Yörede hâkim olan bir inanişaya göre de yapılan evlerin, çok özel bir engel teşkil etmediği sürece kapısının kesinlikle güneşin doğuş yönü olan doğuya bakması gerekmektedir (K17).

1.3.3. Koruyucu İyeler

Eski Türkler, yaşamlarında çevrelerinde görmüş oldukları her nesnenin bir ruhu olduğuna inanmakta ve bu ruhları iyi ve kötü olarak sınıflandırmaktadırlar. İyi ruhların kendilerinin yanında olup kötülüklerden, belalardan korumasına karşın kötü ruhların ise zarar verdiğini düşünmektedirler. Gök Türkler kendilerine saldıran

⁵¹⁹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.227. ; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli.....*,s.252.

⁵²⁰ S. Cöhçe, *Türk Tarihine.....*,s.106.

⁵²¹ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.180.

⁵²² A. Arslan, "Orta Asya....",s. 60.

⁵²³ E. Esin, *Türk Koz....*,s.129.

⁵²⁴ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.128.

⁵²⁵ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.29.

⁵²⁶ E. Esin, *Türk Koz....*,s.147.

düşmanlardan Umay ve yer – su ruhlarının yardımları neticesinde kurtulabildiklerine inanmışlardır.⁵²⁷

1.3.3.1. Ayısıt

Yaratıcı, refah ve bereketin sağlayıcısı dişi ruhlara ayısıt denmektedir. Bunların kimisi insan yavrularını korumakta iken kimisi de hayvan yavrularını korumakla mükelleftir.⁵²⁸

Eski Türk inancına göre Ayısıt dağınık bir vaziyette bulunmakta olan hayatın parçalarını birleştirerek kut oluşturmakta ve anne karnında bulunan çocuğa üfleme yolu ile bu kutu iletmektedir. Ayısıt'ın çocuk sahibi yaptığına inanmakta olan kısır kadınlar da Ayısıt'a yönelik dualarda bulunmuşlardır.⁵²⁹ Gebe kadınlar ise Ayısıt için, çevrelerindeki çocukları ve hayvan yavrularını doyurmaya çalışmaktadırlar.⁵³⁰ Yakut Türklerinde de Tanrı'dan erkek çocuk istediklerinde Ak Şamanlar Ayısıt Hatuna ve Tanrı'ya dualarda bulunur ve ardından Tanrı'ya kansız kurban mahiyetinde hayvanlar adanır.⁵³¹

Damal Türkmenlerinde de çocuğu olmayan kadınların çeşitli yerlere gidip dua ettikleri hayvan yavrularına merhamet ederek besledikleri bilinmektedir. Bu uygulamalar ile çocuklarının olacağı düşüncesi yer almaktadır. Ayrıca Damal Türkmenleri, çocuklarının doğum ve yaşam evresi dönemlerinde Hz. Fatma'nın elinin üzerinde olduğuna inanmakta (K4) ve bu durum eski Türk inançlarında koruyucu ruh olarak görülen Ayısıt ve Umay Ana ile benzerlik göstermektedir.

1.3.4.2. Umay Ana

Umay kelimesi, Ana manasına gelmektedir. Koruyucu bir ruh olduğu bilinmektedir. Bazı çalışmalarda Tanrıça ismi ile ifade edilse de tek Tanrılı bir dinde bu durumun mümkün olmayacağı bilinmektedir.⁵³² Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü 31. satırda “*Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını*

⁵²⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.31.

⁵²⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.26.

⁵²⁹ A. İnan, **Tarihte ve**.....s.37.

⁵³⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.27.

⁵³¹ A. İnan, **Tarihte ve**.....s.167.

⁵³² H. Tanyu, **İslamlıktan**.....s.32.

*aldı.*⁵³³” Sözlere ile abidelerde yapılan incelemelerde de Han’ın annesinin Umay’a benzetilmekte olduğu görülmektedir.⁵³⁴

Altay Türklerine göre çocukları, anneleri, gelinleri ve hayvanları korumakla yükümlü olduğu düşünülen Umay Ana,⁵³⁵ toprak, ağaç, taş, ocak, üç dilimli taç, boynuzlar, el, üçgen, süt ve geyik ile ilişkilendirilmekte⁵³⁶ ve baht, talih veren bir koruyucu olarak kabul edilmektedir.⁵³⁷

Doğum sonrasında “doğum aş” ismi ile halka verilmekte olan yemeğin, Umay’a sunulmakta olan kurbanlardan olduğu düşünülmektedir.⁵³⁸ Ayrıca Umay Ananın adının “Tanrı Umay” şeklinde geçmekte olduğu Tonyukuk anıtında yer alan üçgen sembolün, onun arketipik ikonografisi olabileceği düşünülmekte ve üçgen muskanın halen daha kullanıldığı Türk geleneklerinde görülmektedir.⁵³⁹

Eski Türklerde olduğu gibi, geçmiş dönemde Damal Türkmenlerinde de sorunsuz bir şekilde yapılan doğumlar sonrasında, halka aş verme olayının gerçekleştiği bilinmektedir. Yörede yapmış olduğumuz görüşmelerde bu durumun da günümüzde nadir bir şekilde yaşandığı öğrenilmektedir. Bunun yanında eski Türk inançlarında Umay Anayı simgelemekte olduğu düşünülen üçgen şekline, Damal Türkmenlerinin geleneksel kıyafetleri ile birlikte kullanmakta olan cevşenlerde rastlamaktayız. Türkmenler bu üçgen şeklindeki duaların yazılı olduğu cevşenlerin kendilerini kötülüklerden koruduğuna inanmaktadırlar (K10). (Fotoğraf: 2).

1.3.4. Kara İyeler (Kötü Ruhlar)

Türk düşüncesinde iki kısma ayrılmakta olan ruhlardan, iyi ve koruyucu olarak bilinen ruhların yanında kötü ruhlar yani “kara nemeler” de yer almaktadır.⁵⁴⁰ Yakut Türkleri de iki bölüme sınıflandırılmış olan ruhlar için iyi iyelere yönelik “ayi”, sevmemiş oldukları kötü ruhlara da “abası” ismini vermişlerdir.⁵⁴¹

⁵³³ M. Ergin, *Orhun Abideleri...*,s.53.

⁵³⁴ Vasili Vladimirovich Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (Haz: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s.17.

⁵³⁵ A. İnan, *Tarihte ve...*,s.34.

⁵³⁶ N. Bilgili, *Türk Mit...*,s.72

⁵³⁷ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.161.

⁵³⁸ B. Uslu, *Türk Mit...*,s.45.

⁵³⁹ B. Uslu, *Türk Mit...*,s.65.

⁵⁴⁰ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.27.

⁵⁴¹ H. Tanyu, *İslamlıktan.....*,s.177.

Eski Türklere göre kötü iyeler yani ruhlar rahatsız edilmemeli, edilmesi halinde ise kişiöğluna zarar verebileceğine inanılmaktadır.⁵⁴² Ayrıca çocuklara bir zarar gelmesi ve ölmeleri durumunda bunun sebebi olarak da kara iyeler gösterilmektedir.⁵⁴³

Türklerin zarar vermesi muhtemel olan bu kara iyelerden kurtulabilmek için kendilerince geliştirmiş oldukları farklı türden uygulamaları bulunmaktadır. Konu ile alakalı Uygur Türkleri, yeni doğan bebeklerini kötü ruhlardan uzak tutabilmek için beşiğe kız çocuğı ise ayna, erkek çocuğı ise bıçak bırakmaktadır.⁵⁴⁴ Altay Türkleri ise efsanelerinde kötü ruhlardan uzak kalabilmenin bir yolu olarak onlar adına yemek verilmesi durumunu bildirmiştir.⁵⁴⁵ Bayırbcak Türkmenleri de silah atma, davul dövme, zılgıt çalma gibi kendilerinin geliştirdiğı bu yöntemler ile kara iyelerin uzak kalacaklarına inanmaktadırlar.⁵⁴⁶ Türk inançlarına göre kara iyeleri, kişiöğlunun kendisinden uzak tutmakta başvurduğu yöntemlerden birisi de yüksek sesler çıkarmak olmuştur.⁵⁴⁷

Türk inançlarında bu kötü iyelerin ortaya çıktığı dönemlerden bir tanesi olarak da, ay ve güneş tutulması görölmektedir. Bu durum gereğince Türkler ay ve güneş tutulmasının yaşandığı günlerde ruhların kovulması adına davul çalıp, bağırarak yüksek sesler çıkarmaya çalışmışlardır.⁵⁴⁸ Altay toplumunda da ay tutulması yaşandığında taş atarak, teneke çalınmaktadır. “Yelbegen” ismini verdikleri bir yaratığın ayı yediğı düşünölmektedir. Amaç bu yaratığın korkutularak uzaklaştırılmasıdır.⁵⁴⁹

Damal yöresinde de insanlarla birlikte kötü ruhların yaşamakta olduğuna inanılıp, genel itibari ile gerekli ahlak kuralları dışında işler yapıldığında bu kötü ruhlar ile karşılaşılacağına inanılmaktadır. Kötü ruhların rahatsız edilmemesi gerektiğı düşünölmür. Aynı zamanda yörede kara iyelerden çoğunlukla albastı, kara kura ve uçuk adı ile bahsedildiğı görölmektedir.

⁵⁴² Ayşe Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilgi**, Sayı:35, Kış 2005, s.32 ve 136.

⁵⁴³ Y. Kalafat, **Doğı Anadolu....**,s.360.

⁵⁴⁴ Adem Öger, “Uygur Türklerinin Doğum Adetleri”, **Turkish Studies**, Cilt:7, Sayı:1, Kış 2012, s.1688 – 1689.

⁵⁴⁵ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.26.

⁵⁴⁶ Y. Kalafat, **Bozulus....**,s.243.

⁵⁴⁷ Y. Kalafat, **Doğı Anadolu....**,s.253 – 254.

⁵⁴⁸ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.29.

⁵⁴⁹ C. Şener, **Şamanizm....**,s.32.

1.3.4.1.Erlık

Kötü ruhların başı olarak bilinen Erlık, Altaylıların izahına göre güçlü – kuvvetli manasına gelmektedir. Kendisi insanlara yapabileceği kötülükleri yapıp daha sonrasında hayvanlar da dâhil olmak üzere kötülükler gönderir, bu durumun düzelebilmesi için kurban talep eder.⁵⁵⁰ İsteddiğini alamadığı takdirde ise o aileye ölüm ve felaketler yaşatmaktadır.⁵⁵¹

Damal Türkmenleri başlarına bir süre arka arkaya kötülükler felaketler gelmesi sonucunda kan akıtılması gerektiğini düşünmektedir. Bu yaşamakta oldukları kötülükler kimi zaman aile içerisinde görülmekte kimi zaman ise beslemekte oldukları hayvanlara yansımaktadır. Özellikle atlatılabilen hastalık, kaza gibi durumlarda gerekli olan kurbanın verilmemesi durumunda bunun bedelini canları ile ödeyeceklerine inanmaktadırlar (K11).

1.3.4.2. Karabasan – Kara Kura

Damal bölgesinde Kara iye olarak görülmekte olan kötü ruhlardan birisi de halk dilinde “Kara Kura” olarak bilinmekte olan Karabasandır. İnsanların özellikle uyudukları gece vakitlerinde kendini gösterdiği söylenmektedir. Yapılan görüşmelere göre, Kara Kuranın bulaşmış olduğu kişi uykusunda nefes alamaz, sesini çıkarmaya çalışır ama konuşamaz ve kalbinin sıkıştığını hisseder (K18). Bahse konu kötü ruhtan korunmak için uyumadan önce dualar edilmesi gerektiğine inanılır. (K17).

1.3.4.3. Albastı

Eski Türklerce Albastı, Al karası olarak da bilinen bir iyedir. Genel itibariyle kırmızı bir elbise giyinmekte ve en çok atların yelelerini örmekten hoşlandığı bilinmektedir. Albastıyı yakalayabilmenin yolu olarak, bir iğnenin elbisesinin yakasına batırılması görülmektedir.⁵⁵² Altaylılar ve Kırgızlarda doğum esnasındaki kadının normalinden fazla acı çektiği anlaşıldığında kötü ruhun yani albastının geldiği düşünülür. Onu uzaklaştırabilmek maksadı ile erkekler bir araya gelerek sesler çıkarmaktadırlar.⁵⁵³ Ayrıca Albastının tüfek sesinden, demirciden ve ocaklı kişilerden korktuğu düşünülmektedir. Kazan Türklerine göre de Albastı; tenhalıkta

⁵⁵⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.28.

⁵⁵¹ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.39.

⁵⁵² N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.47.

⁵⁵³ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.169. ; C. Şener, **Şamanizm.....**,s.38.

bulunan evlerde ve sahralarda bulunmaktadır. Amaçlarından birisi de yolculara karşı farklı suretler alıp onları yollarından etmek ve uykuda basmaktır.⁵⁵⁴

Ayrıca hamileler ile uğraştığına inanılan bu ruhun, Türk dünyasının her bir yerinde ateş veya al rengi ile bağlantıları kurulmaktadır.⁵⁵⁵ Kırmızı renkten korktuğu yönünde oluşan inanç gereği lohusa kadınlara kırmızı tül takılıp, kırmızı şekerler hediye götürülmektedir.⁵⁵⁶ Zaman zaman ise bu kırmızı tülün yerini ak renkte bir tülün aldığı bilinmektedir. Bu durumun Şamanizm inancı ile alakalı olduğu açıktır.⁵⁵⁷ Uygur Türklerinde ise kadına bağlanan kırmızı tül bulunmuş olduğu oda kapısına da asılır, aynı zamanda bunun odaya kimsenin girmemesinin sağlanmaya çalışılması ile de alakalı olduğu görülür.⁵⁵⁸ Eski Türk inançlarına göre Albastıyı uzak tutan unsurlardan birisi de demir parçalarıdır. Loğusa kadın bu yüzden odasında demir parçaları bulundurmaktadır.⁵⁵⁹ Ayrıca eski Türklerde demircilik yapanların da bu ruha düşmanlık ettiği bilinmektedir.⁵⁶⁰

Damal yöresinde Albastı ruhu hakkında yapmış olduğumuz araştırmamızda; böyle bir ruhun varlığının burada da bilindiği ancak önceki dönemlerde doğum yapacak olan kadınlara musallat olduğu yönünde isminin sıkça duyulmuş olduğu belirtilmektedir. Yöre Türkmenlerinden Badegül Kırsal; *“Ali Dedem bana Al karısının gece gelip beslemekte olduğu atlara bindiğini anlatırdı, sabahları uyanıp ahıra gittiğimde atların terli bir vaziyette olduğu durumuyla ben de sıkça karşılaşmıştım. Bir de eski dönemlerde Al karısının loğusa kadınların kulaklarının içine girmiş olduğu söylenmekteydi ve bu kadınlara Al basmaması için Kuran okunup, yatmış oldukları yerin etrafına urgan ipi çekildiğini hatırlıyorum (K4)”*. Yörede yapılan araştırmalarda Al karısından uzak kalabilmenin diğer yolları olarak da; doğum yapmış olan kadının karanlıkta kalması engellenir, ışıklar sürekli açık tutulur, tek başına dışarıya gönderilmez, başına kırmızı kurdele bağlanır, akan sudan geçmesine izin verilmez (K17). Bir diğer yol olarak da Albastı isimli ruha iğnenin batırılması gerektiğine inanılmaktadır (K18). Burada iğne, demir unsuru ile

⁵⁵⁴ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.170.

⁵⁵⁵ Y. Çoruhlu, **Türk Mit....**,s.187.

⁵⁵⁶ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.171.

⁵⁵⁷ R. Genç, **Türk İna....**,s.20.

⁵⁵⁸ A. Öger, **“Uygur....”**,s.1685.

⁵⁵⁹ B. Uslu, **Türk Mit....**,s.177 -178.

⁵⁶⁰ B. Ögel, **Türk Mit., (2010)....**,s.69.

ilişkilendirilip, demirin Türklerde kutsal sayılan nesneler arasında yer aldığı unutulmamalıdır.

1.3.4.4. Uçuk

Altay şamanlığında görülen kötü ruhlardan bir tanesi de “uçuk” olarak kabul edilmektedir. Başkurtlar uçuk olarak bilinen ve insanın dudaklarında görülen kabarcıkların, şeytanın yalaması sonucunda ortaya çıkmış olduğuna inanmaktadırlar. Tedavi olarak da emci isimli kadınının bir paçavrayı yakıp hastanın başı etrafında dolaştırması sonucunda paçavranın ocakta yanması ile çözüme ulaşacaklarına inanılmaktadır. Bir diğer çözüm olarak da dudaklarındaki oluşan kabarcıklara dokundurulmuş ekmeklerin köpeğe yedirilmesidir.⁵⁶¹

Damal Türkmenleri de dudaklarında uçuk çıkmasını kötü ruhlara bağlamaktadır. Tedavi için Dedelere gidilip dualar okutturulmakta, kötü ruhların uzak durması adına tütsüleme yaptırılmaktadır (K17).

1.3.5. Atalar Kültü

İnsanların yaşamları sırasında toplum içerisinde bazı özellikleri ile öne çıkan kişilerin, ölümü gerçekleşikten sonra “Ata” haline gelmekte olduğu bilinmektedir.⁵⁶² Türk inancında da bu dünyadaki yaşamları son bulan atalar, ruhları ile aile fertlerini ve çevresini koruma işlevini sürmekte ve bu doğrultuda atalara minnet her zaman devam etmektedir.⁵⁶³ Atalar kültü, en eski Türk inançlarından bir tanesi olup Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde ataerkil bir toplum yapısının bir sonucu olarak görülmektedir. İlk Türk Devletlerinden Hunlar döneminde görüldüğü tespit edilen bu durumun,⁵⁶⁴ ilk Türk sülalesi olarak tahmin edilen Choular döneminde de, hükümdarları ve atalarına kurban olarak koyun kesmeleri ve kurban etmiş oldukları hayvanın baş kısmını tapınaklarının yüksek kısımlarına asmış olmaları ile var olduğunu bilinmektedir.⁵⁶⁵ Bazı kaynaklarda ise bu inanişe Atalar kültü yerine “Ölüler kültü” şeklinde yer verildiği görülmektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.162 – 163.

⁵⁶² G. Arpacı, **Gök – Tanrı**.....s.98.

⁵⁶³ İ. Kafesoğlu, **Eski Türk**.....s.46.

⁵⁶⁴ A.Y. Ocak, **Alevi ve**.....s.62.

⁵⁶⁵ E. Esin, **İslamiyetten Önce**.....s.13.

⁵⁶⁶ H. Güngör, **“Geleneksel...”**,s.2.

Türklerde diğer milletlere kıyasla büyüklere yani Atalara hem yaşam sürelerinde hem de ölüm sonrasında ayrı bir bağlılık ve saygı mevcuttur. Özellikle ölen birisi geçmişte kaldı mantığı ile düşünülmeyle, ona verilmiş olan değer katlanmaktadır. Hatta İskitler ve diğer Türk topluluklarında bu anlayış yurtların terk edilmemesi için bir sebep durumundadır.⁵⁶⁷ Gök Tanrı inancında da temel ibadet kuralı Atalara saygı gösterilmesidir.⁵⁶⁸ Şamanın da başlıca yardımcılarında birisi olarak ecdadı, yani ataları ve yardımcı ruhları görülmektedir.⁵⁶⁹

Türkler atalarını unutmadıklarını zaman zaman göstermiş oldukları eylemler ile belirtmektedirler. Hun Türkleri önemli gün ve haftalarda kağanları eşliğinde ata mağaralarını ziyarete giderek⁵⁷⁰ istek ve dileklerini buralarda dile getirmektedirler.⁵⁷¹ Eski Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri yılda bir kez kurban sunmak maksadı ile atalarının mezarlarına giderek kurban kesmektedirler.⁵⁷² Tabgaçlar, Hunlar ve Göktürkler de ölmüş ataları ve Gök Tanrı için her sene belirli şartları taşıyan kurbanlarını sunma işlemlerini yapmaktadır.⁵⁷³ Uygur Türklerinden de özellikle çocuğu olmayanların kutsal gördüğü ata mezarlıklarına giderek çeşitli uygulamalar gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁵⁷⁴

Türkler için ataları öldükten sonra da önemlerini yitirmediklerini gösterir faaliyetlerden birisi de atalarına ait olan mezarlara saldıranların en ağır biçimde cezalandırılmış olmalarıdır.⁵⁷⁵ Bazen Türkler ve Moğolların mezarlarının düşmanları tarafından açılıp kemiklerinin yakıldığı bilinmektedir.⁵⁷⁶ Eski Türk inancına göre ise ölümden sonra bir yaşam bulunmakta ve bu yaşama insanın kemikleri ile döneceği düşünülmektedir. Bu durumdan ötürü kemiklerin muhafaza edilmesi durumuna çokça dikkat edilmiştir. Düşman tahribatının gerçekleştirebileceği ihtimaline karşılık da mezar yerlerinin gizli tutulmakta olduğu malumdur.⁵⁷⁷

Eski Türklerin atalar kültüne vermiş olduğu değeri gösterir bir diğer durum ise mezarlıklardır. Ölen kişinin başı, ayağı ve yanlarında bulunmakta olan taşlar özel

⁵⁶⁷ İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2008, s.23.

⁵⁶⁸ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.100.

⁵⁶⁹ F. Bayat, **Ana Hatları.....**,s.147.

⁵⁷⁰ A. Taşağıl, **Kök Tengri.....**,s.81.

⁵⁷¹ Y.Z. Yörük, **Müslümanlık.....**,s.35.

⁵⁷² J.P. Roux, **Eski Türk Mit.....**,s.36.

⁵⁷³ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.230.

⁵⁷⁴ A. Öger, **“Uygur....”**,s.1680.

⁵⁷⁵ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli.....**,s.304.

⁵⁷⁶ A.Y. Ocak, **Alevi ve.....**,s.173.

⁵⁷⁷ J.P. Roux, **Eski Türk Mit.....**,s.85.

bir dikkatle seçilmektedir. Ölen kişinin mezarının unutulmaması maksadı ile yapılan çalışmalar taşçılık ve taş işlemeciliği sanatını da geliştirmiştir.⁵⁷⁸

Yukarıda belirtmiş olduğumuz durumlar Türklerde var olan atalar kültürünün varlığını bizlere göstermektedir. Araştırma sahamız olan Damal coğrafyası, köyleri ve mezarlıklarında yaptığımız çalışmalar neticesinde eski Türklerde olduğu gibi atalara ve ata mezarlıklarına ayrı bir önem verilmekte olduğu görülüp, Atalar kültürünün devam ettiği söylenebilir.

Alevi toplumlarında Dedeler kendisine şifa için gelen hastaya Alevi büyüklerinden birisi için kurban kesmesi veya bir Alevi büyüğünün türbesini ziyaret etmesi şeklinde önerilerde de bulunmaktadır. Bu şekilde hastalıklardan kurtulabileceklerine inanılmaktadır.⁵⁷⁹

Damal Türkmenleri; ocakzade olarak saydıkları ölen dedelerinin birçoğunun mezarını türbe haline getirerek, dönemsel olarak ziyaretlerde bulunup, kurbanlar kesmektedirler.⁵⁸⁰ Toplumda önemli telakki ettikleri bu kişilerin mezarlıklarının bulunduğu yerlere de ziyaret ismi verilmektedir. Dadalı isimli Türkmenlerde birçok ziyaret alanı yer almaktadır. Bu ziyaretlerden, Eskikılıç köyü yol ayrımında Ziyaret Tepesi isimli bir yer bulunmaktadır. Bahse konu bu yerden geçen kişiler buranın taşlarını öpüp, para bırakıp, çaputlar bağlamaktadır. Başka bir ziyaret yeri de Damal'ın karşı tarafında yer almakta olup Damal Türkmenlerinin önemli, kutsal olarak kabul ettikleri gecelerde ve cuma akşamları buradan “ışık” geldiğine inanılmaktadır. Delikli Taş Ziyaret yerine ise yağmurun yağmasının istendiği vakitlerde kıtlık olmasın düşüncesi ile gidilmektedir.⁵⁸¹ Damal Türkmenlerinin ulu olarak gördüğü diğer ziyaret yerleri de; Dursun Baba, Halil Dede, Al Dede, Yeşilbaş Dede isimli kişilerin türbeleri olup, yöre Türkmenlerince adı geçen kişilerin mezarlarında lokmalar dağıtılmaktadır. Aynı şekilde bu türbelere de sıkıntısı, hastalığı olanlar giderek kendileri için şifa aramaktadırlar.⁵⁸²

Damal Yöresinde bayram günleri, günün erken saatlerinde mezarlıklara, türbelere ve ziyaret yerlerine toplu bir şekilde gidilerek mezarlıklara su dökülüp

⁵⁷⁸ H. Tanyu, **Türklerde Taşla....**,s.93.

⁵⁷⁹ A. Yaman, **Alevilik....**,s.168.

⁵⁸⁰ Hüseyin Türk, Zeki Uyanık, Arif Kala, “Sultan Gözükcızıl Ocağı ve Karapaça Cemi” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 65, 2013, s.86.

⁵⁸¹ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu....**,s.213.

⁵⁸² H. Türk, Z. Uyan, A. Kala, **“Sultan....”**,s.91.

helva ve lokmaların dağıtımı yapılmaktadır⁵⁸³ (K16). Damal Türkmenleri ile yapmış olduğumuz görüşmelerde de bu ziyaretlerde geçmiş dönemlerde ağaç dikim işlemlerinin de gerçekleştiğini, günümüzde ise bu durumun yerini çiçeksi bitkilerin almış olduğunu tespit ettik. Ayrıca yörede bayramların dışında Muharremde ve Hızır orucunda da bu uygulamalar tekrar edilmektedir (K2).

Eski Türk toplumlarında bir bölgeden ayrılıp yapılan göçlerde ata mezarlarının, topraklarının bırakılıp gidilmesinde yaşanan zorlukların, Damal Türkmenlerinde de yaşandığı görülmektedir. Mecbur kalınmadıkça atalarından kalan ev, arsa gibi varlıkların satılmayıp yurtlarını terk etmedikleri, farklı bir yere yerleşilmesi durumunda ise ata mezarlarının bırakılıp gidilmesinin kolay olmadığı, mecburi ayrılışlarda ise dönemsel olarak ziyaretlere gelindiği bilinmektedir (K12). Damal yöresinde Atalar kültünün varlığını gösterir bir durumda; Damal kütüğüne bağlı olup ilçe dışında yaşamakta olan kişilerin olası ölüm durumunda evlatlarına kendi cenazesini memleketine götürmelerini ve hatta var ise ailesinin mezarına yakın bir yere defin edilmesini vasiyet etmesidir. Öldüklerinde dahi ata topraklarından ve ata mezarlarından uzak kalmak istememişlerdir (K2).

Yörede Atalar kültü ile ilgili olarak tespit ettiğimiz diğer durumlar ise; mezarlıklara yaklaşıldığında açık olan müzik varsa kapatılır, mezarlara basılmamaya özen gösterilip, mezarlıklar temiz tutulmaktadır (K1). Bir konuda söylenilenlere inanılmadığı takdirde ölmüş olan ata ruhlar üzerine yemin edilmektedir. Kimse yalan yere ölmüş olan ataları için yemin etmemekte bu konuya önem verilmektedir. Son olarak da yeni doğan çocuklara, çocuğun ölmüş olan anne ve babasının geçmiş sülalesindeki isimler verilmekte olduğu bilinmektedir (K17). Bu şekilde ismini verdiği atasının hatırasını yaşatacağına inanılmaktadır.

⁵⁸³ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.115.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÖRENLER, RİTÜELLER VE MENSEKLER

1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ, KÜLTLER VE İNANIŞLAR

İslamiyet’i kabul eden kavimlerin, geçmiş yaşantılarında sahip oldukları dinlere ait inanç ve alışkanlıkları bilinçsiz olarak İslam dini içerisine dâhil ettikleri görülmektedir. Bu yaşanan durum İslam dini içerisine birçok hurafe ve batıl inancın dâhil olmasına sebep olmuştur. Bizim de bu çalışmamızın amacında belirtmiş olduğumuz gibi gayemiz, eski Türk inançları ile batıl inançların ayrımını sağlamaktır.

Abdülkadir İnan’a göre; Alevi toplumu, eski Türk inançlarının büyük bir kısmını İslamiyet içerisine dâhil etmiştir.⁵⁸⁴ Çalışmamızı Ardahan ilçelerinden Damal üzerinden sağlamamızın sebeplerinden birisi de bu durumdur. Bu hususun en tipik örneklerini toplumların geçiş dönemlerinde görmek mümkündür.

1.1. Doğum

Türk düşüncesinde toplumun en küçük yapı birimi olarak kabul edilen ailede, doğum bir başlangıç olarak görülmektedir. Doğum sonrasında toplum, coğrafya ve yaşanan döneme göre farklı eylemlerin sergilediği bilgisi mevcuttur.

Yakut Türklerine göre, çocuğu dünyaya gelen kişi o gün kurban kesmek mecburiyetindedir ve kesilen hayvanın kafa bölgesinin kırılmadan pişirilmesi de şart koşulmaktadır.⁵⁸⁵ Bayırbucak Türkmenlerinde doğum işlemlerinde önem verilen nokta, bebeğin “eşinin” (plasenta) kimsenin geçmeyeceği yani çiğnenmeyeceği düşünülen temiz topraklara gömülmesi konusudur.⁵⁸⁶ Aynı şekilde Uygur Türkleri de doğum sonrasında çocuğun eşini atmayıp, uygun bir yere gömmektedirler.⁵⁸⁷ Diğer Türk kavimlerinde de çocuk dünyaya geldikten sonra, ebe buğday unu ile bir yemek yapar, kadınlarca bu yemek yenildikten sonra açılan bir çukura “kadının sonu” ve yapılmış olan yemekten bir kap ile birde kaşık gömülmektedir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ A. İnan, **Hurafeler.....**,s.19.

⁵⁸⁵ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.168.

⁵⁸⁶ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.220.

⁵⁸⁷ A. Öger, **“Uygur....”**,s.1686.

⁵⁸⁸ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.173.

Doğum ile ilgili inançlarda görülmekte olan bir husus da, Tanrı tarafından çocuğun verildiği düşüncesi dâhilinde, Tanrı'ya kurbanlar kesilmesi ve farklı mecralarda dualarda bulunulmasıdır. Son Hun kabilesi yabgusu olan Tigin Çor Alp oğlu olan Lio Pao'nun karısının da erkek çocuğu olmadığından ötürü Tanrı'ya yalvardığı ve Tanrı için kurbanlar sunduğu bilinmektedir.⁵⁸⁹ Bayırbucak Türkmenlerinde de çocuğu olmayan aileler, gece vakitlerinde nur ışığının indiğini düşündükleri ziyaretgâh yerlerine giderek bu bölgede kurbanlar kesip, kan akıtmaktadırlar.⁵⁹⁰

Damal Türkmenleri de doğum işlemi gerçekleştikten sonra göbek bağı olarak da bilinen kadının sonunu ayakaltı olmayan, insanlardan uzak, ağaç diplerine gömmektedirler. Aksi takdirde ayakaltına gömülmesi durumu günah olarak karşılanmaktadır. Çocuğu olmayanlar da Tanrı için dualarda bulunarak, kurban sunup kan akıtmaktadır (K4). Doğum işlemleri sonrasında yörede ve eski Türklerde görülmekte olan inançlardan bir tanesi de, lohusa kadına musallat olduğu düşünülen “Albastı” konusudur. Kara İyeler başlığı adı altında Albastı hakkında gerekli bilgileri vermiş olduğumuz için bilgi tekrarından kaçınmak istedik.

1.2. Evlilik

Türk toplumunun temel taşı aile oluşturmaktadır. Ailenin oluşması için de ilk yapılması gereken eylem evlilik akdinin sağlanmasıdır.⁵⁹¹ Türk aile sistemine bakıldığında dışarıdan evliliklerin (exogamie) esas olduğu görülmektedir. İçeriden yapılan evliliklerin birbirlerine mahrem oldukları düşünüldüğünden, başka klana ait kişilikler ile evliliğin gerçekleştirilmesine müsaade gösterilmektedir.⁵⁹² Türk töresi de yakın akraba evliliklerini yasak kılmıştır.⁵⁹³

Altay toplumunda evlilik konusunun gerekleri olarak, kadın erkeğin isteklerini yerine getirerek, eşine her konuda destek olmaktadır. Bu duruma karşılık erkek de, eşine karşı sevgi ve saygıda kusur etmemektedir. Evliliklerde sadakat konusuna fazlaca önem verilip, olası olumsuz durumlarda ise ağır cezalar ile

⁵⁸⁹ S. Gömeç, **Türk – Hun...**,s.230.

⁵⁹⁰ Y. Kalafat, **Bozulus...**,s.218.

⁵⁹¹ Abdulhaluk Çay, **Anadolu'da Türk Damgası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s.96.

⁵⁹² İ. Kafesoğlu, **Eski Türk...**,s.9.

⁵⁹³ S. Gömeç, **Türk – Hun...**,s.96.

yargılama yapılmaktadır.⁵⁹⁴ Evlilik konusunda bizim en fazla üzerinde duracağımız konu ise düğün törenleridir. Altaylılara göre “toy” ismiyle anılmakta olan düğünlerde görülen eski Türk inançları ile günümüz düğün törenleri arasında benzerlikler görülmektedir.⁵⁹⁵

Kazakların sahip oldukları eski bir geleneğe göre gelin baba evine götürüldüğü vakit üzerine kırmızı kumaşa sahip süslü şeritlerin bulunduğu bir kıyafet, baş kısmı için de dantel ve madeni nesnelerle süslenmiş sivri şekilli bir gelin şapkası takılmaktadır.⁵⁹⁶ Bahse konu şapkaya benzer bir şapkanın Damal Türkmenlerinin geçmiş dönem evlilik törenlerinde Türkmen gelinlerince takılmakta olduğu görülmektedir. (Fotoğraf: 7)

Altaylılarda evlilik işlemlerinde gelin süslenmiş bir vaziyette at üzerinde götürülmekte, bu esnada evlenecek olan erkeğin iki erkek arkadaşı da ellerinde birer kayın ağacı ile gelinin iki tarafında yürümektedirler.⁵⁹⁷ Ağacın eski Türklerde kutsal olduğu belirtilmekle birlikte Damal yöresinde de geçmiş dönemlerde bir sıırğa kızıl renkte bir elmanın geçirilerek taşınmakta olduğu bilinmektedir (K18). Bölgeye yakın olan Ardahan’ın bir başka ilçesi Çıldır’da 4 köşeli, 7 veya 9 ağaçtan oluşan ve üzerinde kuruyemiş, şeker ve kızıl elmanın yer aldığı bolluğun, bereketin temsili olarak bilinen “şah” isimli nesnenin erkek evi tarafından, gelin evine taşınmakta olması da Altaylılardaki durum ile benzerlik göstermektedir. (Fotoğraf: 64)

Eski Türklerde ve Damal Türkmenlerinde benzer olarak görülen evliliğe dair diğer inanış ise; düğün törenlerinde kutlu olarak görülen gelinin, elini sürmüş olacağı nesnelere bereket getireceği inancıdır.⁵⁹⁸ Bu doğrultuda gelinin evlilik sonrasında ikamet edeceği eve girerken, kapının üzerine elini sürerek giriş yaptığı yöredeki düğünlerde halen görülmektedir (K4). Eski Türk kavimleri ile soy bağlantılarının olduğu düşünülen Kao-che’lerin evliliklerinde at ve inek verilebilecek en iyi hediye olarak düşünülmektedir.⁵⁹⁹

Altaylarda olduğu gibi Damal Türkmenlerinde de düğün yerine toy kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir (K14). Bölgede evlilikler genellikle erkek ve

⁵⁹⁴ W. Radloff, **Sibirya’dan II.**...,s.321.

⁵⁹⁵ Y. Kalafat, **Altaylardan**...,s.128.

⁵⁹⁶ W. Radloff, **Sibirya’dan II.**...,s.486.

⁵⁹⁷ W. Radloff, **Sibirya’dan II.**...,s.325 - 326.

⁵⁹⁸ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu**...,s.290.

⁵⁹⁹ W. Radloff, **Sibirya’dan I, 1954**...,s.128.

kız tarafının birbirlerini istemesi doğrultusunda gerçekleşmektedir. Görülen diğer bir evlilik şekli ise, aile büyükleri tarafından “say” görülme adının verildiği, erkeğin ailesinin beğendiği kızın ailesine gidilerek, yapılan tanışma sonucunda her iki tarafın da uygun görmesi ile yaşanmakta olan evlilik şeklidir (K13). Kızların erkekleri görmeden evlenmeleri söz konusu değildir. Erkek ve kadın konuşup, görüşerek kendi kararlarını kendileri vermektedir (K18). Damal Türkmenlerinin düşüncesine göre soyun bozulmaması adına evlilikler çok yakın olmaması kaydı ile kendi soylarından olanlar ile yapılabilir ancak zaman zaman bunun yerine getirilmeyip evliliklerin dışarıdan yapılmakta olduğu da bilinmektedir.

Damal Türkmenlerinde nikâh işlemlerinin sağlanabilmesi için bazı koşullar yerine getirilmelidir. Bunlardan birisi erkek veya kız çocuğu fark etmeksizin yapılmasının gerekli görüldüğü ikrarlığın alınma işlemidir. Beşeri dünyanın kirinden arınma niteliği taşımakta olan bu işlemde, anne ve babanın çocuklarına belli bir seviyeye kadar yol gösterebileceğine, sonrasında da ocağa atılması yani kâmil ellere teslim olması gerektiğine inanılmaktadır. Burada Pirin anlattıkları ile çocuğun rehberini, ocağını bilerek doğru evlilikler yapması hedeflenmektedir. Bu konuda bizi asıl ilgilendiren nokta ise şimdi açıklamasını yapacağımız ikrarlığın alınış şekli olmuştur. İkrarlığın alınma işleminde öncelikli olarak çocuğun boynuna rehber tarafından, tığbent adı verilen koç yününden örülmüş bir kuşak atılır. Ardından çocuğa yalan söylememesi, eli ile koymadığını almaması yönünde nasihatlerde bulunularak, belli başlı sorular sorulup, yapacaklarının teminatları alındıktan sonra tığbent çözülmeğe. Bu aşama sonrasında ise boynuna atılmış olan tığbent, beline kemerbent niteliğinde bağlanmaktadır.⁶⁰⁰ Bu durum eski Türk devletlerinde tahta çıkacak olan Kağan'ın boğazının bir cezve haline getirilerek sıkılıp, kaç yıl tahtta kalacağı sorusunun sorulması ve alınan cevap kadar süre boyunca tahtta kalacağına inanılması durumunu bizlere çağrıştırmaktadır.⁶⁰¹

Gerekli olan anlaşmalar sağlanıp iki gönlün birbirini kabul etmesi sonrasında dünür, kız evine giderek gün belirlemektedir. Geçmiş dönemler “başlık şişlik” ismi verilen kız tarafının ihtiyaçlarını görmesi için verilen para ile gelenlere dağıtılacak

⁶⁰⁰ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.120 vd.

⁶⁰¹ A. Taşagıl, **Kök Tengri.....**,s.180.

olan et için hayvan kesme konusu görüşülmektedir. Daha sonra da biri kız tarafı biri oğlan tarafı olmak üzere iki vekil tayin edilerek Allah'ın emri, Peygamberin kavli hazırda bulunan cemaatin tanıklığı ile kıza elçi olduğu belirtilmektedir (K2).

Damal Türkmenlerinin evlilikleri esnasında dikkatimizi çeken bir diğer mesele de *“Ilhara bent”* olayıdır. *“Ilhara bent olmak”* da denilmektedir. Nişanlanacak çocuklara dede der ki; *“yer de yer, gökte gök hazırda bulunan cemaatlerin huzurunda hiç kimsenin tesiri altında kalmadan kendi öz iradeniz ile ömür boyu, ölüm sizi ayıracaya kadar ilhara bent olur musunuz? İyi günde kötü günde hastalıkta sağlıkta bir birbirinize iyi eş olacağınıza elinden tutacağınıza ilhar olsun mu”* diye 3 defa denilir, ilhar yapılır. *“Anasına babasına ömür boyu saygılı olacağınıza ilhar olsun mu? Eline, beline, diline sahip olacağınıza sizden doğacak çocukları iyi yetiştireceğinize iyi bir ana baba olacağınıza ilhar olsun mu?”* Zamanları yettiğinde her yıl oruç tutulacağı yönünde de konuşmalar yapıp, bunların hepsi ilhara bent edilir. *“Bu ilharı kırarsanız bu ilhar sizi tutsun mu”* diye yemin ettirilir. Anadan babadan razılık alınıp 3 kez Ilhar ettirilir. Ondan sonra duası verilir. *“Ömür boyu birbirinizden usanmayasınız mutlu olasınız”* şeklinde dualar edilerek tören sonlanır (K2). Bu durum bir nevi yemin töreni olarak görülmektedir. Ettirilmekte olan bu antlar ve evliliklerin sağlam bir temel üzerine kurulması dolayısı ile evli kişiler et ile tırnak gibi görülüp, kolay kolay boşanma durumlarının yaşanmadığı belirtilmektedir (K4).

Düğün hazırlıklarına ilk olarak oğlan evinin önüne Türk bayrağının asılması ile başlanmaktadır. Daha sonra gelini evden çıkarabilmek için, kız evine giden damat hazırlamış olduğu bozuk paraları ve çeşitli türden kuruyemişleri gelinin başından aşağıya dökmektedir. Damat gelini kendi evlerine götürdüğünde ise, gelinden belli bir mesafe kadar uzaklaşarak kızıl renkte olması şart olan bir elmayı, gelinin duvağını hedef alarak geline atmaktadır (K18). Bu şekli ile eski Türklerde kansız kurban olarak görülen saç geleneği, gelinin başından aşağı dökülmekte olan bozuk para, şeker ve kuruyemişlerle sağlandığını daha sonra da evine getirmiş olduğu geline kızıl renkte bir elmanın atılması ile Türklerdeki kızıl elma anlayışı, yani hedef olarak görülene ulaşıldığını simgesel olarak anlatmaktadır. Damat atmış olduğu kızıl renkteki elma ile hedefi vurması sureti ile hedefine ulaştığını belirtmektedir. Türklerde hedef olarak görülen bölge kızıl elma olarak belirlenmektedir.

Eski Türk geleneklerinde gelin tarafına hayvan hediye edilmesi durumu gibi Damal Türkmenlerinde de geline at hediye edildiği bilinmektedir (K18). Ayrıca gelin, erkek evine geldiği zaman da kurban mahiyetinde koç kesilmektedir. Ayrıca erkek evine getirilen geline eve girmeden önce ayağı ile küp kırdırılır. Buradaki amaç da kötü ruhların uzaklaştırılıp, bereketin sağlanmasıdır (K17).

Geçmişte Damal’da yapılan düğünlerde, bir hafta boyunca davul ve zurna çalınarak kutlamalar yapılmaktaydı. Bugün ise düğünler kız tarafında ve erkek tarafında düzenlenmek üzere 2 gün sürmekte, eğlence için davul zurna ekipleri getirilmektedir. Son dönemlerde ise davul zurna ekiplerinin yerini elektronik müzik aletlerinin yavaş yavaş almaya başladığı görülmektedir (K17).

Damal Türkmen düğünlerinde, eski Türk inançları ile ilişkilendirmiş olduğumuz diğer hususlardan birisi de ayna unsuru olmuştur. Eski Türklerde olduğu gibi aydınlık manası taşımakta olan ayna, gelinin giyindiği duvağı üzerinde ve bel kısımlarında görülmektedir. Bunun gelinin önünün aydınlık olmasını sağlayacağı inancı yer almaktadır (K4). (Fotoğraf: 7)

1.3. Ölüm ve Mezarlıklar

Türkler için ölüm hiçbir zaman bir sonu ifade etmeyip hep yeni bir başlangıç olarak görülmektedir. Türklerde çokça önem verildiği bilinen Ata ruhlarına gösterilen saygı gereği de, cenaze merasimlerine ayrı bir önem verilerek yer – sub ruhları layığı ile memnun kılınmaya çalışılmıştır. Ölen kişinin gömülme şeklienden mezar taşına kadar, yapılan her şey bir anlam ifade etmektedir.

Eski Türkler ölenlerin ruhunun bir kuş aracılığı ile göğe doğru çıktığı inancına sahip olduklarından ölenler için “uçtu” deyip, cenneti ifade etmek için de “uçmak” sözcüğünü kullanmışlardır. Orhun Abideleri, Kül Tigin yazıtı Kuzeydoğu yönü 1. Satırda “*Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu*”⁶⁰² sözleri ile ruhun göğe bir kuş olarak uçtuğuna inanılmış ayrıca anıtın üzerinde bulunan turna kuşu motifinin de, Kültigin’in ruh olarak uçup gittiği kuşu temsil etmekte olduğuna inanılmaktadır. Elde olan verilerde ise zaman zaman “uçtu” sözü yerine eski Türkçede cennete ulaşmış manasına gelen “uçmağa barmak” sözcüğünün de

⁶⁰² M. Ergin, *Orhun Abideleri...*,s.61.

kullanılmış olduğu bilinmektedir.⁶⁰³ Türk halk inançlarına göre de ölen insanın ruhunun bir kuş suretine girerek⁶⁰⁴ uçup gittiği varsayılmaktadır.⁶⁰⁵ Yeni ve eski Türk mezarlarında da kuş sembolleri ile çokça karşılaşmaktadır. (Fotoğraf: 45-46-47) Bu durumun ölen kişinin ruhunun kuş olup uçtuğu manası ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir.⁶⁰⁶

Türk kozmolojisine göre İsig Özün yani ruhun göğe varabilmesi için öncelikli olarak bir kuvvet kazanması gerekmektedir. Bu durum da ışık ve ateşi meydana getirebilecek bir bakır ayna gibi unsurun mezarlığa gömülmesi ile sağlanabilmektedir. Yapılması gereken son görevlerden biri ise mezarlığın taşlarına Kök-luu⁶⁰⁷ ve gök cisimlerinin resmedilmesidir. Yakılan mumların da göğe çıkan ruha yol gösterdiği inancı hâkimdir.⁶⁰⁸

Türk düşüncesine göre Tanrının gökte yer almış olması sebebi ile ölen kişilerin ruhlarının da göğe yükseldiğine inanılmaktadır. Bu durumun bilincinde olan Türkler ölülerini bu mantık çerçevesinde defnetmeye çalışmışlardır. Mezar yeri olarak büyük yollara uzak olan yüksek tepelikler ve dağlık alanların seçildiği görülmektedir.⁶⁰⁹ Hun, Göktürk, Uygur kabilelerinin tümü ölülerini Tanrı makamı olarak gördükleri yüksek alanlara, dağlara gömmüşlerdir.⁶¹⁰ Konargöçer bir yaşam sistemi ve savaşçılıkları ile hayatlarını devam ettirmekte olan Türkler, gitmiş oldukları bölgenin coğrafi özelliklerinden ve dönemin şartlarından dolayı yüksek dağ ve tepeliklere uzak kaldıklarında ise inançlarından vazgeçmeyerek aynı anlam ifade eden durumlar geliştirmişlerdir. Türkler birisi öldüğünde kök kısmı “korumak” fiilinden oluşan “kurgan”lar⁶¹¹ yani mezarlar açarak ölünün gömülmesi sonrasında, üzerine tümsekler inşa etmişlerdir.⁶¹² Tümseklerin inşası ile ilgili bir diğer görüş de; Tanrı’nın gökte olduğu inancı doğrultusunda Tanrı’ya daha yakın olunacağı düşünülmektedir.⁶¹³ Ölülerin yüksek tepelere gömülüp, üzerine toprak ve taş ile

⁶⁰³ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.205.

⁶⁰⁴ V.V. Barthold, **Orta Asya.....**,s.21.

⁶⁰⁵ C. Şener, **Şamanizm.....**,s.39.

⁶⁰⁶ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.200 – 201.

⁶⁰⁷ Yıldız Takımı.

⁶⁰⁸ E. Esin, **Türk Koz....**,s.51.

⁶⁰⁹ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol.....**,s.221.

⁶¹⁰ M. Eröz, **Eski Türk.....**,s.87. ; Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2.Baskı), Ankara 1984, s.58.

⁶¹¹ A. Taşağıl, **Kök Tengri.....**,s.78.

⁶¹² İ. Kafesoğlu, **Türk Milli.....**,s.305 – 306.

⁶¹³ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu.....**,s.410.

tümsekler yapılması durumu Hun, İskit ve Kıpçak Türklerinde de görülmektedir.⁶¹⁴ İbn Fadlan'ın yazmış olduğu seyahatnamesinde de mezar odası üzerine çamur aracılığı ile bu tümseklerden yapıldığından bahsedilmektedir.⁶¹⁵

Ölen kişi bir Şaman olması halinde defni sırasında hususi bir ayin yapılmayıp, ilahiler okunmamaktadır. Şamanın törenlerde kullanmakta olduğu davulu da ormana götürülüp parçalanır ve bir ağacın dalına asılır, şamanın ölüsü de yine bu ağacın altına gömülmektedir.⁶¹⁶ Ayrıca şamanın ruhunun 3 veya 7 gün sonrasında akrabalarını ziyaret için geleceğine inanılmaktadır.⁶¹⁷

Türk düşünce sisteminde güneş batımı ile yerler mühürlenmektedir. Bu inanç doğrultusunda; ölen birisinin güneşin batışına kadar gömülmesi gerekmekte, yetiştirilemediği takdirde ise bir sonraki güne bırakılmaktadır.⁶¹⁸

Eski Türkler ölümden sonra tekrar bir hayatın başlayacağına inandıklarından silahları, değerli eşyaları ve temel ihtiyaç malzemeleri ile birlikte gömülmekteydiler.⁶¹⁹ Kazılardan elde edilen bilgiler dâhilinde; altın, gümüş, giysi, halı, silah, kılıç, yemek gibi birçok nesnenin mezarlara konulduğu bilinmektedir.⁶²⁰ Hsiung-nu Türk kavimlerinde ölen kişi ile birlikte malının mezar içerisine konulduğu bilgisi aktarılmıştır.⁶²¹ X. asra ait olduğu bilinen bir Göktürk kurganında, cesedin yan tarafında demirden bir bıçak ve orak çıkmıştır.⁶²² Oğuzların da ölümlerini elbiseleri, silahları ve diğer kullanabileceği eşyaları ile birlikte gömdükleri, biten mezar sonrasında da çamurdan mezar üzerine kubbe benzeri bir yapı yaptıkları bilinmektedir.⁶²³ İbn Fadlan'a göre de eski Türklerde önemli kişilerin ölümü sonrasında bellerine kemerlerinin takıldığı ve eşyalarının mezar odasına koyulduğu belirtilmektedir.⁶²⁴ Ayrıca Türk geleneklerine göre kurgana koyulan kişi rastgele koyulmayıp, cesedin baş kısmı doğu yönüne, yüzü de güney yönüne gelecek şekilde ayarlanmaktadır.⁶²⁵ Avar Türkleri de aynı şekliyle ölümlerinin yüzünün doğuya

⁶¹⁴ S. Cöhçe, **Türk Tarihine....**,s.106. ; B. Ögel, **İslamiyetten....**,s.26 – 27.

⁶¹⁵ R. Şeşen, **İbn. Fadlan....**,s.15.

⁶¹⁶ A. İnan, **Eski Türk Dini....**,s.116.

⁶¹⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini....**,s.97.

⁶¹⁸ H. Güngör, **"Geleneksel..."**,s.4.

⁶¹⁹ İ. Kafesoğlu, **Eski Türk....**,s.46. ; H. Tanyu, **İslamlıktan....**,s.48.

⁶²⁰ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol....**,s.227.

⁶²¹ W. Eberhard, **Çin'in Şimal....**,s.94.

⁶²² B. Ögel, **İslamiyetten....**,s.299.

⁶²³ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Basım Evi (2.Baskı), Ankara 1972, s.45.

⁶²⁴ R. Şeşen, **İbn. Fadlan....**,s.15.

⁶²⁵ S. Cöhçe, **Türk Tarihine....**,s.106.

bakmasına dikkat edip, öteki dünya inancı dâhilinde mezarlara yemekler, at koşum takımları gibi malzemeler koymaktadırlar.⁶²⁶ Eski Türklerin öteki dünyada lazım olacağını düşündükleri bir diğer varlık ise dünyadaki işlerini kolaylaştırmakta olan hayvanlardır. Bu düşünce dâhilinde ölümden sonraki dünyada da kendilerine hizmet edecekleri düşünülen hayvanlar kurban edilerek, kemikleri ve kafa kısmı mezarın etrafına dikilmektedir.⁶²⁷ Türklere ait kurganlarda kendilerine ait eşyaların ve hayvan kalıntılarının bulunduğunu belirtmiştik. Altay Hun Kurganları, Pazırık ikinci ve beşinci kurganlarında rastladığımız bir diğer durum da; erkek cesetlerin yan tarafında bulunan kadın cesetleri olmuştur.⁶²⁸ Yani değerli eşyaların, hayvanların yanı sıra eşlerinin de aynı yere gömüldüğü bilinmektedir.

Bazı Türk boyları ölen birisinin yeniden varoluşunu sağlayabilmesi için kemiklerinin kalması gerektiğine inanmaktadırlar.⁶²⁹ Bu düşünceden dolayı kemiklere zarar gelmemesi için ölümler “korumak” manasına gelen “kurgan” içerisine konulmaktadır.⁶³⁰ Tanrı ve ruhlar için sunulan hayvanların kemiklerinin kırılmamasına da bu yüzden özen gösterilmektedir. Ölümlerini güvenli bir şekilde bırakmak isteyen Türkler, koruyacağına inanmış olduğu kurganlara ek bir önlem olarak da “saptırma” adı verilen bir cep kısmı yapmışlardır. Bu durumun ölümlerin gizlenmesi inancı ile alakalı olduğu düşünülmektedir.⁶³¹

Türklerin inşa ettikleri kurganlar üzerinde bulunan semboller, çizimler bizlere ölen kişinin kimliği hakkında bilgiler vermektedir. İşin daha derin boyutu ise verilmekte olan bilgiler sadece isim, ölüm ve doğum tarihleri olmayıp kişinin birçok özelliğini yansıtmaktadır. Er ve Alplerin, mezarlarında ve yapılmış olan heykelleri üzerinde kılıç, kama, kemer, kadeh gibi unsurların yer aldığı görülmektedir.⁶³² Kök Türk devletinde alplik yapan, itibar sahibi kişilerin mezarları üzerinde bu durumlarını ifade eden “ok, yay, balta, kama” benzeri aletlere yer verilip, kabirleri içerisine de konulmaktadır.⁶³³ Çoğunlukla yine Köktürk döneminde görülen ağaç, dağ keçisi, geyik tasvirlerinin de mezarlıklarda görülmüş olması cennet manzaralarını

⁶²⁶ A. Taşağıl, **Kök Tengri**.....s.269.

⁶²⁷ E. Esin, **İslamiyetten Önce**.....s.13.

⁶²⁸ N. Diyarbakırlı, **Hun**.....s.67.

⁶²⁹ Y. Çoruhlu, **Türk Mit**.....s.123.

⁶³⁰ A. Taşağıl, **Kök Tengri**.....s.78.

⁶³¹ H. Güngör, **“Geleneksel...”**,s.4.

⁶³² Emel Esin, **Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar**, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi Sayı 3, Ankara 1985, s.2.

⁶³³ S. Gömeç, **Türk Kültürünün**.....s.79. ; S. Gömeç, **Kök Türk**.....s.222.

belirtmektedir.⁶³⁴ Yiğitlik yapmış olan kişiler için de mezarlarında koç heykellerinin dikilmekte olduğu görülmüştür.⁶³⁵ Kırgız ve Kazaklarda da aynı şekilde önemli şahsiyetlerin türbelerinden kesik koçbaşları çıkmaktadır. Mangışlak bölgesinde yaşayan Türkmen topluluklarının bugün dahi mezarlarına koçbaşı koymakta oldukları bilinmektedir.⁶³⁶ Günümüz mezar taşlarında görmüş olduğumuz ay, yıldız, kuş, ok gibi semboller Şamanlık inancından geriye kalanlar arasındadır.⁶³⁷ Türk Şamanist inançlarında görülmekte olan bir diğer durum da, kurganda uygun görülen yerlere paçavra asılmasıdır. Bu durumun Yer Sub ruhlarının koruyuculuğuna inanılıp bu paçavralar da onlar için verilmiş olan kansız kurban örnekleri olarak görülmektedir.⁶³⁸ Mezarlara asılan paçavralar ve çizilmiş olan semboller dışında bir de boyalara rastlanılmaktadır. Altay bölgesinde yer alan dört mezarlıkta kırmızı boya izlerine rastlanılmıştır.⁶³⁹

Kuran-ı Kerim’de kesin ve açık bir hüküm olmamakla birlikte, mezarlıkların süslü ve dikkat çekici yanlarının bulunması hoş karşılanmamaktadır, Türkmenlerin Alevilik inançları, Türklerin mezarlıklara çeşitli motifler işleme geleneğini canlandırmıştır. Bu geleneğin ortaya çıkmasına Türkmen topluluklarının iktisadi ve sosyal durumları da etki etmiştir.⁶⁴⁰

Eski Türk inançlarına göre ölen kişi ardından Tanrı, atalar ve ruhlar adına kurbanlar verilmesi gerekmektedir. Göğün çöküp, yerin batmasına engel olmak, çocukların ve sürülerin devamlılığını sağlayabilmek ve kurulu düzenin bozulmaması için bunun gerektiği düşünülmektedir.⁶⁴¹ Cennet inancı olan Oğuzlar, ölen kişinin ardından “yuğ aş” yani ölü aş manasına gelen, yemekler vermekte ve ayrıca kurban olarak adanmış oldukları atların derilerini sıırıklara asmaktadırlar.⁶⁴² Altaylarda koruyucu ruhlar ve atalarına kurban sunumu sonrasında, “.... *Yemek kokusu için, Kayra Kan sana bunu sunarım.*” Sözleri ile dualar edilmektedir.⁶⁴³ Bir diğer Türk topluluğu olan Tu-kielerde, ölen kişinin yakınları tarafından at veya koyun, ruhların

⁶³⁴ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.95.

⁶³⁵ A. Çay, **Anadolu.....**,s.150.

⁶³⁶ N. Diyarbakirli, **Hun.....**,s.94 – 95.

⁶³⁷ Y.Z. Yörük, **Müslümanlık.....**,s.27.

⁶³⁸ Abdulkadir İnan “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 4, 1952, s.25.

⁶³⁹ B. Ögel, **İslamiyetten.....**,s.18.

⁶⁴⁰ A. Çay, **Anadolu.....**,s.37.

⁶⁴¹ J.P. Raoux, **Türklerin Tarihi.....**,s.149.

⁶⁴² H. Tanyu, **İslamıktan.....**,s.48.

⁶⁴³ W. Radloff, **Sibirya’dan I, 1956.....**,s.30.

hoşnut tutulması ve ölümlerin ruhlarına kurban olması maksadı ile kesilmektedir.⁶⁴⁴ Verilen yemeklerdeki esas amaç, aşın kokusunu göğşe yükseltmek sureti ile ölünün ruhuna ulaştırabilmektir. Bu durum Türklerin ilk çağlarında aşın doğrudan ölünün mezarına bırakılması ile ölüye ulaştığı düşünülmekteyken, manevi kültürün gelişmesi sonucunda sevabı ölünün ruhuna denilip fakir insanlara yemek ve helva dağıtımı şeklini almıştır.⁶⁴⁵ Verilen yemekler ile ölünün ruhunun memnun kılınacağı düşünülmektedir.⁶⁴⁶ Mezarın yanına içki ve yemeklerin konulması Orta Asya'ya ait olan bir gelenektir.⁶⁴⁷

“Yuğ aş” ismi ile bilinen 3. veya 7. gün yemeklerin verilmesi sonrasında⁶⁴⁸ görülen en büyük aş töreni, ölümün 1. yılında gerçekleşmektedir. Burada bütün eş dost, mezarın bulunduğu yere toplanarak yiyip içmektedir.⁶⁴⁹ Gök Tanrı inancında olan Altay Türklerine göre de ölen kişinin ardından üç, yedi, dokuz, kırkinci günlerinde ve birinci yılında dini törenler yapılarak bir araya gelmektedir.⁶⁵⁰ Gök Türklerde de ölen birisi için, at ve koyun kurban kesmekte ve ayrıca ölen kişinin otağı etrafında at yarışları düzenleyip, ölünün bir adet resmi hazırlanmaktadır.⁶⁵¹ Altay topraklarında yaşayan Şamanlık inancındakiler günümüzde ölen birisi için düzenledikleri yemekler sonrasında “*ye, iç yalnız bize ve hayvanlarımıza dokunma*” şeklinde dualar etmektedirler.⁶⁵²

Türklerde cenaze töreni sonrasında cenaze sahibi yalnız bırakılmayarak, yeme içme gibi birçok ihtiyaçları karşılanarak bir süre daha destek olunmaktadır. Örf, adet ve inançlara göre de ölü evinden 40 gün boyunca bir şey istenmeyip, istenmesinin de ayıp olacağı düşünülmektedir.⁶⁵³

Türklerde cenaze işlemleri, geçen zaman içerisinde çok fazla farklılıklara uğramadan muhafaza edilmiştir.⁶⁵⁴ Damal Türkmenleri arasında da ölü ve cenaze kültü geleneklerinin devam etmekte olduğu görülmektedir.

⁶⁴⁴ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1954.....*,s.132.

⁶⁴⁵ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.154 – 155.

⁶⁴⁶ N. Algül, “*Türk Kültüründe....*”,s.7.

⁶⁴⁷ B. Ögel, *İslamiyetten....*,s.296.

⁶⁴⁸ V.V. Barthold, *Orta Asya.....*,s.105.

⁶⁴⁹ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.190.

⁶⁵⁰ Y. Kalafat, *Altaylardan.....*,s.86.

⁶⁵¹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal.....*,s.86.

⁶⁵² A. İnan, “*Müslüman.....*”,s.21.

⁶⁵³ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.95.

⁶⁵⁴ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.223.

Öncelikli olarak Damal Türkmenlerinde ölen birisinin üzerine bıçak veya bir demir parçası konulması gerektiği inancının var olduğu görülmektedir (K17). Yukarıda eski Türklerde, ruhun göğe yükselmesinde demir parçasının enerji kaynağı olduğunu bildirmiştik.

Ölünün toprağa verilmesi ile alakalı olarak da eski Türk kültüründe olduğu gibi ölen kişinin bedeninin güneş batana kadar gömülmesi gerekmektedir, öğlen veya ikinci vaktine kadar yetiştirilemezse, bir sonraki güne kalmaktadır. “*Güneş battıktan sonra kuş bile yuvasından uçmaz*” hesabınca defin işlemi yapılmamaktadır (K2). Ali Ekber Dedenin etmiş olduğu bu söz, yukarıda da bilgilendirmesi yapılan eski Türk kültüründe öldü yerine uçtu sözcüğünün kullanılmakta olduğunu akıllara getirmektedir. Damal yöresinde bu konu hakkında yapmış olduğumuz araştırmalarda; ölen birisi için öldü denmeyip, “hakka yürüdü, göçtü, uçtu”, (K14) özellikle de ölen kişinin yaşı küçük ise “*bir kuş gibi uçtu gitti*” şeklinde cümleler kullanılmakta olduğu görülmektedir (K2). Yöredeki inançlara göre ölen kişinin ruhunun bir süre evinin yakınında olacağı düşünülmektedir (K17).

Ölünün gömülmesi ile alakalı olarak Yaşar Kalafat, “*Damal yöresi Alevi inançlı Dadalı Türkmenlerinde geçmişte cenazenin mezara saz eşliğinde indirildiğini ve mevtanın çok sevdiği eşyalarından eyeri ile silahının, hatun ise kuşağı ile takılarının da konulduğunu*” nakletmektedir.⁶⁵⁵ Bu durum eski Türk inançlarında görülen ölü gömme merasimleri ile ve yukarıda bahsini ettiğimiz İbn Fadlan’ın ölen kişilerden önemli görülenlerin bellerine kemer bağlanması durumları ile benzerlikler göstermektedir. Ancak yörede yaşamını sürdüren halk ile yapılan görüşmelerde; böyle bir durumun yaşanıp yaşanmadığına dair bilgilerinin olmadığı, geçmiş dönemlerde yaşanmış olabileceği bilgileri öğrenilmiştir.

Damal yöresinde, cenaze genellikle aile mezarlarının yanına gömülmektedir. Kişi eğer hasta ise ve öleceğini tahmin ediyorsa, ölmeden önce ailesinden birisinin mezarının yan tarafına kendisini gömmelerini vasiyet etmektedir. Mezarlıkta üçlü, dörtlü aile mezarlıklarına rastlanmaktadır. (Fotoğraf: 33)

Gündüz vakti gerçekleştirilen defin işlemleri sonrasında, cenaze Alevi köylerinden birine ait ise, Sünni inanışa göre telkin, başlama ve son erdime cümleleri ile farklılık gösterip, diğer konularda benzerdirler. Zaman zaman

⁶⁵⁵ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu...*,s.422.

cenazelerde devlet görevlisi olan imam ile Alevi toplumuna ait Dedeler bir arada görev yapmaktadırlar. Törenlerde Dede Türkçe dualarını yerine getirir, imam da Kuran-ı Kerim okuyarak töreni sonlandırır. Alevi toplumuna ait cenaze törenlerine kadınlar da katılabilmektedir (K2). Türkmen kültüründe ölü gömüldükten sonra yemek verilmektedir.⁶⁵⁶ Damal Türkmenleri de cenaze gömüldükten sonra, mezardan gelenler için, hakka yürüyen kişinin hayrına, kokusunun göğşe çıkması ve ölünün ruhuna ulaşması için helva yapıp dağıtılmaktadır. Sonrasında cem evinde toplanılarak lokma verilmektedir. Lokmadan kasıt yemektir. Uzak ve yakın civarlardan gelebilecek herkes lokma için davet edilir (K2). Ölen kişinin ruhuna hayrı olacağı düşüncesi ile yapılan lokmadan dışarıdaki hayvanlar için de pay ayrılmaktadır (K17). Damal yöresinde ölülerin hayrı ve mutlu olacağı düşüncesi ile zaman zaman cuma akşamları helva ve pişi⁶⁵⁷ yapılmaktadır. Bu yapılanların kokusunun ruha ulaşacağına inanılmaktadır (K16).

Önceki dönemlerde, cenaze defni sonrasında yası paylaşabilmek esası ile komşular cenaze evine yemek getirmekteydiler. Şimdi ise cenaze sahibi yemek yapmaktadır. Yemeklerin yanında içecek olarak su koyulmaktadır. “*Hayra geçende sudur*” (K2). Yas süreci içerisinde cenaze evlerinden belli bir süre herhangi bir şey alınması günah olarak düşünülmektedir (K17).

Ölenin ailesinin durumu iyi ise; üçüncü gün hayvan kesilmektedir. Yedisinde ve kırkında Kur’an okutulup, Türkçe dualar verilmektedir. İmkânı varsa yine hayvan kesilerek yemek yedirilmektedir. İsteyenler 7’sini ve 52’sini evinde de okutmaktadır. Bir de bir yıl geçtikten sonra yani senesinde türbesi yapılarak lokma vermektedirler. Verilen bu yemeğe toplumda düşkün olarak görülen bir kimsenin katılması durumunda ise hayrının ruhuna gitmeyeceğine inanılmaktadır. Düşkünler hayır yemeklerine alınmamaktadırlar (K16).

Yörede ölen kişinin kazılan mezarının zorluk ve kolaylık derecesine göre yorumlamalar yapılmaktadır. Kazılan mezardan taşlar çıkarsa, mezarın kazılmasını zorlaştıracak etkenler yer alırsa bu kişinin kötü biri olduğu ve öteki dünyada zorluklar çekeceği, kolaylıkla kazılan bir mezar ise de iyi birisi olduğu ve sorgusunun iyi geçeceği düşüncesi yer almaktadır (K17).

⁶⁵⁶ A. Yalman, **Cenupta.....**s.269.

⁶⁵⁷ Hamurun yağda kızartılması.

Türkmen kültüründe ölünün yıkanmış olduğu yerde veya mezar başında ateş yakılması adet olarak görülmektedir.⁶⁵⁸ Damal yöresinde de cenaze defnedildikten sonra, üç gün boyunca gece mezarı başında ateş yakılmaktadır (Fotoğraf: 62-63). Ayrıca bir ipe her gün bir düğüm atmak sureti ile 40. gün mezarının başına giden hoca kırkını tamam etmekte, o ipi de mezara gömmektedir.⁶⁵⁹ Yapılan mezarlık araştırmalarında bazı mezarlar üzerinde mumların yanmış parçaları bulunmaktadır (Fotoğraf 58-59). Mumların neden yakıldığı sorusuna yöre Türkmenleri; ölüm ve doğum yıldönümlerinin anılması gereğince yakıldığını bildirmektedir (K15).

Damal yöresinde yer alan mezarlıkların incelemesinde; eski mezarların genel itibari ile taş veya demir malzemeler ile yapıp mavi renge boyalı bir vaziyette olmasına karşı, son dönemlerde inşa edilen mezarların mermerden olup boya yapılmadığı gözlemlenmiştir. Eski mezarlıkların neden mavi renge boyandığı hakkında Damal Türkmenleri bilgi sahibi olmadıklarını bildirseler de, biz durumun göğün mavi renkte olması ile bağlantılı olduğu görüşündeyiz (Fotoğraf: 26-27-28-29-30-40).

Mezarlıklar üzerinde yaptığımız çalışmalarda dikkatimizi çeken diğer bir unsur da, mezarlıkların baş tahtası olarak bilinen kimlik bilgilerinin yazılı olduğu yer üzerine, kişinin fotoğraflarının yerleştirilmesi olmuştur (Fotoğraf: 32-33-34-35-36-37). Yukarıda buna benzer bir durumun Tu-kue kavminde de görüldüğünü bildirmiştik. Bunun yanında mezar taşları üzerine, ölen kişinin hususiyeti itibari ile anlamlı motiflere ve mezarlara bağlı paçavralara (Fotoğraf: 30 – 34) yer verildiği görülmektedir. Sağlığında misafirperver olan birisi için; kahve takımı, fincan, ibrik, âşık olan birisi için saz, asker ve silahlarla arası iyi olan birisi için ise tabanca, tüfek sembolleri işlenmiştir (K18) (Fotoğraf: 50-53-56). Mezarlıklar yöre Türkmenlerince temiz tutularak, özel dini günlerde sulanarak, üzerine gül suyu dökülüp, çiçek, şeker ve kolonya koyulmaktadır (K17) (Fotoğraf: 60-61). Mezarlıklarda eski Türklerde ölenler için dikilmekte olan ağaçların yerini çiçeksi bitkilerin aldığı görülüp, mezar üzerine koyulanların da eski Türk düşüncesinde yer alan saçı inancı ile alakalı olduğu düşünülmektedir.

⁶⁵⁸ A. Yalman, **Cenupta.....**s.269.

⁶⁵⁹ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**s.144.

Damal yöresinde cenazeye saygı duyulmaktadır. Cenaze evine yöre Türkmenleri zaman zaman uğrayıp ihtiyaç duyulabilecek durumların olup olmadığını kontrol etmekte, ihtiyaçlar da temin edilmeye çalışılmaktadır. Cenaze ile bir düğün çakıştığında ise düğünler ertelenmekte, erteleme durumu mümkün görülmediğinde ise cenaze sahibinden icazet alınmaktadır.

1.3.1. Yas Törenleri

Ailelerine, akrabalarına özellikle de atalarına önem göstermekte olan Türkler, sevdikleri şahsiyetlerin ölüm gününde ve ölümü üzerinden geçen belirli günlerde üzüntülerini belirtmek ve ölen kişinin ruhunu rahatlatabilmek amacı ile bir takım eylemlerde bulunmaktadırlar.

Eski Türklerin “yuğ” ismini verdiği bu yas törenlerinde; ölü çadırı etrafında at ile dolaşılır, saç - baş dağıtılarak kesilip, kulak ve yüz de bıçak yardımı ile kanatılmaktadır. Bunların yanında ölen kişinin atının kuyruğunun kesildiği ve atın da kurban edilerek gelenlere aş olarak dağıtıldığı bilinmektedir.⁶⁶⁰ Çok kalabalık olan cenaze törenlerinde ağlayarak kişinin yapmış olduğu kahramanlıklar anlatılmakta, ölen kişi ile beraber kendisine lazım olduğu düşünülen nesneler birlikte gömülmektedir. Cenaze sonrasında ise hep birlikte oturularak yemek yenilmektedir.⁶⁶¹ Yemeğin kokusunun göğe yükseltilmesi ile ölünün ve diğer ruhların hoşnut kılındığına inanılmaktadır. Hun ve Göktürkler döneminden itibaren ölünün gömülmesinden sonraki üçüncü, yedinci ve kırkinci günü ile ölüm yıl dönümünde aş verilir, kurban kesilir, hayırlar yapıp, yaslar tutulmaktadır.⁶⁶² Genellikle bu dönemlerde kadınlar tırnakları ile tekrardan yüzlerini kanatıp, saçlarını yolmaktadırlar.⁶⁶³ Yaşanılan yas faaliyetlerinde, ana mantık aynı kalsa da dönemsel olarak ve kavimden kavime küçük farklılıklar görülebilmektedir. Kazaklarda da maddi durumu iyi olan birisi öldüğünde yedinci gün halka yemekler verilip, sonrasında ölen kişinin sahip olduğu eğer ters bir biçimde kuyruğu kesilmiş olan atına konulmaktadır.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli...*,s.303.

⁶⁶¹ J.P. Roux, *Türklerin Tarihi...*,s.149.

⁶⁶² M. Eröz, *Eski Türk...*,s.79. ; J.P. Roux, *Türklerin Tarihi...*,s.150.

⁶⁶³ M. Eröz, *Eski Türk...*,s.79.

⁶⁶⁴ W. Radloff, *Sibirya'dan II...*,s.460.

Köktürkler döneminde birisi öldüğünde otağın girişinde gözaltları ve kulaklar bıçak ile parçalanıp, saçlar kesilmektedir.⁶⁶⁵ Kök Türk Devleti hakanlarından Bilge Kağan'ın ölümünde de oğlu İ-Jan Kağan tarafından düzenlenen büyük çaplı cenaze töreninde bütün millet kulak ve saçlarını kesip, en iyi atlarını, gök sincaplarını (kürklerini) ve kara samurlarını hediye niyetine sunmuşlardır.⁶⁶⁶ Türk milleti görüldüğü üzere, sevdikleri veya yakın oldukları kişilerin ölümüne karşı, duymuş oldukları üzüntüyü, kendilerinin canlarını yakarak göstermektedirler.

Gerçekleştirilecek olan yas törenlerine yakın ve uzak çevreden herkes davet edilmektedir. Kül Tigin'in yas töreninde de kalabalık olması için tüm memleketlerin temsilcilerine haber edilip gelmeleri beklenmiştir.⁶⁶⁷

Türklerin uygulamakta olduğu yas alametlerine Orhun Abideleri, Dede Korkut Hikayeleri de kaynaklık etmektedir. Bilge Kağan yazıtı Güney yüzü 11. ve 12. satırda *“Lisün Tay başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk... Altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip diki verdi, sandal ağacı getirip öz.. Bunca millet saçını, kulağını ... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.”*⁶⁶⁸ Şeklinde yas töreninden bilgiler verilip, gelenlerin yas evine değerli eşyalar bırakılarak, sevenlerinin kendilerine vermiş oldukları zararlar üzerinde durulmuştur. Dede Korkut Hikâyelerinde ise, Azrail'in gelmesi ile can arayışına giren Deli Dumrul anasına öldüğünde *“kargı gibi saçını yolar mısın ana”*⁶⁶⁹ sözleri ile yas alametlerinden “saç yolma” mateminden bahsedilmektedir. Bir diğer Dede Korkut Hikâyesi olan, Uşun Koca Segrek Destanında; ağabeyi için çıktığı yolda beklemesini belli bir süre sonra da gelmediği takdirde, *“aygır atımı boğazlayıp aşımı ver”* demiştir.⁶⁷⁰ Bu sözlerde öleceğini belirtmek manası ile Türk kültüründe yas alametleri olarak kabul edilen “aş verme” eylemi görülmektedir. Ayrıca dikkatimizi çeken bir diğer nokta da kurbanda erkek hayvan tercihi yapılmasıdır. Çalışmamızın kurban törenleri bölümünde kurban olarak sunulacak olan hayvanların erkek olması gerektiği yönünde bilgi verilmiştir. Bir diğer Dede Korkut Hikayesi olan İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyreğin Öldüğü

⁶⁶⁵ E. Esin, **İslamiyetten Önce.....**,s.104.

⁶⁶⁶ A. Taşağıl, **Kök Tengri.....**,s.172.

⁶⁶⁷ S. Gömeç, **Kök Türk.....**,s.179.

⁶⁶⁸ M. Ergin, **Orhun Abideleri.....**,s.87.

⁶⁶⁹ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.131.

⁶⁷⁰ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.204.

Destanında; Bamsı Beyrek ölmek üzereyken “*Ak boz atımın kuyruğunu kesin.....Ak çıkarıp kara giyin*” demiştir.⁶⁷¹ Bu bölümde de yas rengi olarak karanın yani siyahın tercih edildiği görülmektedir. Türk kültüründe de siyah, yas rengi olarak bilinmektedir. Ölen kişinin bindiği atın kuyruğunun kesilme işlemi Türklerde var olan yas alametlerinden bir tanesidir.⁶⁷² Bu duruma “Tullama” ismi verilmiştir, dul kaldı manası taşımaktadır.⁶⁷³ Zaman zaman da atların kuyruklarının zor geçecek savaşlar öncesinde kesilip tuğ yapıldığı görülmektedir. Bu durum ile de ölümün göze alındığı mesajı verilmektedir.⁶⁷⁴ Ölen birisi için kurban edilmiş olan hayvanların ölüm ötesinde tekrar canlanarak kurban sunulan kişi için faydalı olacağı düşünülmektedir.⁶⁷⁵ Oğuzlar’da ölen kişinin, atını öteki dünyada tekrardan kullanabilmesi için, at kurban edilerek derisi de mezarın etrafına dikilmektedir.⁶⁷⁶

Bu görülen durumların yanında, Oğuzların ölünün olduğu çadıra bayrak asma gibi bir yas alameti bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Kagnılı boylarının; ölen birisi için gerçekleştirdikleri matem törenlerinde müzik aletlerine ve oynamalara devam ettiği yönünde bilgiler mevcuttur.⁶⁷⁸ Yukarıda Yaşar Kalafat’ın, Damal Dadalı Türkmenlerinin de saz eşliğinde cenazelerini toprağa verdikleri bilgisine yer vermiştik.⁶⁷⁹

Damal yöresinde birisi öldüğünde, cenaze sahiplerinden erkekler saç ve sakal tıraşı olmayarak yasta olduklarını belli etmektedir. Cenaze yakını olan kadınlar ise yaklaşık olarak bir haftalık yas süresinde tırnakları ile yüzlerini çizerek, şiirsel bir eda ile ölen kişinin yaptığı veya yapmayı dilediği durumları ağıt yakarak dile getirmektedirler. Ayrıca yas süresi boyunca cenaze yakınları kadın, erkek fark etmeksizin ağırlıklı olarak siyah ve siyahımsı renkte kıyafetler giyinmektedir. Müzik, eğlence, televizyon izleme gibi durumlara da bir süre ara verilmektedir (K6).

Yasın paylaşılması amacı ile yöre Türkmenleri ve çevre yerleşkelerden gelen topluluklar, cenaze sahiplerine baş sağlığı dilemekte ve çay, şeker, yiyecek gibi temel ihtiyaç malzemelerini karşılamaktadırlar (K14).

⁶⁷¹ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.235.

⁶⁷² A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.198.

⁶⁷³ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.203 – 204.

⁶⁷⁴ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.198.

⁶⁷⁵ E. Esin, *Türk Kültür Tarihi....*,s.4.

⁶⁷⁶ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.83.

⁶⁷⁷ A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.196.

⁶⁷⁸ E. Esin, *İslamiyetten Önce....*,s.73.

⁶⁷⁹ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu....*,s.422.

Damal'da atkuyruğunun kesilmesi veya bağlanması durumu günümüzde nadiren görülsede geçmiş dönemlerde birisinin ölmesi durumunda bunun gerçekleştiği bilgisi mevcuttur (K18).

1.3.2. Don Değiştirme (Kılık Değişikliği)

Özellikle efsane, menkıbe ve hikâyelerde karşılaşmakta olduğumuz, Don değiştirme diğer isimleri ile kılık ve şekil değiştirme eski Türklerde dönemseldir. Bu durum yeri geldiğinde bir insanın ölümü sonrasında gerçekleşebildiği gibi normal yaşantısı döneminde özellikle de bir sıkıntı ile baş başa kaldığında görülmektedir. Çalışmamızın ölüm ve mezarlık bölümünde ölen kişinin bir kuş donuna girerek, uçup gittiğine inanılması hakkında bir takım bilgilere ulaştığımızı belirtmiştik. Konuya biraz daha detaylı bir şekilde bakacak olursak;

Şaman çok eski dönemlerden beri güçlü bir hayvanın biçimine, kendilerine ait olan koruyucu hayvanların ruhlarına dönüşebildiği inancına hâkimdir. Donuna girmek istediği hayvanın taklidini yaparak danslar etmek sureti ile amacına ulaşabileceğine inanmaktadır.⁶⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise, Türklerde hayvan donuna girme eylemi, Türklerin Budizm'i kabul ettiği dönemde görülmektedir.⁶⁸¹ Yani eski Türk dinine, bu durumun Budizm'den geçtiğini düşünmektedir.

Türklerin, yaşantılarında bazı özellikleri bakımından kendilerinden üstün olarak görmüş oldukları hayvanların kılığına girmeye ve onlara benzemeye çalıştıkları görülmektedir. Bu durumdan ötürü hayvan postları giyip, hayvanları temsil eden nesneleri yanlarında bulundurmışlardır. Eski Türklerden tüm silahları kullanabilen kişilerin usta ilan edilerek başlarına bir çift şahin kanadı takmaları da bu durum ile ilgilidir.⁶⁸²

Damal Türkmenleri ile gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmelerde ve araştırmalarımızda, ataları hakkında vermiş oldukları bilgiler arasında don değiştirme durumu dikkatimizi çekmektedir.

Damal'da bulunan ocaklardan bir tanesi Gözükkızıl ocağıdır. Sultan Gözükkızıl'ın Hamza, Süleyman ve Ali adında üç oğlu vardır. Antep'ten yola çıkan bu üç kardeş, Manisa'nın Turgutlu bölgesi civarlarında dinlenmek için durdukları bir

⁶⁸⁰ Michael Harner, **Şaman'ın Yolu**, (Çev. Asena Atalay), Dharma Yayınları, Kitap Matbaacılık (1. Baskı), İstanbul 1999, s.98 - 99.

⁶⁸¹ A.Y. Ocak, **Alevi ve....**,s.226.

⁶⁸² E. Esin, **Türk Koz...**,s.139.

yerde unutmuş oldukları bir şey için Ali'yi geri göndererek almasını isterler. Ali döndüğünde bir yılanın halk tarafından taşlandığını görünce, halkı durdurup kendisinin yılan donuna girmek sureti ile oradan yılanı uzaklaştırdığı bilinmektedir.⁶⁸³ Bir başka don değiştirme ise; Gözü Kızıl Ocağının bir ceddinin Rum diyarına gitmeyi istemesi ile gerçekleşmektedir. Rum diyarı sınırına kadar giden bu ceddin dışarıda askerler tarafından geçiş izni alamayınca, güvercin donuna girerek içeri girmeyi başardığı anlatılmaktadır.⁶⁸⁴

Damal'da don değiştirme işleminin genellikle bir kuş türü ile gerçekleştiği görülmektedir. Vermiş olduğumuz örnekler itibari ile güvercin donuna girdiği görülen Damal büyüklerinin, ölümsüzlük sembolü olarak düşünülen Turna kuşunun donuna girdiği de bilinmektedir. Özellikle cem törenlerinde ve önemli günlerde gerçekleştirilen semahlarda, kişinin turna kuşu rolüne büründüğüne inanılmaktadır. Çalışmamızın son bölümünde turna kuşu konusuna ayrı bir başlıkta yer verilerek, değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

1.4. Törenler

Türkler farklı sebeplerden dolayı zaman zaman bir araya gelerek törenler, kutlamalar yapmaktadırlar. Törenlerin bir bölümü kutsal olarak görülen Tanrı ve Yer – Sub ruhları için yapılmaktayken, bir bölümü de yaşamış oldukları sıkıntıları atlatmaları neticesinde gerçekleştirilen kutlamalardır. Türklerde törenlerin meydana gelmesinde Orta Asya coğrafyasındaki iklim ve tabiat şartları ile destanlara konu olan hususlar etkili olmuştur. Yani gerçekleştirilen törenler milli değerler taşımaktadır.⁶⁸⁵ Törenler rastgele yapılmayıp, belli yeri ve zamanı mevcuttur. Genel itibari ile de dağların doruklarında ve kutsal mağaralarda gerçekleştirilerek ata ruhları da anılmaktadır.⁶⁸⁶ Zaman bakımından da ayin ve törenler muayyen zamanlarda ve tesadüfî olaylar neticesinde gerçekleştirilmek üzere iki bölüme ayrılmaktadır.⁶⁸⁷

Eski Türklerin muayyen dönemlerinde gerçekleştirmiş olduğu ayinler; ilkbahar, güz ve yaz dönemlerinde icra olunurdu. Bu törenlerin çok eski zamanlardan

⁶⁸³ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.28.

⁶⁸⁴ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.7.

⁶⁸⁵ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.178.

⁶⁸⁶ H. Tanyu, **İslamıktan....**,s.46.

⁶⁸⁷ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.180.

itibaren gerçekleştirildiklerinden şüphe yoktur.⁶⁸⁸ En eski Türk kabilesi olarak bilinen Choularda törenler; ölüm, kıtlık, savaş gibi farklı durumlar dışında senenin sekiz ayrı tarihinde gerçekleştirilmektedir. Chou takvimine göre bu dönemler, kış dönümü (22 Aralık), ilkbaharın başları (5 Şubat), ilkbahar ekinoksu (22 Mart), yaz başlangıcı (6 Mayıs), yaz güz dönümü (22 Haziran), sonbahar başlangıcı (8 Ağustos), son bahar ekinoksu (24 Eylül) ve kış dönemi başlangıcı (8 Kasım) olarak sıralanır.⁶⁸⁹

Proto Türkler olarak bilinen Choularda (M.Ö. 1059 ile M.Ö. 249) ay ve güneş ayinleri, ateş ve su unsuru ekinoksları, bahar döneminde ve son bahar mevsiminde yapılır. Choular bahse konu bu dönemde kurban olarak öküz kesmektedirler.⁶⁹⁰ H'yung-nu'lar olarak bilinen Türk kavmi, yılın beşinci ayında büyük çaplı bir bayram organize edip göğe ve yere kurban sunmaktadırlar. Yılın sekizinci ayında ise ormanlık bir alan etrafında at koşumu gerçekleştirmektedirler.⁶⁹¹ Çin yıllıklarında da, her yılın başında Hun hakanının karargâhında bulunan tapınaklarda ayin ve törenlerin yapılmaktadır. Yılın beşinci ayında ise Lung Çeng isimli bölgede bir araya gelerek, Gök Tanrı ve Yer Su ruhları adına kurbanların sunulduğu bilinmektedir.⁶⁹² Hunların devamı bir topluluk olarak bilinen Tabgaçlar; Ataları, kağanlarının soyu, Yer ve Gök'ün kutsal ruhları için kurbanlar kesmekte ve ardından kendilerince kutsal görülen kayın ağacı dikmektedirler.⁶⁹³ Uygurlar ise bu festivalleri mart ayının dokuzunda gerçekleştirmektedirler.⁶⁹⁴ Görüldüğü üzere Türk kavimleri zorlu şartlar altında vermiş oldukları yaşam mücadelesinde, başlarına gelen durumlardan kurtulduklarında ve kutsal olarak gördükleri unsurlar karşısında çeşitli ritüeller ve törenler düzenlemektedirler.

Eski Türklerin yaşadığı coğrafyada kış şartlarının ağır geçmesi Türkleri genel itibari ile ekonomik yönden yıpratarak birçok imkândan da mahrum bırakmıştır. Yaz döneminde ise uzun ve çetin kış şartlarından kurtulup kendini toparlamaya başlayan Türkler bu durumlarını bayramlar ile kutlamışlardır.⁶⁹⁵ Bahara yani yaz dönemine

⁶⁸⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.46 – 47.

⁶⁸⁹ E. Esin, **Türk Koz**....s.93.

⁶⁹⁰ N. Bilgili, **Türk Mit**....s.17.

⁶⁹¹ W. Eberhard, **Çin'in Şimal**.....s.76.

⁶⁹² A. İnan, **Hurafeler**.....s.9.

⁶⁹³ A. Taşağıl, **Kök Tengri**....s.121.

⁶⁹⁴ S. Koca, **Türk Kültürünün**.....s.173.

⁶⁹⁵ S. Koca, **Türk Kültürünün**.....s.169.

girişin mutluluğu Hsiung-nulardan bu yana devam ederek kutlanmaktadır.⁶⁹⁶ Eski Türklerde 3. ay olan mart ayı yeni yılın ilk ayı olarak düşünüldüğünden, ilkbahar kutlamaları bu ayda gerçekleştirilmekte⁶⁹⁷ ve baharın gelişi, halk dansları, eğlenceler, oyunlar ve spor etkinlikleri ile kutlanmaktadır.⁶⁹⁸ Türklerin kutladığı bir diğer bayram olarak bilinen El oyun ve Halklar bayramında da halk bir araya gelerek toprağa şükranlarını sunar ve daha sonra kendi aralarında gerçekleştirdikleri güreş, ok atma, at yarışı müsabakalarında ise, Gök Tanrı'ya kendilerinin güçlerini gösterirler.⁶⁹⁹ Türkler bayram ve törenlere verdikleri önem dâhilinde, en güzel kıyafetlerini giyip, bayramı geçirecekleri yerleri süsleyerek ışık ve çiçekler ile de donatmaktadırlar. Ayrıca halk törene dâhil edeceği hayvanlarını çeşitli nazarlıklar, boyalar, boncuklar, desenli kumaşlar ile süslemektedir.⁷⁰⁰

Damal Türkmenleri doğum, ölüm, evlilik gibi konularda ve yılın belli dönemlerinde gerçekleştirdikleri; bahar festivalleri, nevrüz şenlikleri ve resmi bayramlarda törenler düzenlemektedir. Eski Türklerde görüldüğü gibi törenlerde kurban kesme, kan akıtma, giyilen kıyafete özen gösterme, hayvanların süslenmesi ve spor etkinliklerinin yapıldığı görülmektedir.

Damal Türkmenleri tarafından kapsamlı olarak düzenlenen bir tören de *“Atatürk’ün İzinde ve Gölgesinde Damal Şenlikleri”* isimli festivaldir. 1996 yılından bu yana Karadağların eteğinde Atatürk’ün silüetinin Temmuz ayında yamaca yansması ile düzenlene gelen bu festivale çevre illerden de yoğun ilgi gösterilmektedir. Festivalde, yöresel kıyafetler giyilerek, yöresel oyunlar oynandığı, yarışmalar düzenlenip ödülleri verildiği, türkülerin, şarkıların söylenerek eğlendirildiği bilinmektedir (K9).

1.4.1. Kurban Törenleri

Türklerde kurban uygulamasının; Tanrı, atalar ve Yer – Sub ruhlarına sunulmak üzere kanlı kurban ve kansız kurban (saçı) olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Kanlı kurbanda, kurbanın türüne göre belirlenen ve belirli şartları taşıyan at, koyun, koç gibi hayvanlar kesilerek kanının akıtılması amaçlanmaktadır.

⁶⁹⁶ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.175.

⁶⁹⁷ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.173.

⁶⁹⁸ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.180 – 181.

⁶⁹⁹ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.154.

⁷⁰⁰ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.177 - 178.

Kansız kurbanda ise; kan dökülmeyip, yine belirli şartları taşıyan hayvanlar öldürülmek yerine adak olarak doğaya serbest bırakılmaktadır. Bunun yanı sıra emek harcamak sureti ile kazanılan ürünlerin doğaya saçılması ile de Tanrı ve ruhlar için kurban sunulabilmektedir. Kurban Türkler için öteki âlem ile bağlantıların kurulmasında bir köprü olarak görülmektedir.⁷⁰¹

Türklerin yeri ve zamanı geldiğinde; doğum, ölüm, düğün, doğa olayları, savaş, barış, verilen antlar gibi her vesile ile kurbanlar sunduğunu görmekteyiz.⁷⁰² Amaç Tanrının ve ruhların hoşnutluğunun kazanılarak yapılan işlerden hayır beklemek olduğu gibi aynı zamanda, kötü ruhların başkanı olduğu düşünülüp, insanlara ve hayvanlara kötülükler gönderdiğine inanılan Erliğin belalarından da korunabilmektir.⁷⁰³ Belalardan korunabilmek adına verilen kurbanların yanında başlarına gelen hastalıkların def edilmesi için de kurbanların sunulduğu bilinmektedir. Hayvanların sahip oldukları renklere göre hastalık türlerine iyi geldiği düşünülmektedir. *“Gök at kurbanı baş hastalıklarının def’i, boz at kurbanı karın ve göğüs hastalıklarından korunma, doru at kurbanı vermeden sakınma, sarımtırak atlar romatizmayı uzak tutmak amacıyla kesilmektedir.”*⁷⁰⁴

İlk Türklerden itibaren kurban konusuna baktığımızda ana temanın aynı kalmakla birlikte bazı durumlarda değişiklikler yaşanabildiği görülmektedir. Bu değişiklikler genellikle yer, zaman ve sunulan kurban üzerinde görülmektedir. Kuzey Çin’deki Türk asıllı Chou hanedanı (M.Ö. 1059 – M.Ö. 249) atalarına sadakat timsali olarak koyun kurban etmektedir.⁷⁰⁵ Eski Türklerden bilhassa Tsinler, dini merasimin dört mevsimde, dört kurban kesmekten ibaret olduğuna uygun inanmışlardır.⁷⁰⁶ Hsiunglar, Çince Lung – Ch’eng adı verilen şehir veya kalede, Ötüken dağlarında, Orhun ırmağında ya da Temir ırmağı kıyısında, Çin takvimine göre yılda üç kez, birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarda ayinler düzenleyerek göğe, yere, hükümdar atalarına, Tanrı ve ruhlara kurbanlar vermektedirler.⁷⁰⁷ Hunlar senenin ilk ayında han sarayında, ilkbahar mevsiminin beşinci ayında Ongin ırmağı bölgesinde, sonbahar mevsiminde ise Tai-lin de Gök Tanrı’ya, atalarına ve tabiat

⁷⁰¹ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.230.

⁷⁰² A. Çay, **Anadolu....**,s.51.

⁷⁰³ A. İnan, **Eski Türk Dini....**,s.28.

⁷⁰⁴ S. Gömeç, **Türk Kültürünün....**,s.184.

⁷⁰⁵ A. Çay, **Anadolu....**,s.149.

⁷⁰⁶ Y.Z. Yörük, **Müslümanlık....**,s.33.

⁷⁰⁷ E. Esin, **Türk Koz....**,s.97.

güçlerine koyun ve at kurban etmekteydiler.⁷⁰⁸ Hunlar hakkında Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre yılın 5. ayında Lung- Çeng isimli şehirde atalara, yer-suya ve Gök Tanrı'ya kurbanlar sunmaktadırlar.⁷⁰⁹ Hun Türkleri yılın ilk ayında kağan sarayında, haziran ayında ise kutsal olarak gördükleri ırmak kenarında Tanrı ve iyeler için kurbanlar sunmaktadırlar.⁷¹⁰ Hun, Tabgaç ve Göktürkler her sene Gök Tanrı ve ölmüş olan ataları için kurbanlar kesmektedirler.⁷¹¹ Bir yılın ilk ayında Lung Çing ve Tamir ırmağı isimli bölgelerde Göktürkler, Uygurlar, Tailin'de sonbahar döneminde Hunlar, Gök Tanrı adına, atalara ve tabiat kuvvetlerine koyun ve at kurban sunmaktaydı.⁷¹² Köktürklerin yılın beşinci ayının ikinci yarısında, Kutlu Atalar mezarlığında Tanrı için kurbanlar verdiği bilinmektedir.⁷¹³ Kurbanların sunulduğu günler rastgele seçilmemiş olup; bahar, yaz ve sonbahar ekinoks tarihlerinde ve daha çok Tanrı makamı olarak görülen yerlerde sağlanmaya çalışılmıştır. Kök Türklerde kurban ayinlerinin genellikle yaz ve güz dönemlerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Zira bu dönemde ateş unsuru yani güneş zirveye varıp, aynı dönemde su unsuru da doğup yağmur olarak çokça yağmakta ve zıtlıklar dönemine girilmektedir. Ayrıca hem ateş saçan, yağmur ve rüzgâr meydana getiren Kök-luu yıldız sisteminin de aynı dönem kapsamında zirvede olduğu düşünülmektedir.⁷¹⁴ Türk kavimlerince yürütülen kurban törenlerinde dua bölümü de bulunmaktadır. Kendileri için önem taşıyan; sürüler, çocuklar, bunların yanında süt, arpa, ot gibi geçim kaynaklarının bereketi, yazları gitmekte oldukları yaylak arazinin güvenliği, herkesin refah ve huzur içerisinde yaşayabilmesi gibi yaşam faaliyetleri için dualar edilmektedir.⁷¹⁵

Türklerde sunulan kurban ögesi farklılık gösterdiği gibi sunulacak olan mevkide de değişiklikler görülmektedir. Kurbanın sunulduğu en yüksek makam olarak Gök Tanrı görülmektedir.⁷¹⁶ Bu düşünce doğrultusunda bayramlara Gök Tanrı'ya kurban sunarak başlanması gerektiği düşünülür.⁷¹⁷ Tanrı olan Ülgen için

⁷⁰⁸ A. Taşağıl, **Kök Tengri**.....s.84.

⁷⁰⁹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.3.

⁷¹⁰ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu**.....s.81.

⁷¹¹ S. Koca, **Türk Kültürünün**.....s.230.

⁷¹² İ. Kafesoğlu, **Türk Milli**.....s.302.

⁷¹³ S. Gömeç, **"Şamanizm ve...."**,s.42.

⁷¹⁴ E. Esin, **Türk Koz**.....s.68.

⁷¹⁵ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.80.

⁷¹⁶ S. Gömeç, **Türk Kültürünün**.....s.206.

⁷¹⁷ S. Koca, **Türk Kültürünün**.....s.174.

kesilecek olan kurbanın parlak donlu olması şartı aranmaktadır.⁷¹⁸ Bunun yanında hayvanların içerisinde en değerli olan ve göze daha çok hitap eden tercih edilmektedir. Gök Tanrının sahip olduğu kudretinden ötürü kurban ayini, sadece hükümdar tarafından yapılmakta⁷¹⁹ ve kurbanın kanının toprağa akıtılması ön görülmektedir.⁷²⁰

Türkler oluşan duruma ve zamana göre, kime kurban verileceği ve ne tür bir kurban sunulması gerektiği hususunu belirledikten sonra, verilecek olan kurban türünün de şartlarını sağlamaya çalışmışlardır. Kurbanın sunulduğu makam kutsal olarak görüldüğü için kurbanın da en iyi olanı verilmeye çalışılmıştır. Gök Tanrı inancına mensup Türkler, kurban için sunulacak olan hayvanın özellikle erkek ve parlak renkte olmasını makbul saymışlardır.⁷²¹ Kurban edilecek olan atlardan aygır olanı tercih edilmektedir.⁷²² Gök ve yer ile Ch'ih-yo' ya için sunulan kurbanlarda da genç ve erkek olması şartı aranmaktadır.⁷²³ Kurbanın erkek olan hayvandan tercih edilme durumu Dede Korkut Hikâyelerinde ziyafetler anlatırken; attan aygır, deveden buğra, koyundan da koçun kesildiğine yer verilmiştir. Yani erkek hayvanlar ön plana çıkmıştır.⁷²⁴ Sunulacak olan kurbanlarda hayvanın cinsiyeti ile birlikte dikkat edilen bir diğer husus da rengi olmuştur. Kurbanın beyaz renkli olanı tercih edilmeye çalışılmıştır.⁷²⁵ Devletlerin aralarında gerçekleştirilen törenlerde bir ırmak kenarı veya bir dağ başında atın beyaz olanı kurban edilmektedir.⁷²⁶ Kun kan (Hun- han- yeh) ile Çin arasında gerçekleşen bir antlaşmada renginin beyaz olduğu ifade edilen bir atın kurban edildiği bilinmektedir.⁷²⁷ Bir bilgiye göre de kurbanlık için seçilecek olan buzağının erkek ve kızıl donlu olanı seçilmeye çalışılmaktadır. Kanlı kurban sunulacağı zaman göze hitap eden, güçlü ve sağlıklı olan hayvanların tercih edildiği gibi kansız kurbanlarda da etin önemli görülen parçası ateş aracılığı ile kurban sunulmaktadır.⁷²⁸

⁷¹⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....,s.79.

⁷¹⁹ E. Esin, **Türk Koz**...,s.97.

⁷²⁰ E. Esin, **İslamiyetten Önce**.....,s.14.

⁷²¹ S. Gömeç, **Türk Kültürünün**.....,s.184.

⁷²² B. Ögel, **İslamiyetten**...,s.68.

⁷²³ E. Esin, **Türk Koz**...,s.94.

⁷²⁴ M. Ergin, **Dede Korkut**.....,s.21.

⁷²⁵ A. Çay, **Anadolu**...,s.52.

⁷²⁶ A. Taşağıl, **Kök Tengri**...,s.81.

⁷²⁷ S. Gömeç, **Türk – Hun**...,s.167.

⁷²⁸ E. Esin, **Türk Koz**...,s.107 – 108.

Tanrı ve ruhlar için sunulan kurbanların, yerine ulaşip ulaşmadığının ve ulaştıysa dahi kabul edilip edilmediği durumunun merak edilmesi üzerine; kendilerince geliştirmiş oldukları yöntemler dâhilinde kurbanların teyit edildiği bilinmektedir. Sunulan kurban sonrasında yağmurun yağması gibi hava olaylarının değişimine, akışına göre yorumlamalarda bulunmaktadır.⁷²⁹ Kurbanın kabulünün değerlendirildiği bir diğer uygulama da; kurban edilecek olan atın arkasına Kam tarafından fincan konulmasıdır. Kam'ın efsunları ile koyulan fincan atın kıpırdaması ile yere baş kısmı üzerine düşerse, kurbanın Tanrı tarafından kabul edildiğine inanılmaktadır.⁷³⁰

Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türkler, kurban için “*dolu – tolu*” kelimelerini kullanmışlardır. Alevi toplumu için de, içki bir çeşit kansız kurban yani saçı hükmünde sayılmaktadır. İçilen içkiye dolu denilmektedir.⁷³¹ Damal Türkmenleri de içki için dolu ismini kullanmışlardır. Yalnız burada alkollü içecek şart olmayıp, su da olabilmektedir. Çalışmamızda yer iyelerinden, su alt başlığı adı altında cemlerde gerçeğin ortaya çıkarılmasında doluya duaların okunarak içirildiğinden bahsetmiştik. Ayrıca Damal Türkmenleri ölen birisi için verilen lokmalarda yemeğin yanına “dolu” yani su koyulmasının makbul olduğunu bildirmektedirler (K2).

Alevi toplumunun günümüzde kutladığı bayramlarına bakıldığında; Gök Tanrı inancı ile bir bağlantısı bulunmayan Ramazan Bayramını kutlamayıp, Gök Tanrı inancında olan Kurban Bayramının gerekçelerini yerine getirmekte oldukları bilinmektedir.⁷³² Kurban bayramı en eski Türk toplumu olduğu iddia edilen Chou kavminden beri Türklerde görülen bir ritüeldir. Buna karşılık Ramazan bayramı Türklerin hayatına İslamiyet ile dâhil olmuştur. Bu durum çalışma sahamız olan Damal'da da müşahade edilmektedir. Yörede Ramazan bayramları kutlanmazken, Kurban bayramları kutlanmaktadır (K12).

Damal Türkmenlerinde kurban kesmenin amacı olarak Allah'ın rızasını, takdirini kazanmak vardır (K2). Kesilecek olan kurbanlar rastgele seçilmeyip, Tanrı'ya layık addedileni tercih edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum gereğince

⁷²⁹ E. Esin, **Türk Koz...**,s.95.

⁷³⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini...**,s.49. ; A. İnan, **Tarihte ve...**,s.103.

⁷³¹ M. Eröz, **Eski Türk...**,s.40.

⁷³² G. Arpacı, **Gök – Tanrı...**,s.52.

hayvan sakat ve zayıf olmayıp herhangi bir kusuru bulunmamalıdır. Ayrıca hayvanın genç, erkek ve rengi kızıl tonlara yakın olanı tercih edilmektedir.⁷³³ Kesilen kurban sonrasında lokma dağıtımı yapıp, ziyaret yerleri ve mezarlıklar ziyaret edilmektedir.⁷³⁴

1.4.1.1. Kanlı Kurbanlar

Türk düşüncesine göre kurbanların ikiye ayrıldığını belirtmiştik. Bunlardan kanlı kurbanlar, isminden de anlaşılacağı üzere kanlı canlı bir varlığın kurban olarak sunulmuş olduğu bir ibadet şeklidir. Tanrı, atalar ve ruhlar için sunulan bu kurbanlar ile hastaların iyileşeceği, kötü ruhların kendilerinden uzak duracağına inanılmaktadır. Kanlı kurbanlar, ıssız yerlerde genellikle de kayın ormanlarında Gök Tanrı'ya sunulmaktadır.⁷³⁵ Kimi dönemlerde ise asıl muhatabın Tanrı olduğu ancak aracı olarak görüldüğü için farklı nesnelere de kurbanın sunulabildiği görülmektedir. Örneğin Yakut Türkleri kurbanlarını, kendilerinin dikmiş olduğu kurban direğine sunmaktadırlar.⁷³⁶ Türkler bu kurban türünü, girdikleri savaşlardan alınan galibiyetler sonucunda Tanrı'ya teşekkür amaçlı olarak sunmuş olup ona minnettar kaldıklarını bildirmektedirler.⁷³⁷ Türklerin birçok konuda kurban sunmakta olduğu görülmektedir. Bir tür kurban sunma eylemi de istenilen bir durumun gerçekleşmesi sonucunda yaşanmaktadır. Konu ile alakalı olarak, Bayır bucak Türkmenleri içerisinde çocuğu olmayan aileler, gece saatlerinde nur ışığının indiğine inandıkları ziyaretgâh yerlerine giderek, bu bölgede kurbanlar kesip kanlar akıtmaktadırlar.⁷³⁸

Eski Türk kültüründe kurban için uygun görülen koyuna kutlu olan manasına gelen “iduk” ismi verilmektedir.⁷³⁹ Tanrı ve ruhlar için sunulacak olan kurbanın herhangi bir hastalığının ya da probleminin olmamasına özen gösterilmektedir. Hayvanlar içerisinde en iyisi hangisi ise kurban olarak onun sunulması uygun görülmüştür. Bu durumun yanında Türk düşünce sisteminden anlaşıldığı üzere kurban için erkek hayvan makbul sayılmıştır.⁷⁴⁰ Hunlar da, Gök Tanrı ve ataları için

⁷³³ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.118.

⁷³⁴ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.115.

⁷³⁵ S. Gömeç, **Türk Kültürünün.....**,s.181.

⁷³⁶ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2....**,s.174.

⁷³⁷ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.93.

⁷³⁸ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.218.

⁷³⁹ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu.....**,s.322.

⁷⁴⁰ A. İnan, **Tarihte ve.....**,s.100.

sunacağı hayvanların erkek olmasına dikkat etmişlerdir.⁷⁴¹ Ayrıca kurban edilecek hayvanın dış görünüşüne bakarak, saf ve beyaz olan tercih edilmeye çalışılmıştır.⁷⁴² Hun Shan-yusu da kurban olarak her yıl dağda rengini beyaz olarak tercih ettiği bir atı kurban sunmaktadır.⁷⁴³ Eski Türkler genel itibari ile Tanrılarına sunulacak kurbanların renklerinin açık olması gerektiği düşüncesindedirler.⁷⁴⁴ Kurban olarak karar kılınan hayvana da kesileceği güne kadar dikkat edilip, sütü sağılmayıp, yünü kırılmamaktadır.⁷⁴⁵ Gürcistan'ın Kvemo Kartli bölgesinde yer alan eski Türk yerleşkesi Borçalı'da günümüzde kurban edilecek olan hayvan iyi beslenip, incinmemesi için özen gösterilmekte, süslenerek dolaştırılmakta, sevilip hırçın halleri hoş karşılanmaktadır.⁷⁴⁶

Bu kurban türü her ne kadar “kanlı” kurban olarak bilinse de eski Türklerde Tanrının vermiş olduğu güce kan yolu ile erişildiğinden, kanın yere akıtılması çok doğru görülmemiştir. Bunun neticesinde kanlı kurbanlarda kanın yere akıtılması uygun bulunmamıştır.⁷⁴⁷ Kanın akıtılmama sebeplerinden bir tanesi de ruha saygısızlık yapılmış olduğu düşüncesidir.⁷⁴⁸ Türklerin bu tutumu İbn Fazlan'ın kayıtlarında, Türklerin hayvanları kesmedikleri bunun yerine koyun ve keçilerin başlarına vurma yolu ile öldürdükleri şeklinde yerini almıştır.⁷⁴⁹ Kurbanlık olarak sunulacak olan varlık bir at ise, kanını akıtmamak için boğmak veyahut bel kemiklerini kırmak sureti ile öldürülmeye çalışılır ardından kurbanın derisi, baş kısmı, ayakları ve kuyruğu bir sırığa asılır.⁷⁵⁰ Kanın yere akabileceği hususu için gerekli tertibatları aldıkları görülmektedir.⁷⁵¹ Kanın akabileceğine ihtimal verilen yerler de ot ile kapatılarak⁷⁵² kanın yere akmamasına özen gösterilmektedir.⁷⁵³ Çuvaşistan'da kurban edilecek olan koyunun akacak kanının yere dökülmesi

⁷⁴¹ A. Taşağıl, *Kök Tengri*...,s.85.

⁷⁴² J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol*...,s.202.

⁷⁴³ Y. Çoruhlu, *Türk Mit*...,s.141.

⁷⁴⁴ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956*...,s.23.

⁷⁴⁵ S. Koca, *Türk Kültürünün*...,s.232.

⁷⁴⁶ Oğuz Memmedli, “Borçalı İlinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Niğde 2015, s.87.

⁷⁴⁷ J.P. Roux, *Eski Türk Mit*...,s.83.

⁷⁴⁸ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol*...,s.218.

⁷⁴⁹ R. Şeşen, *İbn. Fadlan*...,s.12.

⁷⁵⁰ A. İnan, *Eski Türk Dini*...,s.50.

⁷⁵¹ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol*...,s.203.

⁷⁵² W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956*...,s.30.

⁷⁵³ F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.234.

engellenip bir kaba alınarak çam ağacının dibine döküldüğü bilinmektedir.⁷⁵⁴ Bu durumların yanında Türk inanışına göre kan faktörü kutsal kabul edilip, kut anlayışından başlayarak birçok alanda görülmüştür. Kişi evladına ismini dahi vereceği zaman öncelikle kan dökmesini beklemektedir.⁷⁵⁵ Kötülüklerden korunabilmek ve bereketli olması adına inşa edeceği evinin temel kısmına kan akıtmaktadır. Bu durum eski bir Türk geleneği olup Yakut Türklerinde de görülmektedir.⁷⁵⁶

Türklerin kanlı kurban olarak gördükleri ibadetin gereğini yerine getirirken dikkat etmekte olduğu hususlar vardır. Bunlardan birisi de kesilen kurbanlardan Ülgen adına olanların baş kısmının doğu yönüne denk gelecek şekilde ayarlanmasıdır. Türk düşünce sistematğinde doğu yönü Jüpiter'in, ejderha takımyıldızının, ağaç unsurunun ve mavi rengin konumlanmış olduğu yön olarak bilinir.⁷⁵⁷ Şamanlar sunmuş oldukları kurbanlarda hayvanın baş kısmının doğu yönüne denk gelmesine özen göstermektedirler.⁷⁵⁸ Türk halklarından birisi olan Çuvaşların da kurban edilecek koyunu doğu yönüne çevrilip kesmiş oldukları bilinmektedir.⁷⁵⁹ Doğu yönünün Türklerdeki kutsallığından geçmiş yazılarımızda bahsetmiştik. Bununla birlikte hayvanın baş kısmının doğu yönüne çevrilip kurban edilmesi hususu, güneşin doğuş yönü ile alakalı da görülebilir.

Kanın yere akıtılma memnuiyeti sonrasında dikkat edilen bir diğer konu da sunulan kurbanın, kemikleri olmuştur. Kurban edilmiş olan hayvanlardan geriye kalan kemiklerin kırılmaması ve köpeğe verilmemesine özen gösterilmektedir. Bu kemikler ağaca asma, toprağa gömme veya ateşe atma yolu ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Kurbanın geriye kalan kafatası ise bir sıraya asılmaktadır.⁷⁶⁰ Kemiklerin pişirilmesinde dahi kırılmadan ayrıştırılmasına özen gösterilip “kazancı” ismini taşıyan et pişiricilere verilerek pişirtilir bu kişilerden başkasının etin pişirimine karışması da yasak kılınmıştır.⁷⁶¹ Türk düşüncesine göre kurban kemiklerinin saklaması ölen ile toprak arasında devam etmekte olan bir ilişkinin varlığını

⁷⁵⁴ Y. Kalafat, *Altaylardan....*,s.137.

⁷⁵⁵ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.65

⁷⁵⁶ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.505.

⁷⁵⁷ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.39.

⁷⁵⁸ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.234.

⁷⁵⁹ Y. Kalafat, *Altaylardan....*,s.137.

⁷⁶⁰ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.184. ; A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.101.

⁷⁶¹ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*,s.50. ; A. İnan, *Tarihte ve.....*,s.105.

göstermektedir. Ayrıca kemik konusu üzerine bu kadar duyarlı olunması, öteki dünyaya tek parça halinde gidebilmesi ve tekrardan dirileceği inancından kaynaklanmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ise, kemiklerin yakılması durumu varlığın tekrardan dünyaya gelebilme durumunu tamamen ortadan kaldırmaktadır. Kurganların açılarak insan kemiklerinin yakılma sebebi tam olarak budur. İnsanın yeniden dünyaya gelme durumu ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁷⁶²

Damal Türkmenlerinde de kanlı kurbanlar, dönemsel olarak ve olağan dışı gelişen durumlar neticesinde Tanrı, ata ruhları ve diğer ruhlar adına sunulmaktadır. Kimi dönemlerde felaketler ve kötü ruhlardan korunmak maksadı ile kanlı kurbanlar sunulmaktayken bazı dönemlerde ise şükür niyetli olarak sunulmaktadır.

Damal yöresinde Gök Tanrı inancından beri devam eden kurban bayramının kutlanıp, ramazan bayramının kutlanmadığını belirtmiştik. Damal Türkmenlerinde kurban, genellikle tarikatlarda kesilmektedir. İki kişinin birbirlerine kardeş olarak tayin edilmeleri durumuna “Musahiplik” adı verilmiştir. Bu kişilerden bir tanesi öldüğünde, kardeşi olarak atanan kişinin kurban kesmesi gerekir. Musahibi diğer dünyada kendisine yardımcı olmasını beklemektedir ve kardeşine yardım maksadı ile kesilmekte olan kurbanlara “*dar kurbanı*” ismi verilmiştir (K18). Dar kurbanı ile alakalı olarak Yaşar Kalafat; “*Damal’ın Dadalı Türkmenlerinde ölen ebeveynin ardından çocuklar kurban kesmezler. “Kardaşlık” olarak ölenin kardeşi “Dar Kurbanı” keser. Bu yapılmaz ise, kardeşi ölünceye kadar ilk ölen kardeşinin ayakta beklediği inancı vardır.*”⁷⁶³” sözleri ile bölgede görülen dar kurbanı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yörede görülmekte olan bir başka kurban türü de kişinin tarikata girişinde huzura alınması ile kesmesi mecburi olan bir kurban çeşididir. Kişinin dileğinin kabul olması durumunda keseceğini bildirmekte olduğu bu kurban “*adak kurbanıdır*” (K18). Askere evladını gönderecek olanların, oğlunun sağ salim gittiği gibi dönebilmesi için koç kurban ettiği bilinmektedir. Kimileri ise kurbanı askerden evladı döndükten sonra sunmaktadır (K14). Ölüm ve mezarlıklar konusunda da ölen bir kişinin ruhu için, kişinin ailesinin durumuna göre 3’üncü 40’ıncı 52’nci günleri ve senesinde hayvanların kesilerek halka lokma olarak dağıtıldığını daha önce zikretmiştik.

⁷⁶² J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.218.

⁷⁶³ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.425.

Eski Türklerde olduğu gibi Damal yöresinde de kurban edilecek olan hayvanın seçilmesine özen gösterilmektedir. Hayvan sakat olmayacak, kör olmayıp, topallamayacak yani en iyisi olacaktır. İyisini koruyup da kötüsünün kesilmesi makbul olmamaktadır (K16). Bu durumun yanı sıra hayvanın erkek ve açık parlak renklerde olmasına dikkat edilmekte olup, yörede koç daha çok tercih edilmektedir (K17).

Damal Türkmenlerinde kurban kesilirken, kurbanın sahipleri öncelikle kurbana su ve tuz verip, boynuzlarına da birer elma takmaktadırlar. Daha sonra kurbanlık hayvan için gerekli tekmiller verildikten sonra kurban meydanda serbest bırakılıp, zakir tarafından nefesler söylenerek kurbanın bir işaret vermesi beklenir. Kurban işareti olarak melemesi veyahut terslemesi beklenmektedir.⁷⁶⁴ Edilen dualar sonrasında kurbanın sesini çıkarması bir işaret olarak düşünülerek kesilmektedir (K17). Melemesi ile beklenen işaret yukarıda fincanın düşmesi ile kurbanın kabul edilip edilmediği hususuna bakılması aynı inanç doğrultusunda değerlendirilebilmektedir.

Alevi toplumda kurban kesilmesi temel inanç esaslarından biridir. Özellikle kutsal olduğu düşünülen yatırlarda kurbanlar kesilerek, kurban etleri ile yapılmakta olan lokmalar halka dağıtılmaktadır.⁷⁶⁵ Bugün Damal'da Dedelik yapan Ali Ekber Göktekin de kendisinin küçük yaşta iken kurbanlarını kesmek için yüksek dağlarda bulunan ziyaret yerlerine çıkmış olduklarını ve orada bulunan dikili bir direğin yanında kurbanlarını sunduklarını, kurbanın kanını ise taşlarla çevrili olan ziyaretgâha akıtmaya çalıştıklarını belirtmiştir (K2).

Damal'da geçmişten bugüne devam etmekte olan bir durum da yine eski Türklerde görülen kurbanların kemikleri konusudur. Kesimi yapılan kurbanların kemiklerinin parçalanmaması hususuna dikkat edilir ve bu kemikler gelişi güzel bir yere bırakılmaz (K17). Kurbanın uzuvları ve kanının konulabilmesi için bir çukur eşilmektedir. Bu eşilen çukura kurbanın derisi, kanı, kemikleri ve geriye kalan her bir parçası konularak sır edilmek yani saklanmak üzere kapatılmaktadır. Pişirilmek üzere ayrılan parçaları ise kırılmadan kazana atılır, kemiklerin parçalanması için balta gibi aletler kesinlikle kullanılmamaktadır. Pişirilen kurban etlerine tuz ve suyun

⁷⁶⁴ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.42 – 43.

⁷⁶⁵ A. Yaman, **Alevilik.....**,s.310.

dışında bir maddenin kullanımı da kabul görülmemektedir.⁷⁶⁶ Bayırbucak Türkmenlerinde de kurbanın kanının çiğnetilmemesi sevap sayıldığından, kurban kanı bir çukur açılarak gömülmektedir.⁷⁶⁷ Eski Türklerde olduğu gibi Damal Türkmenlerinde de kan kutsal görülüp, evlerin bereketli olabilmesi için temel kısmına kurban kanının akıtılması, yeni alınan araçların kazadan beladan korunması için kurban kanının sürülmesi gibi uygulamalar benzerlik göstermektedir (K14).

1.4.1.2. Kansız Kurbanlar - Saçı

Türk kavimlerinde, bir dönem içerisinde kendi emekleri neticesinde üretmiş oldukları ürünlerinin kıymetli ve mübarek olanlarının Tanrı ve ruhlar adına sunulması saçı yani kansız kurban adını almaktadır. Kavimlerin sundukları saçı türleri yaşam şekillerine göre değişiklikler göstermektedir. Konargöçer toplumlarında; süt, yağ, kımız türünde ürünler, çiftçilik ile uğraşan kavimlerde; buğday, darı, şarap, tüccar kavimlerde ise; para tarzında ürünler saçı yani kansız kurban mahiyetinde sunulmaktadır.⁷⁶⁸ Eski Şamanlık döneminde ateş, toprak ve hava için çeşitli sıvılar⁷⁶⁹ aracılığı ile saçı yapılmaktadır. Amaç dört unsurun kutsanma durumudur.⁷⁷⁰ Saçı isminin de bu ürünlerin saçılması dolayısı ile verildiğini düşünmekteyiz. Tanrı ve ruhlar adına sunulan kansız kurbanların, uğursuzlukları arındırıp, uzak tutacağı, felaketlerden koruyacağı ve bereket sağlayacağına inanılmaktadır.⁷⁷¹ Bu düşünceye hâkim olan Türkler oluşan durumlara göre saçı saçmaktadırlar.

Konargöçer bir yaşam süren Türkler için hava olaylarının önem taşıyıp dönemselsel olarak yaşam kaybına da sebebiyet vermiş olduğu bilinmektedir. Bu durum dolayısı ile Türkler ilk gelen yağmur ve şimşeklerde başlarına kötü bir durum gelmemesi için, otağları etrafına ayran ve süt saçarak yani Tanrı'ya kansız kurban sunarak bir nevi kendilerinin korunmalarını dilemektedirler.⁷⁷² Altaylılar da, insanların arasında yaşayıp onları korumakla görevli olduğuna inanılan “yayık” isimli ruha saygı duymuşlar, bu ruh için ilkbahar döneminde kısırakların ilk sütü ile

⁷⁶⁶ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.46.

⁷⁶⁷ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.268 – 269.

⁷⁶⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.54.

⁷⁶⁹ Süt, kımız, ayran vs.

⁷⁷⁰ N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.12.

⁷⁷¹ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu.....**,s.306.

⁷⁷² B. Ögel, **Türk Mit.,C.2.....**,s.280.

karıştırılan yulaf ununu saçı olarak saçmışlardır.⁷⁷³ Altay Türkleri geçimlerini sağlamakta fayda sağlayan hayvanlarının ve kendilerinin hasta olduğu dönemlerde keçi, kısırak ve ineklerin ilkbahar dönemindeki ilk olarak sağılan temiz sütünü ruhlar için serpmektedirler.⁷⁷⁴ Türklerde hayvan unsuru ile sağlanmakta olan kansız kurban türlerinin bir tanesi de hayvanın doğaya salınarak dokunulmayıp, yenilmemesi durumudur. Bu tür kansız kurbanlara da “yağış” ismi verilmektedir.⁷⁷⁵ Eski Türklerde saçı olayının çokça görüldüğü bir diğer yer de düğün törenleri olmuştur. Saçının bereketi attiracağına inanılmakta olduğundan gelin evleneceği adamın yer ve sularını gezdiği esnada oraya saygı duyup, saçı sunmaktadır.⁷⁷⁶ Bayır bucak Türkmenlerinde, gelin erkek evine geçtiğinde atından inmeden önce evlerinin dam kısmında yani çatısında bekleyen damat, gelinin başından aşağı çerez, para, buğday saçmaktadır.⁷⁷⁷ Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin yapılan düğününde de altın ve gümüş olan paralar etrafa serpilerek, “saçı” olayı icra edilmiştir.⁷⁷⁸ Kırgız, Kazak ve diğer birçok Türk boyunda ise evliliği yapmış olan gelin, kayın babasının evine gelerek ocağa yağ saçmaktadır.⁷⁷⁹

Kansız kurbanların Türklerde görüldüğü bir diğer uygulamalar da dönemsel olarak gerçekleştirilen kutlamalardır. Türk halklarından olduğu iddia edilen Teleütler, ilkbahar ve sonbaharda yani yılda iki kez bir derinin üzerine süt dökerek Tanrı için kurbanlarını bu şekilde sunmaktadırlar.⁷⁸⁰ Başkurt kadınları da “karga toy” adını vermiş oldukları ilkbahar kutlamalarında kargalara darı ve süt verip, ayrıca Tanrıya olan şükürlerinin ifası için süt saçmaktadırlar.⁷⁸¹

Ateşe; yağ atılarak koku çıkarılması, mayalanan kımızın serpilmesi, tözlerin ağzının yağlanması⁷⁸², su saçmak, doğaya yiyecek bırakmak, taş atmak,⁷⁸³ Altay Türklerine ait bazı çadırlar içerisinden çıkarılmış olan sııklar üzerine türlü bezlerin

⁷⁷³ A. Anohin, *Altay Şaman.....*,s.13 – 14.

⁷⁷⁴ A. Anohin, *Altay Şaman.....*,s.35.

⁷⁷⁵ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.232.

⁷⁷⁶ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.320.

⁷⁷⁷ Y. Kalafat, *Bozulus.....*,s.232.

⁷⁷⁸ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.151.

⁷⁷⁹ A. İnan, “*Müslüman.....*”,s.27.

⁷⁸⁰ W. Radloff, *Sibirya’dan II....*,s.340.

⁷⁸¹ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.180.

⁷⁸² S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.182.

⁷⁸³ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu.....*,s.392.

asılması,⁷⁸⁴ Yakutlar tarafından ilkbahar bayramında ateşe kımız serpilmesi⁷⁸⁵ gibi durumlar da Türklerde görülen diğer kansız kurban örnekleri arasında yer almaktadır.

Damal Türkmenleri ile yapmış olduğumuz görüşmeler ve araştırmalar kapsamında yörede eski Türklerde görülen kansız kurbanların sunulmasına benzer ritüellerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ateşe yağ atılması ile çıkarılan kokuya benzer olarak yörede helva pişirilip koku çıkarılmaya çalışılmaktadır. İbadethane olarak kullandıkları cem evlerinde kansız kurban olarak lokmalar getirilmekte ve cem ibadeti esnasında dağıtılan bu lokmaların ibadet sonrasında kabulü için dualar edilmektedir.⁷⁸⁶ Eski Türklerde olduğu gibi Damal Türkmen düğünlerinde de saç uygulaması ile karşılaşılmaktadır. “Meyva” olarak adlandırılan kuru yemiş bir siniye⁷⁸⁷ koyularak, gelinin erkek evine gelişinde başından serpilme (K4). Hayvancılık ile geçimlerini sağlayan Damal Türkmenleri, sağdıkları ineğin ilk sütünü toprağa serpmektedirler. İlk sütün, ineğin yavrusuna dokunup hasta olabileceğini düşünenler olduğu gibi atalarından görmüş oldukları için sütü yere serpenler de bulunmaktadır (K16). Yukarı Gündeş köyünde ise ilk sağılan süt, suya dökülmektedir (K14). Altay Türklerinde bu durumun ruhlar için gerçekleştirildiğini belirtmiştik.

Damal’da cem ibadetlerinin yapılabilmesi için zaman zaman farklı illerden Dedeler getirilmekte ve bu Dedelerin geliş gidiş masraflarına karşılık buğday verilmektedir. Dede’nin kendisine verilen buğdayın içerisinde bir avuç olarak bereketin artması için kişinin ambarı içerisine dualar ederek serpmiş olduğu bilinmektedir (K2). Ayrıca yörede Hızır günlerinde de Damal Türkmenleri eski takvime göre Göcük – Zemheri ayları arasında komşularına bir kova arpa veya buğday vermektedirler.⁷⁸⁸ Saçı hakkında bilgilendirme yaparken saçının geçim kaynaklarına göre farklılıklar gösterdiğini söylemiştik. Damal Türkmenleri de hayvancılık ve çiftçilik ile geçimlerini sağlamakta olduklarından hayvansal ürünleri saç mahiyetinde kullanmışlardır.

⁷⁸⁴ B. Ögel, **Türk Mit., C.2...**,s.174.

⁷⁸⁵ C. Şener, **Şamanizm...**,s.31.

⁷⁸⁶ A. Çari, **Damal’da Birlenen...**,s.86.

⁷⁸⁷ Tepsi.

⁷⁸⁸ A. Çari, **Damal’da Birlenen...**,s.106..

1.4.2. Cenaze Törenleri

Türkler geçmişlerine ve atalarına vermiş oldukları önemden dolayı son yolculukları olan cenaze törenlerini de sıradan bir olaymış gibi geçiştirmeyip, ölen kişinin öteki dünyasında rahat edebilmesi için çeşitli ritüeller icra etmişlerdir. Ayrıca Türklerin ahiret inancına sahip olması cenaze törenlerini bu inanca göre şekillendirmiştir. İnançlarına göre, ölenlerden öteki dünyada iyiler uçmağa (cennet), kötüler ise tamuya (cehennem) gitmektedir. Ölenler ile birlikte öteki dünyada ihtiyacı olacağı düşüncesi dâhilinde de elbise, kılıç, koşum takımı, ipekli kumaşlar, kartal pençesi, mücevher gibi nesnelere kurganda yer vermişlerdir.⁷⁸⁹ Günümüzde de ölen kişinin arkasından sıkça duyduğumuz “uçtu, uçup gitti” şeklindeki sözcüklerde ölenin ruhunun bir kuş edası ile yükseklerle yani göğe yükseldiği belirtilmektedir.⁷⁹⁰

Türklerin Şamanist inançlarına genellikle ölüm sonrası gerçekleştirilen defin ve cenaze işlemlerinde rastlanmaktadır.⁷⁹¹ Eski Türk toplulukları ölen birisi için düzenledikleri törene “yoğ - yuğ” ismini vermişlerdir. Türklerin yas adetlerine bakıldığında da düzenlemenin devlet töreni şeklinde olduğu görülmektedir.⁷⁹² Kesin olmamak koşulu ile ölen birisi için gerçekleştirilen ölüm törenleri, 3’üncü 7’nci 20’nci ve 40’ıncı gün ile birinci yılında yapıldığı bilinmektedir.⁷⁹³ Altaylılarda ölen kişi için kırk gün sonunda “üzüt payramı”⁷⁹⁴ adı altında bir tören düzenleyerek hayvanlar kesip, pişirilen etleri toplu bir şekilde yemektedirler. Ayrıca törende bulunan ihtiyaçlar tarafından dualar okunmaktadır.⁷⁹⁵

Gerçekleştirilen cenaze törenlerinin içeriğinde yaşanan üzüntüden ötürü bir tür yas alametinin varlığı görülmektedir. Bu yas alametlerinden bazıları günümüze kadar devamlılığını sürdürmüştür. Eski Türklerde bir kişi öldükten sonra, hayattayken biniti olan atının kuyruğunun kesilmesi gibi bir adet söz konusudur. Hunlara ait kurganlarda bulunan atların kuyruklarının kesik ve yelelerinin ise örgülü olduğu tespiti bu meselenin çok daha eskilere dayanmış olduğunu göstermektedir. Atın kuyruğunun kesilmesi Kırgız, Kazak ve Oğuzlarda da görülmektedir. Bu durumun yanında ölen kişinin ikametine bayrak asılıp, yakınları tarafından siyah

⁷⁸⁹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.240.

⁷⁹⁰ J.P. Roux, *Eski Türk Mit....*,s.29.

⁷⁹¹ V.V. Barthold, *Orta Asya.....*,s.19.

⁷⁹² S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.235.

⁷⁹³ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.234.

⁷⁹⁴ Bayram.

⁷⁹⁵ A. Anohin, *Altay Şaman.....*,s.24

tonlarda kıyafetler giyiniilmektedir. Ölü gömme işlemi gerçekleştirilirken de elbiselerin ters giyilip, ata ters binilmesi, eyerinin ters takılması da yas alametlerinden sayılmaktadır.⁷⁹⁶ Dede Korkut Hikâyelerinden, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanında; Beyreğin öldüğünü duyan babası ve annesinin ak kıyafetlerini çıkarıp kara giyinmesi ve Banu Çiçek'in üzüntüsünden ötürü yanağını tırnakları ile yırtmış olması bizlere birisinin ölümüne duyulan üzüntü karşılığında gerçekleştirilen yas alametlerine örnek olarak gösterilebilir.⁷⁹⁷

Alevi – Türkmen toplumunda birisi vefat ettiğinde yapılması gerekenlerle Dede ilgilense de esasen o, bu görevle yükümlü değildir.⁷⁹⁸ Damal yöresinde birisinin ölümü üzerine cenaze töreni Dede öncülüğünde düzenlenmekte, cenazeye çevre il, ilçe ve köylerden fazlaca katılım sağlanmaktadır. Defin işlemleri tamamlandıktan sonra ölen kişinin herhangi bir düşkünlüğü yoksa ve maddi durumu da kötü değil ise bir hayvan kesilip pişirilerek, taziye için gelenlere lokma olarak dağıtılmaktadır. Verilen yemekler arasında kesinlikle yer alması gerektiği düşünülenlerden birisi de helvadır. Yemekler görevli aşçılar tarafından yemekhanenin mutfak kısmında pişirilmektedir. Helva ile alakalı olarak yöre Türkmenleri; *“pişen helvanın kokusunun ölüye gitmekte olduğuna inanmaktayız, hatta helva yapımına Damal’da koku da denmektedir. Ölmüşlerimizin hayrı için bir koku yapalım, çıkaralım da denilir. Hatta merhumun ruhuna sunulması gereken esas lokma helvadır. Herkesin de helvası yenilmemektedir, helvası yenilen kişinin aklanması gerekip, Dede tarafından razı olunarak sıkıntısı yoktur denilmelidir (K2) ; (K16).”*

1.4.3. Ant Törenleri (Dolu – Tolu)

Eski Türklerde kişiler ve devletler kendi aralarında kararını vermiş oldukları konuların gereğini yapacaklarına dair bir takım antlar içmektedirler. Hun Hakanı Hu han ye ile Çinli elçiler arasında 1. yüzyılda Hun Dağında gerçekleşen eski Türk antlaşmasında, gerekli kararlar alındıktan sonra kurbanlar kesilmiş ve ardından içmiş oldukları ant ile de antlaşmayı teyit etmişlerdir.⁷⁹⁹ Eski Türklerin ant törenlerinde şahit tuttıkları nesnelerin zaman zaman değişiklikler gösterdiği de bilinmektedir.

⁷⁹⁶ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.238 – 239.

⁷⁹⁷ M. Ergin, **Dede Korkut.....**,s.79.

⁷⁹⁸ A. Yaman, **Alevilik.....**,s.270.

⁷⁹⁹ A. İnan, **Eski Türk Dini.....**,s.31. ; N. Bilgili, **Türk Mit.....**,s.185.

Kimi dönemlerde kullandıkları ok, kılıç, bıçak gibi silah türlerine antlar edilirken kimi dönemlerde ise kan, kımız, süt ve şarap gibi içeceklere antlar edilip içildiği görülmektedir.

Eski çağlarda antlar bir kupa içerisine konulmuş kanın içilmesi ile kabul görülmektedir.⁸⁰⁰ Günümüz Türkçesinde de kullanılan “yemin içmek” deyiimi ant içmekten gelmektedir. Ant törenlerinde gerçekleştirilmekte olan uygulamalar ile Tanrı şahit gösterilerek konuşulan durumların yerine getirileceğinin sözü verilmektedir. Bazı Türk topluluklarının ant törenlerine bakacak olursak;

Eski Türklerde Alpler, düzenlenen törenlerde mertebelerine göre sıralanmakta, içki kadehleri ile kılıçlarını şahit göstererek, büyüklerine bağlı olacaklarına dair antlar içmekteydiler.⁸⁰¹ Hun Türklerinde ant, sadakat yemininde ve kardeşliğin kurulmasında içilmektedir.⁸⁰² Doğu Hunları antlarını, kurban edilmiş olan bir atın kanına hazırlanan bir içkiyi karıştırıp, buna demir unsurunun yerini tutan bir bıçak batırıp, Gök Tanrıyı şahit göstererek içmekteydiler.⁸⁰³ Yakut Türklerinde ise kesilen kurbanın kanına elin batırılması sureti ile ant törenleri yapılmaktaydı.⁸⁰⁴ Hunların göğü şahit göstermesine karşılık bazı Türk kabileleri ve İç Asya topluluklarının güneş ve ayı şahit tutmuş oldukları da bilinmektedir.⁸⁰⁵

Kan içmek sureti ile verilen antlarda zamanla kanın yerini şarabın aldığı görülmektedir.⁸⁰⁶ Şarabın “hayat suyu” olduğu yönünde bir düşünce oluşarak sembolleşmiştir.⁸⁰⁷ Eski Türklerde de hayat suyu, yeniden can veren su anlamı taşımaktadır.⁸⁰⁸ Bu düşünce doğrultusunda Oğuz beylerinin yapılan tasvirlerinde ellerinde birer kadeh görülmektedir. Kadeh, hükümdar şöenlerinde, ant içme yemininde kullanılmaktadır.⁸⁰⁹ Aynı şekilde Göktürk dönemi taş heykelleri incelendiğinde sol elde bir kadehin tutulmuş olduğu görülmektedir.⁸¹⁰ Türkiye’de yaşamlarını sürdüren Alevi ve Bektaşî zümreleri de Orta Asya da yaşamış olan atalarının adetlerine uygun bir vaziyette içki tüketmektedirler. İçmiş oldukları içki

⁸⁰⁰ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.191.

⁸⁰¹ E. Esin, *Türk Kültür.....*,s.2.

⁸⁰² E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.89.

⁸⁰³ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.97.

⁸⁰⁴ A. Çay, *Anadolu.....*,s.60.

⁸⁰⁵ E. Esin, *Orta Asya’dan.....*,s.77.

⁸⁰⁶ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.186.

⁸⁰⁷ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.187.

⁸⁰⁸ B. Ögel, *Türk Mit., (2010).....*,s.107.

⁸⁰⁹ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.111.

⁸¹⁰ B. Ögel, *İslamiyetten.....*,s.170.

için Orta Asya’da kansız kurban anlamına gelen “Dolu – Tolu” ismini vermişlerdir. Dolu, kansız kurban, ibadet, saçı yerine düşünülmektedir.⁸¹¹

Damal Türkmenlerinde ant eyleminin, kişiler arasındaki güvenin sağlanmasında, doğru ile yanlışın ayırt edilmesi gibi durumlarda çokça kullanılmış olduğu görülmektedir. Yörede edilen antlarda Tanrı şahit tutulup, adına yeminler edilmektedir. Damal Türkmenlerinde Ant eylemi ile çokça karşılaşmakta olduğumuz bir diğer yer ise ibadethane olarak kullanılmakta olan cem evleri olmuştur. Burada yöre Türkmenleri kendi aralarındaki problemleri çözme maksadı ile Dede öncülüğünde bir divan kurup, yaşanan bir hadisenin haklı ve haksız taraflarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Ancak tanıklar aracılığı ile çözülemeyen davalar, Dedenin dua ve beddualarda bulunmuş olduğu “dolu” isimli su aracılığı ile çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Dede dualarda bulunduğu doluyu her iki tarafında içmesini ister, inançlarına göre bu hayat suyunun haksız tarafı hasta ederek öldüreceğine inanılır. Damal Türkmenlerine göre haksız olan, bu suyu içmemektedir (K2). Bu durum görüldüğü üzere doğruların ortaya çıkarılması için kullanılan bir çeşit ant törenidir. Ayrıca dolu aracılığı ile çözüme kavuşan davalar sonucunda da gerekli cezai işlemler uygulanır ve daha sonra bu suçun tekrarının yaşanmaması adına yemin dolusu (üzüm suyu veya su) içirilmektedir.⁸¹²

1.5. Eşik

Türk düşüncesinde bir âlemden başka bir âleme geçişteki sınır kapısı olarak görülen eşik, iç dünya ile dış dünyayı birbirinden ayırmıştır. Bu düşünce doğrultusunda hareket eden Türk milleti, kendi benliğini koruyabilmiş ve kendi âlemine başkalarının dâhil olmasına engel olmuştur. Türklerde yaşanan durumların kendi içerisinde sır edilmesi, en küçük yapı birimi olarak kabul edilen ailede başlamaktadır. Aile içerisinde yaşananların eşik dışına çıkmaması ve dışarıdan gelebilecek olan tehlike unsurlarının içeriye dâhil olmaması eşik aracılığı ile sağlanmaktadır. Eşiğin; evin, ocağın koruyucusu olduğuna inanılmaktadır.⁸¹³ Eşik görüldüğü gibi burada koruyucu, kollayıcı rolü üstlenmektedir.

⁸¹¹ M. Eröz, *Eski Türk....*,s.58.

⁸¹² A. Çari, *Damal’da Birlenen.....*,s.100.

⁸¹³ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.187.

Türkler evin giriş kapısının alt kısmına eşik ismini vermişlerdir. Aile içerisinde özel olan durumların bu eşğin iç tarafında kalması gerektiği mantığı doğrultusunda dışarıdan gelen birisinin de bir âleme gireceği hatırlatılıp, eşğe basmaması konusunda uyarılmaktadır. Hanenin korunmasını sağladığı düşünülen eşğe basılmaması için verilen uğraş, Gök Tanrı inancından kalmadır. Altaylılar eşği; ataların omurgasına, sırtına benzetmiştir.⁸¹⁴

Damal Türkmenleri ile yapmış olduğumuz görüşmelerde eşik kelimesinin, bahsettiğimiz manasında kullanılmış olduğu ve değer verildiği görülmüştür. Bu durum dâhilinde eşğe basılması ve eşikte durulması günah sayılıp, ev içerisinde olan bitenlerin dış kısım ile ayrıldığı nokta olarak kabul edilmiştir (K10) ; (K18). Ayrıca Damal Türkmenleri Allah'ın nuru olarak gördükleri güneşin doğumu ile birlikte, inançları gereğince doğu yönüne ve doğu yönüne göre ayarlanmış olan eşiklere dua edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar (K16). Damal'da sıkça karşılaştığımız bir durum da hane içerisinde sevilmekte olan çocuklar için kullanılan “*evim eşğim*” deyimidir. Burada ev ve eşik kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır.

1.6. Ocak

Eski Türkler, yemeklerini pişirdikleri yerlere ocak ismini vermişlerdir. Bu ocaklar taşınır bir vaziyette olup, Türk düşüncesine göre kâinatın simgesi olarak düşünülen otağların tavanlarının orta kısmına denk gelecek şekilde ayarlanmaktadır. Bu bölümde yani kubbe merkezinde “*tügünük*” isimli duman deliği yer almaktadır. Türkler ateş ayinlerinin bir bölümünü bu ocaklarda gerçekleştirmektedirler.⁸¹⁵ Eski Türk çadırının tepesinde duman deliği, orta kısmında kesinlikle bir ocak yer almaktadır.⁸¹⁶ Ocak asıl manası ile aile kavramının karşılığı ve hayatın sürekliliğinin göstergesi olmuştur. Hanedeki bereket, soyun devamı bu ocağa bağlıdır. Bir hanede yanan ocak geçmiş atalar ile olan bağlantının devam ettiğine ata ruhlarından güç kuvvet alındığına işarettir.⁸¹⁷ Bir diğer anlamı ile üçayak altında ateş yakılan bir kazan anlamına gelen ocak, otağ içerisinde yaşayan ailenin birlik ve beraberliğini

⁸¹⁴ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.94 – 95.

⁸¹⁵ E. Esin, **Türk Koz....**,s.49. ; Emel Esin, “Tengricilik (Türklerde Gök Tapınağına Dair)”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 12, Kasım 1983, s.35.

⁸¹⁶ S. Koca, **Türk Kültürünün.....**,s.160.

⁸¹⁷ G. Arpacı, **Gök – Tanrı.....**,s.133 – 134.

sağlaması ile birliğin simgesi olarak değerlendirilmiştir.⁸¹⁸ Aynı zamanda da Türklerde merkez sembolizmi ile alakalı olup, esasen hâkimiyet, hükümdarlık sembolünü de ifade etmektedir.⁸¹⁹

Eski Türk kültüründe, ateş kültü ve aile ocağı arasında bir ilişki söz konusudur. “Ocak”, eski Türkçede ateş manasına gelen “od” kelimesinin karşılığıdır. Od ateşin bulunduğu yer manasına da gelmektedir.⁸²⁰ Ocağın sönmesi demek ailenin, soyun biteceği manasını taşımaktadır. Soyun varlığı için ocağın yanması önem taşır.⁸²¹ Soy manasına gelen ocak için Lübnan Türkleri de sevmediği kişilere “ocağın kararsın” şeklinde beddualar etmektedirler.⁸²² Görüldüğü üzere ocağın, soy anlamı taşıması dolayısı ile bir soyun bitmesi adına edilecek olan beddualarda soy yerine ocak kelimesi kullanılmaktadır. Ateş kültü ile aile ocağı arasında bulunan ilişki gibi Atalar kültü ile Ocak kültü arasında da bir bağlantı bulunmaktadır. Ocağın sürekliliğinin devam edebilmesi, atalarının o ocakta, o yurt içerisinde sürekli olarak yer alması anlamına gelmektedir. Ataların canının, yanan o ocak içerisinde tecelli ettiğine inanılır. Ateşin önemli olarak görülmesindeki sebeplerden birisi de budur.⁸²³

Türkler için önem arz eden ocak konusu ile alakalı gelenekler ve inançların olduğu görülmektedir. Öncelikle ateşin kutsallığından ötürü su aracılığı ile söndürülmesi, ateşe bıçak gösterilmesi, tuz dökülmesi yasaklanmıştır. Ateş kişilik sahibi olarak düşünülmüştür.⁸²⁴ Kırgız ve Kazak düğünlerinde evlilik yapan gelin, kayın babasının evine gelerek ocağa yağ dökmektedir.⁸²⁵ Buna benzer bir durum da Altay Türklerinin kuzeyinde bulunan Teleüt Türklerinde görülmektedir. Burada da yeni evli ailenin ziyaretine gelen arkadaşları ocaklarına yağ dökmektedirler. Ocağa bir şeyler atılması ile alakalı olarak Yakut Türkleri de, akşam yemeklerinde ilk önce ateşe bir lokma yemek atıp, içki verdikten sonra yemeğe başlamaktadırlar.⁸²⁶ Yağ ve yemek atılması ile güçlenen alev haneye bereket getirerek, soyun güçleneceğini sembolize etmektedir.

⁸¹⁸ E. Esin, **Türk Koz...**,s.103 – 104.

⁸¹⁹ N. Bilgili, **Türk Mit...**,s.11.

⁸²⁰ S. Koca, **Türk Kültürünün...**,s.229.

⁸²¹ S. Gömeç, **Türk Kültürünün...**,s.174.

⁸²² Y. Kalafat, **Bozulus...**,s.322.

⁸²³ M. Eröz, **Eski Türk...**,s.68.

⁸²⁴ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2...**,s.519 – 520.

⁸²⁵ A. İnan, **“Müslüman...”**,s.27.

⁸²⁶ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2...**,s.513 – 514.

Eski Türklerde görülen ocak kültü ile alakalı inançların Türkmenlerde devam ettiği görülmektedir. Alevi toplumunda ocağın manası, Dede ailelerini belirtmek anlamında kullanılmakta olan ve bir ailenin soyca bağlı bulunduğu erenin ismi ile anılan bir deyimdir.⁸²⁷ Alevi inancına sahip olan Dedelerin her birinin bağlı olduğu bir ocak olup, ocak soyundan gelmektedirler.⁸²⁸ Damal Türkmenlerinde ise Dedeler ve halk ile yapmış olduğumuz görüşmelerde; herkesin bağlı bulunduğu bir ocak olduğu ve bu durumun bir tercih meselesi olmadığı öğrenilmiştir. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin çocukları ve 12 İmamın devam eden kolları evlatlarının, bugün Ocak olarak devam etmekte olduğuna inanılmaktadır (K18). Damal yöresinde görev yapmakta olan Dedeler de belli bir ocağa mensupturlar. Yörede Dedelik ve Ocaklar sadece Damal yöresi ile sınırlı kalmayıp; Malatya, Maraş gibi illerden dönemsel olarak Dedelik yapmak için gelenler de bulunmaktadır (K7). Yöre Türkmenlerinin inancına göre ocaklar kutsal ve şifa kaynağı olarak görülmektedir. Damal'da varlığı bilinen, Gözükızıl Ocağına gidenlerin yüz felci, deri hastalıkları gibi yaşanan bedensel sıkıntılarına şifa bulabileceklerine inanılmaktadır.⁸²⁹

Eski Kılıç köyünde Dedelik yapmakta olan Ali Ekber Göktekin; *“Geçmiş yaşantılarımızda cemevleri olmadan önce, Dedelerin evleri ocak olarak ziyaret edilmekte, kutsal günlerde ise lokmalar dökülmekteydi. Damal çevresinde gitmiş olduğumuz ziyaretgâhlarda da taşlardan yapılmış ocaklar bulunmaktaydı. Şömineyi andıran bu ocaklar içerisinde ateşler yakıldığını hatırlıyorum* (K2).” demiştir. Bu durum ile bağlantılı olarak bugün hale Damal Türkmenleri yemek pişirim işlerini yaptıkları mutfakların yerine “ocak” ismini kullanmaktadırlar (K14). Yörede ateş ve ocak kutsal sayılmaktadır (K7).

Damal Türkmenleri için ocak, devamlılığın simgesi olarak görülmekte ve bu devamlılığın sağlanabilmesi için gerçekleştirdikleri bazı adetler bulunmaktadır. Damal Merkezde tanıdığı olduğumuz emekli öğretmen Şenel Yıldız; çocukluğunda ocağın devamlılığının sağlanabilmesi için annesinin kendisini akşam vakitlerinde küle gömdüğünden bahsetmektedir (K18). Damal Merkezde yaşamını sürdürmekte olan Fidan Atmaca'da; *“Çocukluğumda komşularımızın “ateşimiz karaldı,*

⁸²⁷ A. Yaman, **Alevilik....**,s.266.

⁸²⁸ A. Yaman, **Alevilik....**,s.150.

⁸²⁹ H. Türk, Z. Uyan, A. Kala, **“Sultan....”**,s.91.

ocağınızdan ateş almaya geldik” diyerek ocağımızdan ateş aldıklarını hatırlıyorum. Ancak döl vakti ile isimlendirilmekte olan davarların, ineklerin doğum zamanlarında ateş verilmemektedir. Bu dönem içerisine ocaktan ateş çıkarıldığı takdirde hayvanların ve bizlerin zarar göreceğine inanırdık (K10).” Bölgede insanın varoluşunun devamlılığını ocağın sağladığına inanılarak atalarından görülenler devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bir kimseye duyulan öfke, kin sonucunda “ocağın kararsın, ocağın yıkılsın, Allah ocağını batıra, kapın kapana” şeklinde edilmekte olan beddualar ile de kişinin ailesinin yok olup dağılması dilenmektedir. Ayrıca “kararmak” kelimesi burada matem, kötülük rengi olan kara renginden gelmektedir.

1.7. Doğa Olayları

Konargöçer yaşam tarzı ile hayatlarını sürdüren Türkler, doğa ile olan münasebetleri gereğince doğayı iyi bir şekilde takip etmiş ve var olan durumlar karşısında anlam yüklemelerinde bulunmuşlardır. Türk düşüncesine göre doğa olayları Tanrı hâkimiyeti altında olup, Tanrının insanlara karşı var olan hislerine göre değişiklik göstermektedir. Tanrı tarafından kişiöğluna verilecek olan ceza ve ödülleri bu dünyada doğa olayları aracılığı ile yansıtılmaktadır.

1.7.1. Şimşek – Yıldırım Çarpması

Gök Tanrı inancına sahip olan Türkler, göğün kutsal olarak görülmesinden ötürü gökten gelebilecek her duruma ayrı bir önem verip anlamlar yüklemişlerdir. Eski Türk inançlarına göre Tanrı, kişiöğluna karşı var olan tavrını göğün aracılığı ile iletmektedir. Gökte bulutların kararması, Tanrının kızmış olduğunu ifade ederek felaketler yağdıracağı anlamı taşımaktadır.⁸³⁰ Ön bilgi olarak görülen hava kararması ardı sıra gelen şimşek ve yıldırımlar da Tanrının yapılmış olan yanlışla karşı bildirdiği cezai eylemi desteklemektedir.

Türklerin yaşam koşulları gereğince taş yapılar yerine otağlarda kalmış olmaları kendilerinin ve hayvanlarının hava durumlarından fazlaca etkilenmelerine sebebiyet vererek can güvenlikleri için de tehlike arz etmiştir. Türkler bu durumun önüne geçebilmek amacı ile ilkbahar döneminin ilk yağmurlarında ve şimşeklerinde dışarıya çıkarak çadırlarının etrafına süt ve ayran saçmaktadırlar.⁸³¹ Tuva Türkleri de

⁸³⁰ B. Ögel, *Türk Mit., C.2...*, s.272.

⁸³¹ B. Ögel, *Türk Mit., C.2...*, s.280.

bu tür hava olaylarında saçı yani kansız kurban saçılması gerektiğini düşünerek bu şekilde hava olaylarındaki sertliğin durulacağına inanmaktadırlar.⁸³² Moğol halklarında da gök gürültüsünü gerçekleştiren varlık için kanlı ve kansız kurbanlar sunulduğu görülmektedir. Uygur Türkleri de aynı şekilde yaşanan olumsuz hava durumlarına karşı yıldırımın düştüğü yerde kurban kesilmesi gerektiği kanaatindedirler.⁸³³ Ayrıca Türk düşüncesine göre yıldırımın düşmüş olduğu yerden alınan ağaç parçalarının kötü ruhları uzak tutacağına inanılmaktadır.⁸³⁴ Bir eski Türk inanişına göre ise şimşek çakması uğursuzluk olarak görülüp özellikle şimşegin çaktığı yani isabet ettiği yerin Gök Tanrı tarafından cezalandırıldığına inanılıp o tür yerlerden uzak durulmaya çalışılmıştır.⁸³⁵ Görüldüğü üzere eski Türk halkları, yaşanan olumsuz hava durumlarının kendilerine daha fazla zarar vermemesi için kanlı ve kansız olarak kurbanların sunulması gerektiği inancındadırlar.

Damal Türkmenleri üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalarda göğü kutsal görerek gökten gelenlerin Tanrı tarafından gönderilmiş olduğuna inanmış oldukları görülmektedir. Bölgenin birçok köyünde fark edilmiş olduğu gibi Yukarı Gündüş köyünde de yaşanan şimşek, yıldırım çarpması gibi doğa olaylarında Allah'a dualar edilip, salâvat getirildiği bilinmektedir (K14). Ayrıca ardı arkası kesilmeyen sert yağışlarda özellikle de biçin zamanı olarak bildirdikleri hasat döneminde, sürekli yağın yağışlar ve yıldırım çarpması gibi durumların bölgede birilerinin kötülükler yapması sonucunda Tanrı tarafından gönderildiğine inanılmaktadır (K17). Eski Türklerde olduğu gibi Damal bölgesinde de olumsuz hava olaylarının sebebi olarak, Tanrı tarafından insanın cezalandırılmış olması görülmektedir.

1.7.2. Yağmur Duaları ve Yada Taşı

Geçimlerini hayvancılık ile sağlayan Türkler, yaşam alanlarını hayvanlarına uygun arazi ve iklim şartlarına göre tercih etmişler ve bu durum Türklerin konargöçer bir hayat tarzı sürdürmelerindeki sebeplerden birisi olmuştur. Dönemin şartlarına göre düşünüldüğünde, göç etmenin ve gidilecek olan yeni arazilerin bulunmasındaki zorluk itibari ile her kötü iklim koşulunda yeni yerler keşfedilip taşınmak yerine, ihtiyaçları olan iklim koşullarını Tanrıdan dilemektedirler. Bu

⁸³² S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.172.

⁸³³ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.34.

⁸³⁴ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.32.

⁸³⁵ E. Esin, *Türk Koz....*,s.116.

dilekler dönemsel olarak değişiklikler göstermektedir. Kimi zaman kendilerince kutsal olarak gördükleri ziyaret alanlarına gidip, kurbanlar sunarak isteklerini Tanrıya dua yolu ile bildiren Türkler, bazı dönemlerinde ise “yada” isimli bir taş aracılığı ile diledikleri vakit yağmur, kar, dolu yağdırıp, fırtına estirebileceklerine inanmaktadırlar. Yada taşı Türk kamları ve komutanlarının elinde bulunmaktadır.⁸³⁶ Konu ile alakalı Türk ülkelerini dolaşan seyyah İbn. Fadlan da seyahatnamesinde, yada taşı aracılığı ile Türklerin iklim olaylarına müdahalede bulunabildiklerine yer vermiştir.⁸³⁷ Ancak Türk düşüncesine göre yada isimli taş Tanrı ile kişioğlu arasında bir aracı görevi görmektedir. Yağışları düzenleyip, hava olaylarına yön verenin Tanrı olduğu bilinmektedir.

Çalışma bölgemiz olan Damal coğrafyasında da geçim kaynağının hayvancılık olması nedeniyle yağışlar bölge Türkmenleri için önem arz etmektedir. Geçmiş dönemlerde yağışların olmaması ile yaşanan kıtlıklara, hayvan hastalıklarına ve yetişmeyen otlaklara çare olabilmek adına ziyaretgâh olarak gördükleri Ilgar Dağı, Sivri Dağ gibi yüksek yerlere Dede eşliğinde herkes kadın, erkek, çocuk, yaşlı demeden çıkılarak kurbanlar kesilip, ateşler yakılarak, yağmurun yağması için dualar edildiği bilinmektedir. Eski Kılıç köyünde Dedelik yapmakta olan Ali Göktekin 1950 li yıllarda 7-8 yaşlarındayken yaşamış oldukları bir kuraklık sonucunda kadın, çocuk ayırmaksızın Sivri Dağ’a çıkıp yağmurun yağması için dua ettiklerini ve eve döndüklerinde yağmurun yağmış olduğunu tarafımıza aktarmıştır (K2). Yağan yağmuru Türkmenler, Tanrı’nın kendilerine vermiş olduğu bir hediye olarak görmektedirler. Yağan yağmurun bereket getireceğine inanılmaktadır (K14).

1.8. At Kuyruğunun Bağlanması ve Kesilmesi

Dönemin şartlarına göre atı olanlar bir buçuk asker olarak görülüp, özellikle savaş alanlarında sağlamış olduğu hız ve yükseklik ile avantajlı konumda bulunmaktaydılar. Atı evcilleştirmiş hatta bir savaş aracı yapmış olan Türkler, atlarını kendilerine yoldaş olarak görüp dost bilmişlerdir. Atlarını yanlarından ayırmayan Türklerin, atlarının üzerinde uyudukları, atların ölen sahibi ile birlikte gömüldükleri de bilinmektedir. Türkler için bu kadar önemli görülen ulaşım ve savaş

⁸³⁶ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.160.

⁸³⁷ R. Şeşen, **İbn. Fadlan....**,s.55.

aracı olan atlar, kuyruklarının kesilmesi ve bağlanması gibi durumlarla Türk inançları içerisinde yerini almışlardır.

Türklere has bir durum olarak bilinen atkuyruklarının bağlanması⁸³⁸ veya kesilmesi matem türlerinden birisi olarak görülmektedir.⁸³⁹ Eski Türklerde güç kudretinin saçta veya atkuyruğunda olduğu inancı mevcuttur. Bu durumdan ötürü savaş dönemlerinde düşman saç ve atkuyruklarının kesilmesi ile sıkça karşılaşmaktadır. Saç veya atkuyruğunun kesilmesindeki maksat düşman gücünün ortadan kaldırılmasıdır.⁸⁴⁰ Bu durum doğrultusunda bazı Şamanist inanca sahip olan kadınların da eşlerinin ölümü ile birlikte saçlarını kestiği bilinmektedir.⁸⁴¹ Bu durumu kadınların güçlerini kaybetmiş oldukları şeklinde yorumlamaktayız.

Eski Türklerde Alpler savaş öncesinde atlarının kuyruk kısımlarına savaşta ölebileceği ihtimali doğrultusunda düğüm atar, bu ölüm gerçekleşirse de düğümlenen kuyruk kesilerek savaşçının mezarı başına bir sırik ile tuğ olarak asılırdı.⁸⁴² Gerçekleştirilen bu işleme de “tullama” adı verilmektedir. Kelime “dul” sözcüğü ile ilgilidir, yani atının sahihsizliği ile bağlantılıdır.⁸⁴³ Ayrıca ölen kişiyi Tanrıya ulaştıracağı düşüncesi ile savaşçıların zaman zaman atlarıyla gömüldükleri bilinmektedir.⁸⁴⁴ Atkuyruklarının kesilmesi ve düğümlenmesi Türkler için vazgeçilmez yas geleneklerinden bir tanesi olmuştur. Hun kurganlarından çıkarılan at cesetlerinin kuyruklarının bağlı veya kesik oldukları görülmüştür.⁸⁴⁵ Hunlarda görülen bu inancın, Köktürklerin savaş atlarına kuyruklarını düğümlyerek binmeleri ile devam ettiği bilinmektedir.⁸⁴⁶ Ölen kişinin bindiği atının kuyruğunu kesilmesi durumu, Kırgız, Kazak ve Kalmuklarda da görülmüştür. Savaşa giden Alplerin atlarının kuyruklarını kestikleri bilinmektedir.⁸⁴⁷ Hazar Türklerinde ise atkuyruğunun kesilip düğümlenmesi yerine, ölen kişinin evinin önüne bağlanması âdeti görülmektedir.⁸⁴⁸ İslamiyet öncesi dönemde görülen bu eski Türk inancının, Sultan

⁸³⁸ B. Ögel, *İslamiyetten...*,s.203.

⁸³⁹ B. Ögel, *İslamiyetten...*,s.68. ; Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.124.

⁸⁴⁰ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.33.

⁸⁴¹ A. İnan, “*Müslüman.....*”,s.25.

⁸⁴² N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.198. ; E. Esin, *Orta Asya’dan...*,s.262.

⁸⁴³ S. Gömeç, *Kök Türk.....*,s.247.

⁸⁴⁴ N. Bilgili, *Türk Mit.....*,s.198.

⁸⁴⁵ N. Diyarbakirli, *Hun.....*,s.71.

⁸⁴⁶ E. Esin, *İslamiyetten Önce.....*,s.105.

⁸⁴⁷ A. İnan, “*Müslüman.....*”,s.24.

⁸⁴⁸ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.155.

Alparslan'ın Malazgirt savaşında atının kuyruğuna düğüm atması ile de devam ettiği görülmektedir.⁸⁴⁹

Eski Türklerde atkuyrukları ile ilgili görülen bir diğer husus da usta kahramanları belirtmek amacı ile atın kuyruğunun ipek ile bağlanması durumudur. Bu kahramanlar bütün silahları kullanmış olup aynı zamanda öne ve arkaya ok atabilme yeteneğine sahip usta kişilerdir. Ayrıca bu kişilerin başlarına bir çift şahin kanadı taktıkları da bilinmektedir.⁸⁵⁰

Damal Türkmenlerinde atkuyruğunun bağlanması hakkında yapılan araştırmalarda; geçmiş dönemlerde çokça düğün ve festival tarzı törenlerde atlarının kuyruklarını, şuan için bilmedikleri bir sebepten ötürü bağladıklarını ancak günümüzde bu durumun pek yaşanmadığını bildirmişlerdir (K16). Ayrıca Damal yöresi öğretmenlerinden Şenel Yıldız ile yapmış olduğumuz görüşmelerde, çocukluğunda ölen kişilerin atları var ise kuyruklarının bağladığını hatırladığını bildirmektedir (K18).

1.9. Demir ve Hayvan Kafası Üzerine Nazar Konusu

Geçmişten bu yana kötü ruhların varlığına ve nazar konusuna inanan Türklerin, kendilerine zarar verebileceğini düşündüğü varlıklardan korunabilmek adına, inançları gereğince farklı eylemler sürdürdükleri görülmektedir. Türklerin kutsallığına inandıkları unsurlardan olan demir; nazar ve kötü ruhlar konusunda koruyucu, kollayıcı durumundadır. Aynı zamanda demircilik mesleğinin de ilk Türklerden itibaren sürdürüldüğü bilgisi mevcuttur.

Altay dağlarının çevresine yerleştirilmiş olan Aşina sülalesi, bu bölgede bir dönem demircilik yapmış ve Avarlar için silah imalinde bulunmuşlardır.⁸⁵¹ Altaylılarda çok eski dönemlerden beri mahir demirciler olarak bilinmektedir.⁸⁵² Görüldüğü üzere demir işletimi konusunda usta olarak görülen Türkler, bir süre sonra demiri kendileri için silaha dönüştürerek savaş meydanlarında galibiyetler elde etmiş ve başlarına gelebilecek saldırılardan korunmuşlardır. Aynı zamanda demir yataklarının da Türk yurtlarında fazlaca bulunmuş olması durumu, silah yapımını destekleyerek Türklere siyasi bir güç sağlamaktadır.

⁸⁴⁹ E. Esin, *Orta Asya'dan...*,s.283.

⁸⁵⁰ E. Esin, *Türk Koz...*,s.139.

⁸⁵¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.171.

⁸⁵² İ. Kafesoğlu, *Türk Milli.....*,s.224

Türkler için demirin fiziksel olarak sağlamış olduğu üstünlük durumunun yanı sıra bir de kötü ruhlardan korumuş olduğuna yönelik inançlar bulunmaktadır. Türk düşünce yapısına göre göksel bir cisim olarak görülen demir, kötü ruhların uzaklaştırılmasında kullanılabilmektedir. Günümüzde ölen kişilerin üzerine metal bir cisim koyma ihtiyacı da buradan gelmektedir. Eski Türklerde din adamlığı yapan şamanlara ait giysilerinin döşlük bölümünde de bu mantık doğrultusunda metal maddelere yer verilmiştir. Şamanların vermiş oldukları mücadele esnasında, zırh görevi gördüğü düşünülmektedir.⁸⁵³ Kamların, kutsal bir nesne olarak gördüğü demir unsurunu tedavi, büyü ve yemin törenlerinde de kullanmış oldukları yönünde bilgiler mevcuttur.⁸⁵⁴ Yemin törenlerinde demir unsuru şahit tutularak, kılıçlar üzerine yeminler verilmektedir.⁸⁵⁵ Altay ulusunun dini lideri olan Akay Kine de demirin Tanrı'nın ve göğün sembolü olduğunu bildirmektedir.⁸⁵⁶

Eski Türk inancında koruyuculuğu ile bilinmekte olan diğer unsurumuz yer – sub ruhları, ata ruhları veya Gök Tanrı adına sunulmakta olan hayvanların kafaları olmuştur. Eski Türkler hayvanlara ait olan kafataslarını kötü güçlerden korunmak amacı ile veya akraba olduğu düşünülen kutsal bir canlının varlığını vurgulamak için bir nesne üzerine dikmiş oldukları bilinmektedir.⁸⁵⁷ Kötü ruhlardan koruyacağı düşüncesi doğrultusunda Chou sülalesi hükümdarı, ataları için sunmakta olduğu hayvanların kafalarını tapınaklarının yüksek yerlerine asmaktadır.⁸⁵⁸ Hsiung-nuların da ölen birisi için kurban edilen hayvanın kafatasını bir sıraya geçirerek diktikleri bilinmektedir.⁸⁵⁹ Bir inanışa göre at ve koyunların kesilip kurban olarak sunulması ile öteki dünyada kullanılabileceği inancı ile baş ve deri kısımları türbe etrafına dikilmektedir.⁸⁶⁰ Eski Türk kabilelerinde görüldüğü veçhile kurban edilen hayvanın kemiklerinin kırılma şekline, akacak olan kanına özen gösterildiği gibi kurbandan geriye kalan kafatasına da önem verilerek sıraya asıldığı görülmektedir.⁸⁶¹ Kurban olarak sunulup kafalarının asılmakta olduğu hayvanlardan birisi olan dağ keçisi, Türklerin yaşam alanı olan bozkır coğrafyasında temel besin kaynaklarından birisi

⁸⁵³ F. Bayat, *Ana Hatları*.....s.167.

⁸⁵⁴ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu*.....s.253 – 254.

⁸⁵⁵ E. Esin, *İslamiyetten Önce*.....s.97. ; B. Ögel, *Türk Mit.*, (2010).....s.67.

⁸⁵⁶ G. Arpacı, *Gök – Tanrı*.....s.164.

⁸⁵⁷ J.P. Roux, *Eski Türk Mit.*.....s.50.

⁸⁵⁸ E. Esin, *İslamiyetten Önce*.....s.13.

⁸⁵⁹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal*.....s.94.

⁸⁶⁰ E. Esin, *İslamiyetten Önce*.....s.13.

⁸⁶¹ S. Gömeç, *Türk Kültürünün*.....s.184.

olması ile önemli görülerek kaya motiflerinde de sıkça yer bulmuştur. Kültegin yazıtında da sembolik bir damga haline gelen dağ keçisi motifi bolluk ve bereket manası taşımaktadır.⁸⁶²

Birçok Türk kabilesinin, kurban olarak sunmuş oldukları hayvanların kafalarını, boynuzlarını, kendilerinin ve geçim kaynağı olan hayvanlarının yaşam alanlarına, kötülüklerden korunabilmek inancı ile asmakta oldukları bilinmektedir. T'u-küeler kurban edilen at ve koyun kafalarını değneğe, kazığa geçirmektedirler.⁸⁶³ Nazardan koruyacağı inancı ile Lübnan Türkleri de vurmuş oldukları kurtların kafatasını evlerinin salon bölümüne asmaktadırlar.⁸⁶⁴ Özbekistan'da bulunan Neanderthal isimli mezarlıkta bir çocuk mezarı çevresinde yaban keçisine ait boynuzlar ve çakmak taşından yapılmış bir yayın bulunmuş olduğu bilgisi mevcuttur.⁸⁶⁵ Kerkük bölgesinde ise yaşayan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin evlerinde koç motiflerinin yer aldığı görülmektedir.⁸⁶⁶ Bugün de, Anadolu coğrafyasının birçok hanesindeki kapılar üzerlerinde; koçboynuzu, koç kafası ve geyik boynuzu izlerine rastlanılmaktadır. Bu durum tamamen kötü ruhlardan korunma gayesi içermektedir.⁸⁶⁷ Günümüz Anadolu ve Azerbaycan topraklarında da evlerin ön cephe bölümüne koç veya geyik başı alçı malzemesi ile dekoratif bir unsur olarak yapılmaktadır. Bu gelenek nazar, sihir, tılsım konuları ile alakalıdır.⁸⁶⁸

Eski Türklerce nazar konusunun varlığına inanıldığından bu durumdan uzak kalabilmek için bazı uygulamalar yapılmaktadır. Gök Tanrı inancında bazı bitkilere kutsal gözüyle bakılarak, bu bitkiler aracılığı ile de Tanrı, insan ve ruh arasında engel teşkil eden durumların ortadan kaldırıldığına inanılmaktadır.⁸⁶⁹ Günümüzde yoğunlukla Doğu Anadolu, Güney Azerbaycan ve Kuzey Irak bölgelerinde “üzerlik” ismi ile bilinen bitkinin yakılarak, kötülük istenmeyen yerlerde dolaştırıldığı görülmektedir. Bu durum eski Türklerdeki “alaslama” ismi ile bilinen bez parçasının

⁸⁶² A. Taşağıl, **Kök Tengri**...,s.189.

⁸⁶³ J.P. Roux, **Eski Türk Mit**...,s.89. - W.Radloff, **Sibirya'dan I, 1954**...,s.132.

⁸⁶⁴ Y. Kalafat, **Bozul**...,s.319.

⁸⁶⁵ N. Drury, **Şamanizm**...,s.20.

⁸⁶⁶ A. Çay, **Anadolu**...,s.30.

⁸⁶⁷ A. Çay, **Anadolu**...,s.61.

⁸⁶⁸ A. Çay, **Anadolu**...,s.31.

⁸⁶⁹ N. Drury, **Şamanizm**...,s.86.

yakılarak dumanının dolaştırılma uygulamasıdır.⁸⁷⁰ Bu şekilde dumanın ulaşmış olduğu yerdeki kötülüklerin oradan ayrılacağına inanılmaktadır. Nazar konusu aynı zamanda “nefes” diye de belirtilmektedir. Karluk Türkmenlerinin inançlarına göre de çocuklarını nefesten korumak isteyen aileler, gün batımı öncesinde üzerlik isimli bitkiyi yakarak üç defa ateşe tuz atmaktadırlar.⁸⁷¹ Ürdün Türkmenleri de tuzun nazardan koruduğuna inanmaktadırlar.⁸⁷² Türk kültüründe ekmek ve tuz hakkının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan ve Karakalpakistan’da, gelen misafir tuz ve ekmek ile karşılanmaktadır.⁸⁷³ Tuz bir ikram sembolüdür. Eski Türk Mitolojisinde de tuzun Türk ataları tarafından bulunduğu bildirilmektedir. Tuz, Türklerce mukaddes bir yiyecek sayılarak, eski Türk ocaklarında ve mutfaklarında bir tuz kabının bulunması şart koşulmuştur.⁸⁷⁴ Kutadgu Bilig de de tuz ve ekmeğin bol tutularak insanlara yedirilmesi gerektiği şeklinde öğütler verilerek tuzun önemi hakkında vurgular yapılmaktadır.⁸⁷⁵ Türk uluslarınca koruyuculuğuna inanılan muska, tılsım gibi nesnelerin fazlaca kullanılması söz konusudur. Doğu Türkistan coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılarda tılsım, muska gibi nazardan koruduğuna inanılan birçok nesne bulunmuştur.⁸⁷⁶

Nazara karşı koruyuculuğu ile bilinen bir diğer unsur da kandır. Bayır bucak Türkmenlerinde kurban kesilerek kime adak olarak niyetlenmiş ise o kişinin anlına sürülmesi durumunda kişiyi kötülüklerden koruyacağına inanılmaktadır. Kesilen kurbanın kanının evin temeline akıtılması durumunda ise evin kazadan beladan korunacağına inanılmaktadır.⁸⁷⁷ Karluk Türkmenleri de kötü ruhların kendilerine musallat olması ve çocuklarının öldüğünü düşünmeleri sebebi ile daha sonradan doğacak olan çocuklarının hayatta kalmaları için erkek ile kız çocuklarının elbiselerini değiştirerek giyindirme, kulaklarını delme ve bakka yani dövme yapma gibi uygulamalar gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁸⁷⁸ Kendilerine nazar değmemesi

⁸⁷⁰ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.99.

⁸⁷¹ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.158.

⁸⁷² Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.286.

⁸⁷³ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu.....**,s.276.

⁸⁷⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş 4**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s.317.

⁸⁷⁵ Y. Hacib, **Kutadgu Bilig.....**,s.117.

⁸⁷⁶ A. İnan, **Hurafeler.....**,s.45.

⁸⁷⁷ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.268 – 269.

⁸⁷⁸ Y. Kalafat, **Bozulus.....**,s.157.

için tercih edilen bir diğer uygulama da tedbir amaçlı olarak Tanrı'ya sığınırım manası taşıyan, mavi boncukların takılmasıdır.⁸⁷⁹ Bu durum günümüzde de nazar boncukları ile devam etmektedir.

Damal Türkmenleri de eski Türklerde görüldüğü gibi nazara ve kötü ruhların varlığına inanmakta olup, kendilerini ve geçim kaynağı olan hayvanlarını kötülüklerden koruyabilmek adına bir takım uygulamaları mevcuttur. Eski Türklerde göksel unsur olarak görülüp kurtarıcılığına inanılan demir unsuru, Damal Türkmenlerinde kendi hane insanına bir zarar gelmemesi için ev girişlerine, hayvanlarına bir zarar gelmemesi için de hayvanlarının kalmış oldukları ahırların girişlerine nal parçası şeklinde asıldığı görülmektedir. Tüm evlerde olmasa da özellikle eski köy evlerinde bu durum ile sıkça karşılaşmaktadır. Bir diğer kötülüklerden korunma yolu olarak görülen kurban kafalarının duvarlara asılması durumu günümüzde çok fazla devam etmemiş olsa da eski yerleşimlerin hane ve ahır duvarlarında koçboynuzları şekli ile yerini almıştır (K16) (Fotoğraf: 65). Koçboynuzlarının yerini zaman zaman öküz boynuzlarının almış olduğu da bilinmektedir. Bereketi simgelediği düşünülen öküz boynuzları genel olarak ahırlarda görülmektedir (K18). Yörede evlere ve ahırlara asılan nallar, koçboynuzları ve demir parçaları ile hane sakinlerinin ve hayvanların nazardan ve kötülüklerden uzak tutulacağına inanılmaktadır (K14). Damal Türkmenlerinin demir ile ilgili var olan inançlarından birisi de, bir kişinin ölümü üzerine cesedinin şişmesine engel olduğu düşüncesi ile üzerine bıçak, makas gibi materyallerin bırakılmasıdır.⁸⁸⁰ Önceki belirtmiş olduğumuz konularda da demirin Türk düşüncesinde ruhun bendenden ayrılışını kolaylaştırdığına inanıldığını bildirmiştik. Bu duruma göre Damal Türkmenleri, eski Türk inançlarını uygulamada devam ettirmekte ancak eylemlerin gerçekleştirilme sebebi hakkında bilgi eksikliği yaşamaktadırlar. Genel itibari ile atalarından görmüş oldukları durumları sorgulamaksızın devam ettirmektedirler.

Damal Türkmenleri kendilerine zarar verebilecek bir durumun da kötü bakışlardan gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Bu durumu nazar değmesi olarak gören Türkmenler, nazar değen kişinin sürekli bir şekilde başına aksilikler geleceğini, işinin rast gitmeyip, türlü türlü hastalıklar geçireceğini düşünmektedirler.

⁸⁷⁹ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu....**,s.202.

⁸⁸⁰ A. Çari, **Damal'da Birlenen.....**,s.138.

Yörede birçok probleme çare bulunduğu gibi nazar konusuna da farklı çözümler sunulmaktadır. Din adamlığı yapmakta olan Dedeler, kâğıtlara yazmış olduğu duaları cevşen içerisine koyarak, nazar değdiği düşünülen kişinin sürekli boynunda veya üzerinde taşımasını istemektedir. Bunun yanında çıra yakarak tütsüleme yapılır. Ayağının altından alınan bir toprak parçası suya atılır, toprağın dibe çökmesi durumunda nazarın devam ettiği, suyun üzerinde kalması ile de geçeceğine inanılmaktadır. Nazardan kurtulabilmenin bir yolu olarak da yüze yapılan dövmele görülmektedir. Özellikle çocukların ölümü sonrasında yeni doğan bebeğin korunması için yüz bölgesine dövme yapılmaktadır. Nazarın hayvanlara değmiş olduğu düşünülürse de tuza dua edilerek hayvanlara yedirilmektedir. (K17) Damal Türkmenleri de eski Türklerde olduğu gibi tuza önem vererek birçok inancı içerisinde bulundurmaktadır. Eski dönem evliliklerinde dahi gelin ilk gideceği komşularına tuz götürerek gitmektedir. Yapılan durumun doğumu kolaylaştıracağına inanılmaktadır (K14).

1.10. Falcılık

İlk insan toplulukları iyi addettikleri ruhlar ile bağlantılar oluşturabilmek ve başlarına gelebileceğini düşündükleri hastalık, kötülük gibi durumlardan uzak kalabilmek için büyücülük faaliyetleri yürüterek yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır.⁸⁸¹ Konargöçer bir vaziyette yaşamlarını sürdürüp, iyi ve kötü ruhların varlığına inanan eski Türkler hakkında yapılan araştırmalarda da, doğanın kendilerine karşı oluşturabileceği olumsuz etkiler ve diğer topluluklardan gelebilecek zararlara karşı tedbirler alabilmek amacı ile türlü falcılık işlemlerine başvurdukları görülmektedir. Ayrıca Türklerde dini konularda hocalık yapan Şamanlar, yaşamı anlama çabalarına girmiş ve zamanla Tanrı, doğa, insan arasında bir tür bağlantı kurup toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Zaman zaman ise insanların var olan sorularına cevap olabilmek adına bazı nesneler aracılığı ile bir tür falcılık olaylarına girmişlerdir.⁸⁸²

⁸⁸¹ S. Mömin, *Şamanizm...*, s.83.

⁸⁸² İleriş Yıldırım, “Unutulmuş Bir Gelenek: Aşık Kemiği Falı”, *Türkküm 2018 - Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi*, Eylül 2018, s.696.

Şamanizm de falcılık başlıca bir unsur olarak kabul edilmekte ve eski Türkler fal için “ırk” kelimesini kullanmaktadırlar.⁸⁸³ Bunun yanında “ırk” kelimesinin şekiller manasında kullanıldığı da görülmektedir. Bu minvalde üzerinde şekillere yer verilen bir zarın atılarak gelen kısmı üzerine yorumlamalar yapılmaktadır.⁸⁸⁴ Bunun yanı sıra bir de “Alamet/Fal kitabı” manasına gelen “İrk Bitig” adında yazılı metinler bulunmaktadır. Burada da bahse konu bu metinler içerisinde olumlu ve olumsuz içerikler mevcut olup, atılan zar sonucuna göre belirlenen metin üzerine yorumlamalar yapılmaktadır.⁸⁸⁵

Türkler ve Moğolların falcılık konusunda tercih etmiş olduğu en eski ve en çok kullanılmakta olan yöntem ise kürek kemiğinin kavrularak kehanetlerde bulunulması olmuştur.⁸⁸⁶ Bu konuda aynı zamanda savaş planları yapan Türklerden Hun, Göktürk hakanları savaş öncesinde fal baktırmışlardır.⁸⁸⁷ Hun hükümdarı Attila, 542 senesinde Romalılara karşı başlatacağı savaş öncesinde kürek kemiği ile baktırmış olduğu falın sonucuna göre savaşın başlangıç tarihini belirlemiştir. Asya Türklerinin de fal bakma işlerini özellikle kürek kemiğinin kavrulması ile sağlamış oldukları bilinmektedir.⁸⁸⁸ Savaş planları yanında hasta evinde kurban edilmiş olan koyun veya keçinin kürek kemiği ile fal bakmakta olan şaman, hastanın durumu hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.⁸⁸⁹ Kazaklarda koyun dışkısı ve yine koyunun kürek kemiği ile fal bakıp gelecek hakkında ve kaybolmuş olan bir şeyin bulunabilmesi konusunda ipuçları yakalamaya çalışmaktadır.⁸⁹⁰

Türklerde fal bakma türleri arasında ateş unsurundan da yardımlar alınmaktadır. Közün duruşu, ateşin alevi, odunun çıkarmış olduğu ısıklık benzeri sesler aracılığı ile gelecek hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır.⁸⁹¹ Özellikle Kırgız, Nogay, Kazak halkları ateş, odun ve közün yardımı ile fal bakmakta ve neticesinde gidilecek olan yolun akıbetini öğrenmektedir.⁸⁹² Konar göçer Türk toplumlarında

⁸⁸³ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.151.

⁸⁸⁴ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.49.

⁸⁸⁵ J.P. Roux, **Eski Türk Mit....**,s.97.

⁸⁸⁶ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol....**,s.76.

⁸⁸⁷ B. Ögel, **Türk Mit.,C.2....**,s.580.

⁸⁸⁸ S. Gömeç, **Türk Kültürünün....**,s.191. ; S. Gömeç, **“Eski Türk İnancı....”**,s.96.

⁸⁸⁹ İ. Yıldırım, **“Unutulmuş....”**,s.701.

⁸⁹⁰ W. Radloff, **Sibirya’dan II.**,s.482 – 483.

⁸⁹¹ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.158.

⁸⁹² C. Şener, **Şamanizm....**,s.45 – 46.

görülen bir diğer fal bakma yöntemi de aşık kemiği ile fal bakmadır.⁸⁹³ Zar gibi atılan aşık kemiğinin gelen yüzüne göre olumlu veya olumsuz değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Hayvancılık ile geçimlerini sağlayan eski Türkler, dışarıda kalan veya kaybolan hayvan sürülerinin yırtıcı hayvanlar tarafından zarar görmemesi için, kurtağzının bağlanması adı altında işlemler yapmakta ve bu şekilde hayvanlarına yırtıcı güçlerin zarar vermeyeceğine inanmaktadırlar. Bu durum Azerbaycan’da ve Karaçay Türklerinde de görülmektedir. Aranan hayvanların bulunması halinde yapılan uygulama neticesinde bağlandığına inanılan kurdun ağzı açılmakta, kurt ölüme terk edilmemektedir.⁸⁹⁴

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra da günlük hayatlarında yaşadıkları tabiat olayları, hava durumu, denk gelmiş oldukları hayvanlar ve çok daha fazlasından kehanetler çıkarmakta gelecek hakkında tahminler yürütmektedirler.⁸⁹⁵ Din değişimi ile bu tür uygulamalardan vazgeçilmemiştir. Bu durumu Abdulkadir İnan; “*Fal baktırmak, iptidai şamanizmin bütün kişiöğlunun ruhunda bıraktığı ve tedavisi kabil olmayan hastalıklardan biridir.*” sözleri ile bildirmektedir.⁸⁹⁶

Damal Türkmenleri de kendilerinin ve geçim kaynakları olan hayvanlarının başlarına bir durum gelmesi halinde veya bir konu üzerine, gelecek hakkında meraklarını giderebilmek amacı ile fal bakma veya baktırma eylemlerinde bulunmuşlardır. Fal konusunu, en fazla kaybolmuş olan hayvanlarını zarar görmeden bulabilmek için kullanan Damal Türkmenleri, dualar aracılığı ile eski Türklerdeki adı ile kurtağzı bağlama işlemini gerçekleştirmektedirler ve yine hayvanın sağ salim bir şekilde bulunması ile kurdun ağzının açılması için dualar edilmektedir. Yalnız bu yöntem günümüz teknolojisinin gelişmesi ile eskisi kadar tercih edilmemektedir. Elde bulunan araç ve gereçler ile yapılan aramalar genel itibari ile sonuç vermektedir (K17). Geçmiş dönemlerde de kaybolan veya çalınmış olduğu düşünülen nesneleri bulabilmek adına falcılara gidilmiş olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Günümüzde bu tür konular ile ilgilenen kimse bulunmamaktadır (K3).

⁸⁹³ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.86.

⁸⁹⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı”, **Sosyal Bilimler**

Enstitüsü

Dergisi,

Cilt:1, Sayı: 20, Haziran 2006, s.277 – 278.

⁸⁹⁵ İ. Yıldırım, “**Unutulmuş....**”,s.697.

⁸⁹⁶ A. İnan, **Tarihte ve....**,s.159.

Damal yöresinde falcılık işlemlerinin sürdürüldüğü bir yöntem de kutsal olarak görülen ateş aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Ateşin yanma şekline ve çıkarmakta olduğu seslere göre gelecek hakkında yorumlamalar yapılmaktadır. Ev içerisindeki ateşten çıkan seslere göre de misafirin geleceği kanısına varılmaktadır (K3).

Eski Türklerde falcılık işlemlerinde hayvan türlerinden en fazla koyun ve keçinin kullanıldığı görülmektedir. Damal Türkmenleri de koyunun arka bacağından çıkarılan aşık kemiklerini evlerinde ipe geçirilmiş bir vaziyette veya kavanoz içerisinde saklamaktadırlar. Şuan için herhangi bir falcılık işlemlerinde kullanılmayan aşık kemikleri ev içerisinde sadece görsel amaçlı muhafaza edilmektedir (K2).

1.11. Kurşun Dökme

Kurşun dökme işlemi Şamanizm inancına bağlı geleneklerden birisi sayılmaktadır. Bu inanç aynı zamanda kut dökme, kut koyma adı altında gerçekleştirilerek, kötü ruhlarca çalındığı düşünülen kutun geri getirilmesini hedeflemektedir.⁸⁹⁷ Başkurlara göre de bir kimse korkar ya da farklı bir sebepten ötürü hasta olursa, o kişi için “kut kuymak” veya “can dökmek” anlamına gelen kurşun dökme işleminin yapılması gerekmektedir. Bu uygulamada ateşte eritilmiş olan kurşun, oturtulan hastanın başında bulunan su dolu kaba efsunlar okunarak dökülmektedir. Daha sonra aynı su hastaya içirilir ve su içerisindeki kurşunun almış olduğu şekillere göre hastalık hakkında yorumlamalar yapılır. Tamamlanan yorumlar sonrasında da kurşunun kişinin giymiş olduğu elbiseye dikilmesi ile uygulama son bulmaktadır.⁸⁹⁸

Damal yöresinde de geçmiş dönemlerde sürekli başına kötü durumlar gelen, diğer bir tabire göre başı beladan kurtulmayan insanlar için kurşun döktürme işleminin uygulandığı bilinmektedir. Eski Türklerdeki uygulamaya benzer bir şekilde Damal Türkmenlerinde de bir iskemleye oturtulan kişinin başının üzerine bir örtü çekilip, daha sonra eritilmiş olan kurşun bir kap içerisindeki suya dualar ile dökülüp aldığı şekle göre yorumlamalar yapıldığı bilinmektedir (K1).

⁸⁹⁷ N. Algül, “*Türk Kültüründe...*”, s.9. ; A. İnan, “*Müslüman....*”, s.29.

⁸⁹⁸ A. İnan, *Eski Türk Dini.....*, s.163 – 164.

1.12. Muska – Tılsım Yazma

Eski Türk toplulukları görünmez kaza ve belalardan korunabilmek maksadı ile içerisinde duaların bulunduğu yazılı muska ve tılsım kullanmışlardır. İleride bu tılsım ve muskaların yerini dini formül veya değişik işaretlerin bulunduğu kâğıt parçalarının almış olduğu bilinmektedir.⁸⁹⁹

Damal Türkmen köylerinde önceki dönemlerden itibaren insanların başlarına gelebilecek olan kötülüklerden korunması ve görünmez varlıklardan korktuklarını belirten kişiler için eski yazı ile ayetler yazılarak muska (üçgen) şekline getirilip verilmektedir. Günümüzde de zaman zaman Dede tarafından yazılan muskaların ihtiyaç sahiplerine verilmiş olduğu görülmektedir (K2). Ayrıca muska, Damal geleneksel kıyafetlerinde görülen bir parçadır. Boyun kısmına kolye şeklinde asılan bu üçgen şekilli muskanın koruyuculuğuna inanılmaktadır (Fotoğraf 2).

1.13. Dövme Yaptırma

Eski Türklerin yüz bölgelerine dövme yaptırdıkları açılan kurganlar ve arkeolojik kalıntılardan anlaşılabilmektedir. Yaptırılan dövmelerin kendilerini kötü ruhlardan ve kötülüklerden koruyacağına inanmaktadırlar. Altay ulusunun Dini lideri olan Akay Kine, Orta Asya da “*Dövmeyi, çok keskin bıçak sırtında yaşayanlar; her zaman ölüm tehlikesi içinde olan kişiler yaptırır*” sözleri ile konuyu özetlemektedir.⁹⁰⁰

Damal Türkmenleri ile yapmış olduğumuz görüşmelerde ilk günden itibaren dikkatimizi çeken, kadınların yüz bölgelerinde görülen noktalar halindeki dövmeler olmuştur. Yaptığımız görüşmelerde ise yüz bölgesinde dövme bulunan kadınların çocukluğunda bir tür sıkıntılar yaşamış oldukları veya kendisinden önce doğmuş olan kardeşlerinin bazı problemler yaşadığı anlaşılmaktadır. Örnek teşkil etmesi amacı ile Damal Türkmenlerinden Badegül Kırşal’ın iki kaş arasında üç noktadan oluşan dövmesinin yapılma sebebini sordüğümüzda; kendisinden önce iki kardeşinin doğumdan kısa bir süre sonra ölmüş olduklarını, kendisinin de başına böyle bir durum gelmemesi adına, annesinin iki kaşının arasına üç noktadan oluşan dövmeyi nakşetmiş olduğunu bildirmektedir (K4). Damal Türkmenleri yüz bölgesine yapılan dövmelerin kişiyi; kötü ruhlardan, kötü gözden, hastalıktan ve diğer kötülüklerden

⁸⁹⁹ A. İnan, **Eski Türk Dini**.....s.207 – 208..

⁹⁰⁰ G. Arpacı, **Gök – Tanrı**.....s.167.

koruyacağına inanmaktadır. Özellikle aile içerisinde bir sıkıntı görüldüğünde veya hiç görülmemesi için bu yöneme başvurulmaktadır (Fotoğraf: 17).

1.14. Yönler

Türkler, inançları dâhilinde gerçekleştirdikleri eylemlerin içeriğini tesadüfen oluşturmayıp belli şartlar doğrultusunda düzenlemektedirler. Özellikle göğün oluşumuna göre yerde hareket etmeyi kendilerine görev olarak gören eski Türkler, göksel unsurların bulunmuş oldukları konuma göre hareketlerini tayin etmişlerdir. Yapmış olduğumuz araştırmalarda da Türkler için her bir yönün ayrı bir önemi ve önemli kılınmasında da bir sebep olduğu görülmektedir.

Göksel unsurlardan özellikle güneşin, yön tayinlerindeki yeri diğer unsurlara göre çok daha göze çarpmaktadır. Güneşin doğu yönünde bulunmasından ötürü, eski Türk çadırlarının kapı yönü doğuyu gösterecek şekilde ayarlanmaktadır.⁹⁰¹ Kapıların açılış yönünün doğuya göre ayarlanması proto Türklüğün belirgin özellikleri arasındadır.⁹⁰² Kapı yönlerinin doğu yönüne ayarlanması vesilesi ile güneş ile birlikte hükümdarın ayağa kalkıp yeni günü karşılaması gibi hususlar düşünülmüştür.⁹⁰³ Bu durum ile aynı zamanda güneş ile hükümdarın paralellik gösterdiği mesajı verilmektedir. Ayrıca hükümdarın tahta çıkış ritüellerinde de keçe üzerinde yukarıya kaldırılıp dokuz kez doğudan batıya olacak şekilde döndürüldüğü bilinmektedir. Burada Türk düşünce sistemindeki evrenin, güneşin doğduğu yönden battığı yöne doğru olan dönüşü misal alınarak, Tanrı'nın yanına varıp kut almakta olduğuna inanılmaktadır.⁹⁰⁴

Yapılan araştırmalarda eski Türklerin siyasi ve askeri anlamda doğu yönüne daha çok önem verip akıllı ve bilgili idarecileri bu yöne sevk etmiş oldukları görülmektedir. Bu durum güneşin doğuş yönünün doğu yönü olması ile alakalı olduğu kadar Türklerin ezeli rakibi Çinlilerin de o yönde bulunması ile alakalı olabileceği düşünülmektedir.⁹⁰⁵ Doğru yönüne verilen önemi sunulan kurbanların baş kısımlarının doğuya gelecek şekilde ayarlanmasına özen gösterilmesi ile de

⁹⁰¹ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.160.

⁹⁰² B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.164.

⁹⁰³ S. Gömeç, *Kök Türk.....*,s.206.

⁹⁰⁴ B. Ögel, *Türk Mit.,C.2....*,s.164.

⁹⁰⁵ S. Gömeç, *Türk – Hun....*,s.85.

görebilmekteyiz.⁹⁰⁶ Bu tür durumların yanında yön konusunun ölüm törenlerinde de yer bulduğu görülmektedir. Avar topluluğunda ölen kişinin gömülüğü sırasında yüz kısmının doğu yönüne bakacak şekilde ayarlanmasına dikkat edilmiş olduğu bilinmektedir.⁹⁰⁷ Kül Tigin anıt kurganının da giriş yönüne bakıldığında doğu yönüne bakacak şekilde ayarlanmış olduğu görülmektedir.⁹⁰⁸

Türkler, yönleri aynı zamanda belli renklerle sınıflandırmışlardır. Türk süvarileri, atlarını renklerine göre sıralayıp savaş stratejilerinde kullanmaya çalışmışlardır.⁹⁰⁹ Hun hükümdarı, ordusunu savaş meydanında atların kır rengindekileri batıya, gök-boz rengindekileri doğuya, yağız renkte olanları kuzeye, doru renktekileri ise güney yönüne sevk etmiştir.⁹¹⁰

Damal yöresinde yönler hakkında yapmış olduğumuz görüşmelerde, öncelikli olarak tarafımıza iletilen “*güneşin doğduğu yön doğudur, bizim inancımızda da güneş Hz. Muhammed, ay ise Hz. Ali’dir, güneş ile ışığa kavuşan ay bu ışık ile insanları aydınlatmaktadır* (K2).” Sözleri ile doğu yönüne güneşin doğduğu yön olması sebebi ile önem verip, kutsal gördükleri belirtilmiştir. Damal Türkmenleri var olan inançlarına göre her ne kadar şimdiki dönemlerinde pek fazla uygulanmasa dahi, Allah’ın nuru olarak gördükleri güneşin doğması ile sabah uyandıklarında doğu yönüne inşa edilmiş olan eşiğe doğru dualar edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar (K16). Damal’da eski Türklerde kurulan çadırların giriş kapılarının doğu yönüne denk getirilmesi konusuna binaen yapılan araştırmalarda eski köy evlerinin çoğunun kapı kısımlarının doğu yönüne gelecek şekilde ayarlandığı görülmüştür. Seyitören köyünde Binali Şandır ile yapmış olduğumuz görüşmede baba ve dedelerinin yapılacak olan evlerde eğer çok özel bir engel yoksa kapısının kesinlikle doğu yönüne bakması hususuna dikkat ettiklerini ve bu durumun güneşin doğuş yönü ile alakalı olabileceğini bildirmektedir (K6). Günümüz yapılarına bakıldığında ise bu durum ile nadir olarak karşılaşmakta evlerin yönünün daha çok yol güzergâhına göre ayarlanmış olduğu görülmektedir.

⁹⁰⁶ F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.234.

⁹⁰⁷ A. Taşağıl, **Kök Tengri**...,s.269.

⁹⁰⁸ T. Baykara, **Türk Kültür**...,s.192 – 193.

⁹⁰⁹ S. Gömeç, **Kök Türk**...,s.207.

⁹¹⁰ S. Gömeç, **Kök Türk**...,s.254. ; N. Diyarbakirli, **Hun**...,s.60.

1.15. Ayna

Türklerce parlaklığından dolayı göksel bir cisim olarak kabul edilen ayna, bu düşünce doğrultusunda kutsal görülmektedir. Yaşamları süresince de yanlarında taşınıp, çeşitli şekillerde faydalanılmaya çalışılan bu nesne Türkler için şamanın yardımcısı olup, kötü ruhlar için ise düşman niteliğindedir.⁹¹¹

Ruhlar tarafından şamana sunulduğuna inanılan ve kehanet aracı olarak görülen ayna, Şaman için bir takım aksesuar olarak kabul görülmektedir.⁹¹² Eski Türk inançlarına göre aynanın kullanılabilmesi için Tanrısal ışık gerekli görülmüş, ayrıca Türk düşüncesinde öteki dünya ters bir vaziyette düşünüldüğünden, aynanın tersi düz ettiği mantığı dâhilinde bağlantı kurulmuştur.⁹¹³ Eski Türk Şamanları da bu unsuru ruhlar ve Tanrı ile iletişim kurma aracı olarak görüp⁹¹⁴ en çok ruhların çağırılması⁹¹⁵ ve öteki dünya ile gerekli bağlantıların sağlanabilmesi işlevinde kullanmaktadırlar. Bunun yanında din adamlığı yapan şamanın, ayna vasıtası ile gelecek hakkında bilgiler verdiği de bilinmektedir.⁹¹⁶ Türk halk anlatılarında da bu durumdan sıkça bahsedilmektedir.⁹¹⁷ Ayrıca hastanın iyileşebilme durumunu ve hastalık sebebini gösteren ayna⁹¹⁸, hastalığa sebep olan ruhların bulunmasında ve hastalığın sonucuna ulaşabilme kısmında şamana yardım sağlamaktadır.⁹¹⁹ Dünyevi hayatta ise sıkça kullanılmakta olduğu görülen bu nesnenin, eski Türk inancına göre ölen birisinin ruhunun göğe çıkışını kolaylaştırdığından mezar etrafına ateş yakabilen bakır aynalardan yerleştirildiği bilinmektedir.⁹²⁰ Ölen şamanların da, yanına gömülmekte olan eşyalar arasında ayna unsuru yerini almaktadır.⁹²¹ Hatta bu durum sadece Şamanlar ile sınırlı kalmayıp, diğer halktan kişilerde de görülmektedir. İskit kurganlarında çıkarılan eşyalar arasında en fazla aynaya rastlanmaktadır.⁹²² Esik kurganında bulunmuş olan bir Alp'in baş kısmında da tunçtan yapılmış bir ayna türü

⁹¹¹ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.193.

⁹¹² F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.190.

⁹¹³ G. Arpacı, **Gök – Tanrı....**,s.179.

⁹¹⁴ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğol....**,s.117.

⁹¹⁵ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.191.

⁹¹⁶ G. Arpacı, **Gök – Tanrı....**,s.179.

⁹¹⁷ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.193.

⁹¹⁸ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.190.

⁹¹⁹ S. Gömeç, **Türk Kültürünün....**,s.180.

⁹²⁰ E. Esin, **Türklerde Maddi....**,s.237.

⁹²¹ F. Bayat, **Ana Hatları....**,s.273.

⁹²² B. Ögel, **İslamiyetten....**,s.71.

tespit edilmiştir.⁹²³ 1909 yılında açılan bir mezarlıkta ise kadının elinde bir ayna, erkeğin elinde ise bir harp çekici olduğu görülmüştür.⁹²⁴ Şamanizm inancına göre aynanın kutsallık içeren törenlerde fazlaca kullanıldığı görülmüş olmasına rağmen hükümdarlık alametleri ile ilgili olduğu da düşünülmektedir.⁹²⁵

Damal Türkmenleri benimsemiş oldukları inanç unsurlarını, tıpkı şamanların bir aksesuarını sürekli yanlarında taşımaları gibi, yanlarından ayırmayıp, özellikle de giyinmekte oldukları geleneksel kıyafetler veya özel tören kıyafetlerinde yer vermektedirler. Ayna unsuruna da Damal Türkmenlerinde evlenecek olan kızın duvağında ve bel kısmında rastlanılmaktadır. Aynaya evlilik kıyafetlerinde yer verilmesi ile de önünün ve geleceğinin aydın, bahtının da açık olacağına inanılmaktadır (Fotoğraf: 7). Geçmişte her kızın yanına konulmakta olan bu ayna olgusunun günümüzde azalmış olduğu görülmektedir (K4). Ayrıca bölgede ayna kutsal kabul edilip, hakkında kötü sözler söylenmemesi gerektiği inancı da yer almaktadır (K17).

1.16. Kızıl Elma Anlayışı

Türklerin varoluşları itibariyle, cihan hâkimiyeti ülküsünü benimsemiş oldukları bilinmektedir. Bu düşüncelerini Orhun kitabelerinden Kül Tigin yazıtı, Güney yüzü 2. satırda; “*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batisına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir.*” sözleri ile de yazıya dökmüşlerdir.⁹²⁶ Türkler için fethedilen yerler hiçbir zaman sınırlı olarak kalmayıp, hep daha ilerisine sahip olunmaya çalışılmıştır. Bu ülkü dâhilinde de Türkler bir sonraki hedeflerini “Kızıl Elma” tabiri ile belirtip, burayı gidilmesi, ulaşılması gereken yer olarak görmüşlerdir.

Kızıl Elma anlayışını Türkler, güneşin bulunduğu yer ile sınırlandırıp, ne zaman güneşin doğmakta ve batmakta olduğu yerlere ulaşılır ise o zaman ülkünün tamamlanacağına inanmaktadırlar. Güneşin hedef olarak görülmesi ile alakalı, ilk olarak Hun hükümdarı Yılduz ile İstemi Yabgu’nun oğlu Türk Şad; “*Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar Türk adaletini hâkim kılma*⁹²⁷” tabirini

⁹²³ E. Esin, *İslamiyetten Önce...*,s.24.

⁹²⁴ B. Ögel, *İslamiyetten...*,s.233.

⁹²⁵ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol...*,s.56.

⁹²⁶ M. Ergin, *Orhun Abideleri...*,s.35.

⁹²⁷ S. Gömeç, *Kök Türk...*,s.202.

kullanmışlardır. Bu düşünce doğrultusunda, o günkü deyimini ile doğudan batıya tüm topraklara hâkim olabilme anlayışında olan Türkler, güneşi kendilerine hedef belirlemiş, kendi görüşümüze göre de güneşin var olan kıvrıllığından ötürü, “kıvrıl elma” benzetimi yapılmıştır. Ayrıca eski Türklerde doğu yönü, güneşin doğmakta olduğu yön olduğundan zirve sayılmış, hükümdarlar otağlarının giriş kapısını bu yöne göre ayarlayıp, kendileri de güneşin doğumuyla yönünü doğuya doğru çevirmiş olmaktadır.⁹²⁸

Eski Türkler hedef olarak gördükleri yerleri Kıvrıl Elma sözcüğü ile tanımlamakla beraber, Damal yöresinde evlilik törenlerinde gelinin hedef olarak belirlenip kan kırmızısı olacak şekilde kıvrıl renkte ki bir elma ile damat tarafından duvağından vurulmaya çalışılması var olan anlayışın bir gelenek şeklinde devam ettiğini bizlere göstermektedir. Burada damat geline kıvrıl renkteki elma ile vurmak neticesinde sahip olabileceğini yani hedefine kıvrıl renkteki bir elma ile ulaşabileceğini belirtmektedir (K4). Aynı geleneğin bugün Gürcistan’ın Kvemo Kartli bölgesinde yer alan eski Türk yerleşkesi Borçalı da görüldüğü bilinmektedir.⁹²⁹ Ayrıca Damal yöresi eski düğünlerinde yine kıvrıl renkte bir elmanın sıraya geçirilerek taşınmış olduğu bilgisi de mevcuttur (K18). Görüldüğü gibi “Kıvrıl Elma” eski Türklerde ve bugün de Damal Türkmenlerinde ulaşılması istenilen bir hedefi simgelemektedir.

1.17. Can Yerine Can Verme Hadiseleri

Eski Türk kültüründe birisinin yaşamına devam edebilmesi için, kendi canından vazgeçme durumuna çok fazla şahit olunmaktadır. Bu durum yeri geldiğinde sözlere yansıdığı gibi, yeri geldiğinde ise savaş meydanlarında yaşandığı görülmektedir. Türkler varlıklarını devam ettirebilmek için birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaya mecbur olmuşlardır. Sahip oldukları ordu – millet anlayışında da bu açıkça görülebilmektedir. Türk tarihi boyunca kadın erkek, büyük küçük demeden eli silah tutan herkesi savaş sahalarında görmek mümkün olmuştur.

Savaş meydanlarında sevdikleri eş, dost, akrabalarının yaşamları için kendi canından vazgeçen Türkler, sevdiklerinin hastalanması durumunda da, Tanrıya hasta olan yakınının canına karşılık kendi canını teklif etmektedir. Bu duruma Dede

⁹²⁸ E. Esin, *İslamiyetten Önce...*,s.46.

⁹²⁹ O. Memmedli, “*Borçalı...*”,s.70.

Korkut Hikâyelerinde; Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanında, Deli Dumrul'un canına karşılık, eşinin kendi canını vermeyi kabul etmesi⁹³⁰, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında; Dirse Hanın hatunu, ölmek üzere olan oğluna “*kara başım kurban olsun oğul sana*”⁹³¹ şeklinde sözcükler söylemesi örnek oluşturmaktadır. Bunun yanında Hindistan'da kurulmuş Babür Devletinin kurucusu Babür de, oğlu Hümayun'un hastalandığı dönemde, geçmişten gelmekte olan hasta etrafında dört kez dönülüp derdini üzerine alma işlevini yerine getirerek, hayatı karşılığında vaatlerde bulunmuş ve “*Rabbim eğer can mukabilinde can kabul olunursa, ben ki Baburum, ömür ve canımı Hümayun'a bahşettim.*” demiştir. Akabinde ise aynı gün içerisinde hastalanmış olduğu bilgisi mevcuttur.⁹³²

Damal yöresi Türkmenlerinde de insanlar arasında var olan “*cana yakınlık*” deyimini ile belirtilen samimiyet ilişkisi üst düzeydedir. Bireyin; aile, soydaş veya arkadaşları içerisinde sevilen birisinin hastalanması, bir kazaya karışması gibi durumlarda ziyarete gidenler içtenlikle “*sana gelen bana gelsin*” şeklinde deyimlerde bulunmaktadır (K14). Başlarına gelen bu durumun Tanrı tarafından verildiğine inanan Türkmenler, hastalığın kendisine verilmesi ile sevdiği kişinin sağlığına dönmesini dilemektedir. Ayrıca şahsın sağlığına dönmesi durumunda kurbanlar kesileceği yönünde de adaklar adanmaktadır.

1.18. Dede ve Kam Bağlantısı (Din Adamları)

Eski Türklere dini konularda öncülük eden Şaman, Kam, Baksı isimleri ile bilinen din adamları ile Damal Türkmenlerinin dini konularında öncülük yapan Dede arasında; ücretsiz görev yapma, tedavi şekilleri, bir takım güçlere sahip olunması telakkisi, seçilirken taşınması gereken şartlar gibi hususlarda bir takım benzerlikler görülmektedir.

1.18.1. Şaman Kelimesi ve Anlamı

Dünyada var olmuş her millet gibi Türkler de inanma gereksiniminde bulunarak dönemsel süreçler içerisinde farklılıklar gösteren din ve inançlar içerisine dâhil olmuşlardır. Türklerin tabi oldukları din ve inançlarda, topluma öncülük eden,

⁹³⁰ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.125 vd.

⁹³¹ M. Ergin, *Dede Korkut.....*,s.31.

⁹³² Gülbeden – Hikmet Bayur, *Hümayunname*, (Çev. Abdürrab Yelgar), Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara 1987, s.135.

din adamlarının görev aldıkları bilinmektedir. Bu din adamlarına dönemsel olarak kam, şaman, baksı gibi hitaplarda bulunulmuştur ancak birçok konuda olduğu gibi bu konuda da fikir ayrılıkları görülmektedir. Kimi tarihçilere göre şaman ve kam kelimeleri aynı anlamda kullanılmış olsa da bazı araştırmacılar bu ikisi arasında farklar olduğunu düşünmektedirler. Örneğin Yaşar Kalafat, Şamanın ruh ve kişiöglü arasında görev aldığını, Kam'ın ise Tanrının sözü ile kişiöglü arasında görevli olduğunu belirtmektedir.⁹³³

Kaynaklar dâhilinde Türklerin din adamlarını belirtmek için daha çok “kam” kelimesini tercih etmiş oldukları görölse de⁹³⁴ diğer milletlerin tuttıkları kayıtlarda Türk din adamları için daha çok “şaman” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Şaman sözcüğü Tunguzcadan gelmektedir. Antropologlarca da büyücü, hekim, sihirbaz manasında kullanılmış olup, her büyücünün de şaman olmadığı ayrıca belirtilmektedir.⁹³⁵ Genellikle de Şamana, yaşanan ve yaşanılacağı düşünülen felaketlerde veya aile içerisinde birisinin veya bir hayvanın rahatsızlık geçirmesi durumunda ihtiyaç duyulmuştur.⁹³⁶

1.18.2. Şamanlık İçin Gerekli Şartlar ve Eğitim

Türkler için dini konulardan sorumlu olup, toplumun yararına çalışmalar sürdürmekle görevli olduğu bilinen Kamların, din adamlığı yapabilmesi için öncelikli olarak belirli koşulları taşımış olması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar dâhilinde Kamlık koşullarının kaynaklara göre farklılıklar gösterdiği de bilinmektedir. Var olan inanışlara göre Kamlık soydan aktarılmakta,⁹³⁷ bir kişinin kam olabilmesi için de ilk şart olarak kan bağı aranmaktadır. Yani kamlık görevine getirilecek kişinin anne veya babasından en az bir tanesinin şamanlık yapıyor olması gerekmektedir.⁹³⁸ Bir düşünceye göre ise şamanlığın genler yolu ile babadan oğula geçtiğine inanılmakta,⁹³⁹ nadir olarak da babadan kızına geçtiği düşünülmektedir.⁹⁴⁰ Bu durumun dışında şamanlık görevinin ruhlar tarafından verileceği ve insanın çalışmaları sonucunda şamanlıkta bilinmesi gereken sırlara ulaşması neticesinde

⁹³³ Y. Kalafat, *Altaylardan...*,s.23.

⁹³⁴ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956...*,s.19.

⁹³⁵ M. Harner, *Şaman'm...*,s.43.

⁹³⁶ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956...*,s.22.

⁹³⁷ Y.Z. Yörükan, *Müslümanlık...*,s.76.

⁹³⁸ F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.27.

⁹³⁹ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956...*,s.19.

⁹⁴⁰ C. Şener, *Şamanizm...*,s.13.

şamanlığa geçiş sağlayabileceği bilgisi de yer almaktadır.⁹⁴¹ Adayın şaman olabilmesi için gerekli görülen şartlardan bir tanesi de yaşının 6 ile 50 arasında olmasıdır.⁹⁴²

Gerekli şartları karşılayıp şaman olmasına karar kılınan genç yaştaki aday, usta bir şamanın yanına verilerek eğitime başlamakta. Usta şaman, aday şamanı, değişik ayinlere götürerek gerekli bilgilerin aktarmasını yapıp⁹⁴³, uzun yıllar yapmış olduğu işin sırlarını, transa nasıl geçildiğini, ayinler esnasında söylenmekte olan sözleri öğretmek, pratik ve teorik bilgiler vermektedir.⁹⁴⁴ Aktarılan bu bilgiler ile birlikte aynı zamanda toplum tarafından edinilen binlerce yıllık kozmik bilgilerin de sonraki kuşaklara aktarımı gerçekleşmektedir.⁹⁴⁵

Ayin sırasında dile getirilecek olan dua, efsun ve sözcüklerin harfiyen ezberletilme gibi bir zorunluluğu bulunmadığından ayin sonrasında da tekrarlanamamaktadır.⁹⁴⁶ Verilen eğitimin süresi ortalama 3-5 yıl sürmekte olup 10 yılı bulduğu da olmaktadır.⁹⁴⁷ Kamlar birer söz ustası olarak bilinirler, kendilerinin yetiştirmiş oldukları aday şamanlarla birlikte, kullanmakta oldukları sözler de taşınmaktadır.⁹⁴⁸ Usta çırak ilişkisi içerisinde yetişen Şamanların tek bir elden eğitim almamaları sebebi ile gerçekleştirmiş oldukları ayinler farklılıklar gösterebilmekte ve şamanın sahip olduğu bilgi ve tecrübeye göre de yapılmakta olan ayin şekil almaktadır.⁹⁴⁹ Ayinler esnasında okunan nefesler de şamanın o anki ilham durumuna ve hocasından öğrenmiş olduğu dualara kattığı yorumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca Şamanın ritüeli esnasında trans halinde bulunması ve yazılı bir kurallar kitabının bulunmaması da ibadetlerin birbirleri arasında farklılıklar göstermesine sebep olmaktadır.⁹⁵⁰

Yakut Türklerinde aday Kam'a gerekli eğitimin verilmesi sonrasında Kam görevini yapmaya hak kazanır ve genç Kam mesleğe başlamadan önce, tüm yakınları ile birlikte bir dağ tepesinde toplanırlar. Daha sonra Kam'a "kumu" isminin verilmiş

⁹⁴¹ F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.27.

⁹⁴² C. Şener, **Şamanizm**...,s.13.

⁹⁴³ C. Şener, **Şamanizm**...,s.13. ; F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.34.

⁹⁴⁴ C. Şener, **Şamanizm**...,s.14.

⁹⁴⁵ F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.153.

⁹⁴⁶ A. İnan, **Tarihte ve**...,s.120.

⁹⁴⁷ C. Şener, **Şamanizm**...,s.14.

⁹⁴⁸ G. Arpacı, **Gök – Tanrı**...,s.20.

⁹⁴⁹ W. Radloff, **Sibirya'dan I, 1956**...,s.57.

⁹⁵⁰ C. Şener, **Şamanizm**...,s.56.

olduğu bir kıyafet giydirilip, eline de at kıllarının bağlandığı bir asa verilmektedir.⁹⁵¹ Asanın verilmesi artık şamanlık görevini yerine getirebilecek düzeye gelmiş olduğunun göstergesi olarak kabul görülmektedir.⁹⁵² Yine envanterinde bulundurduğu davul ile yardımcı ruhlarını bir araya toplayan şaman, eline verilmiş olan asayı da kozmik bölgelerin birbirlerine bağlanması gayesiyle kullanmaktadır.⁹⁵³ Kırgız, Yakut ve bazı Türk topluluklarında da asa ve davul esrime tekniğinde şaman tarafından kullanılmaktadır.⁹⁵⁴ Asasının tesliminden sonra, sağ bölümde dokuz delikanlı, sol bölümde dokuz kız ortalarında ise yaşlı şaman, genç şamana meslek için gerekli sadakat yeminlerini ettirmektedirler.⁹⁵⁵ Tören süresi dokuz gündür. Son olarak da genç kam, keçe üzerine oturtularak havaya kaldırılmakta, bu durum Kamlığın ilk merasimi olarak da görülmektedir. Keçe üzerinde gerçekleşen bu kaldırılma olayı tamamlandıktan sonra Kam görevine başlama hakkı kazanmaktadır.⁹⁵⁶ Fani dünyadaki görevini yerine getirdikten sonra yaşam süresini dolduran Kam, dağ eteklerine, pek kullanılmayan yol kenarlarına, tepeliklere defnedilmektedir.⁹⁵⁷ Defin işlemlerinde ilahiler okunmayıp hususi olarak da merasim ve ayinler yapılmamaktadır.⁹⁵⁸ Şamanın günlük yaşamında kullanmakta olduğu malzemeleri de kendisi ile birlikte gömülmekte veya bir ağaç üzerine asılmaktadır.⁹⁵⁹

Kamın bir keçe üzerinde yukarı kaldırılma ritüeline bakacak olursak; Türk düşünce sisteminde, Gök kurtarıcı görüldüğünden⁹⁶⁰ Tanrının yücelttiği kağan da bir keçe üzerinde göğe kaldırılma işlemi ile simgelenmektedir.⁹⁶¹ Tu-kiu lerde yüksek makama ulaşan, tahta çıkan kimse, keçe üzerinde göğe kaldırılıp güneş etrafında dokuz kez döndürülmektedir.⁹⁶² Kağanlık vazifesinin üstlenilmekte olduğu törenlerde de kağan olacak kişi bir keçe üzerine oturtulup, dokuz kişi ile göğe kaldırılarak çadır etrafında güneş istikameti yönünde yani doğudan batıya olacak

⁹⁵¹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Türkiye’de Milli Birliği Bozan Ayrılık (Alevi – Sünni Ayrılığı)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, s.48.

⁹⁵² C. Şener, **Şamanizm**...,s.14.

⁹⁵³ İ. Kafesoğlu, **Eski Türk**...,s. 32 -33.

⁹⁵⁴ F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.194.

⁹⁵⁵ A. İnan, **Tarihte ve**...,s.76 - 77.

⁹⁵⁶ F. Bayat, **Ana Hatları**...,s.85. ; C.Şener, **Şamanizm**...,s.13.

⁹⁵⁷ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu**...,s.238.

⁹⁵⁸ A. İnan, **Tarihte ve**...,s.95.

⁹⁵⁹ C. Şener, **Şamanizm**...,s.16.

⁹⁶⁰ Y. Kalafat, **Doğu Anadolu**...,s.276.

⁹⁶¹ G. Arpacı, **Gök – Tanrı**...,s.84.

⁹⁶² W. Radloff, **Sibirya’dan I, 1954**...,s.130.

şekilde dokuz defa döndürülmektedir.⁹⁶³ Doğu kaynaklarına göre Hazarlarda, Çin yıllıklarına göre ise T'o-palar da hükümdar tahta çıkacağı zaman bir keçe üzerinde yukarı kaldırılarak daire çizer şekilde dolaştırıldığı bilinmektedir.⁹⁶⁴ Bu durum Chou, Tabgaç, ve Köktürklerde de görülmüştür.⁹⁶⁵ Bu görülmekte olan durumda; otağ kâinatı, hükümdar da güneşi temsil etmektedir. Aynı merasimin hükümdarın evlendiği Çinli hatuna da yapıldığı bilinmektedir.⁹⁶⁶ Türk düşüncesine göre; evren güneşin doğduğu yön olan doğudan battığı yöne yani batıya doğru dönmekteydi. Keçe üzerinde yukarıya kaldırılmış olan hakanın dokuz kez döndürüldüğünde göğün dokuzuncu katına kadar çıktığına, Tanrı'nın yanına varıp kağanlık kutunu almış olduğuna inanılmaktadır.⁹⁶⁷ Aday kam da, asilliğe geçtiğinde bir keçe üzerine oturtulup göğe kaldırılmakta ve bu uygulama sonrasında kam ilan edilmektedir.⁹⁶⁸ Balaganak isimli bölgede de keçe üzerine çıkarılan şamanın, dokuz gezegen manası taşıyan yardımcıları tarafından dokuz kez döndürüldüğü bilinmektedir.⁹⁶⁹

1.18.3. Şamanın Fonksiyonları

Doğaüstü güçler ile bir bağ oluşturarak bu gücü toplum yararına kullanma amacı içerisinde olan⁹⁷⁰ şaman, insanları doğa ile barışık tutarak, canlı olan doğanın tahribini engelleyen, ruhlar ile iletişim kurup törenlerin yönetimini sağlayan, almış olduğu bilgiler dâhilinde de toplumu eğitip, bilinçlendiren⁹⁷¹ ve bireyleri toplum ile bütünleştiren kişi olarak görülmektedir.⁹⁷²

Ayrıca gözle görülmesi mümkün olmayan varlıklar ile iletişim kurup⁹⁷³, o an nerede, ne olup bittiğini görebilen⁹⁷⁴ zaman zaman da hayvanlara dönüşüp⁹⁷⁵ gelecek hakkında haberler verebilme yeteneklerine de sahip olan şaman,⁹⁷⁶ bu tür özellikleri ile toplumdaki fertlerden farklı bir kişiliğe sahip olmakta ve öteki dünya ile kurmuş

⁹⁶³ S. Gömeç, *Kök Türk*...,s.224.

⁹⁶⁴ J.P. Roux, *Eski Türk Mit.*...,s.92 - 93.

⁹⁶⁵ E. Esin, *Türk Kültür*...,s.9.

⁹⁶⁶ E. Esin, *İslamiyetten Önce*...,s.102 – 103.

⁹⁶⁷ B. Ögel, *Türk Mit.*,C.2...,s.164.

⁹⁶⁸ G. Arpacı, *Gök – Tanrı*...,s.84.

⁹⁶⁹ B. Ögel, *Türk Mit.*,C.2...,s.165.

⁹⁷⁰ C. Şener, *Şamanizm*...,s.11.

⁹⁷¹ F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.12.

⁹⁷² F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.215 - 216.

⁹⁷³ F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.22.

⁹⁷⁴ M. Harner, *Şaman'ın*...,s.75.

⁹⁷⁵ N. Drury, *Şamanizm*...,s.61.

⁹⁷⁶ F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.119.

oldukları bağlantıları kendisine has bir biçimde halka aktarmaktadır.⁹⁷⁷ Yani Tanrı, insan ve ruhlar için aracılık etmektedir.⁹⁷⁸ Esas görev olarak kurulmuş olan manevi dengein bozulmaması yönünde çalışmalar yapması gerektiğine inanılan Şaman⁹⁷⁹ hastaları tedavi ederek, kötü ruhları uzaklaştırıp kurbanlar sunmaktadır. Fal aracılığı ile de gelecek günlerden haberler vererek, kayıp olan nesnelerin bulunmasına da yardımcı olur. Bunların yanı sıra dönemsel olarak gerçekleşen ritüeller de düzenlemektedir.⁹⁸⁰

Görevleri arasında ölen kişilerin ruhlarını temizlemek de yer alan Kam; doktorluk, falcılık, hava durumuna müdahale gibi pek çok konu hakkında bilgi sahibi olan ve birçok hususta topluma fayda sağlayan kişilerdir.⁹⁸¹ Sahip oldukları yetkileri hiçbir zaman kendileri için kullanmayıp, kara büyülere ve kötülüklere alet olmamışlardır.⁹⁸² Varoluş gayesi olarak da topluma hizmet etmeleri görülmektedir.⁹⁸³ Kazak toplumunda da Şamana benzer yetenek ve yetkilere sahip Baksı isminde kişiler yer almaktadır. Elllerinde asaları bulunan bu kişiler büyü işleri ile meşgul olmakta ve bunun yanında; ateş gibi kızgın demiri diline dokundurup kor üzerinde yürüyebilmekte, vücuduna büyük iğneler batırma gibi insanüstü tavırlar sergilemektedir.⁹⁸⁴

1.18.4. Yönetilen Dini Törenler

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Eski Türklere ait dinsel törenlerin yönetiminde bulunan Kamların, dini törenlerde kendilerine has hareketleri bulunmaktadır. Hareketler simgesel olarak Tanrı ile birlik olabilme, ruhsal sınıf kaynakları ile özdeşleşme veya aşkın cisim haline gelişinin ifadesidir. Ayrıca bu hareketler dâhilinde şaman dünyadan farklı bir yere geçeceğine, kozmosa ulaşacağına inanmaktadır.⁹⁸⁵ *“Karanlıkta, olağan gerçekliğin verdiği rahatsızlıkların bilinç üzerindeki etkisi azalır ve şamanın çalışmasında önemli olan olağan dışı gerçekliğin suretleri üzerine odaklanmasına olanak sağlar”* düşüncesi ile de Kamlar

⁹⁷⁷ F. Bayat, *Ana Hatları....*,s.23.

⁹⁷⁸ N. Drury, *Şamanizm....*,s.34. ; W. Radloff, *Sibirya’dan I, 1956....*,s.19.

⁹⁷⁹ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.17.

⁹⁸⁰ F. Bayat, *Ana Hatları....*,s.23.

⁹⁸¹ W. Radloff, *Sibirya’dan I, 1956....*,s.19.

⁹⁸² J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol.....*,s.49.

⁹⁸³ M. Harner, *Şaman’ın....*,s.78.

⁹⁸⁴ W. Radloff, *Sibirya’dan I, 1956....*,s.66.

⁹⁸⁵ N. Drury, *Şamanizm....*,s.67.

uygulamalarını genel itibari ile geceleri yapmakta⁹⁸⁶ ve yönetilen ibadetlerde dil olarak Türkçe tercih edilmektedir.⁹⁸⁷ Dile getirilmekte olan ilahiler ile de öteki dünya ile irtibatlar kurulmakta, vecd hali yaşanıldıkça da tempo arttırılmaktadır.⁹⁸⁸ Kamın gerçekleştirmiş olduğu ayinler bazen halk ile arasında soru cevap şeklinde devam etmektedir. İbadet için gelenler Kam'a kendi ailesi, yakın çevresi veya mevsimlerin durumu gibi günlük hayattan sorular sormaktadır.⁹⁸⁹ Gerçekleştirilen törenler sırasında Şamanlar kendilerine özel olan kıyafetleri giyinmektedirler. Burada kıyafetler üzerinde yer alan hayvan figürleri dikkat çekmektedir. Özellikle yer alan kuş figürlerinin şamanın diğer dünyaya uçuşunda kolaylık sağlayacağına inanılmaktadır. Bundan dolayı kıyafetlere ve üzerindeki figürlere ayrı bir önem verilmektedir. Ancak Şamanizm inancı ile yaşamlarını sürdürmekte olan toplumlar üzerinde yapılan araştırmalarda artık özel bir şaman kıyafetinin olmadığı, günlük kıyafetler ile ibadetlerin yerine getirildiği bilinmektedir.⁹⁹⁰ Şaman gerekli ibadetlerin yerine getirilmesinde yönetimi sağladığı gibi bunun dışında bayramlarda da görevlidir.⁹⁹¹

1.18.5. Sağlık Konuları

Dini işleri yürütmekle sorumlu olan Kamlar, kendisi ve sahip olduğu toplumdakilerin sağlık ve esenlikte kalabilmesi için geliştirmiş oldukları tekniklerin koruyucu ve kuşaktan kuşağa devam etme durumunun sağlayıcıları olmuşlardır.⁹⁹² Toplumun sağlığını, gücünü koruyabilmek adına, ölümcül hastalıklar ile mücadele edip uygulayacakları tedavi yöntemleri genel itibari ile yazılı olmadığı için zahmetle öğrenmişlerdir.⁹⁹³ Var olan bilgileri dâhilinde hasta olan bireyin ruhunun bazı varlıklar tarafından kaçırıldığına inanmış ve tedavi için kendine has tedavi yöntemleri ile ruhun geri getirilmesi için mücadele ederek⁹⁹⁴ hastaların tedavilerini sağlayıp, sağlığına kavuşmalarını görev olarak bilmişlerdir.⁹⁹⁵ Şamanların kullanmakta oldukları tedavi usullerinden birisi de ateştir. Isının kozmik gücü

⁹⁸⁶ M. Harner, *Şaman'ın...*,s.45.

⁹⁸⁷ Y.Z. Yörük, *Müslümanlık...*,s.81.

⁹⁸⁸ G. Arpacı, *Gök – Tanrı...*,s.24.

⁹⁸⁹ Y.Z. Yörük, *Müslümanlık...*,s.80.

⁹⁹⁰ C. Şener, *Şamanizm...*,s.15 - 16.

⁹⁹¹ F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.232.

⁹⁹² M. Harner, *Şaman'ın...*,s.7.

⁹⁹³ M. Harner, *Şaman'ın...*,s.71.

⁹⁹⁴ C. Şener, *Şamanizm...*,s.23. ; F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.242.

⁹⁹⁵ M. Harner, *Şaman'ın...*,s.77. ; F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.119.

kullanılarak hasta iyileştirilmeye çalışılmaktadır.⁹⁹⁶ Özellikle de ağız içi ve çevresinde çıkan yaraların tedavisi için şaman yedi evden toplamış olduğu çaputları yakarak, hastanın başı etrafında dolandırmaktadır. Aynı zamanda baş etrafında bir şeyin dolaştırılmasının kazayı belayı uzak tutacağı inancı taşımaktadır.⁹⁹⁷ Yapılan araştırmalarda Kamların genel olarak ruhi hastalık sorunları olanlar ile ilgilendikleri görülmektedir.⁹⁹⁸ Şamanların hastaları için geliştirmiş oldukları tekniklere bakıldığında da onları ruh ve duygu bağlamında yalnız bırakmadıkları görülmektedir.⁹⁹⁹ Topluma şifa olma işlevlerini sürdürebilmek adına kendilerinin de hep sağlıklı bir yaşam sürmesi gerektiği düşüncesinde olmuşlardır.¹⁰⁰⁰ İlerleyen dönemlerde de teknoloji, sağlık gibi birimlerin gelişmeler göstermesi ile kamlar tarafından uygulanan tedavi yöntemlerinde dolaylı olarak azalmalar görülmeye başlamıştır.

Topluma sağlamış olduğu faydalar dâhilinde birçok konuda fikir danışılmakta olan Şamanlara toplum fertleri, görmüş oldukları rüyanın ne anlama geldiğini sorup, usta şamanlardan rüyalarının yorumlanmasını istemektedirler.¹⁰⁰¹ Rüyaların yorumlatılması ve tabirleri Şamanizm ile yakından ilişkilidir. Şamanizm inancında rüya gören kişinin ruhunun serseri bir biçimde dolaştığı ve başka ruhları ziyarete gittiği düşünülmektedir.¹⁰⁰² Rüyaların yorumlatılmasına Dede Korkut Hikâyelerinde de rastlanılmaktadır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da, görülen rüya Kara Göne tarafından yorumlanmaktadır.¹⁰⁰³

1.18.6. Karşılıksız Çalışma

Kamların dikkat çeken bir özelliği de, yapmış oldukları işler karşılığında ücret talebinde bulunmayıp, kazanç elde etme gibi bir amaç içerisine girmemiş olmalarıdır.¹⁰⁰⁴ Ritüeller karşılığında bir para talebi olmadığı gibi, tedavi için de bir beklentileri olmayıp, gönülden koparsa bir hediyeye razı olmaktadırlar.¹⁰⁰⁵ Genel itibari ile de hastayı tamamen iyileştirebildikleri takdirde kendilerine at, koyun,

⁹⁹⁶ F. Bayat, *Ana Hatları*.....s.261.

⁹⁹⁷ Y. Kalafat, *Altaylardan*.....s.46.

⁹⁹⁸ F. Bayat, *Ana Hatları*.....s.119.

⁹⁹⁹ M. Harner, *Şaman'ın*.....s.7.

¹⁰⁰⁰ S. Gömeç, *Türk Kültürünün*.....s.196.

¹⁰⁰¹ M. Harner, *Şaman'ın*.....s.77.

¹⁰⁰² J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol*.....s.73.

¹⁰⁰³ M. Ergin, *Dede Korkut*.....s.43.

¹⁰⁰⁴ S. Gömeç, *Türk Kültürünün*.....s.187.

¹⁰⁰⁵ F. Bayat, *Ana Hatları*.....s.269. ; C. Şener, *Şamanizm*.....s.25. ; A. İnan, *Tarihte ve*.....s.76.

buzağı hediye edilmektedir.¹⁰⁰⁶ Zenginler tarafından da kendilerine kıyafetler verilmektedir.¹⁰⁰⁷ Gözleri hiçbir zaman dünya malında olmayan şamanların genel olarak ekonomik durumlarına bakıldığında da fakir oldukları görülmektedir.¹⁰⁰⁸ Tarla, bahçe işlerine vermiş oldukları emek ile geçimlerini sağlamaktadırlar.¹⁰⁰⁹ Ek bir gelir olarak da sunulan kurbanların derileri şamana verilmektedir.¹⁰¹⁰ Zenginlik şamanlığın ruhuna aykırı olarak görülmektedir. Şamanlığı yapan kişi toplumuna hizmet edip, hayırlar yapmaktadır.¹⁰¹¹ Halk içerisinde topluma dâhil olarak beraber yaşamışlardır. Tek farklılıkları gerçekleştirmiş oldukları ayinler esnasındaki halleridir.¹⁰¹²

1.18.7. Dede'nin Fonksiyonları

Orta Asya coğrafyasında kam, baksı, şaman isimleri ile din hocalığı yapan kişilerin, Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile Dedelik kurumu adı ile aynı işlemleri yapmış oldukları, bir nevi eski Türk İnançlarına hocalık edenlerin devamlılığını sağladığı düşünülmektedir. Türkmen Dedelerinin Damal'daki yerini inceleyecek olduğumuzda;

Damal Türkmenleri imam soyundan gelenlere “Dede” ismini vermişlerdir. Yörede Dedelerin, Hz. Ali'nin, Hz. Hüseyin'in, soyundan gelmiş oldukları inancı hâkimdir. Dedeler mensubu oldukları toplumun hak yolundan ayrılmayıp ibadetlerini yerine getirmelerini temel gayeleri olarak görmektedirler (K16). Eski Türk Devletlerinde din hocalığı yapmakta olan kamlar gibi topluma önderlik eden, yol gösteren kişilerdir. Aynı zamanda toplumsal kararları vermekte olan Dedeler, cemaat liderliği yapmakta olup, sosyal hiyerarşi içerisinde üst sınıfta yer almakta ve toplum içerisinde örnek gösterilmektedirler (K2). Bazı Dedelerin de kendilerine bağlı birçok bölgesi bulunmakta ve dönemsel olarak bu yerleri ziyaret edip, inançlarının gereklerini yerine getirerek görmüş olduğu bir anlaşmazlık var ise de çözmektedirler.¹⁰¹³ Dedelerin sözleri Türkmenler için uyulması mecburi kaideler

¹⁰⁰⁶ A. Anohin, *Altay Şaman.....*,s.40.

¹⁰⁰⁷ W. Radloff, *Sibirya'dan I, 1956....*,s.68.

¹⁰⁰⁸ S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.187.

¹⁰⁰⁹ A. Arslan, *“Orta Asya....”*,s. 72 – 73.

¹⁰¹⁰ B. Ögel, *Türk Mit., (2010).....*,s.34.

¹⁰¹¹ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.25.

¹⁰¹² S. Gömeç, *Türk Kültürünün.....*,s.187.

¹⁰¹³ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.81.

olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹⁴ Dedeler aynı zamanda birer rüya yorumlayıcısı olarak da görülmektedir. Yöre Türkmenleri, ilgilerini çeken rüyalarını Dedeye yorumlatmaya gelmektedirler. Konu hakkında Eski Kılıç Köyü Dede, *“Bize göre herkesin rüyası kendi geleceği, kendi vahyini belirtmektedir (K2).”* sözleri ile kişilerin görmüş oldukları rüyaları gelecekleri olarak düşündüğünü bildirmektedir. Ayrıca görülen rüya hayra yorumlanmadığında, yöre Türkmenlerinin Dedenin de önerisi ile kurban keserek, sadaka vermektedir.

Toplum içerisinde; doğru, dürüst, cömert, adaletli, hoşgörülü özellikleri ile topluma örnek olan Dedelerin, olağanüstü ve kutsal güçleri olduğuna inanılmaktadır.¹⁰¹⁵ Yöre Türkmenleri, Dedelerin normal insanların yapamadığı ve yapamayacağı durumları gerçekleştirebildiklerini belirtmektedirler. Konuya örnek olarak Damal Eski Kılıç Köyünden Türkan Kökat ile gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmemizde genç yaşta iken Otağlı köyünde yaşadığı bir hadiseyi bize nakletti: *“bir gün köydeki bir tepelikte mezarı bulunan Mustafa Dedenin mezarının yenilenmesi gerektiğinde köydeki genç, çocuk demeden herkesin tepeye su taşıdığını ve yapılan yeni mezar sonrasında, eski mezarından çıkarılan Mustafa Dedenin kefeninin hiç bozulmadığını, sanki aynı gün gömülmüş gibi bir vaziyette durduğunu gördük. Bunun yanı sıra Mustafa isimli Dede ölmeden önce de kaynayan suya elini sokarak, kazanları eli ile karıştırdığını bilirim, normal insanların yapamadığı işleri yapmaktaydı (K21).”* Tıpkı Kamlarda görüldüğü üzere Dedelerin de olağanüstü güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. Dikkatimizi çeken bir diğer husus da bu kişilerin yine eski Türklerde olduğu gibi mezarlarının tepelik alanlara gömülmüş olması durumudur.

1.18.8. Dede Olabilmenin Şartları

Eski Türk topluluklarında Kam olabilmenin temel şartı olarak belirtmiş olduğumuz soy şartı, Dedelikte de görülmektedir. Soy kavramına önem veren Türkmen toplumunda on iki imam soyundan geldiğine inanılan Dedelere, *Ocazade* denilmiştir.¹⁰¹⁶ Dedeler ile yapmış olduğumuz görüşmelerde de, her bir Dedenin kendilerine ait ellerinde bir soy şecerelerinin bulunduğu ve Ehlibeyt soyundan gelmiş

¹⁰¹⁴ M. Küçükugurlu, *“Cumhuriyetin İlk....”*, s.192.

¹⁰¹⁵ A. Yaman, *Alevilik....*, s.84 vd.; H. Türk, Z. Uyan, A. Kala, *“Sultan....”*, s.85.

¹⁰¹⁶ H. Türk, Z. Uyan, A. Kala, *“Sultan....”*, s.85 - 86.

olduklarını ve İmam Hasan'ın soyundan gelenlerin Şerif, İmam Hüseyin'in soyundan gelenlerin de Dedelik yaptıklarını, Dedelik yapabilmenin şartı olarak bu soydan gelinmiş olması gerektiğini belirtmektedirler (K2). Dedelerin yapacakları evliliklerde de 12 imam soyunun bozulmaması adına Dede soylu olan kadınlarla evlenilmesi gerekmektedir. Bundan kasıt çok yakın akraba evlilikleri değildir. Bir Dede'nin dede soyundan olmayan birisi ile evlenmesi dedelikten çıkması için yeterli bir sebep görülmektedir (K2). Geçmiş dönemlerde Dedelerin, çocuklarından genellikle bir tanesini Dedelik yapması için yetiştirdikleri bilinmektedir.¹⁰¹⁷ Birden fazla çocuk olması durumunda ise ahlak ve eğitim seviyesi yüksek olup, söylenilen manası ile de işi hakkı ile yapacak olan tercih edilmektedir.¹⁰¹⁸ Seçilen çocuk Dede ile yani babası ile birlikte cemlere katılarak tecrübeler edinmektedir. Ayrıca Damal Türkmenlerinde görülen cem türlerinden Çocuk Ceminde, Dedenin çocuğu posta geçerek diğer çocuklara Dedelik yapmaktadır.¹⁰¹⁹ Böylece hem aday olan çocuk Dede kendini yetiştirmekte, hem de diğer çocuklar gerekli konularda bilgi sahibi olmaktadır. Damal yöresinde Dedelik yapmakta olan Ali Ekber Göktekin de; 1950 – 1960 yıllarında çocukken babası ile katılmış olduğu cemlerde, 4 kapı¹⁰²⁰ 40 makamı öğrendiğini ve Dedelik için tecrübeler edindiğini belirtmektedir (K2). Bu şekli ile Dedeliği, babalarından öğrenmekte olan Damal Dedeleri, aralarında geçen usta çırak ilişkisi ile aynı zamanda sözlü gelenek unsurlarının taşıyıcılığını yaparak kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda Ali Ekber Göktekin; öğrenmiş olduğu bilgileri bir bayrak olarak gördüğünü ve geçmişten almış olduğu bu bayrağı geleceğe taşıyacağını ifade etmektedir. Son olarak da Dedelik için belirli şartları tamamlayıp görev alan kişilerin yaşamlarında daha dikkatli olması gerektiği hususu üzerinde durarak zina, adam öldürme, haksız yere eşini boşama, yüz kızartıcı suç işleme, talipleri ile evlenme gibi işlere kalkışma durumunda Dedelik görevinin son bulacağını söylemektedir. (K2).

1.18.9. Dede Tarafından Uygulanan Tedavi Yöntemleri

Damal yöresinde din hocalığı yapmakta olan Dedeler, Kamalarda olduğu gibi kendilerinin sahip olduğuna inandıkları yeteneklerini kötülük ve büyü yapma amaçlı

¹⁰¹⁷ A. Yaman, *Alevilik....*,s.139.

¹⁰¹⁸ A. Yaman, *Alevilik....*,s.278.

¹⁰¹⁹ A. Çari, *Damal'da Birlenen....*,s.104.

¹⁰²⁰ Şeriat, Tarikat, Marihat, Sırrakat.

olarak kullanmamışlardır. Dedeler keramet sahibi olarak görülüp sıkıntısı olanlar tarafından ziyaret edilmektedir.¹⁰²¹ Bu sıkıntılar arasında hastalık konuları da yer almaktadır. Damal yöresinde özellikle teknoloji, tıp bilimi gibi durumların geri ve hastaneye gidiş şartlarının zor olduğu geçmiş dönemlerde çözüm için Dedeye başvurulmaktaydı. Dedelerin ruh ve sinir bozukluklarında, ağızda çıkan yaralarda, durduk yere korkma gibi davranış bozukluklarında hastalara çözümler üretmekte oldukları bilinmektedir (K18).

1.18.10. Dedelikte İbadet Konuları

Damal yöresinde Dedelik görevini yerine getirmekte olan kişiler sürekli olarak toplum ile her karşılaşmasında, *“elinden koymadığını alma, gözünden görmediğini söyleme, eline beline diline sahip ol, yalan söyleme, yalan şahitliği yapma, hırsızlık yapma, haydutluk yapma, fakir hakkı yeme, dul kadın hakkı yeme, yetimin hakkını yeme”* şeklinde öğüt ve nasihatlerde bulunmaktadır (K16).” Bunların yanında Dedeler nikâhlarda, kurban sunulmasında, cenazelerin definlerinde ve cemlerde görev almaktadırlar (K2). Görüldüğü üzere Dedeler ile Kamların ortak olarak görülen yönlerinden birisi de ibadet konularıdır. Damal yöresinde ibadetlerin yerine getirilmesi için cem evlerinde bir araya gelip birbirlerinin yüzlerini görecektir şekilde oturmakta olan Damal Türkmenlerinin ibadetlerini Dede yönetmektedir. Dedeler ceme başlamadan önce Post hizmetlisi gelerek postu açar, dört köşesine niyaz eder (dört car köşe – dört kapı niyetine) tüm canların yani Türkmenlerin niyetine postun ortasından niyaz almaktadır.¹⁰²² Hazır olan post sonrasında, ceme katılan Dede, postunun üzerine oturmaktadır.¹⁰²³ Burada posttan kasıt, bir çeşit keçedir. Bu durum bizlere öncelikle eski Türk inançlarında aday kamların ve aday hakanların asıl olabilmeleri için gerçekleştirilen törenlerde keçe üzerinde kaldırılarak 9 kez döndürülme uygulamasını hatırlatmaktadır. Burada da Dede yönetimi keçe üzerinden sağlamaktadır. Ayrıca Post Damal Türkmenlerinde Dedeler ve toplum için önem taşımakta, yeri geldiğinde post üzerine; *“..... yalana gıybete sapmadan bu canın istediğine cevap vereceğine, bu hak postuna niyaz eder misin ?”* şeklinde Dede

¹⁰²¹ A. Yaman, *Alevilik.....*,s.145 - 146.

¹⁰²² A. Çari, *Damal'da Birlenen.....*,s.37.

¹⁰²³ A. Çari, *Damal'da Birlenen.....*,s.35.

tarafından olayın taraflarına yeminler ettirildiği görülmektedir.¹⁰²⁴ Bir de Damal Türkmenlerinde post görevlisi tarafından postun, sırlanma uygulaması vardır. Güneş batımına doğru postu eline alan post görevlisi “*Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali*” diyerek üç defa silkeler, ardından “*iyilikler içeriye, kötülükler dışarıya*” şeklinde seslenerek postu sırlamaktadır.¹⁰²⁵ Damal Türkmen ibadetlerinde dikkatimizi çeken bir durum da, Kamların kullandıkları asaya benzer bir işlev görmekte olan Dedenin cemini yürütmekte olduğu “*değnek*” veya “*tarik*” isminin verilmiş olduğu çubuktur. Dede, Erkan çubuğu ile Görgü Ceminde görgüye sokacağı adamı kutsamakta, simgesel olarak da topluma verilen cezalarda kullanılmaktadır. Dönemsel olarak canlandığı şeklinde söylentilerin olduğu bu çubuk, yeşil renkteki bir kılıf içerisinde muhafaza edilmekte, kutsal olduğuna inanılmaktadır (K18).

Damal Türkmen Dedeleri görevleri karşılığında herhangi bir ücret talebinde bulunmayıp ve herhangi bir kimseden veya kurumdan para almamaktadır. Gelirleri yok denecek kadar az olup genellikle farklı dallardan kendilerine bir kaynak sağlamaktadırlar. Yöre Türkmenleri, gönüllerinden kopan bir şey olursa Dedeye takdim etmektedir. Yılsonu alınan mahsulün bir kısmı görgü ve sorgu sonrasında Dedeye verilmektedir. Geçmiş dönemlerde de Dedelerin bir kısmının uzak illerden gelmiş olmasından dolayı gelip gitme masraflarının karşılanması için “*Hakurullah*” ismiyle, Dedenin emeği karşılığında arpa, buğday, yol harçlığı verilmektedir. Ayrıca Dede almış olduğu ürünleri veren kişiye bolluk ve bereket getirmesi için, içerisinden bir avuç aldığı ürünün duasını ederek ambarına serpmektedir. Araştırmamızda bilgilerinden fazlaca faydalanmış olduğumuz Damal Türkmen Dedesi Ali Ekber Göktekin de kendisinin geçimini muhtarlık geliri ile sağladığını bildirmekte ve yaşanan bu maddi zorluğun kimsenin Dedelik yapmayı istememesine sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Dedeler bu meslekte görülen maddi zorluklardan ötürü kendilerine Dede yetiştirmeleri için telkinlerde bulunulduğunu ancak Dedeliği gönül rahatlığı ile çocuklarına ve torunlarına öneremediklerini bildirmektedir (K2).

1.19. Müzik Geleneği

Eski Türklerin geçmiş yaşantıları incelendiğinde, gündelik yaşamlarında müzik aktivitelerine çokça rastlanabilmektedir. Müzikten, eğlenmekten çokça

¹⁰²⁴ A. Çari, *Damal'da Birlenen.....*,s.99.

¹⁰²⁵ A. Çari, *Damal'da Birlenen.....*,s.89.

hoşlanan Türkler; bayram, festival, ibadet, düğün, yoğ töreni, şölen şeklindeki etkinliklerinde müziği vazgeçilmezleri olarak görmektedirler.¹⁰²⁶ Ayrıca Türk müziklerinin askeri kahramanlık ve cesarete sevk eden bir yapıya sahip olması da savaş dönemlerinde devleti askerlere sık sık müzik dinletmeye sevk etmektedir.¹⁰²⁷ Araştırmalarımızdan görüldüğü üzere Türklerin yaşamlarının birçok bölümü içerisinde yer alan musiki, yalnızca eğlence ve askeri amaçlı olarak kullanılmayıp, müzik eşliğinde yürütülen oyun ile Tanrıya erişebilme ve kavuşma manası da taşımaktadır.¹⁰²⁸

Eski Türkler müziği bir güç olarak görüp, ruhlardan alınması gereken gücü de müzik aracılığı sağlamışlardır.¹⁰²⁹ Gök Tanrı inancına göre halk tasavvurunda insanın kendinden geçebilme durumunu, musiki ve oyun sağlayabilmektedir. Musiki eşliğinde gözlemlenen bedensel hareketler yalnızca göze hitap etmek gayesi ile yapılmamakta, kutsala gönül yolu ile ulaşabilme gayesi de taşımaktadır. Türk düşüncesine göre oyuna başlayan kişioglunun ruhunun göğe yükselerek kötülüklerden ve kötü ruhlardan uzaklaştığına inanılmaktadır.¹⁰³⁰ Gök Tanrı inancında ruh, Tanrı ve insan arasında aracılık yapan Kamlar da, gerekli vazifelerini yerine getirebilmek maksadı ile öteki âleme, çalınan musikiler ve oynanan oyunlar ile daha kolay bir şekilde ulaşabilmektedir.¹⁰³¹ Bu durum, Türkleri dini ayinlerinde müzik olgusu ekseninde çalgı kullanmaya sevk etmiştir.¹⁰³² Özellikle musiki ve oyun için kullanılan çalgı aletleri, yapılacak olan ruhsal yolculuk için birer araç vazifesi görmüş olup¹⁰³³ ayinler için de şart olarak görülmektedir.¹⁰³⁴ Önceki bölümlerde bazı hastalıkların tedavisinde görev almış olduğunu bildirdiğimiz Kamların bu görevlerini musiki ve oyunlar aracılığı ile icra ettikleri bilinmektedir. Var olan inanca göre oyun, ruh ile arada bulunan engelleri ortadan kaldırarak dünyanın kaygılarından kişiyi uzak tutabilmektedir.¹⁰³⁵

¹⁰²⁶ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.276.

¹⁰²⁷ S. Koca, *Türk Kültürünün.....*,s.279.

¹⁰²⁸ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.220.

¹⁰²⁹ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.26.

¹⁰³⁰ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.221.

¹⁰³¹ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.215 vd.

¹⁰³² C. Şener, *Şamanizm.....*,s.7.

¹⁰³³ G. Arpacı, *Gök – Tanrı.....*,s.206.

¹⁰³⁴ C. Şener, *Şamanizm.....*,s.8.

¹⁰³⁵ F. Bayat, *Ana Hatları.....*,s.215 vd.

Eski Türklerde ayinlerin hangi ruh için ve kime yapıldığı yönünde sıralama bulunmakta ve bunlara göre gerçekleştirilen uygulamalar çeşitlilik göstermektedir. Örneğin ata ruhları, göksel cisimler ve gök için gerçekleştirilen ayinlerde davul kullanılmaktadır.¹⁰³⁶ Aynı zamanda ayinlerin yürütülebilmesinde de şart olarak koşulan davul¹⁰³⁷ eski Türklerden itibaren tören, eğlence ve savaşlarda kullanılmış¹⁰³⁸ trans durumuna geçmede ise en etkili yöntem olarak görülmüştür. Şamanlar da davulu ruhlar ile iletişim kurabilmede aracı olarak kullanmaktadır.¹⁰³⁹ Kamın karada yürümesi gerektiğinde davul at, tokmak ise kamçı, su üzerinden geçmesi gerektiğinde davul kayık, tokmak kürek, göğe çıkması gerektiğinde ise kuş rolüne büründüğüne inanılmaktadır.¹⁰⁴⁰ Davul aracılığı ile gitmek istediği yere ulaşan Kam, kötü ruhları etkisizleştirip, kişinin ruhuna seslenerek, onu kuvvetli kılarak uyandırmaktadır.¹⁰⁴¹ Kötü ruhları etkisiz hale getirme aracı olarak da davul tokmağına bez ve deri yapıştırılması uygun görülmüştür.¹⁰⁴² Şamanın davul ve şarkıları yardımcı ruhlarının çağırılması ve şaman bilincine erişilmesinde birer araçtır. Davulun sesiyle vecde gelen şaman, derinlere inerek transa geçebilmektedir.¹⁰⁴³ Bu esnada şamanın sesinin yüksekliği ve alçaklığı ile çalan davulun sesi orantılıdır. Ayin son bulduğunda ise şamanın ve davulun sesi aynı anda durmaktadır.¹⁰⁴⁴ Ayin bitmeden yalnızca davulun durması durumu ise yapılmakta olan işin başarısızlığına yorulmaktadır.¹⁰⁴⁵ Eski Türklerin sahip olduğu bu ibadet şeklini gören Bizans elçisi Zemarkhos; Semerkant'ta Kamların ve Göktürk toplumunun kollarını yana doğru kaldırmış bir vaziyette davul ve çingirak eşliğinde bir ateş etrafında fırtına gibi döndüklerini kaydetmiştir.¹⁰⁴⁶ Burada da görüldüğü üzere Türklerin ibadet şekilleri hangi biçimde başlarsa başlasın her halükarda son olarak almış olduğu şekil daire vaziyetindedir. Daire, şekil itibari ile kozmosu¹⁰⁴⁷

¹⁰³⁶ E. Esin, *Türk Koz...*,s.108.

¹⁰³⁷ C. Şener, *Şamanizm...*,s.18.

¹⁰³⁸ S. Gömeç, *Türk Kültürünün...*,s.177.

¹⁰³⁹ F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.210.

¹⁰⁴⁰ S. Gömeç, *Türk Kültürünün...*,s.179. ; A. İnan, *Tarihte ve...*,s.95. ; C. Şener, *Şamanizm...*,s.21.

¹⁰⁴¹ G. Arpacı, *Gök – Tanrı...*,s.207.

¹⁰⁴² F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.212.

¹⁰⁴³ N. Drury, *Şamanizm...*,s.75 – 76.

¹⁰⁴⁴ F. Bayat, *Ana Hatları...*,s.218.

¹⁰⁴⁵ M. Harner, *Şaman'ın...*,s.84.

¹⁰⁴⁶ M. Eröz, *Eski Türk...*,s.61 – 62.

¹⁰⁴⁷ Evren.

simgeleyip, felsefi bakımdan da ölümsüzlüğü ve yeniden doğuşu işaret etmektedir.¹⁰⁴⁸

Şamanların ritüellerinde kullandıkları davulların insan vücudu üzerinde nasıl bir etki yaratmış olabileceği düşüncesi dâhilinde Şaman davulları üzerine 1960'lı yıllarda yapılan araştırmalarda; Androw Neher davul sesi ile insan merkezi sinir sisteminde anormal derecede değişiklikler meydana geldiğini ileri sürmüştür.¹⁰⁴⁹ Michael Harner'da, davul ile yapılan vuruşların zihinde yaratmış olduğu etki üzerine gerçekleştirmiş olduğu deneyinde, sürekli bir düzeyde tekrar eden 205 – 220 vuruşluk ritmin bilinç halinde mükemmel bir değişime yol açtığı sonucuna vardığını belirtmektedir.¹⁰⁵⁰ Ayrıca Harner'a göre; Şaman çingirak ve davulunu kullanarak otomatik biçimde bilinç dışı zihnini açmaktadır. Davul sesindeki sabit tempo da şamanı bilinç durumuna sokar ve bu durum şaman için esrik yolculuğu sürekli kılmaktadır.¹⁰⁵¹ Davul sesinin yanında Şaman var olan gücü ve niyetiyle dile getirmekte olduğu şarkıları da dışa vurmaktadır.¹⁰⁵² Buradaki amaç bahse konu bilinç durumuna şamanın girmesini kolaylaştırmaktadır. Şarkılardaki sözler bölgedeki şamanlar arasında farklılık göstermiş olsa da şarkının melodi ve ritim kısmı her yerde aynıdır.¹⁰⁵³

Eski Türk ayinlerinde davul ile birlikte kamın kullandığı başka musiki aletleri bulunmaktadır.¹⁰⁵⁴ Çin yıllıkları konu ile alakalı eski Yenisey Kırğızlarının ayinlerinde kopuz çaldıkları bilgisini paylaşmaktadır.¹⁰⁵⁵ Dini törenlerinde birden fazla şamanın bulunduğu Kırğız ayinlerinde şamanın teki kopuzu çalarken, diğeri üzerinde zili ve çingirakları bulunan اساسı ile oynamaktadır.¹⁰⁵⁶ Çinlilerin “Hsiou – pu” dedikleri kopuz da bozkır kültüründe önemli bir yer tutmakta kahramanlıklar, menkıbeler, destanlar, hatıralar kopuz aracılığı ile okunmaktadır.¹⁰⁵⁷ Dede Korkut

¹⁰⁴⁸ F. Bayat, *Ana Hatları*...,s.223.

¹⁰⁴⁹ Michael Harner, *Şamanik Şifa*, (Çev. Yasemin Sen), Ray Yayıncılık, İstanbul 2014, s.38.

¹⁰⁵⁰ M. Harner, *Şamanik*...,s.20.

¹⁰⁵¹ M. Harner, *Şaman'm*...,s.84 – 85.

¹⁰⁵² N. Drury, *Şamanizm*...,s.77.

¹⁰⁵³ M. Harner, *Şaman'm*...,s.88.

¹⁰⁵⁴ Y. Çoruhlu, *Türk Mit*...,s.86.

¹⁰⁵⁵ C. Şener, *Şamanizm*...,s.18.

¹⁰⁵⁶ C. Şener, *Şamanizm*...,s.20 – 21.

¹⁰⁵⁷ A. Taşağıl, *Kök Tengri*...,s.81.

Hikâyelerinde de Oğuz'un Alpieri sıkıntılarında kopuz çalıp onun sesinden güç bulmaktadırlar.¹⁰⁵⁸

İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşması ile konargöçer bir yaşam tarzı sürdüren Türklerin dini yaşantılarını düzenleyen din adamları, eski inançları ile yeni dinlerini uyumlu hale getirmişlerdir. Türkler ibadetlerinde müzik ve dansa İslamiyet sonrasında da yer vermişlerdir.¹⁰⁵⁹ Bugün Türkmen kesimin ayinlerinde kullanmakta oldukları saz, eski Türk dönemlerinde kopuz adıyla kullanılmıştır. Kopuz Türklerin milli çalgısı olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁶⁰

Dini ritüellerini müzik aletleri ve şarkı sözleri ile gerçekleştiren eski Türklerin, ayinlerinin icrasında önemli bir unsur olarak gördükleri davul ve kopuzu, Damal Türkmenlerine ait olan cemlerde, Zakirlerin çaldığı “saz” olarak görmekteyiz. Damal Türkmenleri de ayinlerini sazlı sözlü bir şekilde gerçekleştirmektedir. Arada görülen fark ise eski Türklerde din hocası tarafından kullanılan müzik aletleri Damal Türkmenlerinde Zakir isimli görevliler tarafından kullanılmaktadır.

Damal'da ibadetlerde bağlama önemli bir yer tutmaktadır. Yörede bağlama kültürünün, geçmişte Orta Asya'da hayat süren Türk kavimlerinin kullandığı kopuzdan geldiğine inanılmaktadır. Damal Türkmenleri cemlerinde *Zakir* tarafından çalınan bağlama eşliğinde kadınlı erkekli olarak *Semah* dönmeaktedirler. Burada da amaç tıpkı eski Türk topluluklarında olduğu gibi fiziki anlamda eğlence amaçlı oyun olmayıp, “*hak aşkına pervane olmak, kendinden geçmek*” anlamı taşımaktadır (K2). Sema, müzik ve raks cemlerin ve şaman ayinlerinin vazgeçilemeyen unsurlarını oluşturmaktadır.¹⁰⁶¹

Damal yöresinde “*Aşık*” ismi ile anılan kişiler, dini görevlerinin yanında haftanın önemli günlerinde ve genellikle insanların bir araya toplanmış oldukları zamanlarda bağlama çalarak, hikayeler anlatmaktadır. Geçmiş dönemlerde daha sıklıkla Damal yöresinde görülen bu durum Türk milli destancısı Dede Korkut ve İslamiyet öncesinde özellikle ağıtlar yakan ozanlar ile benzerlikler göstermektedir. Damal Türkmen inancında âşıklığın, “*pir elinden bade içmiş kendilerini hakka âşık olarak adanmış Fuzuli, Pir Sultan gibi ulu ozanlardan geldiğine*” inanılmaktadır

¹⁰⁵⁸ A. İnan, *Eski Türk Dini*.....s.149.

¹⁰⁵⁹ A. Yaman, *Alevilik*.....s.145.

¹⁰⁶⁰ S. Gömeç, *Türk Kültürünün*.....s.178.

¹⁰⁶¹ M. Eröz, *Eski Türk*.....s.61.

(K2). Yörede âşıklık yapanlar, aynı zamanda dinsel törenler olan cemlere katılarak Zakirlik görevinde bulunmaktadır. Bu saz şairleri ile yapmış olduğumuz görüşmelerde teknoloji ile artan kitle iletişim araçlarının, hitap etmiş oldukları kesimi azalttığını, eski ilgi alakayı göremediklerini bizlere bildirmektedirler.

Damal'da söylenmekte olan ezgilerin melodi yapılarının incelenmesi neticesinde de çoğunlukla Malatya, Sivas, Maraş yörelerinde görülen ezgiler ile benzerliklerin olduğu yani bölge içerisindeki ritmik yapının Anadolu coğrafyasının iç kesimleri ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir.¹⁰⁶² Ayrıca bölge içerisinde derlenmiş vokal enstrümantal ezgilerin ritmik yapılarında ana usullerin üçerli şekil ve ağız özelliklerine bakıldığında Azerbaycan Lehçesinin özellikleri de görülmektedir. “Hem enstrümantal hem de vokal enstrümantal ezgiler içerisinde görülen “do kararlı” ve “re kararlı” ezgi yapılarının önemli bir bölümü, günümüzde Asya içlerinde yaşayan Türk topluluklarında görülen ezgi yapılarıyla benzer özellikler taşımaktadır.¹⁰⁶³

1.20. Hayvanlar

Konargöçer bir yaşama sahip olan Türkler doğa ile iç içe bir hayat sürdüklerinden hayvanları yakınan inceleme ve keşfedebilme fırsatı bulmuşlardır. Yaptıkları gözlemler neticesinde de kendilerinde bulunmayan özelliklerin¹⁰⁶⁴ hayvanlardaki varlığı onlara karşı hayranlık duymalarına ve kimi dönemlerde ise örnek almalarına yol açmıştır. Özellikle bu durum Kamlarda çokça görülmekte, güçlü olan hayvanların yerine kendisini koyarak onlara benzemeye çalışmaktadır.¹⁰⁶⁵ Kam gerçekleştirdiği ritüellerinde de yer altına inip gökyüzüne çıkması gerektiğinde yardımcı ruhlara ihtiyaç duymakta, gelen yardımcı ruh da kamın ritüeli esnasında çıkarmakta olduğu ses, bağırma, ötme gibi davranışları ile anlaşılmaktadır. Tunguzlarda bir şamanın yardımcılığını yapan ruhlarından birisi yılan olduğundan yerlerde sürüldüğü görülmektedir. Eskimo şamanları ise kurt gibi ulumaktadırlar.¹⁰⁶⁶

Yaşam mücadelesi verdikleri zorlu coğrafya şartlarında kendilerine fayda sağlayan hayvanların Türklerin yaşamları içerisinde birçok yönü ile dâhil oldukları

¹⁰⁶² B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s. 23 – 24.

¹⁰⁶³ B. Yılmaz, “Ardahan Türkmenleri Müzik” s. 26.

¹⁰⁶⁴ Geceleri görebilme, uçma, hızlı koşabilme.

¹⁰⁶⁵ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.154.

¹⁰⁶⁶ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk.....*,s.32.

görülmektedir. Özellikle koç, koyun, keçi, teke türündeki hayvanların kişi adları, coğrafya yer adları, gök, akarsu gibi Türk folklorunda çokça yer almış olduğu görülmektedir.¹⁰⁶⁷ Tagar kültürü dönemini kapsayan mezarlıklara bakıldığında bayrak direklerinin üst kısımlarında dağ keçisi heykeline, 5. ve 6. Yüzyılı kapsayan kap kacaklarda dağ tekesinin heykelciklerine¹⁰⁶⁸, Mangışlak bölgesinden Anadolu'ya kadar göç yolları üzerinde sıralanan koç heykelli mezar taşlarına¹⁰⁶⁹, Hunlara ait olan Pazırık kurganlarında bulunmuş olan at koşum takımları üzerinde dağ tekesi motiflerine, gem takımında koçbaşı motifine¹⁰⁷⁰, cesetler üzerinde bulunan düğmelerde dağ koyununa ve koçuna ait motiflere¹⁰⁷¹ çokça rastlanılmaktadır.

Türkler için kutsal olarak kabul edilen koç, koyun ve diğer hayvanlar; eski Türk dini içerisinde bulunan kanlı kurbanlarda, kam ayinlerinde, Türk destanlarında ve 12 hayvanlı Türk takviminde ön planda yer almaktadır.¹⁰⁷² Türk düşüncesine göre bu hayvanlar “*iduk*” yani kutsal olarak görülmekte olup, diğer hayvanlardan farklı tutularak etinden, sütünden, derisinden, binek olmasından faydalanma durumu yoktur.¹⁰⁷³ Eski Türklerde koyun cinsinden bir kurban sunulacağı zaman dağ koyunu en makbul olarak kabul edilmiştir. Dağ koyununun bulunmadığı yerlerde yerini koç almaktadır.¹⁰⁷⁴ Kurban sunulacak olan hayvanın cinsine verilen önemin yanında renk tercihlerinde de bulunmaktadır. Kızıl renkteki hayvanlar ile beyaz renkli hayvanlar daha çok tercih edilmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde de Dirse Han, oğluna vermesi gerekenleri “*Develerden kızıl deve*” şeklinde belirtilerek devenin kızıl olması durumunu nitelendirmiştir.¹⁰⁷⁵ Kurban olarak sunulacak hayvanda dikkat edilmesi gereken bir durum da cinsiyeti olmuştur. Genelde erkek hayvanlar kurban için tercih edilmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde de bunun bahsi geçmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında; Dirse Hanın hatunu oğlunun ilk avı olması dolayısı ile “*attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç*” kestirmiştir.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁷ A. Çay, *Anadolu*.....s.101.

¹⁰⁶⁸ A. Çay, *Anadolu*.....s.26 - 27.x

¹⁰⁶⁹ A. Çay, *Anadolu*.....s.148.

¹⁰⁷⁰ A. Çay, *Anadolu*.....s.28.

¹⁰⁷¹ A. Çay, *Anadolu*.....s.31.

¹⁰⁷² A. Çay, *Anadolu*.....s.147.

¹⁰⁷³ J.P. Raoux, *Türklerin Tarihi*.....s.148.

¹⁰⁷⁴ A. Çay, *Anadolu*.....s.51.

¹⁰⁷⁵ M. Ergin, *Dede Korkut*.....s.26.

¹⁰⁷⁶ M. Ergin, *Dede Korkut*.....s.29.

Damal Türkmenlerinin hayvancılık ile geçimlerini sağlamaları, yaylacılık faaliyetlerine yer vermeleri ve geçmişten günümüze kadar taşımış oldukları Türkmen kültürüne sahip olmaları diğer kesimlere nazaran hayvanlar ile daha çok içli dışlı olmalarına sebep olmuş ve eski Türk düşüncesinde önem taşıyan birçok hayvan Damal Türkmenlerinde de önemli olarak görülerek, yaşamları içerisinde; inançlarına, giyim kuşam kıyafetlerine, el dokumalarına ve dini ritüellerine konu olmuştur.

Kanlı kurban törenleri bölümünde de belirtmiş olduğumuz gibi Damal Türkmenleri de kurban olarak sunulacak olan hayvanın, tıpkı eski Türklerde görülmüş olduğu gibi, herhangi bir sakatlığı olmayıp, ak ve kızıl renkte erkek olan hayvan olmasına dikkat etmektedirler. Belirtilen koşulları sağlayan hayvan birden fazla olduğu takdirde ise aralarından en iyisi tercih edilmektedir. Kadınlar tarafından yapılan el işçiliklerinde de eski Türklerce kutsal görülen geyik, koç, keçi, at, kartal gibi hayvanların desenleri ile çokça karşılaşmaktadır. (Fotoğraf: 13) Dedeler tarafından yürütülen cem ibadetlerinden özellikle Semah dönme ritüelinde ise semahı dönen kişi Turna kuşuna benzetilmektedir.

1.20.1. Kuş - Turna Kuşu

Türkler için kuş, Tanrı idaresinde sayılmış olan bir canlı çeşidi olup bu düşünce doğrultusunda insana iyilik ve uğur getireceğine inanılmıştır.¹⁰⁷⁷ Tanrının elçisi olarak da görülen kuşlar¹⁰⁷⁸ Türk kozmolojisine göre ateşi simgelemektedir.¹⁰⁷⁹ Kuşun Türk düşüncesinde yer alan bir diğer önemi de insanın ruhunun kuş biçiminde olduğu düşünülerek¹⁰⁸⁰ kişinin ölmesi ile de ruhunun uçup gittiğine inanılması olmuştur.¹⁰⁸¹ Din adamı olan Kamın sahip olduğu kıyafetlerinde de çokça kuş ve diğer hayvan figürlerine rastlanılmaktadır. İnançlarına göre kam istediği anda üzerinde bulunan figürler aracılığı ile kuş kılığına girebilmekte¹⁰⁸² ve öteki dünyaya gidebilmektedir.¹⁰⁸³ Türk mitolojisine göre de kuşlar temiz hayvanlar olup, herhangi bir leş yiyen kuşa Türk mitolojisinde rastlanmamaktadır.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁷ B. Uslu, *Türk Mitolojisi*, (2010).....s.24 – 25.

¹⁰⁷⁸ B. Ögel, *Türk Mit.*, C.2....s.548.

¹⁰⁷⁹ E. Esin, *Orta Asya'dan*....s.47.

¹⁰⁸⁰ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol*.....s.214.

¹⁰⁸¹ B. Ögel, *Türk Mit.*, C.2....s.129.

¹⁰⁸² B. Ögel, *Türk Mit.*, (2010).....s.29.

¹⁰⁸³ S. Mömin, *Şamanizm*....s.87.

¹⁰⁸⁴ B. Uslu, *Türk Mit.*....s.26.

Türk düşüncesinde kuşlar, özellikleri bakımından sınıflandırılıp her birinin ayrı bir manası bulunmaktadır. Bu kuş türlerinden önem arz ettiği düşünülen Turna kuşu ölümsüzlüğün ve uzun ömürlülüğün sembolüdür.¹⁰⁸⁵ Orta Asya topraklarına bahar aylarında gelip, kış mevsiminde göç etmeleri ile de haberci olarak düşünülerek, Tanrının elçisi konumunda görülmektedir.¹⁰⁸⁶ Var olan bir inanca göre de ruh buhar veya turna olarak gökyüzüne uçmakta, geri gelmesi gerektiğinde de yine buhar olarak veya turna şeklinde geri dönmektedir.¹⁰⁸⁷ Turna kuşu halk hikâyelerinde de haber taşıyan ve yeri geldiğinde dertleşilen bir kuş türü olarak görülmektedir. Alevi ve Bektaşî inançlarında da Hz. Ali den haber getireceğine inanılan kuştur.¹⁰⁸⁸ Ayrıca yine Alevi Bektaşî geleneklerinde kullanılan Turna motifleri, eski Türklerde bilinen kimliğine benzer özellikler göstermektedir.¹⁰⁸⁹

Araştırma sahamız olan Damal yöresinde Turna kuşu eski Türklerde görülen ölümsüzlük kimliği ile bilinerek, kutsal olduğu kabul edilmektedir. Yörede Turna kuşuna el motiflerinde, söylenen ezgilerde ve cem törenlerinde çokça rastlanmaktadır.

Damal yöresi kadınları tarafından dokunan giyim kuşam kıyafetlerinde, sergi isminin verilmiş olduğu dokumalarda, halı ve kilimlerde Turna motifleri görülmektedir. Bu tarz motiflere özellikle de yöreye ait geleneksel Damal kıyafetlerinde ölümsüzlüğün sembolü olması dolayısı ile yer verilmiştir (K10). Yörede önem taşıyan yazılı ve sözlü gelenek unsurlarında da Turna kuşu söylemleri ile sıklıkla karşılaşilmektedir. Genel itibari ile de bu kuş türü kişileştirilip, konuşturulmaya çalışılmıştır. Damal'a ait Dereköy'de derlenen bu ezgi konuya örnek teşkil etmektedir. .

Turna gelir gater gater, (katar)

Arş yüzünde semah tutar,

Turna ben avcı değilim,

¹⁰⁸⁵ Mehmet Temizkan, "Türk Kültüründe ve Alevi Bektaşî İnancında Turna", **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:26, Cilt:13, Sayı:101, İzmir 2014, s.169.

¹⁰⁸⁶ B. Ögel, **Türk Mit.**, C.2..., s.553.

¹⁰⁸⁷ M. Temizkan, "Türk Kültüründe...", s.165.

¹⁰⁸⁸ M. Temizkan, "Türk Kültüründe...", s.167.

¹⁰⁸⁹ M. Temizkan, "Türk Kültüründe...", s.164.

*Cana kıyıcı değilim.*¹⁰⁹⁰

Turnam Gider Ardahan'a isimli ezgi ile de; "*Turnam gider Ardahan'a, Koyma Beni yana yana, Hem anama hem babama, Turnam yâre selam söyle.*" sözleri ile de Turnanın eski Türk düşüncesinde yer alan elçilik görevini icra ettiği görülmektedir.¹⁰⁹¹

Bu ezgi türü, aynı zamanda Türkmen geleneğinde görülen Turna kuşu ile Semah arasında var olan bağlantıya örnek olmaktadır. Türkmenlerin dini ibadet biçimlerinden olan semah dönmede, görülen hareketlerin Turna kuşunun uçuş ve süzülüşünü yansıttığına inanılmaktadır. Yapılan hareketlerin her birisinin bir anlamı vardır (K18). Dereköy yöresine ait olan Turna Gelir (Turna Semahı) adlı ezgide yer alan sözler konumuza örnek teşkil etmektedir. "... çık gök yüzüne durnam, biz semaha dönelim"¹⁰⁹². Cem törenlerinde yapılan Semah hareketlerinin de Turna kuşuna benzetilmiş olması önceki bölümlerde yazmış olduğumuz eski Türklerde görülen don yani kılık değiştirme motifi ile de ilişkilendirilebilir.

1.20.2. Kurt

Bilindiği üzere Kurdun Türk kültüründe var olan yeri diğer hayvanlara nazaran çok daha ayrıdır. Konargöçer bir yaşam süren Türkler, yerleşik hayat yaşayan kavimlere karşı vermiş oldukları mücadelelerinde kendilerini kurda benzetmişlerdir. Bu yaşanan durum Türklerin kurtlara karşı sevgi duymalarına sebep olurken¹⁰⁹³ bozkır kültüründe geçim kaynakları olan hayvan sürülerinin geleceğini tehlikeye sokması ile de korkuyla karışık bir saygı duymalarına sebebiyet vermiştir.¹⁰⁹⁴

Türk toplumunun zor zamanlarında ana rolde bulunan kurt, Türk dilinde de kurt-armak, kurt-ulmak, kurt-uluş, kurt-aracı şeklinde yerini almıştır.¹⁰⁹⁵ Kül Tigin yazıtı Doğu yüzü 12. Satırda da; "*Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş*"¹⁰⁹⁶. sözleri ile Türk askerleri kurda benzetilmektedir. Türk düşünce yapısına göre de Kurdun gök unsuruna bağlı olduğu

¹⁰⁹⁰ B. Yılmaz, "Ardahan Türkmenleri Müzik" s. 100.

¹⁰⁹¹ O. Bahçıvan, G. Temur, S. Kızılateş, *Ardahan*.....s.620.

¹⁰⁹² O. Bahçıvan, G. Temur, S. Kızılateş, *Ardahan*.....s.619.

¹⁰⁹³ Y. Çoruhlu, *Türk Mit*.....s.106 – 107.

¹⁰⁹⁴ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk*.....s.14.

¹⁰⁹⁵ G. Arpacı, *Gök – Tanrı*.....s.204.

¹⁰⁹⁶ M. Ergin, *Orhun Abideleri*....s.45.

görüşüne dayanılarak aydınlığın sembolü olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁹⁷ Çok eski dönemlerden itibaren de Türkler için kurt totem olmuştur.¹⁰⁹⁸ Toplumun inançları arasında da koruyuculuğu ile düşünülen Kurt'tan faydalanılmaya çalışılmıştır. Uygur Türkleri yeni doğan çocukların nazardan ve kötü ruhlardan korunabilmesi amacı ile beşiğin başucuna kurt kemiği koymuş oldukları bilinmektedir.¹⁰⁹⁹

Damal Türkmenleri de kurdu kutsal olarak bilip, özellikle hastalık durumlarında kurtarıcı olarak görmektedirler. Yöre Türkmenleri ile yapılan görüşmelerde; Damal'da 1950 yıllarında "kurdeşen" ismi ile bilinen bir hastalığın görüldüğü ve insanların vücutlarına yaralar çıkmasına sebep olan hastalığa çözüm olarak, "*kurdun aşık kemiği ile yıkanılarak ulaşıldığı*" bildirilmektedirler (K2). Damal yöresinde görülen bir inanca göre de, "*Kurtların her cuma günü uluduklarına ve gökten kuyruk yani pay, kismet düşürdüklerine*" inanılmaktadır (K17). Bu durum eski Türklerde kurdun, gök unsuruna bağlı oluşu ile ilişkilendirilebilmektedir.

1.20.3. At

At; Türk kültüründe uzun ömür, refah, doğruluk, mutluluk, şöhret ve iyiliği sembolize etmektedir.¹¹⁰⁰ Türk savaşçısı için ise seferlerde zafer ortağı, günlük yaşamında en yakın dostu olmuştur. Şamanın gökyüzüne çıkışında kullandığı vesilesi ile de Gök kökenli olduğu düşünülmektedir.¹¹⁰¹

Özellikle Milattan önce at ile gök arasında bir bağlanın olduğu ve atın Gök'e benzetilişi bozkırda yaygın bir inançtır. 12 Hayvanlı Türk takvimine göre de, at ayı olarak bilinen haziranda göksel unsurlardan olan güneş en zirvede bulunmaktadır.¹¹⁰² Tanrı katında var olan değerinin yüksek olması ile de Gök Tanrıya sunulabilecek en büyük kurban olarak tercih edilmektedir.¹¹⁰³

Türklerin atları ile olan bağları, ölümleri sonrasında da devam etmektedir. Sahibi ölen atların durumlarını belirtmek maksadı ile kuyruklarının kesilmesi veya düğümlemesi ile Türkler için vazgeçilmez bir yas geleneği oluşturulmuştur.¹¹⁰⁴ Türk toplumunda atın değerli olduğunu gösteren bir durum da, at için yapılan

¹⁰⁹⁷ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.135.

¹⁰⁹⁸ B. Ögel, *Türk Mit., (2010)....*,s.40.

¹⁰⁹⁹ A. Öger, "*Uygur....*",s.1688 - 1689.

¹¹⁰⁰ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.142.

¹¹⁰¹ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.141.

¹¹⁰² J.P. Roux, *Eski Türk Mit....*,s.35.

¹¹⁰³ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.140. ; İ. Kafesoğlu, *Eski Türk....*,s.50.

¹¹⁰⁴ N. Diyarbekirli, *Hun....*,s.71.

bezeme¹¹⁰⁵ işlemleridir. Hun döneminde dahi at eyerlerinin hayvan motifleri ile süslenip bezendiği bilinmektedir.¹¹⁰⁶

Damal Türkmenlerinin de hayvancılık ve çiftçilik ile geçimlerini sağlamış olmaları, ata ihtiyaç duymalarına sebep olmuş ve Damal Türkmenlerince at değerli görülmüştür. Damal'da eski dönemlerde toylarda atların doğa renkleri ile süslendiği ve evliliklerde gelin tarafına at hediye edildiği bilinmektedir. Yine geçmiş dönemlerde yaşanan nevrüz kutlamalarında ve diğer önemli gün ve haftalarda atlara binilerek yarışların yapıldığı söylenmektedir. Damal Türkmenlerinde at ile ilgili olarak geçmişte görülen bir diğer inanç da, sahibi ölen kişinin atının kuyruğunun eski Türklerde görüldüğü gibi bağlanması durumudur (K18).

1.20.4. Geyik

Bereketi ve bolluğu simgelediğine inanılan geyiğe¹¹⁰⁷ Türk mitolojisi ve masallarında çokça yer verilerek, Tanrı ile bir bağı olduğu düşünülmektedir.¹¹⁰⁸ Türk düşünce sistemine göre de gök ve yer unsuruna bağlı olan geyik, şamanın gerçekleştirmiş olduğu törenlerde girmiş olduğu suretlerden birisini oluşturmaktadır.¹¹⁰⁹

Orta Asya coğrafyasında da geyiğin kutsal ve iyilik getiren manası ile sanat alanında birçok örnek üzerinde ona yer verildiği göze çarpmaktadır.¹¹¹⁰ Eski Türklerde Alpler için ölümsüzlük ve ruhların sonsuz dönüşüm döngüsü içerisinde göğe yükselişini vurgulamak amacı ile geyik tasvirli taşlar dikilmiş olduğu bilinmektedir.¹¹¹¹ Esik kurganından çıkarılan bir Alp üzerinde bulunan kemerde geyik motiflerine rastlanılmıştır.¹¹¹² Görüldüğü üzere ölen kişilerin üzerinde ve kurganlarında çokça yer verilen geyik tasvirlerine, Türk düşüncesinde geyik boynuzlarının bir güce sahip olması ve nazardan koruyuculuğuna inanılması dolayısıyla yerleşim yerlerinde de rastlanabilmektedir.¹¹¹³

¹¹⁰⁵ Süsleme.

¹¹⁰⁶ N. Diyarbakirli, *Hun....*,s.47.

¹¹⁰⁷ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.144.

¹¹⁰⁸ B. Ögel, *Türk Mit., (2010)....*,s.569.

¹¹⁰⁹ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.142.

¹¹¹⁰ B. Ögel, *Türk Mit., (2010)....*,s.573.

¹¹¹¹ E. Esin, *Türklerde Maddi....*,s.246.

¹¹¹² E. Esin, *Orta Asya'dan....*,s.40.

¹¹¹³ J.P. Roux, *Türklerin ve Moğol....*,s.156.

Damal Türkmenlerinde geyiğin nasıl bir öneme sahip olduğuna baktığımızda ise; eski Türk düşüncesinde görüldüğü gibi nazara karşı bir koruyuculuğunun olduğuna inanılıp, birçok alanda geyik ögesi ile karşılaşmak mümkündür. El işçiliğinde dokunan halı, kilim, patik ve kıyafetler üzerinde rastlanıldığı gibi söz sanatları içerisinde de ezgi ve şiir türlerinde rastlanılabilmektedir. Bu durumun yanı sıra eski Türklerde koruyucu ve kollayıcı oluşuna inanılan geyik, Damal Gözükcızıl Ocağı geçmiş dönem Dedelerinden olan Saçlı Hamza'nın hikâyesine de yansımıştır. Onun dönemin bazı sıkıntılarından uzak kalabilmesi için talipleri tarafından bir mağaraya saklanmış olduğu ve bu süreç içerisinde yaşamını oradaki bir geyiğin sütü ile sürdürdüğü inancı yörede yaygındır.¹¹¹⁴ Bu durum bizlere Türk Destanlarında, Türk'ün zor dönemlerinde yardımına koşup, yol göstermekte hatta yeri geldiğinde beslenmesini karşılamakta olan kurt ve geyik gibi hayvanları anımsatmaktadır. Damal'ın Seyitören Köyü yakınlarında bir geyiğin ölüsünü bulan kişiler arasında geçen konuşmalara tesadüf ettiğimizde ise; *“çok yazık olmuş, Allah rahmet etsin... Merhum olmuş... Başımız sağ olsun (K21).”* şeklinde konuşmalar geçmiştir. Bilindiği üzere rahmet insana dilenmektedir, hayvanlar için böyle bir durum söz konusu değildir. Damal Türkmen yurdunda geyiğin kutsal görülmesi bu tür konuşmalara sebebiyet vermiştir.

1.20.5. Koç - Keçi

Güç, kuvvet ve ölümsüzlüğü simgelemekte olan keçi ve koçun, eski Türklerce Gök Tanrı için ve kötü ruhlardan korunabilmek maksadı ile kurban edilen hayvanlar arasında yer aldığı bilinmektedir.¹¹¹⁵

Türk kültüründe en çok sanatsal faaliyetlerde kendini göstermekte olan koç – keçi motiflerine giyim kuşam kıyafetlerinden, kurganlara kadar rastlayabilmek mümkündür. Kazak ve Kırgız toplumlarında da mezarda yatan kişinin mukaddes birisi olduğunu belirtmek amacı ile kesik koçbaşlarına yer verildiği bilinmektedir. Oğuz boylarında da mezarlara koç ve at heykellerinin dikimi adet edinilmiş ayrıca Hun döneminden itibaren evlerin çatı kısımlarını taşıması için yapılmış olan ahşap direklere koçboynuzlarının işlenmesi bir tür kurban sunma âdeti olarak

¹¹¹⁴ A. Çari, *Damal'da Birlenen.....*,s.89.

¹¹¹⁵ Y. Çoruhlu, *Türk Mit.....*,s.150.

düşünülmüştür.¹¹¹⁶ Esik kurganından çıkarılan Alp kemerinde de dağ keçisi motifine rastlanılmıştır.¹¹¹⁷

Damal yöresinde Tanrı için kesilecek kurbanlarda çokça tercih edilen koç ve keçinin kötülüklerden ve nazardan koruyacağına inanılmaktadır. Bu düşünce dâhilinde, eski Türklerde görüldüğü gibi evin, ahırın çatıyı taşımakta olan direklerine koçboynuzu asma geleneği geçmişte yoğun, günümüzde ise nadir bir şekilde devam etmektedir (Fotoğraf: 65). Konu hakkında yöre Türkmenlerinden olan Badegül Kırsal ile yapılan görüşmemizde bu husus teyit edilmiştir; *“Babam davarlarını kapatmakta olduğu ahırlara, davarlarının kötülülerden korunması ve göz değmesini engellemek için koçboynuzu asmaktaydı. Genellikle de kurban olarak sunulan koçların boynuzlarını bu işlem için kullanırdı (K4).”*

1.20.6. Horuz ve Tavuk

Türk düşüncesinde horoz kötü ruhları uzaklaştıran koruyucu bir simgedir. Pazırık kurganından çıkarılan eserlerin üzerinde yerini almaktadır.¹¹¹⁸

Damal Türkmenleri için de koruyuculuğu ile bilinen horoz motifleri, evlerin belirli bölümlerinde yer verilen el işlemleri içerisinde çokça karşımıza çıkmaktadır. Yöre Türkmenleri tarafından beslenmekte olan hayvanlar arasında yer alır.

¹¹¹⁶ N. Diyarbekirli, *Hun....*,s.94.

¹¹¹⁷ E. Esin, *Orta Asya’dan....*,s.40.

¹¹¹⁸ Y. Çoruhlu, *Türk Mit....*,s.148.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Ardahan Yöresi Damal Örneğinde Eski Türk İnanışlarının İzleri” isimli tez çalışmamızda Türkiye’nin etkileşimden uzak kırsal kesimlerinde yaşayıp, Türkmen kültürüne sahip olan Damal yöresi Türkmenlerinin; sahipliğini ve koruyuculuğunu yapmış olduğunu düşündüğümüz eski Türk inançları tespit edilerek metodolojik biçimde çalışmamıza aktarılmıştır. Ayrıca en başından itibaren ifade etmekte olduğumuz gibi çalışmamızda tek bir gaye üzerinde durulmayıp bir taraftan kadim Türk inanın özelliikleri incelenirken, bir taraftan bunu oluşturan unsurların tarihsel bir süreklilik çizgisinde taşıdığı değişimler ve bunun Anadolu coğrafyasına yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu, inanç tarihi olunca farklı pratiklerle karşılaşmak doğaldır. Ancak teorik arka plan incelendiğinde esasen öne çıkarılması gereken şeyin problemlere yol açacak örneğin mezhep ayrılıkları değil tarihsel bir kültür ortaklığına dayanan koskoca bir zihniyet mirası olduğudur. İşte bu çalışmamızda Damal örneğinde Anadolu’nun yaşayan Türk kültür mirasının inanç izleri takip edilmiştir.

Damal Türkmenlerinin hayvancılık ile geçimlerini sağlayıp, yılın belirli dönemlerinde yaylalara çıkmaları ve bozkır tarzı arazilerde geçim mücadelesi vermeleri gibi durumlar bizlere eski Türk yaşam şekillerini anımsatmaktadır. Damal Türkmenlerinin Proto Türkler ile benzer olan bu durumları, eski Türk kültürü ve inançları ile örtüşerek geçmişten alınan değerlerin devamlılığına ön ayak olmuştur. Yalnız, yöre hakkında yazılı ve sözlü kaynaklar ile sağlamasını yaptığımız, saha çalışmalarımızda da tespit ettiğimiz eski Türk inançlarının, iki kuşak kadar önceki dönemlerde daha çok görüldüğü de ortadadır. Günümüzde yaşamlarını sürdüren yöre Türkmenlerinin mevcut inançlarının bir kısmının gerekçelerine hâkim bulunmalarına rağmen diğer bir kısmı hakkında ise bilgi sahibi olmayıp, atalarından görmüş-duymuş oldukları hususları bilinçsizce devam ettirdikleri de müşahade edilmektedir.

Konumuz gereği Damal yöresinde görülen Türk inançlarına dair izler üzerine yapılan çalışmamızda; yöre Türkmenlerinin proto Türklerin sahip olduğu dinsel inançların yanı sıra kültür birikimini de aktarmış oldukları görülmektedir. Bölgede sahip olunan kültür yapısının ise, Dedelik kurumu aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktararak devamlılığı sağlanmaktadır. Bu aktarımın yapıldığı inanç, gelenek ve görenekler Türk kültür tarihi açısından birer kazançtır. Divanı Lügat ’it- Türk de

geçen “*İl gider töre kalır*” atasözünden de anlaşıldığı üzere kalıcı olan töre ve kültürdür. Devletler tarihi süreçte kendi aralarında bayrak değişimine gitmiş olsalar da kültür yok edilmediği sürece yıkılan devletlerin yeri yenisi ile doldurulmaktadır. Asıl olan kültüre sahip çıkmaktır. Kültür konusunun önemini, Mustafa Kemal Atatürk de “*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür.*” sözleri ile özetlemektedir.

Damal Türkmenlerinde görülen eski Türk inanç ve kültür yapısının; Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan gibi günümüz Türk devletlerinde ve farklı ülkelere tabi Türk toplumlarında bazı küçük farklılıklar ile yaşatılmış olduğu görülmektedir. Bu durum bizler için Damal’da sürdürülen inançların eski Türk geleneğinin bir devamı olduğunu tasdiklediği gibi Türk inançlarının da dünyanın dört bir tarafında halen yaşatıldığını ortaya koymaktadır. Günümüzde yaşayan inanç mirasının yeni nesillere aktarılmasında en büyük engel ise gelişen teknoloji ve büyük metropollere olan göçler ile bozulan Türk aile gelenekleridir.

Araştırma konumuz olan Damal sahasında çalışmalarımızı sürdürürken aynı zamanda çevre ilçe ve illerin de Damal Türkmenleri hakkındaki düşüncelerine yönelik yapılan araştırmalar neticesinde; farklı mezheplere dahil olan kesimlerin, Damal Alevilerine karşı asılsız bilgilere sahip oldukları görülmüş ve hatta Aleviliğin, İslam dininden farklı bir din olduğuna inananlar ile de karşılaşmıştır. Bu durumun temel sebebi farklı mezheplere sahip olan kişilerin birbirlerini ve inançlarını tanımıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Mezhepler arasında dış güçler aracılığı ile de körüklenen bölünmelerin, ayrışmaların da sebebi yine toplumların birbirinden uzak ve birbirinden haberdar olmaması ile alakalıdır. Bizim Damal Türkmen inançlarını konu almamızın sebeplerinden bir tanesi de; Damal Türkmen inançlarını tanıtip, bunun eski Türk inanişinin İslamiyet içindeki bir yorumu olduğunu ortaya koymak, böylece yakın çevre içerisinde yaşamakta olan toplumların birbirlerinden haberdar olarak birlikteliklerini sağlamaktır.

Hatta Anadolu coğrafyasında, bölgeler arasındaki Alevilik anlayışı dahi birbirlerinden farklılıklar gösterdiği gibi, Damal Aleviliğinin de kendine has özellikleri bulunmaktadır. Alevilik yerine Türkmen isminin kullanıldığı yörede, örneğin eski Türkler ile Damal Türkmenlerinin Tanrı anlayışı arasında yakın anlamda benzerlikler görülmektedir. Bu iki ortak anlayışa göre Tanrı tarafından

kişioğluna yapılması şart koşulan eylemler, Tanrı zorlaması veya Tanrı korkusundan ziyade Tanrı'nın sevgisini kazanmak için aşkla yapılmaktadır.

Türklerin varoluşlarından itibaren devam ettirmiş oldukları tarihi süreçte, bir millet üzerinde din faktörünün ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Sahip oldukları inanç ve dinlerin kendi yaşam şekillerine uygun olması durumunda başarılar elde edip büyüme gösteren Türk devletleri, din ve inançlarının yaşayış şekilleri ile uyuşmadığı dönemlerde ise genel itibari ile mağlubiyetler görüp, gerileme dönemine girmişlerdir. Din ve inanışların ülke geleceği ile paralel şekilde bağlantılı olduğunun farkına varmış olan Bilge Tonyukuk'un, Bilge Kağan'ı Türk anlayışına ters bulduğu Budizm dininden vazgeçirmesi de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere din konusu bir devletin geleceği ile yakından ilgilidir. Türk milleti dini telakkisini kendi zihniyet dünyasına uygun biçimde yorumlamış, kendine yakın addettiği İslam dinini benimsediğinde de bu yeni dini bir nevi Türk Müslümanlığı yorumuyla yaşamaya devam etmiştir. İnanç değerlerinin kaybolması Türk'ün benliğini yitirmesi ile aynı anlamı taşımaktadır. Bizim konumuza örnek olarak almış olduğumuz Damal Türkmenleri sahip oldukları inançlarını muhafaza etmeleri ile bir yerde Türklüğün özüne de sahip çıkmaktadırlar.

KAYNAKÇA

AKYOL, Cansu, “Ardahan/Damal Bölgesinde Gözükızıl Ocağı Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2017.

ALAN, Hayrunnisa, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken, İstanbul 2015.

ALGÜL, Nevin, “Türk Kültüründe Şamanist İletiler”, **Marmara İletişim Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 12, 2007, s.5 – 10.

ANOİN, Andrey Viktoroviç, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, (Çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006.

ARABŞAH, İbni, **Acâibü'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)**, (Çev. D. A. Batur), Selenge Yayınları İstanbul 2012.

ARPACI, Günnur Yücekal, **Gök – Tanrı İnancının Bilinmeyenleri**, Çatı Kitapları, İstanbul 2012.

ARSLAN, Ahmet Ali, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Nisan 2007, s.51 – 81.

ARSLAN, Seher, “Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı”, **Uluslar Arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Haziran 2014, s. 59 – 71.

ASKEROĞLU ASLAN, Ayna, “Moskova Antlaşması ve Türkiye’nin Kuzey – Doğu Sınırı” **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Aralık 2015, s. 1 – 20.

BAHÇIVAN, Orhan – TEMUR, Gökhan – KIZILATEŞ, Selçuk Murat, **Ardahan Türküleri**, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2016.

BARTHOLD, Vasili Vladimirovich, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri** (Haz: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

BAYAT, Fuzuli, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

BAYKARA, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları:252, Ankara 2001.

BİLGİLİ, Nuray, **Türk Mitolojisi**, Kripto Basım Yayım Dağıtım (4. Baskı), Ankara 2018.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, **Türkiye’de Milli Birliği Bozan Ayrılık (Alevi – Sünni Ayrılığı)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.

BUHURCU, Adnan - BARANSELI, Mahir - DEMİRAL, Budak - TALINLI, İsmail - ERCAN, Olcay – ERCAN, Mecit, **Kars İl Yıllığı 1967**, Tisa Matbaacılık Sanayi, Ankara 1967.

CANTAY, Gönül, **Ardahan’da Türk Mimarisi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No:1, Ajans – Türk Basım A.Ş, Ankara 1999.

CÖHÇE, Salim, **Türk Tarihine Giriş**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1995.

ÇANDARLIOĞLU, Candan, **İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.

ÇARİ, Ali Ekber, **Damal’da Birlenen Cemler**, Öncel Matbaacılık, İstanbul 2017.

ÇAY, Abdulhaluk, **Anadolu’da Türk Damgası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi:169, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 2002.

DALKIRAN, Sayın, “Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 10, Kış 2002, s.95 – 117.

DEMİRCİ, Elif Şebnem, Türkiye’deki Yağmur Törenlerinde Suya Saçı Sunmasıyla İlgili Uygulamalar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 40, Ekim 2015, s. 48 – 52.

DIERL, Anton Josef, **Anadolu Aleviliği**, (Çev. Fahrettin Yiğit), Ant Yayınları, İstanbul 1991.

DİLEK, İbrahim, “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, **Bilig**, Sayı: 43, Güz 2007, s.33 – 54.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

DRURY, Nevill, **Şamanizm Şamanlığın Öğeleri**, (Çev. Erkan Şimşek), Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1996.

DURMUŞ, İlhami, **İskitler (Sakalar)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2008.

DUVARCI, Ayşe, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, Sayı:35, Kış 2005, s.125 – 144.

EBERHARD, Wolfram, **Çin’in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

ERDOĞAN, Kutluay, “Kars ve Ardahan Türkmenlerinin Dünü ve Bugünü (Milli Mücadeledeki Yerleri)” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 58, İlkbahar 2011, s.191 – 212.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları (51. Baskı), Ankara 2015.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları (49. Baskı), İstanbul 2015.

EROĞLU, Türker – KILIÇ, Hatice Çiğdem, “Türk İnançları ve İnanışları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 49, 2005, s.749 – 770.

- ERÖZ, Mehmet, **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik – Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (3. Baskı), İstanbul 1992.
- ESİN, Emel, “Tengricilik (Türklerde Gök Tapınağına Dair)”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 12, Kasım 1983, s.35 – 60.
- ESİN, Emel, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- ESİN, Emel, **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi: 211, İstanbul 2004.
- ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- ESİN, Emel, **Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar**, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi Sayı 3, Ankara 1985.
- ESİN, Emel, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi:262, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 2006.
- GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı – Kırmızı- Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 118, Ankara 1997.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 33, 2003, s. 79 – 104.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:4, 1998, s. 38 – 50.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, Berikan Yayınevi (4. Baskı), Ankara 2011.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk – Hun Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Berikan Yayınevi (2. Baskı), Ankara 2012.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Uygur Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

GÜLBEDEN – BAYUR, Hikmet, **Hümayunname**, (Çev. Abdürrab Yelgar), Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara 1987.

GÜNDOĞAR, Hamdi, “Alevi – Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 1, Diyarbakır 2008, s. 39 – 57.

GÜNGÖR, Harun, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler**, Nisan 2007, s. 1 – 6.

HACİB, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, (Çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (11. Baskı), İstanbul 2016.

HARNER, Michael, **Şaman’ın Yolu**, (Çev. Asena Atalay), Dharma Yayınları, Kitap Matbaacılık (1. Baskı), İstanbul 1999.

HARNER, Michael, **Şamanik Şifa**, (Çev. Yasemin Sen), Ray Yayıncılık, İstanbul 2014.

HATİPOĞLU, Hurisel, “Ardahan İli Damal İlçesi Düz Dokumalarında Örnekler”, **Arış Dergisi**, Sayı: 9, Mart 2013, s.42 – 51.

IŞIK, Ramazan, “Türklerde Ağaçlarla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 9, 2004, s.89 – 106.

İNAN, Abdulkadir, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 4, 1952, s.19 – 30.

İNAN, Abdulkadir, **Hurafeler ve Menşeleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Nur Matbaası, Ankara 1962.

İNAN, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 9 (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı), Ankara 1986.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, Ankara 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

KALAFAT, Yaşar, “Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 20, Haziran 2006, s.273 – 280.

KALAFAT, Yaşar, **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

KALAFAT, Yaşar, **Bozulus Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırılmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan Yayınevi (6. Baskı), Ankara 2010.

KAPLANOĞLU, Mevlüt, “Ardahan Yöresi Düz Dokumaları” **Arış Dergisi**, Sayı: 7, Mart 2012, s.26 – 41.

KARAKAŞ, Selim, “Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences** (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi), Cilt:13, Sayı:2, 2014, s.463 - 477.

KEÇELİ, Şakir, “Bektaşilikte (Alevilikte) Tanrı – Evren İnsan”, **I. Türk Kültürü ve Hacibektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22 – 24 Ekim – 1998)**, Ankara 1999, s. 193 – 205.

KIRCI, Emine, “Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar” **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998, s.398 – 407.

KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, “Kars – Ardahan Türkmanları”, **Türk Folklor Araştırma Dergisi**, Yıl: 16, Cilt: 9, Sayı: 181, Ağustos 1964, s. 3495 – 3497.

KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, “Osmanlılar’ın Kafkas – Elleri’ni Fethi 1451 – 1590”, **Atatürk Üniversitesi Yayınları Doktora Tezi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.

KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, **Edebiyatımızda Kars**, Işıl Matbaası, İstanbul 1958.

KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, **Kars Tarihi**, Cilt: 1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KOCA, Salim, **Türk Kültürünün Temelleri**, Berikan Yayınevi (4.Baskı), Ankara 2016.

KONUKÇU, Enver, **Ardahan Tarihi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No:2, Ajans – Türk Basım A.Ş., Ankara 1999.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kars – Erzurum Yöresi Alevi – Türkmenleri ve Esat Uras’ın Bir Raporu”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 62, Yaz 2012, s.183 – 198.

MEMMEDLİ, Oğuz, “Borçalı İlinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Niğde 2015.

MÖMİN, Samire, Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları, **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Bahar 2013, s.79 – 89.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ÖGEL, Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2.Baskı), Ankara 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş 2**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş 3**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.

- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş 4**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 638, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Cilt:1, Ankara 2000.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:1, Ankara 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:2, Ankara 1995.
- ÖGER, Adem, “Uygur Türklerinin Doğum Adetleri”, **Turkish Studies**, Cilt:7, Sayı:1, Kış 2012, s.1679 – 1694.
- RADLOFF, Wilhelm, **Sibirya’dan I**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1954.
- RADLOFF, Wilhelm, **Sibirya’dan I**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- RADLOFF, Wilhelm, **Sibirya’dan II**, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- RENÇBER, Fevzi, “Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2012, s. 73 – 86.
- ROUX, Jean Paul, **Eski Türk Mitolojisi**, Bilgesu Yayıncılık, Özkan Matbaacılık, Ankara 2011.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl**, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan – Özcan), Kabalcı Yayınevi: 291, İstanbul 2015.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları:68, İstanbul 1994.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Basım Evi (2.Baskı), Ankara 1972.

ŞENER, Cemal, **Şamanizm**, Bds Yayınları, İstanbul 1996.

ŞEŞEN, Ramazan, **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

TAMAY, Sedat, “Bir İbadet Ritüeli Olarak “Semah” ve Tahtacı Turnalar Semahının Halk Bilimi ve Müzik Bilimi Açısından İncelenmesi”, **Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Yaz 2009, s. 163 – 185.

TANCI, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi I**, (Çev. A. Sait Aykut), Cilt:1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

TANYU, Hikmet, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 148, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.

TANYU, Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:81, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.

TAŞAĞIL, Ahmet, **Kök Tengri’nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat (2. Baskı), İstanbul 2014.

TEMİZKAN, Mehmet, “Türk Kültüründe ve Alevi Bektaşî İnancında Turna”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl:26, Cilt:13, Sayı:101, İzmir 2014, s.162 – 170.

TURAN, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi (7. Basım), Ankara 2014.

TÜRK, Hüseyin – UYANIK, Zeki – KALA, Arif, “Sultan Gözükızıl Ocağı ve Karapaça Cemi” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 65, 2013, s. 81 – 100.

URAMALI, Yusuf, “Selçuklu Fethinin 930. Yıldönümü Münasebetiyle: Posof – Kol Zaferi Parlak Şenliklerle Kutlandı”, **Bizim Ahıska**, Yıl: 6, Sayı: 19, Yaz 2010, s.3-5.

USLU, Bahattin, **Türk Mitolojisi**, Kamer Yayınlar, İstanbul 2016.

UYANIK, Zeki – KALA, Arif, “Ardahan Yöresi (Damal) Alevilerinde “Hakk’a Yürüme Erkanı”: Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 76, Ankara 2013/4, s.163 – 172.

YALMAN, Ali Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları I**, (Haz: Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları: 256, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

YAMAN, Ali, **Alevilik’te Dedelik ve Ocaklar**, Karacahmet Sultan Derneği Yayınları:13, Barış Matbaası, İstanbul 2004.

YILDIRIM, İlteriş, “Unutulmuş Bir Gelenek: Aşık Kemiği Falı”, **Türkküm 2018 - Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi**, Eylül 2018, s. 695 – 708.

YILMAZ, Bülent, “Ardahan Türkmenleri Müzik Geleneği”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, (Haz. Turhan Yörükan), Ötüken Neşriyat (5. Baskı), İstanbul 2014.

ZEYREK, Yunus, “Ardahan Damal ve Çıldır Notları”, **Bizim Ahıska**, Sayı: 21, Kış 2011, s. 5. – 10.

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

- (K1) Abbas ALATAŞ, 1949, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Otağlı.
- (K2) Ali Ekber Göktekin, 1949, İlkokul Mezunu, Dede, Damal/Eskikılıç Köyü.
- (K3) Ali KARAGÜL, 1945, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Yukarı Gündüş Köyü.
- (K4) Badegül KIRSAL, 1939, Okur - Yazar Değil, Ev Hanımı, Damal/Merkez.
- (K5) Binalı ŞANDIR, 1949, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Seyitören Köyü.
- (K6) Binali ŞANDIR, 1949, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Seyitören.
- (K7) Binali TANRIVERDİ, 1982, Lisans Mezunu, Halk Eğitim Müdürü, Damal/Merkez.
- (K8) Cafer ALVAR, 1957, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Dereköy.
- (K9) Fırat DEMİR, 1995, Lisans Mezunu, Damal/İkizdere Köyü.
- (K10) Fidan ATMACA, 1945, İlkokul Mezunu, Sanatkâr, Damal/Merkez.
- (K11) Gülcemal TEREKEME, 1945, İlkokul Mezunu, Köy Muhtarı, Damal/Otağlı.
- (K12) Hakkı ALAKUŞ, 1955, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Otağlı.
- (K13) İlyas ALBAN, 1956, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Otağlı.
- (K14) Kadir GEZERER, 1989, Lise Mezunu, İşçi, Damal/Yukarı Gündüş Köyü.
- (K15) Kışmış GÖKTEKİN, 1950, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Damal/Eskikılıç.
- (K16) Merdali ALTINARIK, 1933, İlkokul Mezunu, Emekli, Damal/Otağlı Köyü.
- (K17) Serhat İLTER, 1990, Yüksek Lisans Öğrencisi, Damal/Yukarı Gündüş Köyü.
- (K18) Şenel YILDIZ, 1958, Yüksekokul Mezunu, Emekli Öğretmen, Damal/Merkez.
- (K19) Suat VURAL, 1969, Doktora, Tarih Akademisyeni, Ardahan/Merkez.

(K20) Tayfun FİŞENK, 1989, Ön Lisans Mezunu, Çiftçi, Damal/Seyitören Köyü

(K21) Türkan KÖKAT, 1965, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Damal/Otağlı.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.facebook.com/DamalArdahan/photos/1610121522359639> 01.11.2021,
19.15

<https://www.facebook.com/DamalArdahan/photos/1610121492359642> 01.11.2021,
19.20

<http://www.damal.gov.tr/tarihce> 10.03.2020, 13:40.

<http://www.damal.bel.tr/ilc/cografyasi.html> 14.06.2020, 18.25.

<http://www.tuik.gov.tr/> 24.12.2020, 13.40.

<http://www.tuik.gov.tr/> 22.01.2021, 21.20.

https://www.nufusu.com/ilce/damal_ardahan-nufusu 04.02.2021, 20.20.

EKLER

Fotoğraf 1: Damal Türkmen kıyafeti (Koç boynuzu motifli döşlük)

Fotoğraf 2: Damal Türkmen kıyafeti (Kötü ruhlardan koruduğuna inanılan boyundaki üçgen muska ve koldaki boncuklar)

Fotoğraf 3: Damal Türkmen kıyafetlerine ait başlık örneği.

Fotoğraf 4: Damal yöresine ait kıyafetlerin giyindirildiği oyuncak bebekler.

Fotoğraf 5: Damal Türkmenlerine ait boydan kıyafet örneği.

Fotoğraf 6: Farklı desen ve renklerde temsili oyuncak bebeklere giydirilen Damal Türkmen kıyafetleri.

Fotoğraf 7: Damal Türkmen kıyafetlerinde gelin başlıkları.

Fotoğraf 8: Geleneksel Damal Türkmen kıyafetlerini oyuncak bebeklere işleyen Fidan ATMACA.

Fotoğraf 9: Geleneksel Damal Türkmen kıyafetlerini oyuncak bebeklere işleyen Badegül KIRSAL.

Fotoğraf 10: Yaş ve medeni duruma göre farklılık gösteren Damal Türkmen kıyafetleri.

Fotoğraf 11: At bezemeleri. (süsleme)

Fotoğraf 12: Damal yöresine ait patik ve hasırlarda koçboynuzu motifleri.

Fotoğraf 13: Türk kültüründe kutsal olarak görülen horoz, geyik, at ve hayat ağacı olarak değerlendirdiğimiz motiflerin yer aldığı bez üzerindeki işlemler.

Fotoğraf 14: Eskikılıç Köyü çanta ve patik örneklerinde koçboynuzu motifleri.

Fotoğraf 15: Ali Rıza KÖKAT ve Türkan KÖKAT çiftine ait el işlemleri.

Fotoğraf 16: Damal Türkmen kadınlarına ait gümüş kemer ve gümüş bileklik.

Fotoğraf 17: Kötü ruhlardan korunmak amacı ile iki kaş ortasına yapılan dövme ve boyna asılan boncuk örnekleri.

Fotoğraf 18: Otağlı köyüne ait Cemevi.

Fotoğraf 19: Eski kılıç köyüne ait Cemevi.

Fotoğraf 20: Otağlı köyü, arazinin yüksek kesimine kurulmuş mezarlık.

Fotoğraf 21: Damal Merkez mezarlığında yer alan ağaçlar.

Fotoğraf 22: Damal Merkez mezarlığında yer alan ağaçlar.

Fotoğraf 23: Damal Merkez mezarlığı ağa landırmasının uzaktan  ekimi.

Fotoğraf 24: Gözükızıl Ocağı, Halil Dede türbesi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 25: Fevzi Dede türbesi (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 26: Eskikılıç Köyü mavi renge boyanmış taş mezarlar.

Fotoğraf 27: Mavi renge boyanmış taş mezarlar. (Damal Merkez)

Fotoğraf 28: Mavi renkte ve üzerinde motifler yer alan taş mezarlar. (Damal Merkez)

Fotoğraf 29: Yan tarafına ağaç dikilip, başörtüsü sarılmış, mavi renkli taş mezar. (Damal Merkez)

Fotoğraf 30: Yan tarafına ağaç dikilip, başörtüsü sarılmış, işlemeli mavi renkli taş mezar. (Damal Merkez)

Fotoğraf 31: Aşağı Gündüş köyü mavi renge boyanmış mezarlık örnekleri.

Fotoğraf 32: Fotoğraf baskılı mezar taşları. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 33: Fotoğraf baskılı mezar taşları ve aile mezarlığı. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 34: Fotoğraf baskılı mezar taşı. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 35: Fotoğraf baskılı mezar taşı. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 36: Fotoğraf baskılı mezar taşları. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 37: Mezar taşında silüet çizimi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 38: Mezar taşına baskılı fotoğraf. (Damal Merkez)

Fotoğraf 39: Mezar taşına baskılı fotoğraf. (Eskikılıç Köyü)

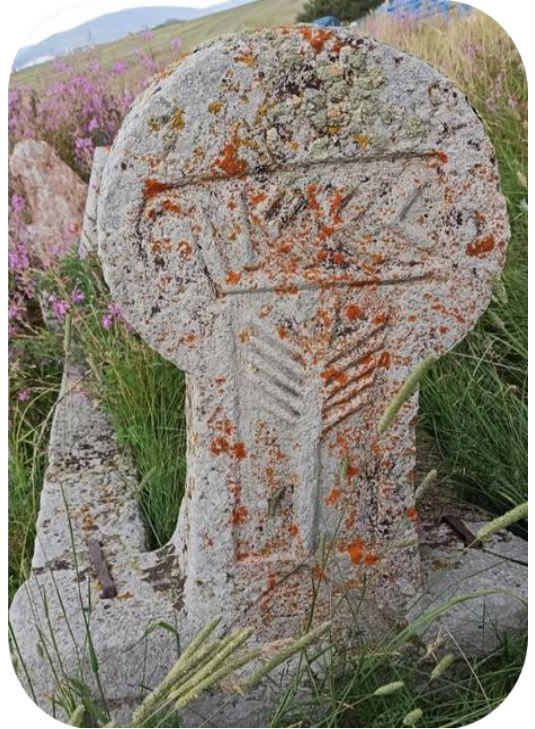
Fotoğraf 40: Mavi renge boyanmış mezarlıkta hayat ağacı motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 41: Hayat ağacı motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 42: Taş mezar üzerinde hayat ağacı motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 43: Hayat ağacı motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 44: Hayat ağacı ve gül motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 45: Hayat ağacı ve kuş motifi. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 46: Hayat ağacı ve kuş motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 47: Mezar taşı üzerinde fotoğraf ve kuş motifi. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 48: Mezar taşında çiçek motifi. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 49: Mezar taşı üzerinde çiçek motifi. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 50: Mezar taşı üzerinde saz motifi. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 51: Mezar taşı üzerinde ay yıldız motifi. (Aşağı Gündeş Köyü)

Fotoğraf 52: Mezar taşı üzerinde çiçek motifi. (Aşağı Gündeş Köyü)

Fotoğraf 53: Kişinin misafirperverliğini gösteren demlik ve çay bardağı motifleri. (Damal Merkez)

Fotoğraf 54: Mezar taşı üzerinde çiçek motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 55: Mezar taşı motifleri. (Damal Merkez)

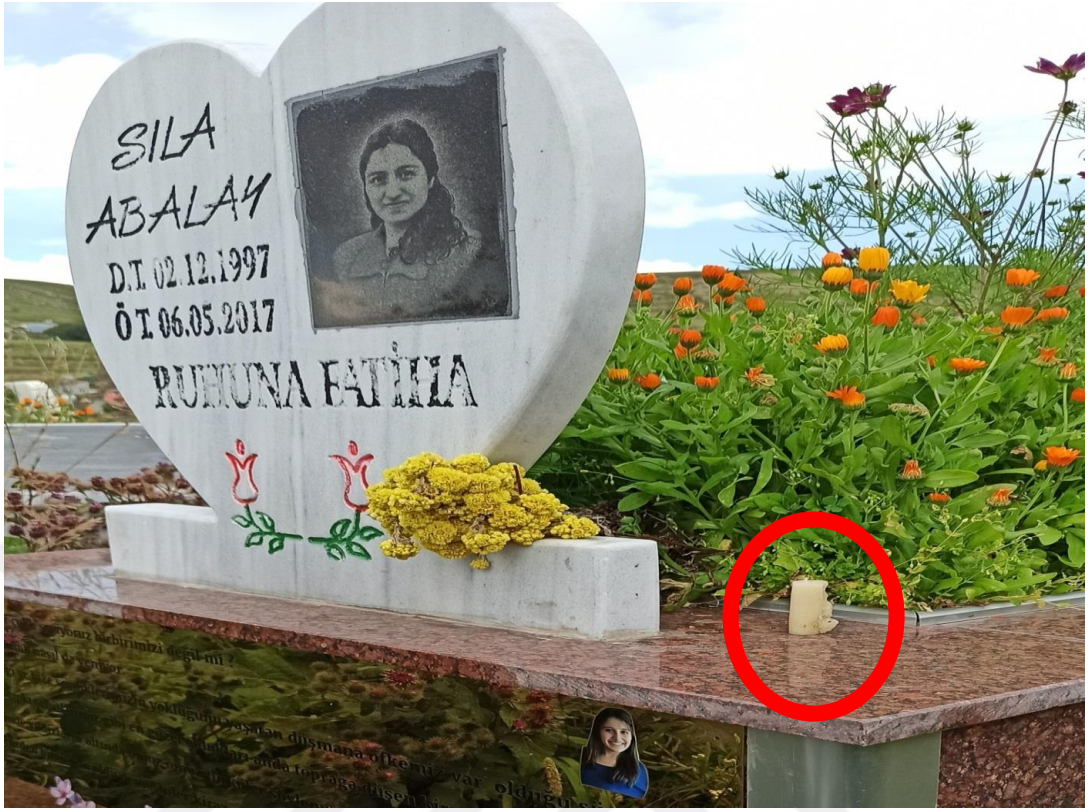
Fotoğraf 55: Mezar taşı motifleri. (Damal Merkez)

Fotoğraf 56: Mezar taşı üzerinde tabanca motifi. (Damal Merkez)

Fotoğraf 57: Mezarda yatmakta olan kişinin yaşamında başı sarıklı bir görevli olduğunu belirtmekte olan mezar taşı.

Fotoğraf 58: Mezarda yakılmış mum kalıntısı. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 59: Mezarda yakılmış mum kalıntısı. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 60: Mezarın yan tarafına bırakılmış şekerler. (Aşağı Gündüş Köyü)

Fotoğraf 61: Mezarlık üzerine bırakılmış kolonya. (Damal Merkez)

Fotoğraf 62: Baş tarafında ateş yakılmış mezarlık. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 63: Mezarlık başında yakılan ateşe ait kalıntılar. (Eskikılıç Köyü)

Fotoğraf 64: Çıldır y6resine ait şah 6rneği.

Fotoğraf. 65: Ahıra asılmış ko boynuzu.

Fotoğraf 66: Seyitören Köyü cem töreni.¹¹¹⁹

Fotoğraf 67: Seyitören Köyü cem töreni.¹¹²⁰

¹¹¹⁹ <https://www.facebook.com/DamalArdahan/photos/1610121522359639>

¹¹²⁰ <https://www.facebook.com/DamalArdahan/photos/1610121492359642>

Fotoğraf 68: Eşikılıç köyüne ait bir mezar. (Orhun Abideleri Kuzey Yönü 10. Satır: Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.)¹¹²¹

¹¹²¹ M. Ergin, *Orhun Abideleri...*, s.59.